

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK XLIX

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XLIX

SZERKESZTI

**DOBI EDIT
HOFFMANN ISTVÁN
NYIRKOS ISTVÁN
TÓTH VALÉRIA**

DEBRECEN, 2011

**KIADJA A DEBRECENI EGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKE**

Lektorált folyóirat.

© *Dobi Edit, Hoffmann István, Nyirkos István, Tóth Valéria*, 2011
© *Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát*, 2011

Internet: <http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/49>

ISSN 0541-9298 (Nyomtatott)
ISSN 1588-7162 (Online)

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében.

EMLÉKÜLÉS CSÚRY BÁLINT SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJÁRA *

Csúry Bálint, az erdélyi nyelvjáráskutatás megalapozója

1. Csúry Bálint nyelvjáráskutató életműve

Csúry Bálint rendhagyó életműve a magyar nyelvjáráskutatás történetének két korszakára is kiterjed. Ezek egyike a tudományszak fejlődéstörténetének a századforduló előtti és utáni évtizedeket átfogó első, a másika pedig az 1930-as évek vége és az 1940-es évek eleje közötti második fejlődéstörténeti korszaka (vö. BENKŐ 1998: 19–21), amelyeket a tudománytörténet korábbi periodizációi a második (az 1872–1930-as évek eleje) és a harmadik korszakként (az 1930-as évek elejétől) is kategorizálnak a korszakhatárok kisebb-nagyobb eltéréseivel (LAZICZIUS 1936: 11–18, IMRE 1971: 7–10). A Csúry-életmű kétharmad része a elsőre, azaz a magyar dialektológia kialakulásának a korszakára, egyharmad része pedig az 1930-as évek vége és az 1940-es évek eleje közötti másodikra, azaz az intézményes magyar nyelvjáráskutatás korszakára esik. Ilyenformán a magyar nyelvjáráskutatás történetének külső és belső történésekben gazdag közel fél évszázadát képviseli, olyan időszakát, amelyet két korszakhatár is fémjelez.

A két korszakhatár közül mindenekelőtt az 1918-as történelmi korszakforduló említhető, amely a magyar nyelvjáráskutatás korabeli történetének is az egyik legkíméletlenebb külső meghatározója. A magyar nyelvterület szétdarabolásával ugyanis kettős létformára kényszeríti a diszciplínát: magyarországi magyar és kisebbségi magyar nyelvjáráskutatásra tagolja. Így kívülről is megosztja a belső fejlődési vonalában egyébként már megtört tudományszakot, felszabdalva kialakulásának nagy korszakát is: az 1918 előtti területi szempontból tagolatlan és az 1918 utáni területi szempontból tagolt időszakokat különítve el abban. Megosztó erőivel tovább mélyíti a tudományszak századforduló után bekövetkező válságát,

* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, a Debreceni Akadémiai Bizottság Nyelvtudományi Munkabizottsága és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportja által 2011. február 17-én rendezett emlékülés előadásai.

amely IMRE SAMU korszakértékelése szerint mindenekelőtt a magyar nyelvtudomány századfordulón bekövetkező szemléletváltására vezethető vissza, amely az élőnyelvi kutatásokat háttérbe szorító történeti szemléletnek kedvezett, de mindemellett természetesen az ország korabeli kedvezőtlen gazdasági helyzete is meghatározta (1971: 9).

1918-at követően az 1930-as évek vége emelhető ki másik korszakhatárként a magyar nyelvjáráskutatás történetének a Csűry-életmű képviselte időszakából. Ez a korszakhatár a tudományszak öntörvényű belső korszakfordulója már, amelyet az 1930-as évek népnyelvkutatásnak felettébb kedvező sajátos szellemisége határoz meg. Az intézményes keretek közötti rendszeres, tervszerű, új minőségű nyelvjáráskutatás megteremtésének a gondolata jegyében zárja le a válságba jutott első korszakot, illetve nyitja meg a tudományszakot ismét európai színvonalra emelő következő fejlődéstörténeti periódust.

Csűry Bálint életműve szervesen összefügg a magyar nyelvjáráskutatás huszadik századi történetének mindkét korszakhatárával. Az 1918-as korszakforduló jellegzetes erdélyi tanúbizonyossága, hisz kolozsvári korszakának az első szakaszában még a területi szempontból egységes magyar nyelvjáráskutatás ígéretes erdélyi képviselője, a másodikban viszont már a kisebbségi erdélyi magyar nyelvjáráskutatás reprezentánsa, megalapozója. Az intézményes magyar nyelvjáráskutatás 1930-as évek végi alsó korszakhatárának viszont a legfontosabbik előkészítője. Az intézményes magyar nyelvjáráskutatás három fellegvára — a debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet (1938–1949), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete (1939–1949) és a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet (1940–1947) — közül a debrecenivel és a kolozsvárral áll közvetlen kapcsolatban. A debreceni Népnyelvkutató Intézet ugyanis annak a népnyelvkutatási tervzetnek a megvalósítója, amelyet Csűry a debreceni éve alatt kristályosított ki, de amelynek az előzményei kolozsvári éveinek a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programját követő erdélyi nyelvjáráskutatásaihoz vezetnek vissza. Az Erdélyi Tudományos Intézet, pontosabban az annak a keretében működő Magyar Nyelvészeti Osztály ugyancsak a Csűry-féle népnyelvkutató tervzet követője, a Csűry megalapozta erdélyi népnyelvkutatási hagyományokat viszi tovább a debreceni Népnyelvkutató Intézet támogatásával.

A Csűry-életmű a magyar nyelvjáráskutatás század eleji fejlődéstörténeti mozzanataival való összefüggéseiben korszakalkotó életműnek nevezhető nemcsak a magyarországi magyar, hanem a kisebbségi magyar nyelvjáráskutatás történetében is. Különösen fontos szerepet tölt be az erdélyi nyelvjáráskutatás fejlődéstörténetében (vö. MÁRTON 1973: 179–184, GÁLFFY 1978: 789–790, PÉNTÉK 1981: 289–290, BALASSA 1988: 174–178, SEBESTYÉN 2006: 21–24). Korszakai mindenikében szerves kapcsolatban áll az erdélyi nyelvjáráskutatással, sajátos módon járul hozzá annak megalapozásához, ugyanakkor magában hordozza

annak huszadik század eleji teljes metamorfózisát is. Következésképpen elválaszthatatlan a korszak, illetve a mindenkori erdélyi nyelvjáráskutatásoktól is, a korszak, illetve a mindenkori erdélyi nyelvjáráskutatások pedig elválaszthatatlanok Csúry Bálint életművétől.

2. Csúry Bálint erdélyi nyelvjáráskutatásai

2.1. A kolozsvári korszak

Az előbbieken elmondottak értelmében Csúry Bálint nyelvjáráskutató életművének 1908 és 1932 közötti Kolozsvárhoz kötődő időszaka a magyar nyelvjáráskutatás első korszakába vezet vissza. A magyar nyelvjáráskutatás két nem kedvező fejlődéstörténeti mozzanata ellenére is meghatározó időszaknak nevezhető nemcsak az életmű, hanem az erdélyi és a magyarországi magyar nyelvjáráskutatás történetében egyaránt. A Csúry-életmű korabeli megalapozásával ugyanis a kolozsvári központú erdélyi magyar nyelvjáráskutatás lehetősége is megteremtődik, amely a magyar nyelvjáráskutatás szükséges, hatékony regionális modelljének bizonyul mind az 1918 előtti, területi szempontból tagolatlan, mind az 1918 utáni, területi szempontból tagolt időszakban. Az utóbbi időszak egyértelműen igazolja a szükségszerűségét és hatékonyságát, hisz ekkor az erdélyi kisebbségi magyar nyelvjáráskutatás sajátos fejlődéstörténeti alakzatának a biztos kiindulási alapját képezheti.

A magyar nyelvjáráskutatás első korszakának két kedvezőtlen fejlődéstörténeti mozzanata, amelyekre már az előbbieken is utaltak, kétségtelenül korlátozó erővel hat a tudomány szak fejlődésére és azon belül a Csúry-életműre is. Az 1918-as korszakforduló széttagolja az életmű kolozsvári korszakát az 1918 előtti és az 1918 utáni időszakokra, megtöri felfele ívelő fejlődési vonalát, a magyar nyelvjáráskutatás századforduló utáni válsága is visszafogja az európai nyelvjáráskutatáshoz való maradéktalan fölzárkózástól, különös tekintettel a nyelvföldrajzi kutatásokra. Minden korlátozó erejük ellenére sem tudják azonban felszámolni a Csúry-életmű törekvéseit, amiben többek között a kényszerű kisebbségi létformájuk is szerepet játszhatott, hisz abban az erdélyi kisebbségi magyarság megtartó erejének, mi-tudatának, identitásának az erőivé lényegülnek át.

2.1.1. Az 1908–1918 közötti időszak

Csúry Bálint szerencsés tényezők szerencsés összjátékának köszönhetően kerül kapcsolatba a magyar nyelvjáráskutatással. Az első korszak felfele ívelő szakaszában csatlakozik a tudomány szakhoz, amikor a népi életforma, a népnyelv a Magyar Nyelvőr megindulásának (1872), a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1903) tevékenységének köszönhetően a tudományos érdeklődés középpontjába kerül. Az európai jelenség központi meghatározó tényezője az ipari forradalom Kelet-Európára való kiterjesztése, magyar vonatkozásban viszont emellett még „az ortológus-neológus vita föllángolásával, a milleneumi években a magyarság hagyományai iránti meg-

növekedett érdeklődéssel (...), s a nyelvtudomány akkori, a terjedő újgrammatikus tanoknak megfelelő szemléletével függött össze” (KISS 2005: 408). Csúry Bálint a haladó nyelvjáráskutatási törekvések egyik legfontosabbikához társulhat, a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató tervezetéhez (vö. ÉDER 2005: 389), amelynek sajátos koncepciója már a pályája kezdetén a tudomány-szak elkötelezettjévé avatja.

A nyelvtudomány fejlesztése céljából alapított Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató tervezete sajátos európai szellemű tudományos tervezet. Tudományos társaság által vezetett, a magyar nyelvterület egészét átfogó, rendszeres kutatások megalapozására tesz kísérletet (BALASSA 1905: 289–291), amelyeket folyóirata, a Magyar Nyelv programtervezetével is támogat (SZILY 1905: 1–2). Célja a magyar népnyelvkutatás maradéktalan európai fölzárkóztatása, hisz amint arra ZOLNAI GYULA helyzetrajza is rámutat: „A népnyelv tanulmánya nálunk ma is csak szórványos foglalkozás és sokszor mindenben meg sem bízható műkedvelők adataival kell beérnünk, kik rendszeres megfigyelés és gyűjtés helyett inkább csak a föltűnő különösségeket jegyzik össze. A nyugati nemzeteknél e tanulmányt tudvavevőleg *nyelvjárás-társaságok* vezetnek rendszeresen. A francia nyelvjáráskutató társaságnak folyóirata van, mely a kérdésre vonatkozó munkásságot irányítja és eredményeivel beszámol. A társaság székhelye Párizs, azonban a vidéknek minden fontosabb helyén kerületi bizottságok is működnek. Ily rendszeres kutatások tették csak lehetővé, hogy *Gilliéron* és *Edmont* egyes vezérszók szerint az egész francia nyelv területét földolgozták s kutatásaik eredményét egy nagy nyelvjárási térképgyűjteményben (*Atlas Linguistique de la France*) másfél ezernél több lapon állítják egybe. Minden egyes lap egy-egy külön szónak 650 helyről följegyzett adatait mutatja be. A németeknek több folyóiratuk is van, a mely a nyelvjáráskutatásnak nagy fontosságú ügyét szolgálja (*Bayerns Mundarten, Deutsche Mundarten, Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten*), s egyik tudósuk, *Wenker*, kérdőívekre begyűlt 40,000 felelet alapján állítja össze a német nyelvjárások sajátosságainak térképeit” (1905: 90). Az intézményes nyelvjáráskutatás előhírnökének is nevezhető századeleji tervezet a Társaság népnyelvi bizottsága által irányított, koordinált magyar népnyelvkutatás három fő területként a nyelvjárási anyaggyűjtést, a feldolgozást és a gyűjtők képzését jelöli ki, amelyek elméleti, módszertani alapjairól a népnyelvi bizottság „utasításai” hivatottak tájékoztatni. Mindezek mellett azonban azt is hangsúlyozza, hogy a magyar népnyelvkutatásnak „figyelemmel kell kísérenie a külföldi mozgalmakat a nyelvjárástanulmányok terén, meg kell ismernie a módszereket és eljárás-módokat, hogy a hazai kutatás az így szerzett tapasztalatokat hasznára fordíthassa” (BALASSA 1905: 291).

Ami a nyelvjárási anyaggyűjtést illeti, azzal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy annak a „nyelvjárás-társaságok” vezette rendszeres európai nyelvjárásgyűjtéseket kell követnie. A gyűjtők taborának a kialakítása sajátos elképzelésen ala-

pul: a Társaság az 1901-es eredeti terv szerinti társas szervezetként a társadalom széles rétegeinek népnyelv iránt érdeklődő képzett és nem képzett tagjaiból verbuválja a gyűjtőit, akiket szakmai, erkölcsi és anyagi támogatásban is kíván részesíteni. Az elképzelések szerint a társadalom különböző rétegeiből, a különböző vidékekről származó gyűjtőkkel átfogható a magyar nyelvterület egésze, megvalósítható a magyar nyelvjárások feltárásának sürgető terve, amely „kiterjed a népnyelv egész körére s a néprajznak a nyelvvel kapcsolatos feladataira” is (BALASSA 1905: 289).

A népnyelvi kutatásra, mindenekelőtt gyűjtésre kijelölt legfontosabb népnyelvi jelenségek között a szókészleti jelenségek szerepelnek, így a tájszavak, helynevek, szólások, közmondások, de tárgykörök és használati kör szerinti szórétegek is. Mindezek mellett azonban még ott szerepelnek a nyelvtani és stilisztikai jelenségek, valamint a népköltészeti alkotások is. A kiejtés, hangsúly, hanghordozás tanulmányozása végett sajátos gyűjtési feladatként jelentkezik a népnyelvi szövegek fonográf segítségével való fölvételezése is.

A Nyelvtudományi Társaság programja elsősorban a népnyelvi bizottság hatáskörébe utalja a gyűjtött népnyelvi anyag tudományos feldolgozásának, a népnyelvi monográfiák megjelentetésének és egy teljes nyelvjárás bibliográfia összeállításának a feladatkörét. A feldolgozó munkálatokból azonban nem zárja ki a vidéki gyűjtőket sem, akik két kérdés kapcsán csatlakozhatnak a kutatásoknak ehhez a fázisához. Ezek egyike az Európa-szerte ekkor már elterjedt, de magyar viszonylatban még meg nem honosodott nyelvföldrajzi módszer szükségességére, alkalmazási lehetőségére is figyelmeztető kérdés: a nyelvjárás egységek területi határának a megállapítása, amelynek megoldásában a gyűjtők által megállapítható jelenséghatárok segíthetnek, akárcsak a magyar nyelvjárások olyan térképének az elkészítésében, „mely megmutatja az egyes nyelvjárás sajátosságok elterjedését” (BALASSA 1905: 290). A népnyelvi gyűjtőket a nyelvjárás anyag feldolgozásához is társító két kérdés másika pedig az egyes vidékek helytörténeti feltárásának a feladata, amely fontos információkat nyújthat az illető vidékek nyelvjárásainak a történetére, de az élő nyelvjárás sajátosságok értelmezésére is.

A népnyelvi gyűjtők képzése, valamint soraik folyamatos gyarapítása a magyar népnyelvkutatás tervezete által kijelölt harmadik fontos feladatkör. A Nyelvtudományi Társaság népnyelvi bizottsága több képzési lehetőséget is felajánl a gyűjtőknek a korabeli magyar nyelvjárás stani szakképzés hiányában. Ezek legfontosabbika a minden gyűjtő számára elengedhetetlen „tájékoztató füzet”, a bölcsészek, tanítójelöltek, tanítók stb. számára azonban további képzési formákat is kijelöl. Ezek között a lehetőségek között elsősorban a Budapesten évenként megtartandó előkészítő tanfolyamok szerepelnek, de ott vannak még a vidéken szünetidőben szervezett továbbképzések népnyelvkutatást népszerűsítő előadásai is.

Csüry Bálint a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem magyar–latin szakos hallgatójaként (1905–1909) már kora ifjúságában kapcsos-

latba kerül a Nyelvtudományi Társaság európai szellemiségű kutatási tervezete előirányozta népnyelvkutató törekvésekkel. A 19. század második felében az európai korszellem hatására előretörő magyar szellemiség tudománypolitikai vezérelvének köszönhetően ugyanis Kolozsvár ebben az időszakban az ország második tudományos és irodalmi központja már Budapest nyomában. Szellemi életére határozott erdélyi tudományos öntudat jellemző, amelynek megalapozása, kikristályosítása az egyetemet folyóiratával, az Erdélyi Múzeummal (1874) együtt támogató Erdélyi Múzeum-Egyesületnek (1859) köszönhető. A modern magyar felsőoktatás második egyetemeként 1872-ben létesített egyetem is ekkor már a tudományosság élvonalában álló intézmény, amelynek tudós tanárai második generációja sorában ott van többek között Böhm Károly, a filozófus (1846–1911), Dézsi Lajos, az irodalomtörténész (1868–1932), Palágyi Menyhért, a filozófus, irodalomtörténész, kritikus (1859–1924), Voinovich Géza, az irodalomtörténész, kritikus, író (1877–1952) és Zolnai Gyula, a nyelvész, műfordító is (1862–1949), akik mind jelentős hatást gyakorolnak a fiatal Csűryre.

Az egyetemi tudós tanárok köréből a legmeghatározóbb szakmai impulzusokat Zolnai Gyulától kapja, aki 1906 és 1918 között az egyetem nyelvtudományi és finnugor tanszékének a professzora, ugyanakkor a Nyelvtudományi Társaság vidéki választmányi tagja is. Zolnai tereli a figyelmét a népnyelvkutatás irányába, bevezetve annak alapkérdéseibe, aki a lundelli elvek alapján maga is foglalkozott népnyelvkutatással, bár a szótártörténet volt a fő kutatási területe. Népnyelvi tanulmányainak a tárgya a mátyusföldi, a moldvai csángó, a kolozsvári nyelvjárás, ugyanakkor a székely és a nyugati nyelvjárások összehasonlító vizsgálata is. Kétségtelen, hogy a Nyelvtudományi Társaság újszerű, ígéretes népnyelvkutatási tervezete is foglalkoztatta, amelynek vidéki választmányi tagjaként a népnyelv iránt érdeklődő gyűjtőket is toborzott a gyűjtői tábor sorainak gyarapításához. Így ajánlhatta a Társaság elnökségének a figyelmébe szamosháti tanítványát, ismerve annak alapos nyelvészeti felkészültségét, de felismerve kutatói hajlamát, adottságait is. Mindennek nyomán a Nyelvtudományi Társaság 1908. május 12-i választmányi ülésén „a népnyelvi gyűjtők sorába fölvétték Csűri Bálint kolozsvári bölcsészhallgató és neki a nyár folyamán végzendő nyelvjárási tanulmányai elősegítésére a választmány 100 koronát szavaz meg” (TársÜgy. 1908b).

Csűry, amint azt a későbbiek is beigazolják, már a kezdetek kezdetén a népnyelvi bizottság legideálisabb gyűjtőjének, legideálisabb majdani kutatótípusának bizonyul, ami nem véletlen csupán: „Szarmazása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a népi élet egészének ismerete, a népi lélek összes megnyilvánulásai iránt való érdeklődés s bizonyos magával ragadó, lelkes tárgy-szeretet, amellyel (...) a kutatott terület népi életének összes részleteit vizsgálat alá vette” (BAKÓ 1941: 6). Nyelvjárási gyűjtőként először is a Szamoshát, a szülőföld feltárására indul, amely a korabeli felmérések szerint a magyar nyelvterü-

let kevésbé ismert vidékei közé tartozik (ERDÉLYI 1905: 346). A gyűjtőkkel kapcsolatos álláspontja értelmében, tudniillik, hogy „a gyűjtőket nem lehet korlátozni abban, hogy mit és hol gyűjtsenek. Mindegyiket kedve és érdeklődése vezeti a gyűjtés munkájában” (BALASSA 1905: 290), a Társaság egyelőre még nem jelöl ki határozottabb feladatot számára. Mindenekelőtt szülőfaluja, Egri népnyelvi gyűjtésével foglalkozik, és lelkes gyűjtőmunkája korai eredményeként közzé is teszi helynévgyűjteményét a népnyelvkutatás ügyét a múlt század második felétől folyamatosan szolgáló Magyar Nyelvőrben (CSÜRY 1908).

A népnyelvi gyűjtés mellett, illetve azzal párhuzamosan azonban a népnyelvkutatás elméleti, módszertani alapkérdései is foglalkoztatják. Ezeket a következő években publikált közleményeiben fejtegeti, amelyekben „tanúbizonytságot ad alapos módszertani és tárgyi felkészültségéről, amelyeket egyetemi hallgató korábban szerzett, rendkívül alapos nyelvtudományi ismereteinek, valamint ezek birtokában végzett népnyelvi elméleti és gyakorlati módszertani tanulmányainak köszönhetően” (BAKÓ 1941: 5–6). Szaktudása, egyéni kutatási tapasztalatai alapján a korai közleményeiben kifejtett kutatómódszertani észrevételei a Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató munkaterve által kilátásba helyezett „útmutatások”-nak is nevezhetők, amelyek majdani virtuális népnyelvkutatói tervezetnek a megalapozói is egyben.

A népnyelvkutatás elméleti, módszertani kérdésköréből mindenekelőtt a kutatási tárgy foglalkoztatja, amelyet a Köznyelv és népnyelv című közleményében fejteget (CSÜRY 1909a). A „Mi a köznyelv és mi a népnyelv?” kérdésfeltevése kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a két nyelvváltozat fogalma jellegzetes viszonyfogalom: „Hogy népnyelvről beszélnünk kell, azt a köznyelv létezése okozza” (i. m. 337). Magyar és német összehasonlító vizsgálatokkal mutat rá a köznyelv lényegi sajátosságaira, levonva azt a következtetést, hogy elsődleges feltétele az írás, „a nyelvnek megrögzítése”, amely asszociáció alapján egységesíti a differenciálódásra hajlamos beszédet, következésképpen „természetes fejlődésében folyton akadályozott nyelv”. A köznyelvvvel ellentétben azonban „a népnyelv természetesen fejlődő, tisztán az ajkon élő, ajakról-ajakra szálló nyelv” (i. m. 343). A népnyelv terminust egyébként, amely a népiségkutatás, a falumozgalmak fellendülésekor Csürynek köszönhetően terjedt el a magyar dialektológiában, az újabb terminológiatörténeti kutatások által tisztázott jelentései (1. 'nyelvhasználati mód, beszédmód', 2. 'nyelvjárás(ok)', 3. 'valamely etnikus nyelv') közül a második jelentésében használja, követve a 19. század második felének hagyományait: „Területi nyelvváltozatok (nyelvjárások) összefoglaló megnevezéseként: a) a nyelvjárások, a nyelvjárási jelenségek összessége; b) (településre, tájegységre utaló jelzővel): valamely település vagy táj nyelvjárása (például büki, háromszéki, szegedi népnyelv)” (KISS 2005: 406).

Több kutatómódszertani alapelvet is megfogalmaz Vass Bélának A nagykorósi nyelvjárás című tanulmányához fűzött bírálatában, amelyet a nyelvjárás-

kutatás ügyét szintén felkaroló Nyelvészeti Füzetek 57. száma közölt (CSÚRY 1909b). Határozottan elutasítja bírálatában azt a laikus vélekedést, miszerint csak az „érdekes sajátságokat” tartalmazó nyelvjárások érdemesek vizsgálatra. A nyelvjárások legjellemzőbb sajátságaiként a hangtani és a nyelvtani szerkezeti sajátságokat emeli ki, hisz „a hangokban s a belőlük keletkezett szavakban éli a nyelv a maga természetes életét” (1909b: 418). A nyelvjárési határok kérdésével kapcsolatban leszögezi azt, hogy az egyező és az eltérő sajátságok alapján lehet elhatárolni egymástól a nyelvjárásokat, ellenben mindezt igazából csak a magyar népnyelvkutatásból még mindig hiányzó nyelvföldrajzi módszer segítségével lehet megvalósítani: „mindaddig nem lesz tiszta képe előttünk a magyar nyelvjárásoknak, míg a térképezés módszerét nem alkalmazzuk a nyelvjárástanulmányozásban” (i. m. 419). A nyelvjárásvizsgálatnak az összehasonlító módszerre kell támaszkodnia, az összehasonlító vizsgálat alapján az irodalmi nyelvnek kell állnia, de a valós kép kialakítása érdekében a többi nyelvjárást is be kell vonni a körébe. Tételszerűen fogalmazza meg a nyelvjáráskutatás legalapvetőbb módszerét: „Előbb gyűjtsünk, azután rendszerezünk úgy, amint az anyag természete megkívánja” (i. h.). A gyűjtés követelményei között nemcsak a köznyelvitől eltérő sajátságok gyűjtését jelöli ki feladatként, hanem a köznyelvvel egyezőket is. A nyelvjárési szavak pontos értelmezésének elengedhetetlen feltételei között a példamondatokat nevezi meg, a hiteles adatrögzítés alapfeltételeként pedig a fonetikus írás következetes alkalmazását említi.

A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz című másik tanulmányában a viszonylagos pontosságú hangtani följegyzés, a monografikus feldolgozás és a népköltészeti alkotások nyelvjárás-tani jelentőségének kérdései foglalkoztatják (CSÚRY 1909c). A népnyelvi adatok hangtani följegyzése kapcsán hangsúlyozza a fonetikus írás szükségességét, de felhívja a figyelmet a hangkörnyezettől függő hangtani jelenségek rögzítésének szükségességére is, amelyet két fontos hangtani jelenség leírásával is igazol. Fontosnak tartja a gyűjtők hangtani ismereteinek folyamatos bővítését is, amely egyéni tapasztalatokon, illetve önmagukon végzett kísérleteken alapulhat. A fonetikus írás kérdését részletesebben is tárgyalja, amelyet ebben az időszakban a Magyar Nyelvőr feljegyzési rendszere képvisel (KÁLMÁN 1975: 111). A gyakorlati írással veti össze a beszéd és írás különbségének általános nyelvészeti megközelítése alapján. A népnyelvi monografikus feldolgozás módszertana kapcsán sajátos pozitivistá gondolatokat fogalmaz meg: „A nyelvjárástanulmány legfőbb feladata az, hogy a gyűjtött anyagban szétszórta, rendszertelen halmazban heverő adatokat a rendszerezés által könnyebben kezelhetővé, csekélyebb fáradsággal hozzáférhetővé tegye. Legelső célja: a nyelvbúvár munkáját megkönnyíteni. Ezen cél elérésére kell fordítani a legtöbb figyelmet. E célból dolgozza fel a tanulmányozó a gyűjtemény legapróbb mondatát, legutolsó szavát is. Rakjon el minden sajátságot a maga fiókjába. Úgy járjon el, mint a statisztikus. Az illető saját-

ságra található összes példákat gyűjtse össze s írja együvé. Ne azt tartsa feladatának, hogy minden sajtásra csak egy példát említsen, hanem a hányat gyűjtött. (...) Ezzel az eljárással a nyelvjárásstanulmányozó egy magasabb célú is szolgál: egy nagy, egyetemes magyar nyelvtan eszméjét” (CSÜRY 1909c: 218). A Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutatási terve értelmében pedig szorgalmazza a népköltészet „kötött alkotásainak” gyűjtését is. Ezek ugyanis a nép eredeti, magyar kifejezésbeli sajtásokat őrző költői nyelvéről tanúskodnak, amely az elemzett adatanyag alapján szókészlettani és mondattani szempontból tanulságosabb, mint hangtani szempontból.

Az európai nyelvjárás kutatás iránti érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot Joseph Huber osztrák nyelvész, nyelvjárás-kutatási módszertani útmutatójáról készített ismertetésével (CSÜRY 1912), amelynek népnyelvkutatási szempontjait „eszményi”-nek tartja. Az egyéni tapasztalatok, megfigyelések, tanulmányok alapján a kezdő kutatók, illetve a kutatás számára a tévedések, tapasztalatlanságok, a dilettantizmus kiküszöbölése végett összeállított rendszeres útmutató legalapvetőbb kérdései megegyeznek a korai Csúry-tanulmányok által is tárgyaltakkal, egyértelműen igazolva azt, hogy a századforduló magyar nyelvjárás kutatása, különös tekintettel a Nyelvtudományi Társaság szervezte, irányította kutatásokra, még igyekszik lépést tartani az európai törekvésekkel.

Az útmutató a nyelvjárás kutatás legmeghatározóbb feladataként a gyűjtési munkákat emeli ki: „Nyelvjárás tanulmányt nem lehet az íróasztal mellett írni, csak ha az anyag már össze van gyűjtve. S a tanulmány minősége a gyűjtött anyag minőségétől és hasznosságától függ, tehát a gyűjtő tevékenységére kell fordítani a legnagyobb figyelmet” (CSÜRY 1912: 422). A hiteles anyaggyűjtés alapelvei között mindenekelőtt a fonetikus átírás elve szerepel, amely hangfiziológiai ismereteket is megkövetel az egyes hangok és az asszociatív hangváltozások következményeinek pontos írásbeli rögzítésére. De fontos a mondatfonetika szempontjának az alkalmazása is e téren, amelyhez a kísérleti fonetika nyújthat segítséget. A kísérleti eszközök közül kiemeli a fonográfot, de megjegyzi, hogy „a fonográf-fölvételek csekély eredményével nem áll arányban a velök járó nagy fáradság” (i. m. 423). A nyelvjárás anyaggyűjtés további szempontjai között még megemlíti a gyűjtés szociokulturális körülményeinek, adatközlő kiválasztásának a szempontjait is, de a gyűjtő meghatározó szerepére is kitér.

Felhívja a figyelmet a nyelvjárás kutatás társadalmi szempontjaira is, utalva az egyénnek és a társadalomnak a nyelv életében betöltött szerepére. A nyelvi, nyelvjárás tények sok esetben az egyéni nyelv ismerete alapján is értelmezhetők: „Annyi elágazása van a nyelvjárásnak, a hányan beszélnek, s még ezen belül is annyi eltérés lehet, a mennyi az egyes személyek lelki állapota” (CSÜRY 1912: 425). Tekintettel arra, hogy az egyén társadalomban él, a társadalom is hat az egyén nyelvhasználatára, és ezt a hatást sem lehet figyelmen kívül hagyni. A

nyelvjárás történeti vizsgálata a legkisebb nyelvjárási közösség, a család nyelvhasználata alapján is lehetséges, hisz az életkori különbségeknek megfelelően a nagyszülők, a szülők és a gyerekek beszédmódja eltérő. Ezeknek a szempontoknak a részletesebb kifejtésével „szinte az egész szociolingvisztikai tematikát fogalmazza meg a maga életprogramja gyanánt (...) a fiatal CSÜRY” (SEBESTYÉN 1990: 55).

A nyelvjárási vizsgálat kapcsán az útmutató sajátos módszerként ajánlja a szavak, szólások nyelvjárásra való lefordítását, amely az alaktani és mondattani sajátosságok feltárására is alkalmas lehet, de foglalkozik még az összehasonlítás módszerével és a nyelvjárás fogalmával is. A nyelvjárás fogalmát értelmezve megállapítja, hogy az „azon beszédmód, mely egy egyetlen nagyobb község, tehát egy határozott hely lakóinak ajkán él, de az egyesek egyéni nyelvének feltétlen szabályozója” (CSÜRY 1912: 425), tehát megegyezik a mai dialektológia nyelvjárási alapegység fogalmával, a helyi nyelvjárással (vö. KISS 2001: 74–75). Az útmutató szerinti terminusa a *Mundart*, amelyet megkülönböztet a társadalmi nyelvváltozatot megnevező *dialektus*-tól (*Dialekt*). A nyelvjárások osztályozása, amelynek kérdésében a két nyelvjárás határán levő átmeneti nyelvjárások gondot okoznak, nem támaszkodhat a közigazgatási és politikai határokra, mert „könnyen megeshetik, hogy így oly csoportokat is összekapcsolunk, melyek nem tartoznak össze, viszont az ugyanazon csoporthoz tartozó nyelvjárásokat kizárjuk” (CSÜRY 1912: 425).

Az útmutató hangsúlyozza, hogy a szókészletteni vizsgálatoknak a teljesség elvén kell alapulniuk, ugyanakkor az egyes vidékek szókincsének tárgykör szerinti csoportjai, amelyek a népi életforma tanúságai, a nyelvjáráskutatás néprajzi kapcsolatait teremthetik meg. A nyelvjárási szókészlet összetétele kapcsán megállapítja, hogy „két részre oszlik: 1. olyan szavakra, melyek az irodalmi nyelvben is megvannak ugyan, de más jelentéssel, és 2. olyanokra, melyek tisztán táj-szavak. Ezek ismét lehetnek egyetlen vidék sajátja, vagy több vidéké” (CSÜRY 1912: 426), ellenben a gyűjtéskor a nyelvjárásból hiányzó köznyelvi szavakat is figyelembe kell venni. A szókészletteni gyűjtés mintegy segédleteként felsorakoztatja a népi életforma gyűjtendő szavainak jellegzetes fogalomköreit, amelyek között ott szerepelnek a határrésznevek is, de mindezek mellett a népköltészeti alkotások gyűjtését is szorgalmazza. Végül a tiroli nyelvjárások intézményes keretek közötti rendszeres vizsgálatára bemutat egy tervezetet is, amelyet a svájci nyelvjáráskutató szervezet mintájára dolgozott ki.

Az előbbieken felsorakoztatott korai népnyelvkutatói közlemények tematikája, tárgyi, módszertani ismeretanyaga és nem utolsósorban tudományos szemlélete egyértelműen arról tanúskodik, hogy a Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programjához gyűjtőként csatlakozó Csüry Bálint egyre inkább a népnyelvkutatás elkötelezettjévé válik. Népnyelvkutatói elkötelezettségének megszilárdítója a Nyelvtudományi Társaság köréből Gombocz Zoltán (1877–1935),

aki Bálint Gábor (1844–1913) örököséként 1914 és 1918 között a kolozsvári egyetem urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszékének a tanára, akivel életre szóló szoros barátságot alakít ki. A pályája korai szakaszában a népnyelvkutatás mellett nyelvelméleti, nyelvlélektani, nyelvfilozófiai kérdésekkel is foglalkozó Csúryben ugyanis mindenekelőtt azt tudatosítja, hogy „a magyar tudósnak elsősorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy éppenséggel téves eredményekre jut a kutató” (BAKÓ 1941: 7). A Társaság titkáráként felkéri egy teljes nyelvjárási szótár elkészítésére (1914a), amelynek korábban javasolt tervezetét (lásd TársÜgy. 1908a) a Nyelvtudományi Társaság 1908. novemberi választmányi ülésén fejti ki részletesen: „Az eddigi gyűjtések felsorolt hiányain az indítványozó úgy vélne segíthetni, ha a Magy. Nyelvt. Társaság képzett nyelvészeket, a kik a nyelvtörténeti kérdésekben is járatosak, megbízná azzal, hogy előre megállapított egységes terv szerint egy-egy nyelvileg egységes kisebb vidék (esetleg egyetlen falu) nyelvének egész szókészletét és frazeológiáját monographikusan feldolgozzák. E nyelvjárás-szótáraktól meg kellene követelnünk, hogy hangjelzésük megbízható és következetes legyen; hogy ügyeljenek a jelentések meghatározására; fontosabb tárgyaknál esetleg hosszadalmas leírás helyett rajzot adjanak; hogy az illető nyelvjárást nem az irodalmi, nyelvhez viszonyítva, hanem mint önálló nyelvegységet dolgozzák fel, lehetőleg teljes szókincsét összegyűjtsék s minden egyes cikkben kiterjeszkedjenek az illető szó használati körére is” (lásd TársÜgy. 1909). Csúry elfogadja a felkérést, és a Nyelvtudományi Társaság még ennek az évnek a februári választmányi ülésén felkéri a „a színérváraljai szótár megírására” (TársÜgy. 1914b).

Gombocz Zoltán szótártervezetének az elfogadásával Csúry végleg elkötelezi magát a tudományozás mellett, szakítva egyéb tárgyú tanulmányaival. Az első világháború viszontagságai ellenére újult erővel folytatja az 1908-ban megkezdett szamosháti gyűjtőmunkáját, amelyet a szomszédos Tiszahát ugocsai, beregi részeinek a szamosháttal érintkező területeire is kiterjeszt. 1915 után azonban a háborús körülmények következtében kénytelen leszűkíteni a gyűjtőterületét a tulajdonképpeni Szamoshát vidékére. A Nyelvtudományi Társaság erkölcsi és anyagi támogatásával végzi tovább a gyűjtés és a feldolgozás munkáját, amelyről időnként beszámol a Társaságnak (CSÚRY 1918, 1919).

Szakszerű gyűjtőmunkálatai kiterjednek a népnyelv köznyelvvél egyező és köznyelvitől eltérő szavaira egyaránt, különös tekintettel a népnyelvkutatás módszertana meghatározta fogalomkörökre, tárgykörökre, de a népnyelvi szóanyag etnolingvisztikai, néprajzi vonatkozásainak a feltárására is figyel. A háborús évek nehézségei, a magyar népnyelvkutatás kezdődő válsága sem tudja megakadályozni munkálataiban, amelynek a jelei azonban a Nyelvtudományi Társaság

körében is feltűnnek. Így többek között mindenekelőtt a Magyar Nyelv nyelvjárási közleményeinek a színvonala, terjedelme csökken fokozatosan, majd ezek a közlemények az 1910-es évek közepétől el is maradnak, beleértve a tájszóközléseket is. IMRE SAMU azzal magyarázza mindezt, hogy a folyóirat, illetőleg a körüle „tömörülő tudós nyelvészek (...) nem tudták fokozni vagy akárcsak fenntartani az érdeklődést a nyelvjáráskutatás iránt, nem tudták a gyűjtések színvonalát emelni, s nem tudtak új nyelvjáráskutató gárdát sem kinevelni. Ennek lehetnek bizonyos gazdasági okai is: a tudományos kutatásokra kevés volt a pénz, rosszak voltak a publikációs lehetőségek, de a fő ok (...) mégis abban keresendő, hogy nyelvtudományunkban teljes mértékben a történeti szemlélet vált uralkodóvá” (1971: 9). Csűry Bálint mindenek ellenére való népnyelvkutatói kitérője azonban egyértelműen arra vall, hogy a népnyelvkutatás kivételes módon ekkor már nem pusztán elkötelezettséget jelent számára, hanem hitvallást is. Korabeli tudományos tevékenysége tükrében egy sajátos virtuális szintetikus népnyelvkutatási program körvonalazódik, egy olyan programé, amely a válságba jutott magyar népnyelvkutatás számára is új utakat, új távlatokat lehetőségeit ígérheti. A háborús évek sajnos nem kedvezhetnek népnyelvkutatási törekvéseinek, szótári gyűjtési és feldolgozási munkálatainak nem tud túllépni, így 1915 és 1918 között szakirodalmi munkássága majdnem teljesen elapad.

A Csűry-életmű 1918 előtti kolozsvári időszaka a háború és a népnyelvkutatás válságának korlátozó erői ellenére is meghatározó időszak nemcsak az életmű, hanem a korabeli magyar nyelvjáráskutatás szempontjából egyaránt. Azáltal ugyanis, hogy Csűry kolozsvári korszakában kötelezi el magát a Nyelvtudományi Társaság intézményes nyelvjáráskutatási törekvései mellett, és gyűjtőként, vidéki megbízottként, kezdő kutatóként már ekkor figyelemre méltó eredményeket is felmutat, lerakva kutatási elképzeléseinek az alapjait is, voltaképpen egy kolozsvári központú erdélyi nyelvjárás-kutatási modell lehetőségét is megteremti, amely a régiókban gondolkodó európai nyelvjáráskutatás első virtuális magyar modelljének is nevezhető, amelynek valóra váltását, kiteljesítését a következő évtizedek történései döntenek el.

2.1.2. Az 1918–1932 közötti időszak

Csűry Bálint az 1918-as korszakfordulót követően továbbra is Kolozsváron marad vállalva a húszas évek valóságát, amely „Erdély politikai, kulturális és szellemi átalakulásának olyan mélyreható fordulata, amely minden téren merőben új életet indított el s a tudományos törekvéseket is új feladatok elé állította” (GYÖRGY 1988: 326). A megváltozott körülmények közepette Erdélyben ebben az időben ő az egyetlen magyar nyelvész. A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programjának elkötelezettjeként továbbra is folytatja nyelvjáráskutató munkálatait fenntartva kapcsolatait a Társasággal, amely a tudományszak korabeli válsága ellenére a lehetőségei szerint folyamatosan támogatja a törekvéseit. Egyedüli nyelvészként is igyekszik bekapcsolódni a korszakforduló utáni

újszerű erdélyi kisebbségi magyar szellemi életbe, amelynek a húszas évekbeli központi célkitűzése az erdélyi magyarság nemzetiségi öntudatának a kialakítása, fejlesztése. Az erdélyi napilapok, szépirodalmi, ifjúsági folyóiratok, néplapok és az Erdélyi Múzeum-Egyesület előadássorozatainak tanúsága szerint a nyelvművelés és a tudománynépszerűsítés is fontos helyet foglal el a korabeli tudományos tevékenységében a központi kutatási területet képviselő nyelvjárás-kutatás mellett.

Csűry Bálint korabeli nyelvjáráskutatásai az erdélyi kisebbségi tudományos kutatások jellegzetes kezdeti modelljébe illeszkednek, amely az erdélyi magyarság kényszerű körülmények kialakította mi-tudatának, nemzetiségi tudatának a bizonyítéka. A nemzetiségi tudat az erdélyi magyarság hatalomváltást követő kiúttalan életérzésében, majd magára találásában gyökerezik, hiszen amint azt POMOGÁTS BÉLA is megfogalmazza: „A kisebbségi sorsba került erdélyi magyar középrétegek kezdetben nehezen ismerték fel a maguk valóságos helyzetét és feladatait. Politikai intézmények és vezetők nélkül, tájékozatlanul és riadtan álltak az átalakult világban. Nemcsak ők voltak tanácstalanok, az erdélyi magyarság túlnyomó része tehetetlenül és szervezetlenül szemlélte a jövőndő sorsát eldöntő történelmi eseményeket” (1983: 42).

1918 korszakfordulója, ha rövid időre is, de mély válságba sodorja az erdélyi magyarság kiúttalan életérzésében osztozó Csűry Bálintot is, amelynek főbb mozzanatai SZABÓ T. ATTILA leírásából elevenednek föl: „A világháborút követő összeomlás, a forradalmak, a reá következő bizonytalanság meg az Erdélyre szakadt megdöbbszentő bizonyosság, az elszakítás kora jó ideig teljesen megbénította a magába roskadt, mély érzékenységű Csűry tudományos munkáját, sőt tudományos érdeklődését is. Mint legbensőbb kolozsvári barátja és tanártársa Brüll Emánuel szíves szóbeli közléséből tudom, e tájt legalább egy évig Csűry nem vett kézbe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem. Az erdélyi magyarság akkori helyzetében e lelki bénultság éppen nem volt szokatlan és indokolatlan tünet. Mindenesetre Csűry 1919–1921 közé eső irodalmi munkásságának csekélyisége e tekintetben feltűnő pangásról tanúskodik” (1941a: 68).

Csűry válsága az erdélyi magyarság válságtudatával együtt a kisebbségi mi-tudat kialakulásában oldódik fel, lényegül át kisebbségi én-tudattá, amiben kétségtelenül nagy szerepe volt a kisebbségi mi-tudat korabeli ideológiai formájának, a transzilvanizmusnak is. A maga korában és a későbbiek során is vitatott transzilvanizmus eszmerendszerében többek között olyan eszmék képviseltették magukat, mint a Romániában együttélő népek testvérisége, az európai szintre való törekvés, a nemzetiségi felelősségi tudat, az erdélyi táj szeretete, a szülőföldhöz való ragaszkodás, a nemzeti nyelv és kultúra fenntartása, a mindent átölelő humanizmus, a szabadelvű demokrácia stb. A nemzetiségi realizmus és a nemzetiségi romantika is szóhoz jutott közöttük, így nem valósulhattak meg maradéktalanul, a kezdeti korszakban azonban kétségtelenül reményt adtak. „A húszas

években viszont még a nemzetiségi realizmus tudatának volt erőteljesebb szerepe, a transzilvánista ideológia ebben az időben a romániai magyarság önmagára találását készítette elő. Ebben a korszakban az erdélyi gondolat a nemzetiségi öntudat és a nemzetiségi művelődés szervező erejét képezte, a transzilvánista ideológia progresszív tendenciája érvényesült” (POMOGÁTS 1983: 85).

A húszas évek erdélyi magyar tudományos kutatásai a nemzetiségi öntudat kialakítását és fejlesztését szolgáló sajátos kisebbségi művelődésszerkezetbe ágyazódnak, amely sajátos módon egy irodalomközpontú kulturális modellt követ. A tudományos és felsőoktatási intézmények megszüntetése, illetve román intézményekké való átalakítása következtében ugyanis Erdélyben nem alakulhattak ki a tudományos kutatás és képzés szükséges keretei. „A nemzetiségi történetírás, nyelvészeti, szociológiai, etnográfiai és művelődéstörténeti kutatás jobbra magányos vállalkozások eredménye volt. Kristóf György, György Lajos, Rass Károly, Borbély István irodalomtörténeti, Bitay Árpád, Karácsony János, Kelemen Lajos történetírói, Tavasz Sándor filozófiatörténeti, Bíró Vencel és Hirschler József művészettörténeti, Csűry Bálint nyelvészeti, Balogh Arthur jogtörténeti és Ferenczi Miklós bibliográfiai munkássága révén alakultak ki a nemzetiségi tudományos élet szerény műhelyei. A tudományos munka és a közművelődési tevékenység arra kényszerült, hogy szervezeti keretek és intézmények híján az irodalomban és a sajtóban próbáljon kibontakozást keresni” (POMOGÁTS 1983: 60).

A húszas évek erdélyi magyar tudományossága az Erdélyi Múzeum-Egyesület körül szerveződik, amely 1920-ban a megváltozott körülmények ellenére is újratekinti a tevékenységét, igyekszik továbbvinni az erdélyi tudományosság hagyományait. Sajnos anyagi nehézségek miatt egészen 1930-ig nem tudja működtetni a folyóiratát, így be kell érnie a szakosztályi tudománynépszerűsítő előadás-sorozatokkal, amelyekhez Csűry Bálint is társul. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóiratának a szerepét az újonnan indított Erdélyi Irodalmi Szemle című tudományos és kritikai folyóirat (1924–1929) veszi át, amely az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatával (1926–1929) együtt az Egyesület szakosztályainak és tárainak az érdekeit szolgálja 1930-ig, amikor az újraindított Erdélyi Múzeumba épül be, a sorozata pedig az Egyesület sorozatává válik.

Az erdélyi tudományosság jelentős műhelyeként számon tartott Erdélyi Irodalmi Szemle, amelynek munkatársai sorában ott szerepel Csűry Bálint is, „tükre kíván lenni Erdély szellemi életének, amelyből mindenki megtudhatja, hogy az erdélyi magyarság akár szépirodalomban, akár az egyes tudományszakokban a múltban mit produkált és ma is mit produkál. Az Erdélyi Irodalmi Szemle egyúttal azt is mutatni fogja, hogy az erdélyi magyarság szellemi téren mivel járul hozzá Románia egyetemes közművelődésének jelenlegi állapotához” (RMIL. *Erdélyi Irodalmi Szemle* a.).

Az Erdélyi Irodalmi Szemle nyomában az Egyesület újraindított folyóirata, az Erdélyi Múzeum, amelyhez Csűry Bálint szintén csatlakozik, „ebben az idő-

ben jobban, mint valaha, és tudatosabban, mint bármikor, törekedett erdélyi feladatának betöltésére, erdélyi jellegének a kidomborítására. Fél százados múltjának törekvéseiből és a körülötte lezajlott sok vitának kiforrt alapelveiből megtanulta, hogy rendeltetését akkor tölti be célszerűen, ha mindig szem előtt tartja az Egyesület muzeális és honismereti tudományos alap gondolatát, s abból igyekszik megvalósítani, amit bennül helyzete megenged, s ami a körülményekkel legjobban összeegyeztethető. Ez az időszak új feladatkört is szabott eléje, s ez abból a helyzetből származik, hogy az Erdélyi Múzeum a Romániában élő magyarságnak ma egyetlen közérdekű tudományos folyóirata, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület az egyetlen szerv, amely Erdélyben a magyar tudományosság művelésére és ápolására van rendeltetve. Feladata és hivatása tehát, hogy a magyar tudományosság hagyományát Erdélyben (...) fenntartsa, a tudományos erőket egybefogja s a tudományos utánpótlást tőle telhetőleg támogassa” (GYÖRGY 1988: 328–329).

Az erdélyi magyar művelődési életnek sajátos kisebbségi helyzetében önnön feladatai mellett szembesülnie kell a kormány jogfosztó nemzetiségi politikájával is, amellyel szemben azonban sikerült kialakítania egyfajta függetlenséget a maga számára, a polgári demokratizmus hagyományaira támaszkodva. Ennek köszönhetően törekedhetik az erdélyi magyarság kisebbségi kultúrájának a megalapozására, ugyanakkor a modern magyar művelődés eszményeinek a fenntartására is. Ezeknek a törekvéseknek Csűry kolozsvári központú regionális népryelvkutatói modellje is szerves részét képezheti, hisz a Nyelvtudományi Társaság európai szellemiségű népryelvkutató programjában gyökerezve eleget tesz az erdélyi tudományosság honismeret eszméjének is.

A kisebbségi magyar művelődési közeg sajátos hatást gyakorol Csűry nyelvjáráskutatásaira. Nem biztosíthatja a kiteljesítésükhöz elengedhetetlenül szükséges intézményes kereteket a számukra, de haladó eszmeiségének köszönhetően egyértelműen szavatolja őket mint az erdélyi kisebbségi magyarság egyik legfontosabbik identitástényezőjének: anyanyelvének, anyanyelvjárásának a feltárását, megismerését szolgáló tudományos kutatásokat. Következésképpen Csűry Bálint az erdélyi kisebbségi tudományosság sajátos erőterében is továbbviheti, továbbfejlesztheti az előző korszakbeli témáit, elképzeléseit, amelyek virtuális nyelvjárás-kutatási modelljének a kijegecesedését szolgálják egy olyan fejlődéstörténeti korszakban, amikor egyébként a vidékre visszaszorult tudomány szak teljes mértékben válságba jut.

Csűry Bálint kisebbségi magyar nyelvjáráskutatásai a megelőző korszakbeli nyelvjáráskutatásai folytatásaként továbbra is átfogják a nyelvjáráskutatás mindkét alapterületét, kiterjednek az anyaggyűjtésre és a feldolgozásra egyaránt. Jelentős eredményeik egy részét, amint az előbbiek is utaltak rá, az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Irodalmi Szemle, a másik részét pedig a budapesti szakfolyóiratok közlik, így mindenekelőtt a Magyar Nyelv, amelynek Csűry „nemcsak

egyik leghűségesebb, hanem egyik legszínvonalasabb szerzője” (BENKŐ 1987: 130), de a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat is.

A nyelvjárási anyaggyűjtési munkálatok mindenekelőtt folytatják a Szamos-háti szótár anyaggyűjtését, de újabb vidékekre is kiterjednek, így a Székelyföldre, Kalotaszegre és Moldvára is, fokozatosan bővítve a kisebbségi kutatásokba bevont nyelvjáróterületek sorát. A módszeres gyűjtések középpontjában továbbra is az élő népnyelvi gyűjtések állnak, ezek mellett azonban Csűry még az erdélyi nyelvjárás-történeti forrásanyag feltárásával is foglalkozik, az Erdélyi Múzeum-Egyesület korabeli muzeális irányzatának szellemében tanulmányozza annak a kéziratárát, levéltárát, könyvtárát is. Másolja, kiadásra készíti elő a kéziratok gyűjtemények régi magyar okleveleit, verses emlékeit. 1928-tól pedig közli a 16. századi oklevelek egész sorát a Magyar Nyelvben.

A népnyelvi anyaggyűjtéssel párhuzamosan folytatja a szótárszerkesztési munkálatait is, amelyeket azonban kiterjeszt a moldvai csángó nyelvjárásra is. Egy déli csángó szótár összeállítását tervezi YRJÖ WICHMANN (1868–1932) északi csángó szótárának (1936) kiegészítése céljából, követve a legkeletibb magyar nyelvjáróterület messzi múltba visszanyúló vizsgálatának hagyományait. 1928 és 1930 között Bogdánfalva környékén három nyáron át gyűjti ennek az anyagát, de a tervét sajnos nem valósíthatta meg, mivel a második világháború eseményei a készülőfélben levő szótára kéziratát megsemmisítették.

A nyelvjárási anyaggyűjtés minden fontossága és jelentősége ellenére Csűry korabeli nyelvjáró kutatásainak központi területét mégiscsak a gyűjtött nyelvjárási anyag feldolgozó munkálatai képezik, amelyekkel új utakat jelöl ki a monografikus kutatások terén. Több szempontból is megújítja a nyelvjárási monográfiát kidolgozva a jelenségmonográfia műfaját, amely nyelvrendszertani szempontból szakít a teljesség elvével, és a nyelvjáró rendszer valamely részrendszerének a leírására törekszik (vö. BENKŐ 1982: 10–11). A korabeli jelenségmonográfiák a vizsgált nyelvjárások sajátos hangtani és alaktani jelenségeivel foglalkoznak. A hangtani monográfiák többek között a hanglejtés kérdéseit tárgyalják, amelyet egyrészt a szamosháti (CSŰRY 1925), másrészt a székely és a moldvai nyelvjárásban vizsgálnak (CSŰRY 1930), felállítva a magyar mondat-hanglejtés jellegzetes tipológiáját. De kitérnek az asszociatív hangtani jelenségekre is, így tárgyalják a szamosháti nazalizáció (CSŰRY 1926), a szamosháti, tiszaháti, ugozsai elízió sajátosságait is (CSŰRY 1929). Az egyetlen alaktani monográfia a moldvai nyelvjárás igeidőinek, igealakjainak funkcionális jelenséggörvét tárgyalja (CSŰRY 1932). A monografikus munkálatok nyelvjáró kutatáson belüli helye és szerepe kapcsán BAKÓ ELEMÉR a következőket állapítja meg: „Erre az időszakra esik Csűry sajátos munkamódszerének, a népnyelv monografikus feldolgozásának teljes kibontakozása. Egyedül, példák után igazodni nem tudva, lassanként érlelődik meg benne az új módszer, amely a régi »nyelvjáró tanulmányok« ötletszerűen, csak néhány példát kiragadó, problémátlan tárgya-

lasmódja helyébe a tárgyalásra kerülő nyelvi jelenség összes részleteit minden vonatkozásban vizsgálat alá veszi az illető nyelvjáróterületen belül. Ez a módszeri eljárás, az ún. jelenségmonográfia, a legjobb út afele, hogy a népnyelv jelenségeinek búvárlása a nyelvtudomány többi területein elért színvonalra emelkedjék és így megállapításai zökkenők és szakadékok nélkül kapcsolódjanak a nyelvtudomány többi eredményeihez” (1941: 10).

A nyelvjárási gyűjtések és feldolgozások mellett ebben az időszakban Csűry Bálintnak lehetősége adódik az egyedül általa képviselt erdélyi népnyelvkutatás hatókörének a kiszélesítésére egy gyűjtőcsoport megszervezésével. 1928 őszén ugyanis anyanyelvi képzés indul a kolozsvári román nyelvű egyetem magyar hallgatói számára szakmai felkészültségük elmélyítése érdekében, amelyet a Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságának elnöke, György Lajos (1890–1950) szervez, aki az erdélyi magyar irodalom és tudományos élet két világháború közötti irányítójaként németországi tanulmányúton ismerhette meg a kisebbségi életforma, a művelődési feladatok és a főiskolás ifjúság nevelésének a kérdéseit. Ennek a képzésformának a keretében 1929 őszén Csűry Bálint hangtani, hangtörténeti előadásokat indít, amelyeken igyekszik bevezetni hallgatóit a népnyelvkutatás kérdésköreibe és megnyerni őket a népnyelvgyűjtés ügyének is. Hallgatói körében ekkor tűnik fel az erdélyi nyelvjáráskutatás majdani nagy tudósa, a református kollégiumból már ismert Szabó T. Attila (1906–1987), akit 1930 nyarán magával visz moldvai gyűjtőújtjára is, megnyerve őt már ekkor a nyelvjáráskutatás ügyének. Minden bizonnyal a népnyelvkutatás egyetemi oktatásba való bevezetésének távlati terve is foglalkoztatja ebben az időszakban Csűryt arra készítve, hogy 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanári habilitációt nyerjen a népnyelvkutatás területén.

Nyelvjáráskutató pályája 1918 utáni szakaszában kisebbségi nyelvjáráskutatóként Csűry Bálint nemcsak az erdélyi magyar, hanem a válságba jutott magyarországi magyar nyelvjáráskutatásnak is a legkiválóbb szakemberévé válik. Tudományos eredményeit elismeri az erdélyi és a magyarországi tudományosság egyaránt. Tagjává választja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1926-ban felveszi választmányi tagjai sorába, 1928-ban pedig Szily-jutalomban részesíti, de levelező tagjává avatja a Magyar Tudományos Akadémia is, amely 1927-ben Sámuel-Kölberdíjjal jutalmazza. 1932-ben pedig elnyeri a debreceni egyetem felkérését is a magyar és finnugor nyelvészeti tanszék vezetésére, ami együtt járt a népnyelvkutatás országos megszervezésének nagyszabású feladatával is.

2.2. A debreceni korszak

Csűry Bálint nyelvjáráskutató életműve, amely a kolozsvári évek alatt alapozódik meg, az 1932 és 1941 közötti debreceni korszakában teljesedik ki, amikor a falukutató mozgalomnak köszönhetően a népi kultúra ismét a tudományos érdeklődés homlokterébe kerül, és ügyét a művelődéspolitikai is támogatja (vö.

KISS 2005: 409). Mindezek mellett két másik tényező is felszabadító erővel hat rá: „az egyik Debrecen tiszta, hamisítatlan, szabad magyar légköre, amelyben minden gondolat élőszóban is kivirágozhatott, a másik pedig a megváltozott munkakör, amely végre valahára lehetővé tette Csűry számára, hogy önmagát adja, vágyait kövesse, terveinek megvalósításán dolgozzék” (BAKÓ 1941: 17).

Csűry Bálint kolozsvári református kollégiumi tanárként és a budapesti tudományegyetem magántanáraként fogadja el a debreceni egyetem meghívását. Nem könnyű döntését emberi, tudósi nagyságról tanúskodó nyelvjárás-kutatói hitvallása szavatolja egyértelműen, amelyet az erdélyi nyelvjárás-kutatással kapcsolatot tartó debreceni korszaka igazolhat vissza maradéktalanul a magyar nyelvjárás-kutatást föllendítő, új korszakot nyitó eredményeivel. A tudománytörténet véleménye szerint ezekre az eredményekre „méltán lehet büszke a magyar nyelvjárás-kutatás” (MÁTÉ 1997: 144), hisz lehetővé teszik a tudományszak századforduló után bekövetkezett válságának a felszámolását és újbóli európai integrálódását.

Csűry debreceni korszakának nyelvjárás-kutató tevékenysége voltaképpen szerves folytatása, illetve kiteljesítése a Magyar Nyelvtudományi Társaság századeleji programja szellemében Kolozsváron megalapozott regionális népnyelv-kutatási modellnek, amelyet a vizsgálati tárgy, a nyelvjárás térbeli megosztottsága alapján egyre több nyelvjárás egységre igyekszik kiterjeszteni, tekintettel a magyar nyelvterület nagyfokú feltáratlanságára.

Tudományos tevékenysége főbb vonulataiként továbbra is a lexikográfiai munkálatok, a monografikus jelenségvizsgálatok és a tudományszervező törekvések emelhetők ki, amelyek súlypontja módosul a tudományszak legidőszerűbb feladata, a válság felszámolása függvényében. Ennek érdekében dolgozza ki eddigi kutatásai szintéziseként újszerű népnyelv-kutató programját, új fejezetet nyitva a magyar népnyelv-kutatás történetében.

A debreceni korszak lexikográfiai munkálatai középpontjában továbbra is a főmű, a Szamosháti szótár áll, amelyet szerkesztési munkálatai lezárása nyomán 1935–1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelentet meg két kötetben. A Magyar Tudományos Akadémia is támogatja a kiadást, és 1940-ben Marczi-bányi-jutalomban is részesíti. Modern nyelvjárás-szemléletének köszönhetően, amely szerint a nyelvjárás a táji és a köznyelvvél egyező jelenségek együttese, a szótár egy új szótártípust honosít meg a magyar nyelvjárás lexikográfiában, az ún. regionális szótár típusát, amely „egy-egy régió, tájegység szókészletét a viszonylagos teljesség igényével tartalmazó szótár” (HEGEDŰS 2001: 399), előzményei pedig a német szótáriradalomba vezetnek vissza (i. m. 397). Új műfaji követelményeinek megfelelően egy tájegység nyelvjárás szókészletének alfabetikus elrendezésével, módszeres interpretálásával a dialektológia és a társtudományok egész sorának segédeszköze, amint arra az Előszó is felhívja a figyelmet (CSŰRY 1935–1936: 4–5).

A műfaj megszabta korszerű szempontrendszerében többek között a nyelv-földrajzi vizsgálat szempontja is szerepel: „Azokat a szavakat, melyekkel szülőfalumban nem találkoztam, hanem amelyeket a bejárt terület más falujában jegyeztem föl, szintén fölvettem szótáramba. Csakhogy az ilyen adat után mindig odajegyeztem a lelőhelyét is. Ahová nincs lelőhely külön följegyezve, azok szülőfalum és az egész Szamoshát adatai” (CSÜRY 1935–1936: 3–4). A szótár a társadalmi szempontokra is tekintettel van, s ennek megfelelően feltünteti „a szó vagy jelentés használatának körét is, pl. ilyenformán: öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, irónikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben” (i. m. 9).

De érvényesíti a 20. század első felében feltűnt „Wörter und Sachen” módszerét is, így a szavak jelentése kapcsán nem elégedik meg annak általános értelmezésével, hanem igyekszik a szavak által jelölt tárgyakat, folyamatokat a legpontosabban körülírni, esetenként rajzokkal, illusztrációkkal is szemléltetni. Tárgyravonatkozottsága következtében túlmutat önmagán, megfelelő a néprajzi kutatás követelményeinek is (vö. BALASSA 1990: 17, MÁTÉ 1997: 150).

A Szamosháti szótár eleget téve a regionális szótár legalapvetőbb európai követelményeinek a magyar nyelvjárási lexikográfia határkö értékű szakmunkája, amely megnyitja a regionális szótári kutatások sorát a magyar nyelvjárási lexikográfiában (vö. HEGEDŰS 2001: 399). SZABÓ T. ATTILA a következőkben jelöli ki lexikológiai, lexikográfiai szerepét: „A téves hiedelmek egész seregét rombolja le ez a hatalmas nyelvjárás-gyűjtemény. Hisz minket még arra tanítottak, hogy a nép szókinca szegény: egy földműves a mindennapi érintkezésben 300–400 szóval beéri. Hozzászoktunk ahhoz, hogy gazdagnak, fordulatossnak, kifejezőnek, egyszerűen szépnek csak irodalmi nyelvünket, csupán remekíróink nyelvét tartjuk. Hogy a népnelvben különleges gazdagság, a fordulatok játsszi merészsége, az egyszerűség kifejező ereje rejtőzik, azt a népből szakadt írókon kívül csak néhány népnelvvel foglalkozó kutató tudta. Valóban igaza van tehát Csúry Bálintnak, hogy csak figyelmes tekintet kell vetnünk egy ilyen népnyelvi szótárba, csak bármily futó összehasonlítást tennünk az irodalom és népnelv szótára között, és mindjárt rendkívül jellemző vonások tárulnak elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A nép szó- és kifejezőkészlete sokkal gazdagabb, mint azt az avatatlan hiszi, de egészen természetes, hogy a népet körülvevő világ, a népi célok és kérdések szabják meg a nép szó- és képzetkincsének terjedelmét és tartalmát” (1981a: 255). Értékére, maradandóságára YRJÖ WICHMANN egyik szótárakkal kapcsolatban tett megállapítása mutat rá leginkább, amelyet BAKÓ ELEMÉR Csúry-monográfiája is kiemel: „abból, amit mi nyelv kutatók kiadunk, minden más elavul az idő multával, kivéve nyelvi szövegeinket és szótárainkat. Ezek tehát megérik azt a nagy munkát és törődést, amit rájuk áldozunk” (1941: 21).

Csúry debreceni lexikográfiai munkálatai során a moldvai csángó nyelvjárás két szótári tervével is foglalkozik. Az egyik az ugyancsak a kolozsvári korszakában indított déli csángó szótárának a „kedves terve”, amelyet a Moldvában gyűjtött anyaga alapján igyekszik megszerkeszteni. Sajnos ez a szótár nem láthat napvilágot, mivel a kézírata 1944 őszén a háborús események közepette elpusztult. A moldvai szótári tervei másika pedig egy finn–magyar közös szótári terv: YRJÖ WICHMANN (1868–1932) század elején gyűjtött északi és hétfalusi csángó szótára kiadásának a terve, amelyhez 1934-ben Artturi Kannisto finn nyelvész (1874–1943) felkérésére csatlakozik. A közös szerkesztési munkálataik eredményeként 1936-ban Helsinkiben megjelent szótár, a *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes a magyar és a finn nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos munka, de a legnagyobb szerepe mégiscsak a moldvai csángó nyelvjáráskutatás fellendítésében, kibontakoztatásában van.*

A kolozsvári korszakban megalapozott monografikus jelenségleírások nyomán fokozatosan megérlelődik Csúryban az a gondolat is, hogy megírja a szamosháti nyelvjárás teljes hangtanát. Így ebben az időszakban is folytatja a szamosháti nyelvjárás sajátos hangtani jelenségeit feldolgozó monografikus tanulmányai sorát, amelyekkel követendő példát nyújt a nyelvjárás legdifferenciálabb erejű összetevőjének, a hangtanának a leírására is a szókészlet újszerű regionális szótári feltárása nyomában. Legújabb hangtani monográfiáiban asszociatív hangtani jelenségekkel (CSÚRY 1936b), valamint a magánhangzórendszer történeti kérdéseivel foglalkozik (CSÚRY 1939b; 1940).

A Csúry-féle jelenségmonográfiák jelentős mozzanatai a nyelvjárás monografikus feldolgozások történetének, amint az már kiderült a kolozsvári korszak kapcsán is. A műfajt megújító szempontok között a korábban említett nyelvrendszertani szempont mellett hangsúlyoznunk kell még sajátos teljes nyelvjárás-szemléletük szempontját is, hisz BENKŐ LORÁND szavait idézve: „Tudjuk azt, hogy tudománytörténetileg ennek a szemléletnek az apostola, kezdője voltaképpen Csúry Bálint volt a Szamosháti szótárral is, meg aztán azokkal a részmonográfiákkal is, amiket részben ő, részben tanítványai készítettek” (1982: 13), de meg kell említenünk még a diakrónia szempontját is, amely „azonban lényegében kudarcot hozott, nem Csúry hibájából, hanem egyszerűen az akkori idők nyelvi szemléletének a hibájából, hiszen köztudott az, hogy a Csúry-iskolában a történetiséget úgy óhajtották megvalósítani, hogy vettek egy általános magyar nyelvtörténetet, és vették egy nyelvjárásnak a mai szinkrón rendszerét, és ezt a szinkrón rendszert próbálták az általános történeti háttérrel magyarázni. Természetesen ez nem lehetséges” (BENKŐ 1982: 15).

Csúry Bálint nyelvjáráskutató életművének harmadik területe, a tudomány-szervezés a lexikográfiai és a monografikus feldolgozó munkálatokkal együtt szintén visszavezet a kolozsvári korszakba, amely azonban nem nyújthat kedve-

ző körülményeket számára, amire egyébként az életmű 1918 előtti és utáni időszakának előbbiekbeli bemutatása is igyekezett rámutatni. A szórványos kolozsvári előzmények nyomán a debreceni korszak nyújthat igazi lehetőséget ahhoz, hogy Csűry megvalósíthassa tudományszervező elképzeléseit, törekvéseit is, amelyek homlokterében a magyar népnyelvkutatás válságának felszámolása és európai fölzárkóztatása áll.

Az érdemben a debreceni korszakhoz kapcsolódó tudományszervezési törekvések legfontosabb mozzanatai között az intézményes magyar népnyelvkutatás elméleti, módszertani alapjainak a kikristályosítása említhető mindenekelőtt, amelyeket A népnyelvi bűvárlat módszere című programadó szintézisében mutat be (CSŰRY 1936a), majd ezt követően az 1937. évi országos felsőoktatásügyi kongresszus elé terjesztett indítványa, amely az intézményes népnyelvkutatás megvalósításának feltételeként az egyetem és a nyelvjáráskutató intézet közreműködését irányozza elő (BAKÓ: 1941: 33), végül pedig a tudományszak első intézményének, a debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézetnek a megteremtése (1938), valamint az első nyelvjárástani periodika, a Magyar Népnyelv (1939) megalapítása (vö. KÁLNÁSI 1998: 10–19).

Csűry Bálint mindezeknek a tudományszervező törekvéseknek köszönhetően a népnyelvkutatás első katedrás professzoraként megteremti a tudományszak első nyelvjáráskutató irányzatát is, az ún. Csűry-iskolát, amely a tervszerű, rendszeres magyar nyelvjáráskutatás megalapozásával a magyar nyelvjáráskutatás első korszaka válságának felszámolásához és a tudományszak újbóli európai fölzárkóztatásához járul hozzá. IMRE SAMU megfogalmazása szerint ugyanis Csűry Bálint „új színt, új elgondolásokat, új kezdeményezést” visz a korabeli magyar népnyelvkutatásba, előkészítve annak korszakváltását: „Személyes példamutatással, szívós, célratörő munkával, a hivatalos szervek részvétlensége, nemegyszer nyílt vagy burkolt gáncsoskodása ellenére mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást, számottevő tanítványi gárdát nevelt ki. A debreceni egyetemet rövid idő alatt a nyelvjáráskutatás hazai központjává tette, s munkásságával megtermékenyítette a többi egyetemen, elsősorban a budapestin és a kolozsvárin folyó hasonló jellegű kutatásokat is. Az 1940-es évek végén meginduló rendszeres, széles perspektívájú nyelvjáráskutató munkához kétségtelenül ő teremtette meg a biztos kiindulási alapot” (1971: 18).

Csűry új szellemű programadó szintézise, A népnyelvi bűvárlat módszere (1936a) eltekint a tudományszak korabeli kényszerű területi tagoltságától, és hatókörét kiterjeszti a magyar nyelvterület egységes egészére. A magyar nyelvterület egészének kutatásai alapján taglalja a tudományszak kérdésköreit. Tudománytörténeti bevezetője nyomon követi az erdélyi részek kutatásait is, amelyek között az intézményes nyelvjáráskutatás egy korai kezdeményezésére is rábukkanhatunk: „Aranka Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága az első tudományos társaság, mely a nyelvjárásbűvárlatra is kiterjeszti figyelmét. A társaság

hátramaradt kézíratai közt van egy tanulmány, mely a székelyek, mezőségiak és a tótok szomszédságában lakó magyarok nyelvjárását ismerteti hangtan és szókincs tekintetében. (...) Ez az ismeretlen szerzőtől való tanulmány volna eszerint az első magyar nyelvjárástanulmány” (1936a: 4). Ezt követően a tudományszak elméleti, gyakorlati kérdéseinek szintézisében a népnyelvkutatás néplélektani szempontok alapján megközelített tárgyával, a népnyelvvel foglalkozik, valamint a kutatások helyzetével, azok nyelvtudományon belüli helyével, ugyanakkor szerepükkel, feladataikkal és európai kapcsolataikkal is, befejezésképpen részletesen fejte ki a népnyelvgyűjtés tulajdonképpeni módszertanát. A magyar népnyelvkutatásról a következőket állapítja meg: „Az egyéb téren oly szép eredményeket felmutató magyar nyelvű bűvárlat a magyar népnyelv kutatását sajnálatosan elhanyagolta. Nyelvjárásbűvárlatunk sohasem volt kellően megszervezve s a magyar népnyelv bűvárlatát nem sikerült az egész magyar nyelvterületen rendszeressé és állandóvá tenni” (i. m. 9). Sürgeti a szervezett, rendszeres, állandó kutatások megszervezését egyrészt az irodalmi nyelv nyelvjárásokra gyakorolt többirányú hatásából kifolyólag, másrészt pedig „a megszállott területeken levő nyelvjárásainkat fenyegető veszedelem miatt” (i. m. 20).

Az elszakított területek intézményes keretek közötti kutatása kapcsán az erdélyi népnyelvgyűjtés megszervezését az általa jól ismert erdélyi tudományos és irodalmi társaságokkal, ifjúsági egyesületekkel, így az Erdélyi Irodalmi Társasággal, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, az Erdélyi Fiatalokkal tervezi, követve a hagyományokat, hisz „Az Erdélyi Irodalmi Társaság tűzött is ki nyelvjárás bűvárlatokra pályázatot 1928-ban, az Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma pedig az erdélyi magyar népnyelv bűvárlatát is feladatai közé tűzte” (CSÜRY 1936a: 20). Az erdélyi, illetve a romániai magyar nyelvjárás kutatás hiányosságainak a felidézésével szorgalmazza „az ismeretlen erdélyi nyelvterületek” mielőbbi feltárását: „Legtöbb erdélyi és felvidéki nyelvjárásunkról nagyon hiányos tudásunk van, sokról épen semmi. Mily megbecsülhetetlen forrás lenne nyelvünkre nézve a moldvai csángó nyelvnek vagy a szlavóniai magyarok nyelvének szókincséről egy kimerítő, megközelítőleg teljes szótár” (i. h.).

Az intézményes népnyelvkutatás elméleti, módszertani alpmunkájával is azt igazolja Csűry, mint egyébként életműve egészével is, hogy „valóban széles horizontú kutatásként gondolta, tervezte, illetőleg művelte a nyelvjárás kutatást, nála ugyanis a »nép« nyelvének kutatása szerves része volt az egész népélet vizsgálatának (...) Csűry számára sem volt azonban külön népnyelvkutatás és nyelvjárás kutatás! Nála is ugyanazt jelentette a kettő” (KISS 2005: 413). Következésképpen az újabban szűkebb és tágabb értelemben is vett népnyelvkutatás utóbbi változatának a képviselője (i. m. 411–412).

Az intézményes keretek közötti magyar népnyelvkutatás következő alapdokumentuma a Magyar Népnyelvkutató Intézet programadó tervezete, amelyet az intézeti évkönyv beköszöntő kötete tesz közzé Mit akarunk? címmel (CSÜRY

1939a). A tervezet szerint az Intézet célja: „a rendszeres magyar népnyelvkutatás állandóvá tétele s a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítása” (i. m. 5). Ennek megvalósítására pedig a már megkezdett munkálatok alapján három feladat kör jelölhető ki: a Bihar megyében kezdett népnyelvi, helynévi, nyelvföldrajzi kutatások, „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása” (i. h.), valamint a debreceni cívisnyelv szótári vizsgálata. Az elszakított erdélyi részek folyamatban levő népnyelvkutatásaira kitérve jelzi azok két lehetséges alternatíváját is: „Most folyik a moldvai déli-csángó gyűjtés szótári feldolgozása a Magyar Nyelvtudományi Társaság számára. E készülő szótár Wichmann György északi-csángó szótárát a déli-csángók szókincsével fogja kiegészíteni. (...) Kalotaszegen dr. Szabó T. Attila és dr. Nagy Jenő végzett, Erdély más részein mások végeztek népnyelvi tanulmányokat” (uo.).

A Csűry-életmű az erdélyi nyelvjáráskutatás mindkét tervezetben jelzett lehetőségére megteremti az alapokat, hisz sajátos térbeli, időbeli dimenziói meghatározta tagoltságában kétségtelenül magában hordozza azokat. A kolozsvári korszakában ugyanis az Erdélyben általa megalapozott regionális magyar nyelvjáráskutatásnak, illetve annak kisebbségi körülmények közötti formájának a képviselője, a debreceni korszakában pedig az intézményes népnyelvkutatás magyar nyelvterület egészére kiterjedő tervezete értelmében egyrészt a Magyarországon zajló erdélyi tárgyú kutatásokat reprezentálja, másrészt pedig az Erdélyben is fokozatosan erőre kapó népnyelvi kutatásokat. Az előbbieknél elsősorban Csűry a képviselője, de a Csűry-iskola tanítványai is csatlakoznak hozzájuk, az utóbbiaknak viszont már a Csűry-tanítványok, közöttük is elsősorban Szabó T. Attila.

A kolozsvári központú erdélyi népnyelvkutatás ügye a Csűry-életmű debreceni korszakának is a legfontosabbik törekvései közé tartozik. Csűry a nyelvjáráskutatás első katedrás professzoraként is fontos feladatának tartja a tanítványai, közöttük a kolozsvári Szabó T. Attila szakmai képzését is, akire Kolozsváron az ő tudósegynisége gyakorolta a legmélyebb hatást Kelemen Lajos (1877–1963) történettudós, levéltáros mellett, akit Erdély múltjának e századbéli legjobb ismerőjeként tart számon a tudománytörténet. A Csűry-hatás döntő mozzanataként Szabó T. Attila a Csűry képviselte népnyelvkutatás, illetve nyelv-tudomány erdélyi kisebbségi körülmények közötti jelentősége felismerésének az élményét hangsúlyozza, amely az 1930-as közös moldvai gyűjtőúthoz (SZABÓ T. 1941b: 306) és Csűry Debrecenbe való távozásának mozzanatához kapcsolódik (SZABÓ T. 1988: 258).

Az 1930-as évek eseményei már egyértelműen tükrözik a Mester és Tanítvány bensőséges emberi, szakmai kapcsolatát, a Mester szakmai irányító szerepét, akinek Szabó T. Attila mindenekelőtt követi századeleji pályakezdő modelljét. Így 1932-ben közli erdélyi helynévgyűjtő munkája eredményeit a Magyar Nyelvben, 1932 és 1933 fordulóján pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság féléves ösztöndíjában részesül, amely lehetővé teszi a szakmai kapcsolatok meg-

alapozását is. 1933-ban mindketten előadást tartanak a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Csűry a Szamosháti szótár munkálatairól számol be, Szabó T. Attila pedig a helynévgyűjtés jelentőségéről tart előadást egyértelműen bizonyítva azt, hogy az erdélyi népnyelvkutatás elkötelezettjeként új utakat is nyit a népnyelvi szókészlet helynévi rétegének a vizsgálataival. 1935-ben Csűry Bálint biztatására szerez doktori címet is a debreceni egyetemen.

Csűry Bálint megkülönböztetett figyelemmel követi nyomon, egyengeti, irányítja Szabó T. Attila erdélyi tudományszervező törekvéseit is, amelyek igyekeznek folytatni, kiteljesíteni a Csűry-életmű kolozsvári korszakának tudományszervező próbálkozásait. 1937 nyarán már meg is látogatja az előző évben Kolozsvárra visszatért Szabó T. Attila újonnan szervezett kis erdélyi népnyelvgyűjtő műhelyét, amely a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi képzésnek még azokban a sajátos kereteiben alapíthatott, mint a korábbi Csűry-féle műhely is. Tagjai a kolozsvári iskola második nemzedékének majdani neves képviselői: Márton Gyula (1916–1976), Gálffy Mózes (1915–1988), Árvay József (1916–1975), Györbíró Jenő, akik közül MÁRTON GYULA így emlékezik vissza Csűry szakmai látogatására: „A kis nyelvjáráskutató csoport számára nagy élményt jelentett az is, hogy 1937 júniusa tájt, mintegy évváró ünnepségen, sikerült személyesen megismerkednie Csűry Bálinttal. A megbeszélésre a volt református kollégium könyvtárában került sor. Ismertette velünk röviden a nyelvjáráskutatás fontosságát, hazai feladatait, s a munka minél előbbi megkezdésére ösztönzött bennünket. Erre már az év nyarán sor is került” (1973: 181).

Csűrynek köszönhető többek között még az is, hogy 1939-ben Szabó T. Attila népnyelvkutató műhelye eredményes tevékenysége alapján nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi tudományosság előtt is bemutatkozhatik, nemcsak a kolozsvári egyetem magyar tanszékvezetője, Kristóf György hatvanadik születésnapjára összeállított kötetben, hanem a Magyar Népnyelv első évfolyamában is közzéteheti a Csűry népnyelvkutatói programját követő erdélyi népnyelvkutatás legújabb eredményeit. Mindez lehetővé teszi azt, hogy erdélyi intézményes keretek hiányában is be tudjanak illeszkedni az intézményes magyar nyelvjáráskutatás új irányzatába, illetve a magyar nyelvjáráskutatás korabeli szellemi erőterének egységes egészébe.

Az 1940-es évek történelmi eseményei nyomán a magyar tudományosság területi egységének a visszaállításával, ha nem is hosszadalmas, de kedvező időszak következik az erdélyi nyelvjáráskutatás számára is. Megteremtődnek az intézményes népnyelvkutatás erdélyi feltételei az egyetem Szegedről való visszatéréseivel, az Erdélyi Tudományos Intézet megalapításával Debrecen és Budapest nyomán Kolozsvár is az intézményes magyar nyelvjáráskutatás figyelemre méltó központjává válik. Mindez jórészt a debreceni intézetnek köszönhető, amely testvérintézményként támogatja az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának a megszervezését is.

A debreceni intézet mindenekelőtt az erdélyi kutatások tudományos erőinek a biztosításában nyújt segítséget. Csűry Bálint a még rendelkezésére álló rövid időszakban tanítványait küldi Kolozsvárra, amikor Szabó T. Attila az intézeti Nyelvészeti Osztály vezetőjeként és a visszatért magyar egyetem tanáráként támogatást kér tőle. A Csűry-tanítványok közül előbb Balassa Iván (1917–2002) érkezik 1940-ben gyakornokként a kolozsvári egyetemre, akit a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz való áthelyezése után Imre Samu (1917–2002) követ, aki 1941–1944 között lesz az Erdélyi Tudományos Intézet kutatója, akárcsak a Kolozsváron megtelepedő Nagy Jenő (1906–1996) is.

A Csűry Bálint intézményes népryelvkutató tervezete által megalapozott intézetközi együttműködés legalapvetőbb meghatározója a debreceni és a kolozsvári intézeti programok szerves összefüggése: a Szabó T. Attila által 1940-ben kidolgozott erdélyi népryelvkutató program szervesen illeszkedik a debreceni intézeti tervezet feladatkörei együttesébe: „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása” feladatkör erdélyi részlegét képviseli. Követi a Csűry-tervezet modelljét, amelynek jellegzetes hármas szerkezeti felépítése alapján teljes mértékben megfelel, de feladatkörei tartalmaira nézve csak részlegesen, ugyanis egy sajátos erdélyi népryelvkutatói szemlélet alapján azokat átrendezi, így főbb kutatási irányai a következők: „1. Az Erdélyi nyelvjárások atlaszának elkészítése; 2. Erdély élő helynévanyagának rendszeres összegyűjtése és azok egyeztetése a történeti feljegyzésekkel; 3. Nyelvjárási és nyelvtörténeti monográfiák készítése. Mindehhez a későbbiekben az 1940-es évek közepétől kezdve egy erdélyi oklevélszótár terve is csatlakozott, mely elsősorban Szabó T. Attila munkájára épült” (BALASSA 1996: 32–33).

A Szabó T. Attila által irányított intézményes erdélyi népryelvkutatás, amely a Csűry-iskola programját követi, az 1940-es évek elején indul az Erdélyi Tudományos Intézet és a Ferenc József Tudományegyetem nyelvészeti tanszéke kutatói közreműködésével, és tervezete értelmében átfogja a népryelvkutatás három fő területét. Eredményes munkálatainak köszönhetően mindössze pár év lefolyása alatt újabb nyelvjáróterületekre terjeszti ki a hatáskörét a Csűry Bálint által is számbavett feltáratlan keleti részekről (vö. MÁRTON 1973: 183–184, GÁLFFY 1978: 789–794, BALASSA 1996: 78–84).

Az intézeti nyelvföldrajzi, névtani és a tulajdonképpeni népryelvi gyűjtési és monografikus munkálatok mindenekelőtt Kolozsvár és környékére irányulnak. A legfontosabb nyelvjáró sajátosságokra figyelő nyelvföldrajzi vizsgálatok a keleti székelység század eleji (HORGER 1905) vizsgálatai, valamint az 1930-as évek második felének erdélyi nyelvföldrajzi próbálkozásai nyomán, amelyek a Csűry Bálint összeállította kérdőív alapján történtek néhány kutatóponton, rövid idő alatt az intézményes magyar nyelvatlaszkutatás, illetve tájatlaskutatás legelső szakmunkáját eredményezik, amely Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népryelvi térképé”-ből (SZABÓ T.–GÁLFFY–MÁRTON 1944) címmel jelenik meg.

Az erdélyi nyelvföldrajzi kutatások történetében nagyon fontos munka, amely megalapozza a magyar nyelvjáráskutatás következő korszakának, az atlaszok korának erdélyi munkálatait. Ezek nagyszabású eredményei a magyar nyelvterület keleti részének Csűry tervezte átfogó, rendszeres népnyelvi feltárásához járulnak hozzá.

A névtani kutatások a Csűry-féle népnyelvkutatási tervezet népiség szemlétele által meghatározott és fölerősített népnyelvi névkutatást viszik tovább, amely a nyelvjárási szókészlet élőnyelvi és/vagy történeti névanyagát, annak is főként a határnévi rétegét emeli ki vizsgálati tárgyként annak jelentős népiségtörténeti dokumentumértéke alapján. Az egyes falvak nyelvjárási szókészletének vizsgálatai magukba foglalhatják a szókészlet leglokálisabb jellegű rétegének, a határneveknek a vizsgálatait is, így a népnyelvi gyűjtések össze is kapcsolják a két egymást szervesen kiegészítő feladatkört, azaz a tulajdonképpeni népnyelvi gyűjtést és a helynévgyűjtést.

HOFFMANN ISTVÁN névtudomány-történeti munkája is megállapítja, hogy a 20. század elején, azaz a Csűry-féle népnyelvkutatás idején a határnév fajtájára terelődik a névkutatás figyelme, amelynek vizsgálatára Szabó T. Attila „új kutatási programot fogalmazott meg és indított el” (2003: 18). Az intézeti kutatási program keretében, amely újabb tájegységeket is bevon a névföldrajzi és népnyelvi gyűjtések kijelölt térségébe, tanítványaival együtt feltárja különböző erdélyi vidékek, települések élő és történeti helynévanyagát, megnyitva a monografikus névtani feldolgozások sorát is, amelyek kiterjednek a személynemekre és az állatnevekre is (vö. CSOMORTÁNI 2004: 153–154). „A csaknem két tucatnyi terjedelmes helynév-publikáció közül is kiemelkedik hatalmas adatgazdagságával SZABÓ T. ATTILÁNAK a kalotaszegi helynévgyűjteménye (1942). Az ígéretesen induló munka azonban mintegy évtizedes működést követően az 1940-es évek közepén — a politikai, társadalmi változások következményeként — megszakadt, és hosszú évtizedekig nem folytatható tovább” (HOFFMANN 2003: 18).

Az erdélyi intézményes népnyelvkutatás tulajdonképpeni monografikus munkálatai a kolozsvári fazekasság szakszókincsének (IMRE 1943), a szilágysági Nagymon igeragozási rendszerének (MÁRTON 1941), a bikali nyelvjárás névszótöveinek (GÁLFFY 1943) monografikus feldolgozásaival gazdagítják a Csűry-iskola irodalmát, amelyhez az előbbieket értelmében a névtani monografikus munkák újabb témákat is csatolnak.

A debreceni és az erdélyi intézményes nyelvjáráskutatás Csűry Bálint által megalapozott kapcsolatai a Magyar Népnyelv szerkesztési elveiben és gyakorlatában is kifejezésre jutnak, mindezt az évkönyv 1940–1942 közötti évfolyamai is egyértelműen igazolják (vö. KÁLNÁSI 1998: 15–17). Folyamatosan közlik az intézményes erdélyi népnyelvkutatás legújabb eredményeit, az 1941. és 1942. kötetek pedig BÁRCZI GÉZA és SZABÓ T. ATTILA szerkesztésében a két intézet közös kiadványaiként jelennek meg, megvalósítva Csűry korábbi tervét (i. m. 17).

3. Csűry Bálint intézményes erdélyi nyelvjárás-kutatási modellje

Csűry Bálint népryelvkutató életműve az előbbieken bemutatott kolozsvári és debreceni korszakainak erdélyi vetületei alapján az erdélyi népryelvkutatás szerves összetevője. A két világháború közötti erdélyi témájú kutatásaival, illetve az azokra épülő intézményes kutatási tervezetével, amely az intézményes erdélyi népryelvkutatás megalapozója is egyben, a magyar népryelvkutatás újszerű, hatékony európai modelljét valósítja meg, amely a kutatási tárgy természetéből adódóan és a kutatások helyszíne alapján szükségszerűen regionálisnak is nevezhető, ám szemlélete, elméleti, módszertani alapjaiban egyetemes tudománytörténeti alakzat. A Csűry-életműben gyökerező, intézményes keretek közötti erdélyi népryelvkutatás regionális modelljének nyelvföldrajzi, névkutatási, nyelvjárastani kutatási eredményei szervesen illeszkednek az intézményes magyar népryelvkutatás debreceni és budapesti központjainak népryelvkutatási törekvéseihez, azokkal együtt készítve elő a magyar nyelvjárás-kutatás atlaszok korának nevezett harmadik fejlődéstörténeti korszakát.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Irodalom

- BAKÓ ELEMÉR (1941): *Csűry Bálint élete és munkássága*. Debrecen, Magyar Népryelvkutató Intézet.
- BALASSA IVÁN (1988): *Csűry Bálint*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALASSA IVÁN (1990): A nyelvjárasi és néprajzi kutatás kapcsolata Csűrynél és azóta. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 15–26.
- BALASSA IVÁN (1996): *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa*. Budapest, Püski.
- BALASSA JÓZSEF (1905): A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkaterve a népryelvi kutatás terén. *Magyar Nyelv* 1: 289–291.
- BENKŐ LORÁND (1982): A nyelvjárasi monográfiák. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *Dialektológiai Szimpozion. (Szombathely, 1981. március 25–27.)*. Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. 9–27.
- BENKŐ LORÁND (1987): Megnyitó a Csűry Bálint-emlékülésen. *Magyar Nyelv* 83: 129–131.
- BENKŐ LORÁND (1998): Megnyitó beszéd. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion. (Szombathely, 1992. augusztus 27–28.)*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 18–23.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004): Névgyűjtés és feldolgozás Erdélyben. In: FARKAS FERENC szerk.: *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben. (2003. október 17–18.)*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászvári Szervezete–Jászok Egyesülete. 152–160.

- CSÚRI BÁLINT (1908): Helynevek (Egri Szatmár m.). *Magyar Nyelvőr* 37: 94–95.
- CSÚRI BÁLINT (1909a): Köznyelv és népnyelv. *Magyar Nyelvőr* 38: 335–343.
- CSÚRI BÁLINT (1909b): A nagykörösi nyelvjárás. Írta Vass Béla. *Magyar Nyelvőr* 38: 418–421.
- CSÚRI BÁLINT (1909c): A nyelvjárás tanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz. *Magyar Nyelv* 5: 214–218.
- CSÚRI BÁLINT (1912): A nyelvjárás-kutatás módszertanához. (Ismeretetés.). *Magyar Nyelv* 8: 421–427.
- CSÚRI BÁLINT (1918): Jelentés az 1917 július havi nyelvjárási gyűjtéséről. *Magyar Nyelv* 14: 45–46.
- CSÚRI BÁLINT (1919): Jelentés az 1917–18. évi népnyelvi gyűjtéséről a Szamosháton. *Magyar Nyelv* 15: 117–118.
- CSÚRY BÁLINT (1925): A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 1–21, 159–175.
- CSÚRY BÁLINT (1926): Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 22: 336–340.
- CSÚRY BÁLINT (1929): A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. *Magyar Nyelv* 25: 11–16.
- CSÚRY BÁLINT (1930): A székely és csángó mondathanglejtés. *Magyar Nyelv* 24: 249–254.
- CSÚRY BÁLINT (1932): A moldvai csángó igealakok. *Magyar Nyelv* 28: 22–30, 148–254.
- CSÚRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSÚRY BÁLINT (1936a): *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.
- CSÚRY BÁLINT (1936b): Az l, r és j nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 32: 222–224.
- CSÚRY BÁLINT (1939a): Mit akarunk? *Magyar Népnyelv* 1: 3–6.
- CSÚRY BÁLINT (1939b): A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. *Magyar Népnyelv* 1: 7–21.
- CSÚRY BÁLINT (1940): A szamosháti nyelvjárás e ~ é-féle hangjainak története. *Magyar Népnyelv* 2: 3–14.
- ÉDER ZOLTÁN (2005): A Magyar Nyelv száz éve. (1905–2004). *Magyar Nyelv* 101: 385–405.
- ERDÉLYI LAJOS (1905): Nyelvjárásaink ügye és teendőink. *Magyar Nyelv* 1: 291–305, 337–349.
- GÁLFFY MÓZES (1943): A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei. *Magyar Népnyelv* 3: 90–157.
- GÁLFFY MÓZES (1978): A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről. *Korunk* 10: 789–798.
- GYÖRGY LAJOS (1988): Az Erdélyi Múzeum története. (1874–1937). In: KOVÁCS FERENC válogatta: *Az anekdota. A magyar regény előzményei. Tanulmányok*. București, Kriterion Könyvkiadó. 289–331.

- HEGEDŰS ATTILA (2001): A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 375–408.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HORGER ANTAL (1905): A keleti székelység nyelvjárási térképe. (Egy térképpel). *Magyar Nyelv 1*: 446–454.
- IMRE SAMU (1943): *A kolozsvári fazekasság műszókincse*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárási rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA (1975): *Nyelvjárásiink*. Harmadik kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998): *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 72. Debrecen.
- KISS JENŐ (2001): A nyelvjárási osztályozása. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 72–81.
- KISS JENŐ (2005): Népnyelv és népnyelvkutatás. *Magyar Nyelvőr 129*: 397–419.
- LAZICZIUS GYULA (1936): *A magyar nyelvjárásiok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MÁRTON GYULA (1941): A nagymoni népnyelv igetői és igealakjai. *Magyar Népnyelv 3*: 189–232.
- MÁRTON GYULA (1973): A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, Korunk Szerkesztősége. 173–193.
- MÁTÉ JAKAB (1997): *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- PÉNTEK JÁNOS (1981): A romániai magyar nyelvtudományi kutatások. In: KOPPÁNDI SÁNDOR szerk.: *A romániai magyar nemzetiség*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 286–312.
- POMOGÁTS BÉLA (1983): *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RMIL. = BALOGH EDGÁR–DÁVID GYULA főszerk. (1981–2010): *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*. 1–5. Bukarest, majd Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, majd Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1990): A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népnyelvkutató iskolájában. *Magyar Nyelvjárásiok 28–29*: 47–65.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (2006): Szabó T. Attila és Debrecen kapcsolatához. *Magyar Nyelvjárásiok 44*: 21–28.
- SZABÓ T. ATTILA (1941a): Csűry Bálint. 1886. február 13.–1941. február 13. *Magyar Nyelv 37*: 65–72.
- SZABÓ T. ATTILA (1941b): Az újabb erdélyi népnyelvkutató munka kezdete. *Magyar Népnyelv 3*: 305–313.
- SZABÓ T. ATTILA (1981a): Csűry Bálint »Szamossháti szótár«-a. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek 5*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 254–256.

- SZABÓ T. ATTILA (1981b): A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek 5.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 482–527.
- SZABÓ T. ATTILA (1988): Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról. *Magyar Nyelv 84*: 258–270.
- SZABÓ T. ATTILA–GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA (1944): *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- SZILY KÁLMÁN (1905): Mit akarunk? *Magyar Nyelv 1*: 1–2.
- Társügy. 1908a = Társasági ügyek. VI. közgyűlés. (1908. február 11-én). *Magyar Nyelv 4*: 188–192.
- TársÜgy. 1908b = Társasági ügyek. XXV. választmányi ülés. (1908. május 12.). *Magyar Nyelv 4*: 433.
- TársÜgy. 1909 = Társasági ügyek. XXVII. választmányi ülés. (1908 november 17-én.). *Magyar Nyelv 5*: 47–48.
- TársÜgy. 1914a = Társasági ügyek. LX. választmányi ülés. (1913. december 16-án.). *Magyar Nyelv 10*: 93–94.
- TársÜgy. 1914b = Társasági ügyek. LXII. Választmányi ülés. (1914. február 17-én.). *Magyar Nyelv 10*: 285.
- VÉGH JÓZSEF (1990): A nyelvjárási anyaggyűjtésről. Mit gyűjtsünk és hogyan? (Csűry Bálinttól napjainkig). *Magyar Nyelvjárások 28–29*: 5–7.
- WICHMANN, YRJÖ (1936): *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes.* Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ZOLNAI GYULA (1905): Tájszók gyűjteménye. *Magyar Nyelv 1*: 90–93.

Csúry Bálint, a dialektológus

Csúry Bálint a magyar dialektológiának egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb alakja. Ez a kijelentés eléggé merész, de nem ok nélküli. A következőkben — ezt a kijelentést igazolva — Csúry Bálint munkásságát, elveit, tevékenységét és hatását igyekszem röviden bemutatni.

Ritka a városból jött dialektológus. A 10 éves korig megszerzett alapnyelv- (járás) ad egyféle biztonságot a dialektológus számára. Felsőőr, Marosmagyaró, Nagymon, Mihályi, Bük, Doboz, Nagykőrű... — sorolhatnánk azokat a helyeket, amelyek a 20. század magyar dialektológusait elindították. Ismeretes, hogy minden helyi nyelvjárásnak van saját normája (VÉGH 1959). Ezt a normát az adott helyi nyelvjárást beszélők gyakori és folyamatos kapcsolatrendszere tartja fenn és biztosítja. Csúry 10 éves koráig Egriben lakott. Vernakuláris nyelve ennek a paraszti gazdálkodást folytató életformának a nyelve. Itt szívta magába azt a református szellemiséget, amely a tisztességgel elvégzett munkát helyezi életének középpontjába (Isten után, természetesen). Itt tanulta megismerni a világot, s ennek a világnak a nyelvi képe lett az alapélménye. A világ nyelvi képe ugyanis „nem más, mint azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló értékeket vallanak” (BAŃCZEROWSKI 2006: 197).

Csúry Bálint életében a kolozsvári egyetem döntő fontosságú volt. Ez az a hely, ahol kiváló fonetikai képzést kap (ez látható későbbi munkáiban), ahol találkozik Gombocz Zoltánnal, akivel ismeretsége, barátsága majd a Magyar Nyelv köréhez vonzza, s akinek affinitása a népnyelvkutatáshoz felbátorítja Csúry ez irányú érdeklődését. Kolozsvárt tökéletesíti németnyelv-tudását, itt ismeri meg a német dialektológiai szakirodalmat. Itt alakulnak ki — már egyetemista korában — azok az alapelvek, amelyek népnyelvi búvárlatait később is jellemzik: „a jelenségek mélybehatoló vizsgálata, legaprólékosabb megfigyelése” — emeli ki nekrológiájában SZABÓ T. ATTILA (1941: 2). Az 1912-ben publikált könyvismertetésében (az ismertetésen túlnyúlóan) ezek az elvek mutatkoznak meg (CSÚRY 1912).

Szintén fontos állomás Csúry tudományos fejlődésében a Wörter und Sachen (1909–1942) hatása, a (részben) ennek szellemében dolgozó finn és észt kutatások megismerése. A dolgoknak a maguk komplexitásában való szemlélése, a

nyelvi tényeknek a valóság elemeivel való szembesítése, a nyelvészet mint a kultúra szolgálóleánya, a nyelvészet mint a népiségtudomány része, ahol a rokon tudományok részletei és az eredményei egymásba épülnek, s ezáltal egy nagyobb egészet, az emeltebb szintű közös tudást szolgálják — ez válik ideává számára. Csűry teljesen benne él kora népnyelvkutatásának fő sodrásában: figyeli a németeket, a finneket, de egész Európát is (vö. 1936: 16–17: széles kitekintés az európai nyelvatlaszokra, 1939: 3–4).

Itt egy kis kitérőt kell tennünk. 1936-ban jelent meg LAZICZIUS GYULA összefoglalása A magyar nyelvjárások címmel (még ebben az évben ismertette Csűry Bálint), amely a dialektológia fejlődésének szakaszait a következő korszakbeosztásban tárgyalja:

1. a romantikus szógyűjtés szakasza (idioticonok),
2. a dialektológia a nyelvészek kezébe kerül (Andreas Schmeller: Bayerisches Wörterbuch),
3. a nyelvatlaszok kora (Georg Wenker, Jules Gillieron).

Az európai törekvésekkel párhuzamosan mutatja be LAZICZIUS a magyar dialektológia útját, s ennek során egyértelműsödik, hogy Magyarországon hiányzik a nyelvatlasz. Csűry látja a magyar nyelvjárás kutatás előtt álló feladatot: „a magyar nyelvbúvárlatnak is el kell jutnia végre módszereiben és célkitűzéseiben a népnyelv monográfia-szerű feldolgozásának fokához s az ezt szükségszerűen kiegészítő »nyelvatlaszok korához«” (CSŰRY 1939: 4).

Hiába azonban a jó felkészülés, ha a körülmények csak kevéssé kedveznek a tudományos munkálkodásnak. De Csűry még középiskolai tanárságának húsz éve alatt is felfedez egy olyan területet, amely a dialektológiának máig is a kevéssé kutatott terepe: a népi hanglejtések területét (vö. FODOR 2001: 347). A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái című terjedelmes tanulmánya (CSŰRY 1925) nemcsak dialektológiai, hanem általános fonetikai szempontból is máig hivatkozott alapmű (vö. pl. VARGA 2009). Szintén egyedi és máig nem követett kutatási irány a nyelvjárás fonetikában a magánhangzók nazalizálódásának problematikája (CSŰRY 1926).

Élete fordulatot vesz, amikor 1932-től a debreceni egyetem magyar nyelvész professzorává lesz. Az ezt követő alig tíz évben születik meg a Szamosháti szótár 1–2. (1935–1936), mintegy az elmélet és a gyakorlat szintéziseként, majd 1936-ban A népnyelvi búvárlat módszere című munka mint a gyakorlatból fakadó elmélet és iránymutatás kézikönyve.

Csűry e l v e i v e l kapcsolatban már megjegyeztük, hogy korán kialakultak. Példa erre a már idézett 1912-es ismertetése, ahol alapelveként szögezi le: a nyelvi anyag pontos (fonetikus átírású) írásbeli feljegyzése, vagyis a p o n t o s s á g alapkövetelmény. Ám a folytatásban már a következőket olvashatjuk: „A nagyszülék másképp beszélnek, mint az unokák és szülék. E különbségek bepillantást engednek a nyelvjárás történetének egymásutánjába” (425), tehát:

figyelem a nemzedéki különbségekre, továbbá, hogy a nyelvjárás a nyelvtörténet számára hasznos adalékokkal szolgálhat. A következő lapon pedig ezt írja: „A szókincset lehető teljességében kell összegyűjteni. Egy vidék szókincse tárgyi csoportokban világos képe a népéletnek. Íme, a nyelvjárástudomány magasabb értelemben a néprajzhoz vezet” (426), vagyis: a nyelvjárástudomány a népiségtudomány része, szoros kapcsolatban áll a néprajzzal. A pontosságnak ez a kiemelt státusza nyilvánul meg a Szamosháti szótárban is: „szótáramban csak olyan adatok fordulnak elő, melyeket saját fülemmel hallottam” (1935–1936: 3), ennek hiányát emeli ki a korábbi nyelvjárási közlésekben: „tökéletlen, következtelen s ennél fogva megbízhatatlan bennük a fonétikus írás (...) a megbízhatóan följegyzett népnyelvi szöveg sohasem avul el” (CSÜRY 1936: 22). Ezért ad a Búvárlat (1936) 42. oldalán egy fonetikus lejegyzést segítő átírási rendszert.

Csúry számára az elérhető teljesség is követelmény: „A szótár anyagának gyűjtésében az volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen (...) szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet és szókincséről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze” (1935–1936: 4).

Csúry Bálint számára a (nép)nyelv a nemzeti önazonosság hordozója. Ma, amikor azt látjuk, hogy a multikulturalizmus készséges elfogadása milyen problémákat okoz, s hogy olyan országok, mint Anglia, Franciaország, Németország intézkedéseket hoznak, illetve terveznek bevezetni az adott ország kultúrájának védelme érdekében, jogosnak vélem az áthallást, amely Csúry szavainak olvastán felmerül: „fájdalommal kell tapasztalnunk a magyar lelkiségből egy olyan vonás hiányát, amely a legnagyobb megtartó erők közé tartozik. Ez a vonás a faji öntudat [ma inkább: nemzeti önismeretet mondanánk — H. A.] ellenőrző és megőrző ereje” (1936: 8). „Nyelve, s a vele szervesen összefüggő költészete, hitvilága, világnézete és kialakult magán és társadalmi szokásainak összege [= kultúra — H. A.] valamely nép legjellemzőbb, legsajátabb, legeredetibb vonásai” (9). A világ nyelvi képe és a kultúra szorosan összefügg — állítja JANUSZ BAŃCZEROWSKI több tanulmányában (vö. pl. 2006). Amelyik nép feladja a kultúráját, annak előbb-utóbb a nyelve is elszegényedik. A népnyelv kutatásában és megőrzésében, mondja Csúry, „a néplélek tudatos és intézményes önvédelme nyilatkozik meg” (1936: 9).

A néprajzi háttér fontossága folyamatosan jelen van Csúry gondolkodásában: „ezzel tesszük teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókincse él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan” (1935–1936: 13). Csúry többek között a *holttetem* 'a test valamely részén támadt érzéketlen, kemény göb' szó néprajzi háttérének bemutatásával világítja meg a szónak ezt a népi jelentését (1935–1936: 14). Útmutatójában szintén hangsúlyozza a két tudomány-

ág egymásra utaltságát: „a gondos népnyelvi gyűjtés egyúttal a néprajznak is hasznos adalékokat szolgáltat és viszont” (1936: 16).

Csűry elvei elvezetnek a kommunikatív dialektológia felé. Napjainkban a szociolingvisztikától megérintett dialektológia különös figyelmet szentel a változatok kérdésének, továbbá a nyelvi megnyilvánulásoknak a kommunikációban elfoglalt helye kérdésének. Csűry ebben is mintaadó és előremutató: „szótáramban pontosan megjelölöm a szó vagy jelentés használatának körét is, pl. ilyenformán. Öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédében, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben. Megjelölöm továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszöbön vagy keletkezöbön van; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő; hogy ritkán vagy csak egyetlen egyszer hallottam”. Fordítsuk ezt le napjaink dialektológiai zsargonjára: Csűrynél egyértelműen megjelenik és megjelölődik a szavak szociális érvénye, kommunikatív értéke, a nyelvjáráson belüli rétegnyelvi besorolása, stílusminősítése. Ahogyan ezt a Magyar dialektológiában megfogalmaztam: a nyelvi változatok sokszínűségének széles körű bemutatása természetes tartozéka a Szamosháti szótárnak, s ez a szál elvezet a kommunikatív dialektológiához (HEGEDŰS 2001: 405–406).

Csűry szervező tevékenysége sajnálatos módon csak igen rövid időre terjedhetett ki. Az 1932-ben kinevezett professzor számára nyilvánvaló volt, hogy a kutatómunkához tanítványok kellene, olyan munkatársak, akik az általa kitűzött célokért az általa képviselt elvek alapján dolgoznak. Állhatatosan kereste azokat a fiatalokat, akik programjának megfelelőek. Imre Samu „beszervezése” jó példája ennek az „emberhalászatnak”: „egyfajta enyhe professzori erőszak hatására lettem nyelvész” (IMRE 1991: 98). „Rendkívül nyájas, kedves egyéniségével maga köré vonzotta tehetségesebb hallgatóit és megkedveltette velük a magyar nyelvtudományt, közelebből a magyar népnyelvkutatást. (...) Kedves tanítványai minden dolgukban bizalommal fordulhattak hozzá. Ha kellett, segített, ha kellett, néhány szóval vigasztalt és kitartásra, munkára ösztönzött. Nagyban e tulajdonságainak köszönhető, hogy néhány év alatt mintegy 30 kutatót indított el a magyar népnyelv bűvárlására” (VÉGH 1941: 234). Csűry tudta azt is, hogy a kutatómunkához a célok és kutatási terepek kijelölése is kell, továbbá segítség az elinduláshoz. Ezt adja meg a Bűvárlatban (1936), ahol összefoglalja a népnyelvi kutatás elveit, folyamatát az adatközlők kiválasztásától kezdve a gyűjtött anyag feldolgozásáig és értékeléséig. Ahhoz, hogy a kutatómunka személyektől függetlenül is működjék, meg kell szervezni az intézményes hátteret. Ez is megtörténik a Magyar Népnyelvkutató Intézet (1938) debreceni létrehozásával. Végül: a kutatómunka eredményeit meg kell mutatni. Erre szolgált a Magyar Népnyelv 1939-től, továbbá rádióelőadások, gyűjtőtáborok, versenyek szervezése.

Az 1938-ban létrehozott Népnyelvkutató Intézet programjában a következők szerepeltek: a debreceni népnyelv szótárának létrehozása, a magyar nyelvatlasz

munkálatainak megindítása, szókincsgyűjtés új regionális szótárok létrejöttéhez, az elszakított területeken élő magyarság nyelvének tanulmányozása, helynevek gyűjtése (CSÜRY 1939). Ezek a tervek a következő évtizedekben többé-kevésbé meg is valósultak, s ez bizonyítja, hogy Csűry a népnyelvkutatáson belül a legfontosabb terepeket jelölte ki. A magyar nyelvjárások atlaszát és az Új magyar tájszótárt Csűry debreceni professzor utóda, BÁRCZI GÉZA karolta fel, a földrajzi nevek gyűjtése és tudományos kutatásra való közlése (mintegy 30 évnyi megtorpanás után) éppen napjainkban kap új erőre a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. KÁLNÁSI ÁRPÁD 2005-ben megjelent Debreceni cívus szótára a debreceni népnyelvet a maga gazdagságában tárja elénk, s ezzel teljesíti a Csűrytól megfogalmazott kívánalmakat.

Ha értékelni akarjuk Csűry Bálint jelentőségét, legjobb, ha az őt igazán ismerő, esetenként kritikát is megfogalmazó tanítványt, IMRE SAMUT idézzük: „A magyar nyelvjáráskutatás — s így közvetve az egész magyar nyelvtudomány — történetében Csűry Bálint elévülhetetlen érdemeket szerzett. Személyes példamutatással, szívós, célratoró munkával (...) mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást (...) végső konklúzióként csak a legteljesebb elismeréssel adózhatunk mindazoknak az elméleti, módszertani, nevelői és szaktudományi eredményeknek, amelyeket Csűry Bálint a dialektológia területén — viszonylag rövid idő alatt — elért” (1971: 18–19).

A Magyar Nyelvtudományi Társaság emlékérmét és díjat alapított Csűry Bálint tiszteletére. Ezt azok a kutatók kaphatják, akik a nyelvjárási gyűjtőmunkával érdemeket szereztek. A Társaság rendszeresen és folyamatosan kiadja a Csűry-érmét. Voltak és vannak tehát, akik Csűry munkásságát folytatják. Remélem, lesznek is.

HEGEDŰS ATTILA

Irodalom

- BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2006): A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130: 187–197.
- BÁRCZI GÉZA szerk. (1968–): *A magyar nyelvjárások atlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSÜRY BÁLINT (1912): A nyelvjárás-kutatás módszertanához. *Magyar Nyelv* 8: 421–427.
- CSÜRY BÁLINT (1925): A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 1–21.
- CSÜRY BÁLINT (1926): Nasalisatio jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 22: 336–340.
- CSÜRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSÜRY BÁLINT (1936): *A népnyelvi bűvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.

- CSÚRY BÁLINT (1939): Mit akarunk? *Magyar Népryelv 1*: 3–6.
- FODOR KATALIN (2001): A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 325–350.
- HEGEDŰS ATTILA (2001): A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 375–408.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU (1991): „...Nagyon nem szerettem a nyelvtant”. In: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNA–KONTRA MIKLÓS szerk.: *A nyelvészetről — egyes szám, első személyben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 95–105.
- LAZICZIUS GYULA (1936): *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (2005): *Debreceni cívis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. Debrecen.
- SZABÓ T. ATTILA (1941): *Csúry Bálint emlékezete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 56. Budapest.
- VARGA LÁSZLÓ (2009): A magyar „hullámzatos hanglejtésforma”, és amit a hangsúlyról elárul. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk.: *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba, PPKE BTK. 31–46.
- VÉGH JÓZSEF (1941): Csúry Bálint. *Nyelvtudományi Közlemények 51*: 232–240.
- VÉGH JÓZSEF (1959): *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Csúry Bálint, a debreceni egyetem tanára*

1. Csúry Bálint 1932-től 1941-ig tanított a debreceni egyetemen a magyar és finnugor nyelvészet professzoraként. Ez az idő az egyetem, illetőleg a magyar nyelvészeti tanszék fennállásának csaknem 100 évéhez képest nem túl hosszú ugyan, mégis ezek alatt az évek alatt Csúry elérte, hogy a népnyelvkutatásnak, vagy ahogyan ő nevezte: a „népnyelvi búvárlatnak” a Kárpát-medencebeli központja, emblemikus színtere Debrecen lett. A magyar nyelvész-társadalom hosszú évtizedeken át ezzel a kutatási iránnyal azonosította a debreceni magyar nyelvészeti tanszékét, még akkor is, amikor az ott dolgozó szakemberek lényegében véve már nem is végeztek ilyen irányú munkát.

Hogyan tudta Csúry Bálint viszonylag rövid idő alatt ennyire meghatározó, tudományterületet formáló műhellyé alakítani az általa irányított tanszékét? Erre a kérdésre többféle forrásból kaphatunk választ. Főképpen magának Csúrynek a munkáiból, tudományos és tudománypromótor írásaiból, kutatási tervezeteiből, kortársainak, szakmabeli kollégáinak a reakcióiból, vélekedéséből, tanítványainak későbbi visszaemlékezéseiből, továbbá korabeli egyetemi dokumentumokból és végül a fentiekre támaszkodó tudománytörténeti értékelésekből. Tudjuk persze azt is, hogy minden egyes forrásunk csupán egy-egy megközelítést, gyakran erősen szubjektív értékelést adja a korabeli történetnek, ám a különböző forgatókönyveket egymás mellé helyezve, egymással szembesítve s — hozzáteszem — az adott kor körülményeit figyelembe véve alakíthatjuk ki a magunk történetét, aminek alapján aztán a fent megfogalmazott kérdésre választ, válaszokat kereshetünk.

2. E történetnek igencsak lényeges részlete éppen a kezdőpontja, ezért először azt a helyzetet kell megvilágítanunk, amelynek révén Csúry Debrecenbe került. A debreceni egyetemet az ősi Református Kollégium hagyományaihoz kapcsolódva 1912-ben alapította meg a magyar állam. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karon s az ezen belül létrehozott Magyar és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszéken 1914 őszen kezdődött meg az oktatás (JA-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

KAB–KERESZTES 1990: 7). A tanszék első professzora a Dunántúlról származó Pápay József volt, aki azonban már 1908-tól a Debreceni Református Kollégiumban tanított. Kutatásainak középpontjában a finnugor összehasonlító nyelvészet, különösképpen pedig az osztják nyelv vizsgálata állt (JAKAB–KERESZTES 1990: 8–11, vö. KISSNÉ 2010), ami természetszerűen meghatározta a tanszék arculatát is nemcsak a kutatás, hanem az oktatás terén is. Pápay érdeméből professzorságának csaknem két évtizede alatt tanszéke nemcsak a magyarországi, hanem a nemzetközi finnugrisztikának is elismert központjává vált.

Pápay József professzori széke azonban 1931-ben bekövetkezett halálával megürült, s a bölcsészkar vezetése nem volt könnyű helyzetben, hogy a helyére méltó utódot ültessen. A kar bizottságot küldött ki javaslattételre, s a négy professzor igen alaposan tájékozódott a szóba jöhető nyelvészek körében. A tudományos és a tanári kiválóság mellett fontos szempont volt, hogy a jelölt a tanszék arculatának megfelelően mind a magyar, mind pedig a finnugor összehasonlító nyelvtudomány terén eredményes működést tudjon felmutatni. A javaslattevők választása végül Csúry Bálintra esett, ám előterjesztésük csak 1931 októberében került a kar elé, amely egyhangú döntéssel fogadta el a javaslatot, s hívta meg professzornak a tanszékre Csúry Bálintot (KÁLNÁSI 1998: 5–7).

Debrecenbe kerülése előtt Csúry a Kolozsvári Református Kollégium tanára volt, aki ez idő tájt Erdély egyetlen jelentős nyelvészeként a lehetőségekhez képest élénk kapcsolatot tartott fenn a magyarországi nyelvészársadalommal. Kapcsolatai azonban főleg Budapest felé irányultak, Gombocz Zoltánhoz és Melich Jánoshoz fűzték a legerősebb kötelékek. „Csúry Bálint több mint három évtizeden át volt a [Magyar Nyelvtudományi] Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek nemcsak egyik leghűségesebb, hanem egyik legszínvonalasabb szerzője”, aki „több mint száz közleménnyel gazdagította a Magyar Nyelv tartalmát” — írta róla évtizedekkel később BENKŐ LORÁND (1990: 11). Tudományos eredményeinek elismeréseképpen 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta, 1930-ban pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen nyert magántanári címet a népryelvkutatás körében tett habilitációja révén (BALASSA 1988: 37). Mindezek alapján hihetőnek tűnik az a történet, amely szerint Gombocz Csúryt maga mellé szándékozott venni a budapesti tanszékre (vö. KÁLNÁSI 1998: 7–8, mindezt azonban csak szóbeli közlésekből ismerjük, írásos dokumentumok nem utalnak rá).

Csúry Bálint maga számol be arról, hogy Pápay Józseffel csupán egyetlen alkalommal találkozott (CSÜRY 1935: 3), így közelebbi kapcsolata a debreceni egyetemmel sem igen lehetett. Miért választhatta mégis további működése színteréül Debrecent? Erre a kérdésre a választ nem tudjuk, legfeljebb sejtéseink lehetnek felőle. Talán éppen amiatt, amiért a szatmári évek után is nem a budapesti, hanem a kolozsvári egyetemre iratkozott be (BALASSA 1988: 18, BAKÓ 1941: 8). Szerepet játszhatott ebben a szülőföld közelsége — ne feledjük: ekkor még nem készült

el nagy művével, a Szamosháti szótárral —, s talán az is, hogy Budapest mozgalmas, zajos világával szemben Debrecen a nyugodtabb alkotómunka békés levegőjét ígérte számára. A döntés nehezebbik része mégis inkább az lehetett Csűry Bálint számára, hogy elhagyja-e egyáltalán Erdélyt amiatt, hogy pályája másutt nagyobb reménnyel teljesebben ki. A tanítványból jó barátta lett SZABÓ T. ATTILA így emlékezett vissza erre a nem könnyű helyzetre: „Csak a szótlan, kevésbeszédű lélekhez közvetlen közelbe került barátok és tanítványok kevese tudja, hogy milyen harcot kellett Csűrynek, a kötelességteljesítés és hűség kérdésében olyan komolyan gondolkozó embernek önmagával megvívnia, mikor a Pápay József halálával megürrült debreceni magyar és finnugor tanszékre való meghívása szóba került.” (1941: 69). A közvélemény ugyanis abban az időben mélyen elítélte azokat, akik Erdélyt és az ottani magyarságot nehéz helyzetében elhagyták (BALASSA 1988: 37–38). Azonban „Csűry kimenetelét minden gondolkozó nemcsak természetesnek tartotta, hanem elvégzendő munkája, feladata iránti kötelességteljesítésnek is. Neki itt Erdélyben nem nyílt és nem nyílhatott tér tanítványok nevelésére, tanítványok önálló kutató munkára való elindítására” (SZABÓ T. 1941: 70).

Döntését követően Csűry — a kinevezés adminisztratív ügyeinek elhúzódása miatt — 1932 szeptemberében kezdte meg egyetemi tanári működését a debreceni egyetemen. Éppen abban az évben, amelynek tavaszán az egyetem főépületének — ahol a bölcsészkar tanszékei is helyet kaptak — az építése befejeződött. Csűry Bálint 1932 szeptemberének egyik hétfőjén reggel 8 órakor a XIV. tanteremben a leíró magyar hangtan előadásával kezdte meg egyetemi tanári munkáját (JAKAB–KERESZTES 1990: 7, KÁLNÁSI 1988: 78). S e ponton — megszakítva egy kis időre a történetmesélést — visszakanyarodhatunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan sikerült Csűrynek e viszonylag rövid, nyolc és fél évnyi idő alatt sajátos arculatú, vezető tudományos műhelyé formálnia tanszékét.

3. Csűry Bálint Debrecenbe érkezését követően nagy erővel vetette bele magát a tanításba. Az első években energiáinak nagy részét e munka kötötte le: ezt mutatják a korabeli dokumentumok, s később erre emlékeztek a tanítványok is. Főkéllégiumain, ami általában heti 3 órát jelentett, s amelyeket mindig reggel 8 órakor kezdett (BALASSA 1988: 44) szemeszterről szemeszterre haladva végigvette a magyar nyelvészet főbb területeit: a hangtant, az alaktant, a mondattant s emellett a szókincset és a jelentéstant, de tartott előadásokat a magyar nyelv történetéről is. Órákat hirdetett a magyar nyelvjárásokról, a magyar nyelvtan középiskolai tanításáról, a magyar nyelvhasználatáról, rendszeresen tartott finn nyelvtani órákat, beszélt a Kalevaláról, máskor pedig a finn prózáról. Gyakorlati kiegészítették az adott félévi fő tematikát, de emellett — ahogy teltek az évek a professzori katedrán — egyre több speciális témájú tárgyat is meghirdetett a tanrendben. (A Csűry által a debreceni egyetemen meghirdetett órákról pontos kimutatást közöl KÁLNÁSI 1998: 78–84.)

Hallgatóinak visszaemlékezései szerint a „Tisztelt Hallgatóim!” megszólítás nélkül soha meg nem kezdte egyetemi előadásait (SZABÓ 1982: 45). A később akadémikussá lett néprajztudós, BALASSA IVÁN úgy emlékezett vissza ezekre az órákra, hogy Csűry „Minden előadását félíves lapokra leírta, és olyan lassan olvasva adta elő, hogy azt közönséges írással le lehetett jegyezni. Nem volt lebilincselő előadó, de logikusan felépített előadásait nagy érdeklődéssel hallgattuk. Kéziratát sokszorosításra rendelkezésre bocsátotta, sőt a már legépelte kéziratot átnézte és javította” (1988: 43–44). Hallgatói a négy oktatási év alatt előadásain és szemináriumain megkaptak tőle minden tudásanyagot, amelyre a vizsgák sikeres letételéhez szükségük volt, így érthető, hogy óráit nagy szorgalommal látogatták (SZABÓ 1982: 46). Tanári elkötelezettsége a kar vezetőinek is feltűnt, amit egy jegyzőkönyvben rögzített véleményük is nyilvánvalóan mutat: „[Csűry a kar] egyik legbuzgóbb és legeredményesebben tanító tanára, aki voltaképp két tanszékot, a magyar és finnugor összehasonlító nyelvészet tanszékét látja el egymaga. Néha rendes óraszámain felül 10-11 órás kollégiumokat hirdet, és vezet a szemináriumában a hallgatók sokirányú munkásságát” (idézi KÁLNÁSI 1998: 10). Munkájának elismeréseképpen a bölcsészkar az 1937/1938. tanévben dékánjának is megválasztotta (i. m. 19).

Csűry sok időt szánt a hallgatókkal való törődésre a tanórákon kívül is. Reggeli előadásai után a hallgatóival való foglalkozás töltötte ki az idejét, s egyénisége vonzotta magához a tanítványokat. SZABÓ ISTVÁN úgy emlékezik vissza rá, mint aki „egyszerű ember volt, határozott, kedves egyéniség. Nem volt »méltóságos professzor úr«, szívesen társalgott munkát vállaló hallgatóival” (1982: 52). VÉGH JÓZSEF arról is beszámolt, hogy az egyetemen szinte családias volt körülvette a légkör, a hozzá legközelebb álló tanítványait pedig a házába is meghívta (1941–1943: 234). IMRE SAMU, aki a Csűry által megnyitott úton tanítványai közül talán a legmesszebbre jutott, úgy emlékezett néhai professzorára, mint aki „mindenekelőtt jó tanár volt (...) és vonzó emberi tulajdonságokkal rendelkező személyiség, aki közvetlen, meleg emberi kapcsolatokat tudott kialakítani tanítványaival, (...) és megtalálta a módját annak, hogy az ügy iránti lelkesedését átplántálja beléjük is” (1991: 300).

Nem hagyhatjuk persze figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy Csűry Bálint professzor tanári munkájának hitelét az a tudományos teljesítmény adta, amelynek súlyát itt, ezen előadás kereteiben aligha tudnám mérlegre tenni, ám azt semmiképpen nem kerülhetem el, hogy néhány fontosabb jellegzetességét ne érintsem. Csűry sokirányú oktatómunkáját kellően színes tudományos előélet alapozta meg. Ebből csupán néhány munkát említve — Teleki József gróf mint nyelvész (1909), Az ige (1910), A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata (1913), Érintkezésen alapuló névátvitel (1929) — is kitűnik, hogy a nyelvjárási tematika csak az 1920-as évek második felétől válik meghatározóvá, a 30-as években pedig szinte egyeduralkodóvá munkásságában. Élete főművének, a Sza-

moshádi szótárnak a munkálatai persze csaknem három évtizeden át folyamatosan jelen voltak Csűry tudományos pályáján, mígnem a munka két kötete — amely aztán szinte napjainkig hatóan számos regionális tájszótár szerzőjének szolgált elsősorú mintául — 1935-ben és 1936-ban meg nem jelent.

4. Ekkor Csűry Bálint hozzákezdhetett ennél is nagyobb szabású terveinek a megvalósításához. E vállalkozásban azonban társakra volt szüksége. Leendő munkatársait legkiválóbb tanítványai közül évek óta rendszeres figyelemmel és áldozatos munkával igyekezett kinevelni. Egyre gyakrabban hirdetett meg a nyelvjárásokkal foglalkozó órákat, de az egyetemi tananyagot kívül is sokat tett tanítványai nyelvjárási ismereteinek bővítése érdekében: hetenként rendszeresen maga tartott lejegyzési gyakorlatot számukra (IMRE 1991: 300). Az 1935/1936. tanév tavaszi félévében pedig meghirdette a népnyelvi gyűjtés módszere című kollégiumát, s ennek összefoglalását A népnyelvi búvárlat módszere (1936) címen meg is jelentette. E munkát BALASSA IVÁN szerint a Csűry-tanítványok valószínűs bibliájuknak tekintették (1990: 18). Törekvéseiben támogatta két mellette működő magántanára is: N. Bartha Károly, aki a néprajz oldaláról támogatta meg a népnyelv oktatását, valamint Papp István, aki akkoriban a nyelvatlaszok ügyével foglalkozott, s később Csűry utóda lett a tanszék élén is. Csűry meghívását ő is kitüntetésnek tekintette, s így emlékezett vissza rá: „Az akkori magyar nyelvészek sorában az ő tudományát, emberségét és magyarságát tartottam a legtöbbre” (idézi BALASSA 1988: 46). Ekkoriban vált szorosabbá, már-már baráti Csűry kapcsolata a kiváló néprajzkutatóval, Györffy Istvánnal is.

Csűry a tanítványok között felbukkanó tehetségeket kiválasztva komoly, bizonyításra alkalmas feladatokat jelölt ki a számukra. IMRE SAMU visszaemlékezésében beszámol arról, hogy „Indexem aláírásakor felfigyelt (...) arra, hogy Felsőőrben születtem, és már a tanév elején egy hosszú beszélgetés során közölte velem, hogy a felsőőri nyelvjárás feldolgozását szánta nekem feladatul, ecsetelve előttem ennek a munkának a szépségét, fontosságát, tudományos jelentőségét” (1991: 300). Csűrynek e sohasem gyorsan megtérülő munkabefektetése a tanítványok nevelése terén egyre több és értékesebb gyümölcsöt termelt. A professzor vezetésével egész sor hallgató készítette el szakdolgozatát: a hozzá benyújtott 33 munkából 17 nyelvjárási tárgykörből íródott (JAKAB–KERESZTES 1990: 12, KÁLNÁSI 1998: 13). És hamarosan következtek a doktori értekezések is: a Csűry irányításával készült 8 disszertáció nagyobbik részének fő témájaként szerepelt a nyelvjárási problematika, de a munkák mindegyike kapcsolódott valamiféleképpen e témakörhöz.¹

¹ Csűryhez az alábbi doktori értekezéseket nyújtották be: Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez, Bakó Elemér: Hangtani tanulmányok, Bartha Katalin: Szókincstanulmány a magyar nyelv színjelnevezéseiről, Kiss Géza: Ormányság, Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón, Pető József: A debreceni tímárok céh- és mesterségzavai, Bolla József: A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben, Balassa Iván: A debreceni

A legkiválóbb hallgatók gyakornokként kapcsolódtak be a tanszék munkájába: gyakornok volt Csűry mellett többek között Bartha Katalin, Kovács István, Nagy Jenő, Ruszkay Endre s a már említett Szabó István, Imre Samu és Balassa Iván (BALASSA 1988: 48). A legkiválóbbak közül az idősebbek, Végh József és Bakó Elemér pedig hamarosan tanársegédként segítették az oktatást. Ez volt tehát az a háttér, amelynek kialakítását és megerősítését követően Csűry megalapozottan, fiatal kollégái, kutatótársai munkájára is számítva foghatott hozzá nagyobb szabású tervei megvalósításához. Mik is voltak valójában ezek a tervek? Mi motiválta ezeket, s voltak-e céljai eléréséhez további szövetségesei?

Csűry Bálint tudományos célkitűzéseit talán azzal jellemezhetjük legjobban, hogy a nyelvjáráskutatást a magyar nyelvtudomány részdiszciplínái között az őt megillető helyre kívánta fölemelni. Jól látta ugyanis, hogy a 19. század végének fellendülése, magas színvonalú, intenzív munkája után a nyelvjáráskutatás ügye lehanyaglott, háttérbe szorult. Ennek fontosságáról ő maga szilárdan meg volt győződve: e nélkül a magyar nyelv egészének ismerete szenved ki nem közzörülhető csorbát, s nyelvünk történetét a nyelvjárások nélkül ugyancsak töredékesen tudjuk megismerni, de még a finnugor összehasonlító nyelvészet is nagy kárt látja az e területen szerezhető tudás hiányának (vö. CSŰRY 1939: 3–4). Ezt a tapasztalatot nemcsak a magyar nyelvtudomány történetének és korabeli állapotának elemzése alapján szűrte le magának, hanem ezt mutatták számára más nyelvek kutatásának eredményei, de emellett a magyar tudományos, sőt szélesebb értelemben a magyar szellemi élet példája, történései is. Szellemi horizontjának tágasságát mutatják azok a szavai, amelyekkel programadó írását kezdi: „Napjainkban Európaszerte uralkodó tudományos mozgalom a népiségtudomány. Társadalomtudományi vonatkozásaiban nálunk is keltett ez a mozgalom bizonyos érdeklődést, de egyéb téren, értve ezt különösen a magyar népnyelv bűvárlatának rendszeressé tételére, sajnos, annál kevésbbé” (CSŰRY 1939: 3).

Visszatérő példajaként „a testvéri finn nemzet” előremutató törekvéseit idézi hangsúlyozva, hogy „Finnországban minden barátomtól sokat tanultam, és mindig nagyon hasznos benyomásokkal és ösztönzésekkel tértem haza” (idézi BALASSA 1988: 42–43). A finnországi szakmai kapcsolatok, a Finnországban három alkalommal is megtett nyári utazások nemcsak Csűry finn nyelvi ismereteinek felfrissítését szolgálták — amit egyébként megkövetelt tőle tanszékén a Pápay-örökség továbbvitelének magára vett kötelezettsége —, hanem e tanulmányutak a látóhatárát is tágították, s ezen túlmenően az ottani baráttal, Artturi Kannistöval a közös munka örömét is jelentették számára. Kannistöval ugyanis — akit Csűry javaslatára 1935-ben a debreceni egyetem díszdoktorává is avattak (A. MOLNÁR 1991: 151) — Yrjö Wichmann északi moldvai csángó gyűjtését

cívus földművelésének munkamenete és műszókincse (JAKAB–KERESZTES 1990: 12–13, KÁLNÁSI 1998: 13).

szerkesztették szótárrá, hol Csűry debreceni házában, hol pedig Kannisto karjalai nyaralójában folytatva a munkát (BAKÓ 1941: 29).

A korabeli, 30-as évekbeli Magyarországon is megerősödött a szellemi életben a nép, elsősorban a parasztság felé fordulás gondolata, eszméje, amely megmutatkozott a népi írók mozgalmának sikereiben éppúgy, mint a szociológiai indíttatású falukutató mozgalom megélénkülésében (vö. BALASSA 1988: 11). Azt, hogy a népnyelv búvárlata milyen haszonnal járhat a nyelvtudomány számára általában is, Csűryben Gombocz Zoltán tudatosította legkorábban, még jóval a debreceni professzorságát megelőzően. Barátsága Gomboczcal még annak kolozsvári egyetemi tanársága idején (1914–1921) alakult ki, s ez a barátság megmaradt egészen Gombocz haláláig. Csűry előadásaiban mint a legnagyobb magyar nyelvtudósra hivatkozott Gomboczra (BALASSA 1988: 21–22). Mindezekből az is kitűnik, hogy nem pusztán az elvesztett barát emlékének szólt az a vallomás, amelyet a budapesti egyetem finnugor professzorának, Zsirai Miklós-nak írt levelében megfogalmazott: „életem legszebb órái azok voltak, melyeket Pesten Gombocz, Melich és a Ti társaságokban töltöttem. Megerősödve tértem haza. Legszebb jutalmam az volt, hogy velük lehettem, tőlük tanulhattam s munkásságomról, terveimről velük beszélgethettem. Az íróasztal mellett mindig arra gondoltam, hogy szótáramat s egyéb tanulmányaimat voltaképpen az ő számukra s a Ti számotokra írom” (Csűry Bálint levelét idézi KISS JENŐ 1992: 365). Csűry Gombocz emlékéhez a szó szoros értelmében haláláig hű maradt: utolsó munkája ugyanis Gombocz Zoltán mondattanának sajtó alá rendezése volt, amelyet igen fáradságos munkával végzett el, s amelynek befejezése napján döntötte ágynak a betegség, melyből már fel sem épült (BALASSA 1988: 22). A Gombocz iránti tisztelet, már-már rajongó szeretet mutatkozik meg abban is, hogy egyik hallgatójának visszaemlékezése szerint Gombocz Zoltán halálakor úgy kezdte az órát, hogy bejelentette: „elhunyt a magyar nyelvtudomány nagy egyénisége; méltatta a nagy nyelvtudóst, majd azzal fejezte be rövid megemlékezését, hogy nehéz volna most órát tartani, s némuljon el ezen az órán a mindennapos munka” (SZABÓ 1982: 52). Csűryt bizonyára mélyen érintette, hogy a számára legbiztosabb mércéül és állandó vonatkozási pontként szolgáló barátot, a kor valóban talán legkiválóbb magyar nyelvészét éppen akkor veszítette el, amikor nagyobb terveinek végrehajtásába belefogni szándékozott.

5. Csűry Bálint világosan látta, hogy a nyelvjáráskutatás terén jelentkező szerteágazó feladatokat egyetlen egyetemi tanszék önmagában nem tudja elvégezni, ezért mindent elkövetett, hogy erre külön intézményt hozzon létre (BALASSA 1988: 49). Az 1937. évi országos felsőoktatás-ügyi kongresszus elé terjesztett indítványának központi javaslata az volt, hogy „A magyar nyelvészeti tanszékek mellé megfelelő éves átalánnyal szerveztessék magyar nyelvjáráskutató intézet, mely foglalkozzék a magyar népnyelvi gyűjtés, feldolgozás és a magyar nyelvatlasz munkálataival” (idézi BAKÓ 1941: 37). Ahogyan az itteni meg-

fogalmazás is mutatja, Csűry az ország egyetemeinek összefogását szorgalmazta a nyelvjáráskutatás terén. Azt is jól tudta, hogy a sikeres együttműködés az érintettek személyes kapcsolatainak minőségén áll vagy bukik, s úgy ítélte meg: az ügy számára kezdeményezése idején ebben a tekintetben is kedvező a helyzet. Néhány év múlva azonban kissé csalódottan tekintett vissza ebbéli reményeire, Zsirai Miklósnak írta 1939-ben a már fent idézett levelében: „Sok tudós kör irigyelte is abban az időben a magyar nyelvészeket azért, hogy úgy összetartanak, s hogy olyan ideális kapcsolatok fűzik őket egymáshoz. Sajnos, ma nincs egészen így.” — állapítja meg kissé kiábrándultan, érzékelve a sikerei után vele szembe fordulókat (BÁRCZI GÉZA [1943: 5] szavával élve) részvéltlenségét és gáncsoskodását, ám elveiből, ideáiból ekkor sem volt hajlandó engedni: „Az összefogást keresem, a jóézésű, igaz emberek összefogását. Azt a tudománypolitikát, amely a múltban is volt, amely az erőket összefogni, nem pedig visszariasztani és elkedvetleníteni igyekszik.” — írja levelének zárásaképpen (KISS 1992: 365).

Csűry javaslatára végül 1938-ban Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter és Szily Kálmán államtitkár (az egyébként a nyelvészként is ismert Szily Kálmán fia) támogatásával a debreceni egyetemen elsőnek az országban Magyar Népnyelvkutató Intézet létesült, és kezdte meg a működését. S amikor később más egyetemeken hasonló intézetek jöttek létre, ezekben Csűry „nem vetélytársakat, de testvéreket” látott (BÁRCZI 1943: 6).

A debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet tevékenységéről részletes képet kaphatunk az intézet 1939-ben útjára bocsátott évkönyvének, a Magyar Népnyelvnek a köteteiből, amelynek első két évfolyama Csűry Bálint szerkesztésében jelent meg. Programadó rövid írásában Mit akarunk? címmel tömören, világosan fejti ki az intézet tevékenységére vonatkozó elképzeléseit (CSŰRY 1939). E kutatási program nemcsak Csűry koncepciózus gondolkodását mutatja, hanem azt is, hogy a munkálatok már a megindulásukkor is komoly alapokra támaszkodtak, nagyszerűen elő voltak készítve. Erre következtethetünk abból, hogy már a Magyar Népnyelv első köteteiben megjelenő intézeti beszámolók is igen tetemes munkáról és komoly eredményekről tudósítanak (1940: 270–290, 1941: 415–420).

Csűry az intézet feladatait mintegy koncentrikusan táguló körökben jelölte ki. Célul tűzte ki „a debreceni eredeti cívisnyelv szókincsének szótári feldolgozása”-t (CSŰRY 1939: 5). E munka egyes mesterségek szókincsének összegyűjtésével indult, de aztán hosszú időre elakadt, és majd csak a 21. század elején valósult meg KÁLNÁSI ÁRPÁD jóvoltából (2005). Bihar megye népnyelvének feldolgozását szókincsgyűjtéssel, a helynevek településenkénti összegyűjtésével, jelenségmonográfiákhoz való adatfeltárással, továbbá nyelvatlasz-előkészületekkel indította meg az intézet. Harmadik feladatkörként Csűry „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása”-t jelölte meg (CSŰRY 1939: 5), amely kezdetben leginkább az Erdélyben élő nyelvészek bevonása révén valósulhatott meg. Az együttműködést Csűry oly módon is elő-

mozdította, hogy egykori kolozsvári kollégiumi tanítványát szerkesztőként kívánta bevonni a Magyar Népryelv kiadásába. SZABÓ T. ATTILA erre fél évszázad múltán így emlékezett vissza: „Mikor aztán engem 1940 őszén a kolozsvári egyetemre neveztek ki tanárnak, Csűry Bálint rögtönösen azzal az ajánlással tüntetett ki, hogy tegyük a debreceni és a kolozsvári nyelvészek közös kiadványává az ő intézeti évkönyvét” (1990: 13). A sors keserű fintoraként azonban a közös szerkesztői ténykedésre Csűry Bálint halála miatt már nem kerülhetett sor: a Csűrytól a stafétabotot átvevő Bárczi Géza azonban ebben a kérdésben is tisztelgetben tartotta elődje szándékát, s a Magyar Népryelv 3., 1941. évi kötete már Szabó T. Attilával közös szerkesztésében látott napvilágot.

6. Csűry Bálintnak nem sok időt adott a sors arra, hogy sokirányú, ám mégis egységes, jól átgondolt terveit végrehajtsa, s még kevésbé, hogy halványabban körvonalazott távolabbi álmait is megvalósítsa. Joggal állapíthatta meg azonban emlékbeszédében a katedróját elfoglaló BÁRCZI GÉZA, hogy Csűry Bálintnak „itt Debrecenben tudományos és evvel szoros kapcsolatban lévő tanári és nevelő munkája mély nyomokat hagyott” (1943: 5). Azt, hogy a Csűry által elindított kutatási irányok, nyelvészeti módszerek, vizsgálati eredmények iskolát formáltak-e, ahogyan ezt az utókor nagy többsége látta és látja, vagy mindez a tevékenység iskolává kevésbé állt össze, ahogyan egyesek felvetették, olyan tudománytörténeti kérdés, amelynek megválaszolásában objektív fogódzókra nem támaszkodhatunk. Az idő múlásával pedig talán ennek a dilemmának a súlya, jelentősége is csökken, mivel — ahogyan BÁRCZI GÉZA fogalmazott — „A tudós munkáját, a dolgok természeténél fogva, nagyrészt feledésbe borítja az új, követő nemzedék több tudományos eredménnyel, újonnan fölvetett termékeny szempontokon alapuló tevékenysége. (...) Azaz mégsem.” — folytatja a gondolatot BÁRCZI, mert „Minden új lépést az előzőleg megtett lépés tesz lehetővé (...) A ma tudományos igazságai a régiek, az elődök tudásán meg eredményein épültek, és botlásán meg tévedésein okulva emelkedtek” (1943: 7).

Csűry Bálint keze alól majd tucatnyi nyelvész szakember került ki, akiknek a pályáját meghatározóan befolyásolták az indulás évei, s nyelvészként vagy éppen néprajztudósként Kolozsvártól Budapestig, Újvidéktől Debrecenig a magyar tudományosság különböző színterein végezték munkájukat, és ki-ki tehetsége, adottsága szerint használta és gazdagította azt az útravalót, amelyet professzorától egykor Debrecenben kapott. Tanítványainak legidősebbike, VÉGH JÓZSEF azokkal a szavakkal búcsúzott szeretett mesterétől (1941–1943: 232), amelyeket Csűry Bálint Ómagyar olvasmányok című kurzusának utolsó előadásán 1940 decemberében egy csütörtöki késő délutáni órán a debreceni egyetem főépületében a XI. tanteremben magyarázott: Látjátuk, feleim, szümtükkel, mik vogymuk? Isa pur es homu vogymuk.

Irodalom

- BAKÓ ELEMÉR (1941): Csűry Bálint élete és munkássága. *Magyar Népryelv* 3: 7–38.
- BALASSA IVÁN (1988): *Csűry Bálint*. A Múlt Magyar Tudósai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALASSA IVÁN (1990): A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csűrynél és azóta. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 15–26.
- BÁRCZI GÉZA (1943): *Csűry Bálint emlékezete*. Különnyomat a m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1941–42. tanévi Évkönyvéből. Debrecen.
- BENKŐ LORÁND (1990): Megnyitó a Csűry Bálint emlékülésen. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 9–12.
- CSŰRY BÁLINT (1935): *Pápay József emlékezete*. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság. Emlékbeszédék. 1. kötet. 1. szám. Debrecen.
- CSŰRY BÁLINT (1939): Mit akarunk? *Magyar Népryelv* 1: 3–6.
- IMRE SAMU (1991): A Csűry-iskola. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 298–306.
- JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ (1990): *A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990)*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998): *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 72. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (2005): *Debreceni cívis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. Debrecen.
- KISS JENŐ (1992): Csűry Bálint levele Zsirai Miklóshoz, 1939. *Magyar Nyelv* 88: 362–365.
- KISSNÉ RUSVAI JULIANNA (2010): *Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka*. Nyíregyháza, Élmény '94 Bt.
- A. MOLNÁR FERENC (1991): Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok 2. *Folia Uralica Debreceniensia* 2: 145–152.
- SZABÓ ISTVÁN (1982): Csűry Bálint a katedrán. In: SEBESTYÉN ÁRPÁD szerk.: *Hagyományápolás és megújulás*. Debrecen. 45–53.
- SZABÓ T. ATTILA (1941): Csűry Bálint. 1886. február 13.–1941. február 13. *Magyar Nyelv* 37: 65–72.
- SZABÓ T. ATTILA (1990): Szabó T. Attila levele. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 13–14.
- VÉGH JÓZSEF (1941–1943): Csűry Bálint. *Nyelvtudományi Közlemények* 51: 232–240.

Csúry Bálinttal szemben

Azt, hogy ezen a megható megemlékezésen — három ilyen kiváló előadás után — néhány percre szót kérek, három okkal is tehetném. Köszönhetném önöket a házigazda nevében, mint a DAB Nyelvtudományi Munkabizottságának elnöke, képviselhetném — egykori dékánjának mostani ünneplésén — a Debreceni Egyetem bölcsészkarát mint dékánhelyettes, és szólhatnék egyszerűen csak nyelvészként is. Bizonyára megértik azonban, hogy egy negyedik minőségemben élek a szólás e megtisztelő lehetőségével.

Bocsássák meg a szentségtörést, de valahányszor nagyapámra, Csúry Bálintra gondolok, Esterházy Péter mondatai ötlenek eszembe. Hadd idézzem őket némileg parafrázálva: „Mi a különbség nagyapám és az Isten között? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben nagyapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.” (vö. Esterházy 2000: 68).

Ez az érzés kora gyerekkorom óta kísér. Nemcsak a szalon falán függő fényképe állandósította jelenlétét: bútorai, hatalmas diófa íróasztala, amelynél iskolásként a leckéimet írtam, tárgyai (alabástrom hamutartója, zsebórája), könyvei, első lapjukon szép kézírásával beírt nevével, Weszprémi utcai háza, melyet az ő idejében még kukoricával bevetett telkek környeztek, kertje, ahol könnyű volt a négy hatalmasra nőtt diófa közé képzelnem a parányi fényképről ismert jelene-tet, Csúry Bálinttal, feleségével, Magoss Erzsébettel (kinek monogramja máig ott áll a damasztabroszok és asztalkendők sarkába hímezve) és vendégükkel, Kannistóval, akit az egyszerű cselédlány — édesapámtól tudom — magyaros leleménnyel, tisztesség ne essék szólván, Kandisznónak hívott. Nagyapám mindenütt ott volt, akárhová mentem, akárkivel találkoztam: magyartanáraitól szombat-helyi kollégáimig rólam, a nevemről mindenkinek csak ő jutott eszébe. Még ott és akkor is, amikor egy debreceni autószervezben a számlámat készültem kifizetni: a pénztáros hölgynek is (mert valóban nem pénztárosnő volt csupán, és kiderült róla, hogy távoli rokona Csúry Bálint egykori tanársegédjének, Bakó Elemérnek). Lépten-nyomon áramkörök zárultak rövidre: ugyancsak Szombathelyen az ifjabb Szabó T. Attilától, akivel az etnobotanika és a francia nyelv hozott össze, megkaptam nagyapám két ifjabb kori fényképét, Kolozsvárról. És persze, mint *nagyapó* — állandó vonatkoztatási pontként — ott volt édesapám elbeszéléseiben: csöndes, komoly, humorral teli, messze nem hibátlan, nem tö-

kéletes emberként, de a nagyság és a szeretetre méltóság mindenek fölötti magasságában.

Egy nagyapának az a dolga, hogy unokáját a térdén lovagoltassa, íjat megcsúzlít készítsen neki, leszedje neki az első barackot, bicskájával katonákat vágjon neki a kenyereből s a szalonnájából, szánkózni vigye, vagy rókát lesni az erdőbe. Ehhez Csűry Bálintnak legkevesebb huszonöt évvel többet: nyolcvan évet kellett volna élnie a helyett az ötvenöt helyett, ami megadatott neki. Mindenütt ott volt, de sohasem volt jelen. Így a térdén lovaglás helyett maradt a büszkeség a *nagyember* nagyapámra. Igen hamar rájöttem azonban, mekkora teher nagyősök árnyékában élni. Milyen szorongató érzés azt képzelni vagy tudni, hogy olyan kimondatlan elvárásoknak kellene megfelelni, melyek mértékét egy kivételes személyiséghez igazítják. Gyerek voltam még akkor is, mikor édesapám követte apját az örökkévalóságba. Akkor már egy ideje értettem a kihívást: nem unokának (vagy fiúnak) kell lennem, s ha valamire egyáltalán büszke lehetek, az csak a saját fáradságom gyümölcse lehet.

A nagyság árnyéka alól persze nemcsak kibújni lehet, hanem megtanulni vele együtt élni is, vagy — még szerencsésebb esetben — abból valamilyen inspirációt meríteni. Hoffmann István professzor úr nem mellékesen volt szíves nekem megemlíteni, hogy irodájában, a Magyar Nyelvtudományi Intézetben az íróasztala mögötti olajfestményről Csűry Bálint tekint le rá. Otthoni dolgozószobámban hasonlóképp ülök én is az asztalomnál: a gyerekkori szalonból ide került fényképről nagyapám komoly figyelemmel és csöndes rezignációval nézi satnyuló génjeinek örökösét, a mindennapok hívságos gyarlóságaiban elvesző méltatlan utódot, aki némi öniróniával látja magát nagyatyja színe előtt, és — Csűry Bálinttal a háta mögött — tudja, hogy Csűry Bálinttal szemben, a tárgyak jelezte és az emberek emlékezete éltette kontinuitás ellenére is egy gyökeresen megváltozott világ kihívásainak kell megfelelnie, s ezért az öröksége legabsztraktabb értelemben vett magvát hámozgathatja csupán, megpróbálva megérteni s magává tenni valamit a *tartásból*.

Csűry Bálinttal szemben mi olyasmikkel bíbelődünk sokat (megengedem: nem egészen saját jószántunkból), amivel neki aligha kellhetett. Az író Szabó Magda, aki a források szerint tanítványaként Csűry Bálintot többre tartotta mindenkinél, „nála szigorúbb embert nem ismert” (Lukácsné 2008). Egy órála szóló írásban olvasom: „Csűry professzor az anyanyelv elkötelezett védelmezője volt, az egyetemi vizsgák alkalmával szállóigévé váltak mondatai: »Meg tetszett ezt kérem gondolni? Föltétlenül szükséges Önnek, hogy magyart oktasson, középiskolában? Kérem, Ön nem tud magyarul!« A hallgatók ezek után nagyon igyekeztek megtanulni magyarul.” (i. h.).

Mernénk-e ma ilyet mondani? Nemcsak a megfogalmazás *politically correct* voltával kapcsolatban volnának kétségeink, hanem rettegénk várható hatásaitól

ebben a normatív finanszírozásért, BA-s és MA-s keretszámokért remegő, a többi egyetemmel versengve gimnáziumi *road show*-kat folytató világban.

Távol álljon tőlem a vénemberes „bezzeg-az-én-időmben”-ezés, vagy az ortodox nyelvörkődés, de érdekes eljátszani a gondolattal, hogy Csűry Bálintot, ha feltámadna, mennyire *hanyatt vágná* önmagában már az egyetemen tapasztalt nyelvi közeg is. Nevezné-e „kisasszony”-nak a liftre várva bazmegelő hallgatónőket? Hogyan próbálna szót érteni bölcsész kollégájával, kinek hivatalos levelei alján soha nem áll úgy a dátum, ahogyan azt az érvényes Helyesírási szabályzat előírja? Mit válaszolna azokra a Magas Helyekről érkező levelekre, melyekben szép számmal virítanak az elemi iskolai nyelvtanórákon egyébként szigorral üldözött hibák? Visszatartaná-e a fönt idézett kijelentéstől az oktatók hallgatói véleményezése, ha tudomására jut, hogy valamely idegennyelv-szakos hallgató nemhogy tanácstalan a *-ba/-be* vs *-ban/-ben* ragok használatának dolgában, hanem egyenesen magyaros társa útmutatása alapján ír *bele* valamit a TDK-dolgozatában?

De talán nem is olyan lényeges kérdések ezek; hagyjuk az egyetemen is búvópatakként csörgedezni a nyelvi változást: megy az úgyis a maga útján. (Ha már azonban a nyelvnél tartunk, nyugtalanító kérdés: forgott-e vajon Csűry Bálint a sírjában, amikor — a világ *trend*-jét buzgalommal követni igyekező — a bölcsészkaron kis híján büntetni rendelték, ha valamely oktató magyar és idegen nyelvű publikációinak aránya netán az előbbi — a magyar nyelvűek felé billenne el.) Más szempontból is érdekes lehet eljátszani a feltámadás gondolatával. A bölcsészkar tanácstermében, melynek falain a volt dékánok portréi függnek, 2005 óta ülök Csűry Bálinttal szemben a Kari Tanács tagjaként. Olykor eszembe jut, milyen hiányos a kép, melyet az ő korának egyetemi világáról ismerek. Bizonyára eszményítés volna a néha kicsinyességbe fúló mai vitákkal és a pénzért való könyökharcokkal az akkori egyetemet a tudomány tiszta szentélyeként szembeállítani, ahol a professzorok jámbor és bölcs papokként csakis a Tudás szolgálatának szentelték magukat. És mégis: bár Csűry Bálint korában az egyetemi tanárnak kijárt a *méltóságos úr* titulus, az az arrogancia, az a professzori kevélység és dölyf, mely attól sem riad vissza, hogy olykor a kollégák megalázásáig is elmenjen, s amelyre manapság bizony látni példát, elképzelhetetlen lehetett számára. Talán idegen volna tehát ez a világ Csűry Bálint számára. A Magyar Nyelvtudományi Intézetben — amennyire ezt kívülről megítélhetem — jól érezné magát, ebben szinte biztos vagyok. Idővel azt is megértené, hogy mi, kései utódok, miért szeretjük mégis ezt a hatalmas gépezetté nőtt egyetemet, s benne a Bölcsészettudományi Kart, és miért vagyunk rá ma is büszkék. Örömmel töltene el mindaz a gazdagság (szellemben, tudásban, a tudomány műveléséhez és az oktatáshoz szükséges javakban), mely a rendületlen szilárdsággal álló egyetem falai között felhalmozódott, és rátalálna szeretnivaló hallgatóságára is.

Csűry Bálint, úgy tudni, nemcsak szigorú volt, hanem igen emberséges és jó is: volt hallgatói így emlékeznek rá. Erre utal például Balassa Iván Csűry-könyvecskéjében. Magam gyerekként találkoztam először ilyen visszaemlékezéssel. Hétről hétre lelkes olvasója voltam a Ludas Matyi című satirikus hetilapnak, melynek egyik rovatában ismert személyektől hoztak vicces történeteket. Nem kis meglepetésemre egyszer a nagyapám nevével találkoztam. Ugyancsak Szabó Magda mesélte el itt egy vizsgaélményét. Valamely ómagyar szövegrészt kellett elemeznie, faksimile alapján, s abban egy általa *farkony*-nak olvasott szót talált. Igen kreatívan és nagy invencióval adta morfológiai és jelentéstörténeti elemzését. Miközben nagyapám beírta neki a jelest, így szól hozzá: „Csak arra vigyázzon, kisasszony, hogy legközelebb el ne vigye magát a *sárkány*”. Nem csoda, hogy Szabó Magda később így írt egykori professzoráról: „Az egyetlen tulajdonképpen csak egy olyan professzorom volt, Csűry Bálint, akivel igazán megértettük egymást (...) Engem (...) nagyon szeretett” (Szurmainé 2010).

Ha tehát — Csűry Bálinttal szemben állva, szemébe nézve, és vele szemben magamat hozzá nem mérhetőnek látva — az örökségnek azt a bizonyos magvát hámozgatom, s a tartást próbálom megragadni, ilyesmikre gondolok. S egyvalamire még.

Tudományterülete, a nyelvjáráskutatás, mára hovatovább nyelvi archeológiává válik, illetve — szociolingvisztika néven — merőben más jelenségekkel szembesül, új területeket meghódítva. Csűry Bálint a maga korában azonban az úttörők közé tartozott, pedig nem tett mást, mint a maga körüli világban szerzett eleven tapasztalásból indult ki. Ez a két dolog: az élethez, az úgynevezett valósághoz való ragaszkodás és az újra, a korszerűségekre való törekvés mutathat nekünk máig is irányt.

CSÚRY ISTVÁN

Források

- Esterházy Péter (2000): *Harmonia Caelestis*. Budapest, Magvető.
- Lukácsné Plenk Anna (2008): „Én tanárnak is — író voltam”. Iskolák, tanárok, tanítványok Szabó Magda életművében. *Elektronikus Könyv és Nevelés 10. 2008/1*. URL: http://www.tanszertar.hu/eken/2008_01/lpa_0801.htm. (2011. február 17.).
- Szurmainé Silkó Mária közléteszi (2010): Töredék egy megíratlan Szabó Magda-regényből. *Nagyítás 2010/08*. (2010. 02. 24.), http://www.nagyitas.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=635. (2011. február 17.).

TANULMÁNYOK, CIKKEK

Ság birtok leírása a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében*

1. Az 1075. évi interpolált, azaz a 13. század folyamán az oklevél szövegéhez hozzátartozó újabb részletekkel meghamisított garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvészeti szempontú elemzése által azt kívánom igazolni, hogy a hamis okleveleknek is fontos helye van a nyelvünk történetére irányuló vizsgálatokban. Ha továbbra is elzárkózunk a hamis oklevelek elemzésétől, akkor ugyanis olyan értékes források vallomásától is megfosztjuk a nyelvtudományt, amelyek között szép számmal találhatók csupán bizonyos részleteikben hamis iratok is. A hamis oklevelek speciális fajtájának tekinthető interpolált oklevelek közös ismérve ugyanis az, hogy szövegüket későbbi átírások alkalmával hamisították meg hosszabb-rövidebb részletek betoldásával.

Az interpolált oklevelek elemzésekor tehát két olyan oklevélcsoport (a hamis oklevelek és az átiratok) jellemzőivel is tisztában kell lennünk, amelyek nem azonos mértékben ugyan, de a 20. század folyamán annak ellenére szorultak háttérbe a hiteles oklevelek mellett,¹ hogy a nyelvtudomány igen korán, már a 19. század végén foglalkozott a hamis, illetve az átiratban fennmaradt oklevelek nyelvészeti hasznosíthatósága körül felvetődő kérdésekkel.

SZAMOTA ISTVÁN például a következőképpen vélekedik az átiratok nyelvtörténeti forrásértékéről: „az átírók gyakran már kétszáz év múlva sem tudták helyesen elolvasni a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem saját koruk kiejtése szerint írták le”, de mindehhez azt is hozzáteszi, hogy az „ilyen átírt oklevelek, ha 100-150

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ A század első felében a hiteles másolatban fennmaradt oklevelek is kitértetett figyelemben részesültek, ennek bizonyításaképp elegendő PAIS DEZSŐ (1939), illetve SZABÓ DÉNES (1954) monográfiáira utalnunk. A század második felében azonban az átiratok a hamis oklevelekhez hasonló elbírálásban részesültek.

évnél nem későbbiek az eredetihez képest, és ha a bennük előforduló magyar szók helyességének ellenőrzésére egykorú példáink vannak, szükség esetén mégis használhatók” (1895: 129, 130). KNEZSA ISTVÁN pedig néhány évtizeddel később a helyesírásunkat vizsgálva tett közzé fontos megállapításokat a kétes hitelű oklevelekről. A szerző e korai munkájában azonban annak ellenére helyet kaptak mind a hamis, mind az átiratban fennmaradt oklevelek, hogy egyik oklevéltípus szórványainak sem tudta megnyugtatóan meghatározni a kronológiáját (1928: 190).

Számba véve a 20. század nyelvtörténeti eredményeit, azzal szembesülünk, hogy a kétes hitelű oklevelekről napvilágot látott vélemények nem hogy nem teremtették meg, de talán meg is gátolták nyelvészeti elemzésük lehetőségét. Az eddig idézett véleményeknél is erősebb kritikát fogalmaz meg az Ó-magyar olvasókönyv, amikor a korábbi korokra visszahamisított oklevelekről azt mondja, hogy „leghelyesebb, ha nyelvtörténeti szempontból figyelmen kívül hagyjuk” őket (ÓmOlv. XXV). Az itt szereplő szélsőséges véleménnyel összhangban azt tapasztaljuk, hogy a hamis oklevelek elemzése többnyire ki is merült annak a felemlegetésében, hogy az efféle oklevelek adatai csak igen nagy körültekintéssel használhatók fel, ha egyáltalán figyelembe vehetők a magyar nyelvtörténeti kutatásokban.

Saját tapasztalataim is igazolják, hogy az a kutató, aki ilyesfajta oklevelek elemzésére adja a fejét, igencsak sokféle nehézséggel kényszerül szembenézni. Úgy gondolom azonban, hogy ha a hamis okleveleket nem a hiteles oklevelekre kidolgozott módszerek segítségével tanulmányozzuk, hanem kísérletet teszünk egy új, speciálisan e nyelvemlékcsoportra alkalmazható módszertan kidolgozására, akkor ezáltal lehetőséget teremtünk a hamis oklevelek gazdag tulajdonnévanyagának a kiaknázására is. A hamis és átírt oklevelek nyelvészeti hasznosításának a legnagyobb gátja ugyanis az, ha a bennük található magyar nyelvű elemeket együttesen kezelve kívánjuk vagy az eredeti oklevél megírásának korára, vagy a hamis oklevelek esetében a hamisítás korára, az átiratok esetében pedig a másolat megírásának korára vonatkoztatni.

KNEZSA ISTVÁN munkája kiválóan példázza ennek az iránynak a sikertelenségét. A magyar helyesírás a tatárjárásig című tanulmányához ugyanis a hiteles oklevelek névanyaga mellett — ahogyan erre már utaltam — a hamis és az átírt oklevelek szórványanyagát is felhasználta, és az átírt oklevelek adatait egységesen, mindenféle megkülönböztetés nélkül az eredeti oklevél korának helyesírási jellemzésekor veszi figyelembe. A bő két évtized múlva, a század közepén megjelenő nagy ívű munkájában azonban már nyomát sem találjuk a hamis oklevelekből, illetve az átiratokból származó példáknak, a helyesírás történetéről írt monográfiájából ugyanis már teljes egészében kihagyta ezen oklevelek névanyagának helyesírási jellemzését (1952).

2. A hamis oklevelek és köztük az interpolált oklevelek névanyagának nyelvészeti elemzésekor felbecsülhetetlen segítséget nyújthat a kutatók számára az oklevél szövegének összevetése a hamisítás alapjául szolgáló eredeti oklevéllel.

I. Gézának az apátság javára tett adományait tartalmazó 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevél eredeti példánya a 16. század elején eltűnt, illetve a II. István nevére hamisított 1124-es átírat sem maradt fenn. I. Géza adományait tehát csupán az 1217-re datált, de valójában csak 1270 után papírra vetett, a hiteles oklevél szövegét bizonyos részletek betoldásával meghamisított átírat őrizte meg a számunkra (DHA. 1: 205, 212, 418).

Az oklevél szövegeinek nyelvtörténeti, névtörténeti vizsgálatát tehát csupán az átírással és hamisítással terhelt interpolált oklevélben szereplő névformákra támaszkodva végezhetjük el. Ez alól csak Ság falu határleírása képez kivételt. A 11. században Csongrád vármegyéhez tartozó birtok leírását ugyanis két átírat is megőrizte a számunkra. A garamszentbenedeki oklevél interpolált változata mellett Ság leírását Péter szerémi püspök 1338. évi oklevele is átírta. És ez utóbbi oklevélről a szakirodalom úgy vélekedik, hogy ez nem az interpolált, hanem az interpolált oklevél alapjául is szolgáló hiteles oklevélből merítette a birtok határleírását. A történészek úgy gondolják ugyanis, hogy a bencések valószínűleg nem merték az oklevél interpolált példányát bemutatni a királyi kápolnaispáncént és titkos kancellárként is tevékenykedő püspöknek (vö. KEGLEVICH 2010: 13, DHA. 1: 204–205).

A két oklevélből származó szövegrészlet párhuzamos vizsgálata tehát lehetőséget teremt egyrészt arra, hogy az oklevél hiteles részeit határozottabban elhatárolhassuk a szöveg interpolált, később betoldott, azaz hamisított részleteitől, másrészt pedig egy efféle szembeállítás általánosságban véve is tovább gazdagíthatja arra vonatkozó ismeretanyagunkat, hogy az átírás során miféle változtatásokat eszközöltek a lejegyzők az oklevél latin szövegén, illetve a benne szereplő magyar nyelvű hely- és személynevek lejegyzésén. Azt ugyanis korábbi vizsgálatok már igazolták, hogy az átíratot készítők a magyar nevek írásmódját saját koruk kiejtésének megfelelően többnyire megváltoztatták, azaz modernizálták. Mindebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy az átíratok, illetve az interpolált oklevelek névanyaga kizárólag az átíratok lejegyzési korának nyelvtörténeti jellemzéséhez szolgált forrásanyagot. Az átíratok szövegeinek kronológiai minősítését ugyanis nem végezhetjük el automatikusan, hiszen a nevek teljes körű modernizálásának előfeltétele, hogy az átíratot papírra vető személy az átírandó oklevélben szereplő minden helynévnek ismerje az átírás korában használatos formáját, amelyek között szerepelhettek az adott terület nevéként az átírat lejegyzésének időpontjában már nem használatos nevek is. Mindezek mellett az oklevél egészére kiterjedő modernizálást az eredeti oklevélről történő másolás is akadályozhatta valamelyest, a hamis (interpolált) oklevelek esetében pedig feltételezhetően a hitelesség látszatának a fenntartása is negatívan befolyásolhatta a lejegyzőknek a nevek modernizálására irányuló törekvését.

3. Ság birtok leírása ekképpen szerepel az oklevél 13. századi interpolált változatában:

1075/+1124/+1217: „Ex alia vero parte *Tize* villam,² que dicitur *Sagi*, cum terra sua mercatumque in eadem cum vado libero; nullusque de hoc participetur, nisi solus abbas, dedi cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: primum ubi fluvius *Huger* de aqua *Tiza* egreditur, qui circuit totam partem aque *Kesekun* iuxta *aruch* dividens, usque ubi stat *Scilu* piscina, que cum tota insula in partem Sancti Benedicti devenit. Deinde *Taka* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul*, exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*, postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est” (DHA. 1: 216–217).

A szöveg magyar fordítása így hangzik: „A *Tize* másik partján pedig adtam egy falut a saját határai között, amelyet *Sagi*-nak neveznek, a földjével, valamint az ott lévő vásárhellyel és szabad révvvel együtt, és ebből senki se részesedjék, egyedül csak az apát. Ezek a határok így oszlanak meg: először, ahol a *Tiza* vizéből kiszakad a *Huger* folyó, amely úgy folyik körbe; hogy *Kesekun* víz egész részét az *aruch* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* halastó áll, amely az egész szigettel együtt Szent Benedek részére jut. Ezt követően a *Taka* hegy a határ egy *Sorul* nevű másik hegyig, innen egy forrásig, amelynek lefutása a határ egészen addig, amíg az körülfolyna beleömlik ugyanezen *Huger* folyóba, azután amíg ugyanezen *Huger* folyó *Kurth* falu közelében, amelyről fentebb szóltam, lefutván a *Tiza*-ba szakad: ez az utolsó határ” (KIS–KÖRMENDI 2006: 62).

A 14. század közepén készült oklevél pedig a következőképpen írja át a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének határleírását:

1075>1338: „Terram, que dicitur *Sagy* (dedi) cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: *Hucu* fluvius *eru*, qui circuit terram totam, partem aque *Kesekun* iuxta *aruk* dividens usque, ubi stat *Scilu* piscina, deinde *Tacha* mons (terminus) est usque ad alium montem *Suryl*, (exinde ad quendam fontem) ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucueru*” (DHA. 1: 205).³

A határleírást a következőképpen fordíthatjuk le magyarra: „A *Sagy* nevű falut saját határaival együtt (adtam), amelynek a határai a következők: *Hucu eru* folyó, amely úgy veszi körül azt az egész földterületet, amely a *Kesekun* nevű víz környékén terül el, hogy az *aruk* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* ha-

² Ritkított betűtípussal a GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadásában interpoláltként szereplő oklevélrészeket emeltem ki (DHA).

³ Zárójelben GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a másoló hibájából az átiratból kihagyott szavak szerepelnek (vö. DHA. 1: 205).

lastó áll, innen *Tacha* hegy (a határ) egy másik, *Suryl* nevű hegyig. (Innen egy bizonyos forrás felé halad a határ), ahol ugyanaz a forrás körülfoltyva beleömlik ugyanabba a *Hucueru* folyóba”.

3.1. Az egykor Csongrád megyében, a Tisza bal partján fekvő Ság falu valószínűleg a török korban pusztult el, de nevét a Tiszaug és Tiszakürt között elterülő pusztá a mai napig fenntartotta (Gy. 1: 899, LASZLOVSZKY 1981: 20, 1986: 13, FNESz. *Sághpuszta*).

Az országban gyakori *Ság*-féle nevek etimológiájával kapcsolatban többféle vélekedés is napvilágot látott. Az egyik nézet szerint a *Ság* helynév az elavult *seg* ~ *ség* 'halom, domb, rakás' jelentésű szavunknak a régiségben feltételezhetően létező mély hangrendű (**ság*) párjából származtatható. Felvetődött továbbá a német *schache* 'erdő, bozót, sövény' jelentésű szóból való eredeztetés lehetősége is. Harmadik magyarázatként pedig a törzsnévi eredet is feltűnik a szakirodalomban (vö. TESz. *ság*, FNESz. *Ság*, SZABÓ 1954: 16–17).

Az 1338. évi átirat mellett az 1217-re datált interpolált oklevél is *-i*-re végződő formában (1075/+1124/+1217: *Sagi*, 1075>1338: *Sagy*) tünteti fel az adományozott birtok nevét, tehát nagy valószínűséggel tarthatjuk ezeket a névformákat az eredeti oklevélből származó változatlan alakoknak. Az oklevél koraisága elvileg támogathatná ugyan az *-i*-re végződő szórványok tövéghangzós nevekként való értékelését a későbbi korokból származó oklevelek e magánhangzót már nem tartalmazó: 1225: *Sagh* (Str. 1: 254), 1330: *Saagh* (DF. 69 666), 1341: *Saag* (Str. 3: 403) névformáival szemben. A név végén illabiális magánhangzót tartalmazó helynévi szórvány tövéghangzós volta ellen szól azonban az, hogy a Ság nevet viselő helyek tövéghangzós adatai rendre labiális magánhangzóval fordulnak elő a forrásokban, vö. pl. 1138, 1222, 1231: *Sagu* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 40–41). A névnek a **ság* 'halom, domb, rakás' szóból történő származtatását is megtámogatva az átiratokban a nevek végén feltűnő *-i* magánhangzót ugyanakkor a földrajzi köznévi eredetű helyneveken előforduló helynévképzőnek is tarthatjuk, vö. pl. Bihar megyei Ér település *Ér* ~ *Éri* adatait: *1214/1550: *Her*, 1219/1550: *Er*, 1326: *Eery* ~ *Ery* (Gy. 1: 615). A képzős–képzőtlen településnév-párok között a képzővel való bővülés és a képzős forma elsődlegessége egyaránt gyakorinak mondható. A Csongrád megyei település alapítólevél-beli adatát összevetve a későbbi adatokkal úgy tűnik, hogy ez a név a képzős nevek-ből redukcióval alakult képzőtlen nevek közé tartozhat (vö. TÓTH 1997: 159, 161, BÉNYEI 2010: 82).

3.2. A középkori oklevélírói gyakorlatnak megfelelően a birtok neve megnevezőszót (*dicitur*) tartalmazó szerkezettel fordul elő a szövegben: 1075/+1124/+1217: „v illam, que dicitur *Sagi*” és 1075>1338: „terram, que dicitur *Sagy*”, amely szerkezetnek a főtagja mindig egy latin földrajzi köznévi. A névén nevezett hely fajtáját megjelölő lexéma szerepét azonban más-más nyelvi elem tölti

be az elemzésünk tárgyát képező két átiratban: amíg ugyanis a hiteles oklevelet átíró 1338-as oklevélben a *terra*, addig az 1217-es interpolált oklevélben a *villa* tűnik fel ebben a szerepkörben.

A két oklevél eltérő földrajziköznév-használata nem az interpolációk által előállt szövegmódosulásokat gyarapítja, hiszen nem utólagos beillesztésről van szó, csupán egy meglévő szónak egy másik, vélhetően az átírás korában fennálló állapotokat pontosabban kifejező szóra történő cseréjéről. A magyar nyelvű tulajdonneveknek a korabeli kiejtéshez igazító modernizált lejegyzése mellett az efféle változtatások is minden bizonnyal az átiratok jellemző jegyeinek tekinthetők.

Az oklevelek magyar nyelvű helynevei mellett álló, a megjelölt hely jellegére utaló latin közszók vizsgálata a nyelvészeti elemzések számára is hasznos információkat nyújthat. BENKŐ LORÁND például a különböző településekre utaló földrajzi köznevek alapján állapította meg a *Petlend* nevekről, hogy azok nem nevezhettek meg falut, hanem inkább 'mezőföld, mezőgazdasági hasznosítású terület, földbirtok' jelentést tulajdoníthatunk nekik, hiszen mellettük mindig *terra*, *possessio* vagy *praedium* fordul elő, és soha nem bukkan fel a szöveggörnyezetükben a *villa* vagy a *pagus* földrajzi köznév (2003: 201).

Az 1217-es interpolált oklevélben Ság neve mellett feltűnő *villa* a középkori magyar írásbeliségben „kezdetől fogva falut jelentett, s más jelentése nem is volt” (SZABÓ 1966: 36). Mellette azonban az oklevelek latin szövegeiben már a 11. századtól kezdve például a *terra* és a *praedium* köznevek is állhattak falvak nevei előtt.

SZABÓ ISTVÁN a falvak megjelölésére használt földrajzi köznevek nagy számára az írásgyakorlat kiforratlan terminológiája, illetve a falutelepülések eltérő fejlettségi szintjének megjelölése mellett legerősebb indokként a falvak birtokjogi viszonyának a kifejezésre juttatását hozza fel. A *villa*-val szemben a *terra*, a *praedium* és a 13. századtól a *possessio* is afféle iratokban tűnik tehát fel leginkább falvak megjelöléseként, amelyekben a kérdéses hely birtokjogi viszonyának a kifejezése kapta a legnagyobb hangsúlyt, tehát az, hogy kinek a tulajdonában van az adott terület (1966: 38).

BENKŐ LORÁNDnak a *Petlend* nevekről kifejtett véleményével összhangban úgy gondolom, hogy a garamszentbenedeki oklevél 1338-as átiratában szereplő és minden bizonnyal a hiteles oklevélből származó *terra* földrajzi köznév használatából Ság környékének 11. századi állapotára következtethetünk, vagyis arra, hogy ebben az időszakban még nem alakult ki a későbbi település. Ennek a terület minden kétséget kizáróan a 11. századból származó határleírása sem mond ellent (vö. ehhez SZABÓ 1966: 42). Az 1338-as átiratból kikövetkeztetett hiteles oklevélbeli *terra*-nak az interpolált oklevélben *villa* földrajzi köznévre történő felcserélése pedig már minden bizonnyal Ság falutelepülés jellegét hivatott kifejezni. Ezt az elképzelést megtámogatandó kell megemlítenünk, hogy a későbbi

oklevelekben Ság egyszer sem bukkan fel *terra*-ként, a gyakori *villa* mellett egy-két alkalommal azonban a *possessio* földrajzi köznévvvel is találkozunk (vö. Gy. 1: 899).

4. A két oklevél határleírásának további különbségeit számba véve elsőként azt kell megemlítenünk, hogy az interpolációknak két fő típusát különböztethetjük meg: egyrészt a nyelvészeti vizsgálatok szemszögéből irreleváns interpolációkat, amelyek nem tartalmaznak magyar nyelvi elemet, valamint a releváns, tehát magyar nyelvi elemet is tartalmazó interpolációk csoportját. Ság határleírásán belül is találunk példát mindkét típusra.

4.1. A határleírás nyelvészeti elemzését nem befolyásolja például az, hogy csupán az oklevél hamisításakor került a latin szövegbe vagy már a hiteles oklevél is utalt Ság vásártartó szerepére, illetve szabad révjére. Fontos azonban megjegyezni, hogy a történeti szakirodalom az alapján, hogy Ság falut már I. Géza oklevelében vásáros helyként említik, a település igen korai kialakulására következtetett (vö. LASZLOVSZKY 1981: 20). GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása ugyan nem minden esetben fed fel az oklevél hiteles és interpolált részeinek elkülönítése mögött meghúzódó okokat, ebben az esetben azonban az a sejtésünk lehet, hogy Ság falu vásárának és szabad gázlójának az adományozására kitérő szövegrészletet éppen azért sorolta a szerző az oklevél 13. században keletkezett részéhez, mert valószínűtlennek tartotta, hogy a 11. században Ság nevet viselő terület (amelyet ekkor még nem faluként említenek) már rendelkezhetett a vásártartás jogával. Mindez szoros kapcsolatban állhat az imént bemutatott, a hely eltérő jellegére utaló latin közszavak oklevélbeli előfordulásaival is.

4.2. A garamszentbenedeki oklevél interpolált változata Ság utolsó határpontjaként a *Huger* nevű folyónak a Tiszába ömlését nevezi meg *Kürt* falu mellett: „postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est”. Ezt az 1338. évi átiratban nem szereplő szövegrészletet GYÖRFFY GYÖRGY a határleírás interpolált részének tekinti.

Ez az utólag beillesztett szövegrészlet tehát az imént említettel ellentétben a nyelvészeti vizsgálatok szemszögéből is releváns interpolációk csoportjába tartozik, minthogy benne három magyar nyelvű szórvány (fluvius *Huger*, villam *Kurth*, in *Tiza*) is található. E nevek közül azonban csupán a *Kurth* szórvány nyelvtörténeti és névtörténeti forrásértékének a meghatározása okozhat nehézséget. Az e névvel jelölt objektum 11. századi meglétére ugyanis az oklevél szövege nem nyújt fogódzókat, amíg ezt a segítséget a *Huger* esetében megadja például az a körülmény, hogy a név a határleírás korábbi részeiben is feltűnik, illetve a hiteles oklevélre támaszkodó 1338. évi oklevélben is szerepel.

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei mai Tiszakürt település egykori *Kürt* nevének kronológiai meghatározása során önmagában az elnevezés törzsnévi jellegére nem szabad túlzottan támaszkodnunk. Azt a korábbi felfogást ugyanis, misze-

rint a törzsnévi eredetű helynevek csak és kizárólag a 10. század folyamán és esetleg még a 11. század első felében keletkezettek, KRISTÓ GYULA cáfolta, utalva arra, hogy az efféle helynevek a 11. század közepe után is még évszázadokig születhettek, „hol még a törzsbe tartozás valóságos tudatának lecsapódásként, hol már személynévből, névköltöztetéssel vagy más módon” (1976: 42). A *Kurth* szórvány 11. századi névtörténeti forrásként való felhasználhatóságát azonban — meglehetősen bizonytalanul — esetleg a területről előkerült honfoglaláskori leletek is valószínűsíthetik (LASZLOVSZKY 1981: 19, BOTKA 1989: 485).

A garamszentbenedeki oklevél hamisítója a szövegrészletnek az oklevélhez csatolásával minden bizonnyal Ság birtok határának a kiterjesztését kívánta elérni. Ez azonban az elemzett oklevélrészben szereplő *Kurth* szórványnak az eredeti oklevél korára (1075) vonatkozó névtörténeti adatként való felhasználhatóságát természetesen nem befolyásolja, minthogy a falu 11. századi létére vannak feltételes utalásaink. Amíg tehát a szórvány talán 11. századi névtörténeti forrásként értékesíthető, addig a szövegrészlet 13. századi lejegyzése miatt nyelvtörténeti adatként (pl. hang- és helyesírás-történeti tekintetben) inkább a 13. századra vonatkozóan hasznosíthatjuk.

5. Az 1217-re datált oklevél interpolált volta miatt azt feltételezhetjük, hogy az ebben az átiratban feltűnő, az 1338. évi oklevélben — amely, mint láttuk, valószínűleg a garamszentbenedeki apátság hiteles okleveléből vette át a határleírást — szereplő leíráshoz képest bővebb információk jelentős hányada az interpoláció számlájára írandó. Emellett azonban azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a határleírás vonatkozásában az 1338-as oklevél is csupán átirat, tehát előfordulhatott, hogy az interpolált oklevélbe a hiteles oklevél nyomán (azaz nem hamisítás útján) bekerült bizonyos részletek a határleírás 1338-as átiratakor maradtak ki a szövegből, és nem az interpoláció során illesztették be őket a hiteles oklevélbe. Az interpolált oklevél például az „Ex alio vero parte *Tize*” (magyarul: a Tisza másik partjáról) szavakkal kezdi Ság adományozását, előtte ugyanis Csany és Alpár adományozásáról értesülünk, amely birtokok a Tisza jobb partján, míg Ság a folyó bal partján helyezkedett el. A garamszentbenedeki oklevél 1338-as átírata azonban az apátság tiszai birtokai közül csupán Ság határleírását közli, egy efféle megkülönböztetés tehát nyilvánvalóan felesleges, sőt egyenesen zavaró lett volna.

Az indokolt kihagyások mellett a másolás során figyelmetlenségből elkövetett tévesztések is hozzájárultak továbbá a két idézett szövegrészlet közti különbségekhez. A másoló tévesztésével magyarázható például, hogy az 1338-as oklevélben a határleírást bevezető „*terram, que dicitur Sagy*” szerkezet után elmaradt az adományozást kifejező latin *dedi* (‘adományoztam’) ige. Ide sorolható továbbá a *Taka* nevű hegynek mint határpontnak a megjelölésében a névszói-igei állítmány névszói részének a hiánya is: „*Tacha mons (terminus) est*”.

5.1. Az 1338. évi átiratból imént idézett szókihagyások a szöveg értelmét nem befolyásolják, és az interpolált oklevél ismeretének hiányában is minden nehézség nélkül kikövetkeztethetők lennének, GYÖRFFY GYÖRGY azonban ezek mellett egy harmadik hiányosságra is ráirányítja a figyelmet (DHA. 1: 205).

A határleírásban két hegynév is szerepel határpontként: 1075/+1124/+1217: „Deinde *Taka (Tacha)* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul (Suryl)*”⁴, majd ezek után az interpolált oklevél a következő szavakkal folytatja a határleírást: „exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*”. Ezzel a leírással szemben az 1338-as oklevélben ez áll: „ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucueru*”.

Ság leírása alapján a két hegynek mint határpontnak az érintése után tehát a birtok határa egy forrás felé veszi az irányt. A két oklevélből idézett szövegrészeknek először a hasonlóságait számba véve egyrészt azt említhetjük meg, hogy mindkét szövegben tulajdonnév nélkül bukkan fel a *fons* 'forrás' jelentésű latin földrajzi köznévi, másrészt pedig azt, hogy mindkét oklevél beszámol ennek a forrásnak a *Huger ~ Hucueru* néven emlegetett vízfolyásba ömléséről.

Ezen hasonlóságokon túl azonban a két szövegrészlet között egy nem elhanyagolható különbségre is figyelemmel kell lennünk. A *Taka* és *Sorul* néven szereplő hegy említése után az interpolált oklevél térben tovább haladva azt mondja, hogy innen („exinde”, a *Sorul* nevű hegytől) egy bizonyos forrás felé („ad quendam fontem”) halad a határ. Az 1338. évi átirat leírása ezzel szemben azt fejezi ki, hogy a *Taka* nevű hegy a határ egy másik, a *Sorul* nevű hegyig, ahol („ubi”) ugyanaz a forrás („idem fons”) beleömlik a *Hucueru* nevű vízfolyásba. Ebben az oklevélben tehát a *Suryl* hegynek mint határpontnak a megnevezése után a határ nem halad tovább a térben, hanem a hegy közelében maradván említi meg a forrást.

Az *idem* 'ugyanaz' jelentésű névmás az oklevelekben többnyire a korábban már nevével nevezett helyek újbóli említésekor fordul elő, amikor a visszautaló szereplő névmás vagy a magyar nyelvű szórvánnyal együtt, vagy a magyar nyelvű szórvány helyett csupán az *idem* névmás megfelelő alakja + a hely fajtájára utaló latin földrajzi köznévi tűnik fel a szövegben. A névmás 1338. évi oklevélbeli felbukkanására azonban nem tudunk efféle magyarázatot adni. A *fons* ugyanis sem önmagában, tulajdonnév nélkül állva, sem tulajdonnév környezetében nem tűnik fel a határleírás korábbi részein. Ugyanakkor két víznév is szerepel a határleírásban, de ezek közül az egyik egy halastó (*Scilu piscina*), a másik pedig az az ér (fluvius *Huger*), amiről fentebb azt mondtuk, hogy a határleírás

⁴ Zárójelben az 1075>1338 oklevélnek az 1075/+1124/+1217 oklevéltől eltérő névformáit tüntetem fel.

szerint a név nélkül említett forrás ebbe a vízfolyásba ömlik, tehát az „idem fons” szerkezet ezek egyikére sem utalhat vissza.

A mutató névmás használatának magyarázataként felvethetjük azt a szövegbeli hiányosságot, amire GYÖRFFY GYÖRGY is utal munkájában. A szerző úgy véli ugyanis, hogy az 1338. évi oklevél írója az „ubi idem fons” előtt elfelejtette lejegyezni azt az interpolált oklevélben is szereplő részletet, ami megindokolhatja az *idem* névmás használatát. A szövegnek a *fons* köznevet tartalmazó „exinde ad quendam fontem” szerkezettel történő kiegészítése ugyanis az *idem* névmás után álló *fons* közsztót második előfordulásává teszi. GYÖRFFY GYÖRGY az 1338. évi oklevélnek az interpolált oklevél szövegéből vett kiegészítésével egyúttal azt a vélekedését is kifejezésre juttatja, hogy ebben az esetben az interpolált alapítólevél bővebb változata tartalmazza a helyes, vagyis a 11. századi oklevélből származó formát.

Mindemellett azonban talán azon a lehetőségen is érdemes elgondolkodni, hogy esetleg mégsem az 1338. évi átíratot lejegyző szókihagyásával van dolgunk, hanem az 1217. évi interpolált oklevél szövegének a meghamisítására vezethető vissza a két oklevél megszövegezése közti különbség. A garamszentbenedeki oklevél 1338. évi átíratának íróját az *idem* névmás használatára ugyanis esetleg az előtte említett *Suryl* hegy nevével azonos nevet viselő forrásnak a lejegyzése is készíthette. Az *idem*-nek tehát ebben az esetben ’ugyanazon nevű’ jelentést kellene tulajdonítanunk. Ennek az elképzelésnek az igazolására azonban egyelőre nem tudunk további körülményeket elősorolni, de a kérdés megválaszolásához talán fontos adalékként szolgálhat az, hogy a környéken, Szentés és Sajt határában egy 1332. évi oklevél említést tesz egy, a *Saruly* hegy nevével azonos nevet viselő tóról: *Sarwltou* (KMHsz. 1. *Saruly-tó*).

Az elemzett szövegrészlet három magyar nyelvű szórványának (fluvius *Huger*, *Taka mons* és *montem nomine Sorul*) a nyelvtörténeti forrásértékéről is érdemes néhány szót szólnunk. Minthogy dolgozatomban egy későbbi pontján a fluvius *Huger* név elemzésére részletesen is kitérek, e helyütt csupán a két hegy-név szerepéről kívánok beszélni.

A 15. századtól nem találkozunk e hegyek neveivel a forrásokban, ami a lokalizációjukat és a mai nevekkkel való kapcsolatuk felderítését ugyancsak megnehezíti.⁵ LASZLOVSZKY JÓZSEF ennek ellenére úgy tartja, hogy az oklevél két helyneve egykor a mai Akasztóhegy és Bundaszárító nevű határrészre vonatkozhat. Ezt a véleményét arra alapozza, hogy a környéken alföldi viszonylatban is csupán az Akasztóhegy és Bundaszárító nevű részt lehet hegynek tekinteni (1986: 15). Az érintett terület jelenkori mesterséges halmaira való tekintettel azonban egyáltalán nem lehetünk biztosak benne, hogy a 11. században hegyként említett

⁵ A 15. század előtt is főként a garamszentbenedeki oklevelet átíró oklevelekben tűnnek fel e megnevezések.

objektumok azonosak a környéken lévő mai Akasztóhegy és Bundaszárító nevet viselő helyekkel.

A latin nyelvű oklevelekben előforduló helynevek névterjedelmének a meghatározása igen nehéz és sokszor megoldhatatlan feladat elé állítja a nevekkel foglalkozó kutatót (ehhez vö. HOFFMANN 2004, RESZEGI 2008, 2011: 44–52). A határleírás két hegynevének az elemzésekor is felvetődik a kérdés, hogy egyrészes (*Taka, Saruly*) vagy kétrészes (*Taka-hegy, Saruly-hegy*) névformával állunk-e szemben.

A latin földrajzi köznévi + magyar név típusú névelőfordulások a magyar oklevelezési gyakorlat elterjedt formáinak tekinthetők. A legtöbb esetben azonban a név előtt álló latin közszóban nem kell keresnünk a magyar tulajdonnév részét képező köznevet, az ugyanis a középkori írásgyakorlatnak megfelelően csupán a helyfajta megjelölésére szolgált. A neveknek latin földrajzi köznévi való beillesztése a latin szövegbe a helyfajtájára utaló lexikális elemet tartalmazó nevekre éppúgy jellemző, mint az efféle elemet nem tartalmazó szórványokra: 1332: monte *Korthweleshygh* (Gy. 1: 91), 1303/1352//1450: monte *Chokas* (Gy. 1: 815). Az elmondottak fényében a montem nomine *Sorul* szerkezet mögött tehát nincs okunk kétrészes *Saruly-hegy* névformát keresni, más okleveles adatok ugyanis inkább az egyrészes *Saruly* nevet valószínűsítik. A *Taka* nevű hegy azonban a középkori oklevelekben igen ritkán látott szerkezetben jelentkezik: a latin *mons* földrajzi köznévi ugyanis nem a magyar nyelvű szórvány előtt áll, hanem a magyar névszerkezetnek megfelelően hátravetve szerepel az oklevélben (*Taka mons*).

RESZEGI KATALIN a latin fajtajelölő szóként viselkedő *bérc* lexémát tartalmazó olyan neveket vizsgálva, ahol a közszó név előtti és név utáni előfordulására is van példa, a név terjedelmének a megállapításakor felveti annak a lehetőségét is, hogy mindkét szerkezet esetében számolhatunk a kétrészes névformával (2008: 140 és 2011: 49). A középkori oklevelek szövegeiben meglehetősen ritkán előforduló magyar név + latin földrajzi köznévi struktúrájú szerkezetek mögött tehát igen nagy valószínűséggel húzódnak meg magyar kétrészes nevek. A *Taka mons* szórvány esetében sem alaptalan tehát a latin *mons* fajtajelölő szót a név részének tekinteni, és az oklevélszórvány névterjedelmét a *Taka-hegy* névben meghatározni. Hasonló álláspontra jut SZENTGYÖRGYI RUDOLF is, amikor a Tihanyi alapítólevél „ad *kangrez* uiam” szerkezetének magyaros szórendjét úgy magyarítja, hogy ebben „valós (élő)nyelvi kontaktushatás” érvényesülésének lehetőségét is felveti (2008: 47, vö. 2009: 66).

A *Saruly* név eredetként bizonytalanul ugyan, de a pusztai személynévi származtatás vehető fel (vö. +1086: *Soriul*, 1268: *Soruul*, ÁSz.). A személynévi származtatást elfogadva vissza kell térni a név szerkezetére kapcsán korábban kifejtett gondolatmenetünkhöz. Az előzőekben úgy vélekedtünk ugyanis, hogy az alapítólevél montem nomine *Sorul* szerkezetű egyrészes *Saruly* hegynévre utal-

hat. A puszta személynévi névadás azonban hegynevek esetében kevésbé volt elterjedt eljárás, ennek megfelelően az oklevél szerkezete mögött sokkal inkább a kétrészes *Saruly-hegy* névformát kereshetjük (RESZEGI 2008: 139, 2011: 48). Az egyrészes *Saruly* alakot sem tudjuk azonban teljes bizonyossággal elvetni, a puszta személynévi eredetűnek tűnő természeti nevek ugyanis többszörös metonímia megvalósulásával valószínűleg településnévből is létrejöhetnek (GYÖRFFY 2004: 131, RESZEGI 2006: 165, 2011: 18). A névnek a garamszentbenedeki oklevél különféle átirataiban szereplő variánsainak (1075/+1124/+1217: *Sorul*, +1124/+1217/1328: *Surul*, 1075>1338: *Suryl*) hang- és helyesírás-történeti magyarázata nem vet fel problémákat.

Ahogy a problematikus hangok jelölésére használt egyszerű jeleket a 12–13. században kezdik felváltani az összetett jelek, úgy a *k* hang jeleként is ebben az időszakban tűnik fel a *ch* (vö. KNEZSA 1952: 14–37). Az ismeretlen előtagú *Taka-hegy* neve a másik hegynévhez hasonlóan eltérő írásformában jelenik meg az átiratokban: az interpolált oklevélben *Taka*, az 1338. évi átiratban pedig *Tacha* formában jelentkezik. E név lejegyzése esetében tehát az interpolált oklevél az eredeti, az 1338-as oklevél pedig egy későbbi formát őriz. De talán ezt sem jelenthetjük ki egyértelműen, mert az is előfordulhatott, hogy az eredeti oklevélben *Taca* szerepelt, az mindenesetre valószínű, hogy az 1338-as irat későbbi állapotot tükröz, mint az 1217-es.

5.2. Az 1338-as oklevél mellett az 1217. évi interpolált oklevél határleírásában is találkozunk szókihagyásokkal. A Ság birtok első határpontjaként említett *Huger* megnevezése után az interpolált oklevél szövege így folytatódik: „qui circuit totam partem aque *Kesekun*”. Az 1338. évi oklevél pedig azt mondja, hogy: „qui circuit terra m totam, partem aque *Kesekun*”. Az 1217. évi iratból tehát az átírás során kimaradt a *terra* földrajzi köznévi tárgyesetben lévő *terram* alakja. A két oklevél szövegének összevetése által megvilágított, az 1217. évi oklevél szövegét érintő csonkulás — véleményem szerint — a szövegrészlet értelmezésének a torzulásához vezetett.

A szakirodalom egyértelműen úgy vélekedik, hogy a garamszentbenedeki oklevél ezen része az apátság *Ság* nevű birtokának a határpatakját nevezi meg. 1327-ben ismét feltűnik a *Kesekun* név, de ekkor már nem víznévként, hanem az apátság egyik birtokának nevéként: „possessione ecclesie sancti Benedicti *Kesekun* vocate” (A. 2: 327–328, mindehhez vö. Gy. 1: 896–897, HAVASSY 1981: 36). Régészeti kutatásokra támaszkodva LASZLOVSZKY JÓZSEF mindezek mellett úgy vélekedik, hogy a hiteles oklevél megírásának az idején, tehát 1075-ben még nem létezett Keskeny település, és ez az oklevél 13. századi átírásakor sem lehetett másként. Ugyanakkor annak a régészeti adatokkal alátámasztott megállapításának is hangot ad, hogy a *Keskeny* névvel jelölt terület a 14. században is csak gazdasági központként vagy legfeljebb kisebb településként működhetett (1981: 22, 1986: 14).

Már az idézett szövegrészlet első szavai is meglehetősen bizonytalanná teszik azonban azt az elképzelést, miszerint a garamszentbenedeki oklevélben pusztán a *Keskeny* nevű víznek mint határnak a felemlítéséről lenne szó. Ság első határpontjaként ugyanis szintén egy víznév (1075/+1124/+1217: fluvius *Huger*, 1075>1338: *Hucu fluvius eru*) tűnik fel, ami körülvette („qui circuit”) a „(terram) totam, partem aque *Kesekun*” szerkezettel megjelölt helyet. Ha megmaradunk annál a feltételezésnél, hogy Ság második határpontjaként is egy víz (*Keskeny*) szerepel az oklevélben, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a határleírás egyik víznek a másik víz által történő körbefolyásáról tesz említést. Ezt a meglehetősen szokatlan fordítást elkerülendő LASZLOVSZKY JÓZSEF például a *qui* vonatkozó névmást és a *circuit* igét nem a *Huger*-hez, hanem a *termini*-hez kapcsolja, és azt mondja, hogy „a határ ezután megkerüli *Kesekun* vizet” (1983: 17).⁶ LASZLOVSZKY értelmezését már csak azért sem fogadhatjuk el, mert a *circuit* E/3. személyű igének nem lehet az alanya a *terminus* főnév többes számban álló *termini* alakja. Abban az esetben azonban, ha a *Kesekun* előtt említett *aqua* nem vízfolyás, hanem inkább halastó értelmű, akkor a szöveg fenti értelmezése nem ütközik akadályokba. Ezt támogathatja meg az is, hogy puszták melléknevek mint víznevek sokkal inkább fordulnak elő halastavak, mint folyók neveiként, vö. pl. 1338/1439: *Lasiw* (Gy. 1: 720). A folyóvíznevekről szólva GYÓRFFY ERZSÉBET is akképpen vélekedik, hogy a puszták melléknévből alakult víznevek, amilyen a *Keskeny* is, nem nevezhetők a magyar víznévrendszer tipikus egyedeinek, ebből kifolyólag azt feltételezi, hogy az efféle víznevek ellipszissel jöhettek létre egy **Keskeny-patak*-féle kétrészes víznévből (2011: 51, 128–129, 156).

BENKŐ LORÁND az Anonymusnál feltűnő *partes* (de *partibus nyt[ri]e*, ad *partes budrug*) terminusnak a ’valaminek a környéke, vidéke’ jelentését következteti ki (1998: 179). Bár a garamszentbenedeki oklevélben a gesztából vett többes számú alakokkal ellentétben a latin *pars* főnév egyes számú alakja fordul elő, én mégis elképzelhetőnek tartom, hogy az alapítólevél-beli *partem* esetében is a ’valaminek a környéke, vidéke’ jelentéssel állunk szemben. A *partem* efféle oklevélbeli jelentésmeghatározásának a geszta és az oklevél közti műfaji különbség sem lehet komoly akadálya.

A *pars* szó gesztából ismert jelentésének az alapítólevél határleírására vonatkoztatása azzal is együttjár, hogy nem a *Keskeny* nevű víz határpontként való megemlítésével kell számolnunk, hanem sokkal inkább a vízfolyás környékén elterülő terület efféle szerepben való feltűnésére gyanakodhatunk. Az 1338. évi átiratban olvasható és minden bizonnyal már I. Géza 11. századi hiteles oklevelében is szereplő *terram* szó ennek az elképzelésünknek további megerősítést ad.

⁶ Az idézett részletet nem az oklevél fordításaként, hanem annak értelmezéseként közli a szerző.

A *Kesekun* szórvány előtt álló általános jelentésű *aqua* vízrajzi köznévi genitívuszi végződése (*aque*) egyértelművé teszi, hogy birtokos szerkezettel van dolgunk, amely szövegrészletnek a következő jelentést tulajdoníthatjuk: a *Huger*-ként megnevezett vízfolyás körülveszi azt az egész földterületet, ami a *Keskeny* nevű víz környékén terül el.

A kérdés összegzésekképpen azt mondhatjuk tehát, hogy név nélkül ugyan — pontosabban egy víznév segítségével körülírt szerkezettel kifejezve —, de már az 1075. évi oklevél is minden bizonnyal arra a területre utal, ami az 1327. évi oklevélben *Kesekun* néven bukkan fel. A település neve a víz méretére utaló melléknévből származó víznévből metonimikusan keletkezett.

A Csongrád megyei Ság közelében lévő Keskeny nevű víznek és az azonos nevet viselő településnek nem ismerjük későbbi adatait, ami egybevág azzal is, hogy régészeti vizsgálatok alapján LASZLOVSZKY JÓZSEF a településnek már a 14. század folyamán végbement pusztásodására következtet (1986: 14).

Az alapítólevél interpolált és 1338. évi átirata is a *Kesekun* formát használja a víznév lejegyzésére, sőt az 1327. évi oklevél írója a víznévből alakult településnevet is hasonlóképpen jeleníti meg az oklevél szövegében.

Az átiratokból visszakövetkeztetett 11. századi oklevélbeli névalak (*Kesekun*) korabeli kiejtése [*keseküny*] lehetett. Az *u-s* írásmód ellenére az átiratok idején (a 13. és 14. században), illetve a településnevet tartalmazó oklevél 14. századi lejegyzésekor azonban az írásforma mögött inkább már [*keseköny*] kiejtést kell feltételeznünk, hiszen a 12. század elejéről származó kétes adatok után a 13. század elejétől az *ü > ö* nyíltabbá válási tendencia erőteljes érvényesülésével számolhatunk (vö. BÁRCZI 1958: 45–46, E. ABAFFY 2005: 330). A Ság közelében lévő *Keskeny* nevű víznek és az azonos nevet viselő településnek nem ismerjük a későbbi századokból származó adatait, így a *Kesekun* névalakban feltételezhetően bekövetkezett további változások időbeliségét csak a hasonló nevet viselő denotátumok adatai alapján határozhatjuk meg. Az is előfordulhatott azonban, hogy a víz hamarabb kiszáradt, a település pedig hamarabb elpusztult, mint hogy a nevüket érintő további változások lezajlottak volna. A régészeti vizsgálatok alapján feltehető, hogy a település pusztásodása már a 14. század folyamán végbemegetett (vö. LASZLOVSZKY 1986: 14). Mindenesetre az adatok alapján úgy tűnik, hogy a két nyílt szótagos tendencia eredményeként létrejött két szótagos névalakok a 14. században még együttesen jelentkeznek a három szótagos formákkal, majd a 15. századtól a rövidebb forma válik kizárólagossá (OkISz., TESz. *keskeny*).

6. Már többször utaltunk az interpolált határleírásban mindháromszor *Huger* alakban feltűnő szórványra. Az 1338. évi átiratban ez a szórvány először *Hucu fluvius eru*, majd pedig *ad eundem fluvium Hucueru* formában szerepel. Harmadik előfordulás az 1338. évi oklevélben nem szerepel, ami az 1217. évi oklevél ezen részének interpolált voltát csak tovább erősíti.

A névnek az 1338. évi oklevélből származó első előfordulása (*Hucu fluvius eru*) meglehetősen szokatlan szórendet mutat. A latin földrajzi köznévi ugyanis a név elő- és utótagja közé ékelődve szerepel. Korábban a *Taka mons* szórvány kapcsán azt láttuk, hogy a magyar név + latin földrajzi köznévi szerkezetek latin földrajzi köznévet nagy valószínűséggel tarthatjuk a névhez tartozó magyar fajtajelölő szó latin megfelelőjének. A megszokott *fluvius Hucueru*-val szemben a *Hucu fluvius eru* szórvány esetében is gondolhatunk esetleg arra, hogy az oklevélíró elsőként lefordította a névhez tartozó magyar fajtajelölő szót, majd ezek után magyarul is feltüntette azt, de másolói figyelmetlenség legalább annyira szóba jöhet.

Tiszaug település első okleveles említése ugyan csak 1330-ból adatható *Vgh, Wgh* formában (Gy. 1: 906, DF 69 666), a garamszentbenedeki oklevél 1075/+1124/+1217: *Huger*, 1075>1338: *Hucueru* szórványa azonban a település 11. századi létét is nagy valószínűséggel igazolja. Az *Ug-ér* víznév ugyanis az *Ug* településnévből keletkezhetett szintagmatikus szerkesztéssel. A településnév → víznév keletkezési irány meghatározását e szórvány esetében a településre utaló névrész + *ér* vízrajzi köznévi szerkezetű név teszi valószínűvé (vö. GYÖRFY 2011: 64–66).

PAIS DEZSŐ véleménye szerint az *Ug*-féle helynevek személynévi előzménye a szláv *ugrin* 'magyar' népnévre visszavezethető *Ugrin* ~ *Ugron* személynévből alakult rövidüléssel (1918a: 193–196, 1918b: 42–45). Az 1338. évi átiratból származó *Hucueru* [(h)ukuerü] szórvány bővítményi részének *Hucu* alakja azonban elbizonytalanítja a településnévnek, majd az ebből másodlagosan alakult víznévnek az *Ugrin*-ből rövidült *Ug* személynévből történő eredeztetését.

KISS LAJOS felveti emellett a német *Ugo* személynévből vagy *Ucko* német családnévből való származtatás lehetőségét is (FNESz. *Ukk*). REUTER CAMILLO pedig az *Ug-ér* név előtagját a török *ugu* 'bagoly' jelentésű közsóra vezeti vissza (1982). A rendelkezésünkre álló adatok és ismeretek azonban egyelőre nem teszik lehetővé a kérdés megnyugtató tisztázását.

Szólnunk kell a *Huger* és *Hucueru* szórványok szókezdő *h* betűjéről is. A szó eleji *h*-k háttérben legnagyobb arányban a puszta írássajátosság áll az analógia, a népetimológia, a két szó határán fellépő hiátus, a játékos szóalakítás és az emfaticus ejtés mellett (vö. NYIRKOS 1987: 107). Az említett szórványok esetében is valószínűleg ugyanúgy írássajátosságként jelentkezik a hangérték nélküli *h* a szó elején, ahogyan erre további két példát is idézhetünk a garamszentbenedeki apátság alapítóleveléből. Ezt látjuk a Tisza jobb partján fekvő Csany határában lévő *Eperjes* nevű halastó *Haperies* lejegyzésében, illetve Udvard birtoknak az oklevélben *Hudwordiensium* alakban történő megjelenésében is (DHA. 1: 214, 216).

A szókezdő *h* betűk mellett az 1338. évi *Hucueru* szórvány vízrajzi köznévi részének *eru* alakja is magyarázatra szorul. A szó ismert oklevélbeli előfordulá-

saiban a tövégi magánhangzó szerepét az *i* magánhangzó töltötte be (OklSz. ér). Az alapítólevél egyedülálló *eru* formája e magánhangzónak a labializációjára utalhat (BÁRCZI 1951: 73, E. ABÁFFY 2005: 321).

A *Hucueru* szórvány kapcsán azt is fontos még megemlítenünk, hogy a Tisza jobb partján, Ságtól délre fekvő Csany (ma Csanytelek) határleírásában az interpolált oklevél ugyancsak megemlít egy *Hucu* nevű folyót (a fluvio *Hucu*).

Az oklevélben *Hucu*, illetve *Huger* (*Hucueru*) néven szereplő vízfolyások későbbi történetére vonatkozóan igen csekély és bizonytalan adataink vannak. A Csany határában említett *Hucu* folyó kapcsán egyfelől azt érdemes megemlíteni, hogy a GYÖRFFY GYÖRGY munkájához csatolt, Csongrád vármegye 14. századi állapotát tükröző térképen *Huk* (*Ik?*) néven találjuk meg a vízfolyást. Másfelől pedig azt, hogy FORGÓ ISTVÁN Csanytelek történetével foglalkozva a Csongrád és Csanytelek környékén lévő mai *Vidra/Vidre-ér* nevű vízfolyást minden indoklás nélkül azonosítja az oklevélbeli *Hucu* szórvánnyal (2005: 22).

A Ság határában említett *Hucueru* folyó történetére vonatkozóan azonban több információval rendelkezünk, ugyanis egy 1421. évi oklevél *Wger* alio nomine *Appasara* (KNAUZ 1890: 241) szerkezete alapján arról értesülünk, hogy az *Ug-ér* név mellett a 15. század elején a vízfolyásnak *Apát ? sara* elnevezése is használatban volt, amely elnevezés LASZLOVSZKY JÓZSEF szerint a környék elmoszarasodásával lehet összefüggésben (1983: 5).

7. Végezetül röviden a határleírásban szereplő 1075/+1124/+1217, 1075>1338: *Scilu* piscina szórványról kell még szólnunk.

A *szil* fanévből származó halastó megnevezésének véghangzós formája a név korai voltára, az *sz* hang *sc* jelölése pedig a név írásbeli alakjának az átíratok korában bekövetkezett módosítására enged következtetni. I. Géza idején ugyanis, amikor az átíratok alapjául szolgáló oklevél készült, az *sz* hang jeleként a *z* és az *s* betűk tűntek fel a magyar nyelvemlékekben. Az *sc* jel a 11. és 12. század fordulóján bukkan fel elsőként, és a 14. század végéig van jelen a magyar helyesírásban (KNIEZSA 1952: 15–57). Ez pedig egyúttal azt is jelenti, hogy az átíratokban található olyan szórványok is, amelyek részben megőrizték eredeti alakjukat, részben pedig módosításon estek át, vagyis két kor helyesírását és hangállapotát tükröztetik egyidejűleg.

A *Scilu piscina* szerkezet magyaros szórendjéről pedig ugyanaz mondható el, mint amit a *Taka mons* szerkezet kapcsán már kifejtettünk, azaz elképzelhető, hogy a latin *piscina* fajtajelölő szóban a név utótagjaként álló magyar *tó* lexéma latinra fordítását láthatjuk.

8. A garamszentbenedeki alapítólevél-beli Ság birtok határleírásának elemzésével arra mutattam példát, miként használhatjuk fel azokat az interpolált okleveleket, oklevélrészleteket a nyelvtörténeti kutatásokban, amelyeknek más forrásból is ismerjük a megszővegezését, legyen az az eredeti oklevél vagy az

eredeti oklevélre támaszkodó átírat. Korábbi írásaimban a garamszentbendeki oklevélhez más aspektusból közelítve, illetve más apátsági birtoknak a leírását elemezve azonban — reményeim szerint — azt is igazoltam már, hogy abban az esetben is eredményre juthatunk és hasznosíthatjuk az interpolált oklevelek névanyagát a nyelvészeti kutatásokban, ha nem áll rendelkezésünkre egyéb szöveg, csak az interpolált. Nem ritkán ugyanis maga az oklevél nyújt fogódzókat az irat interpolált részeiben szereplő szórványok értékeléséhez.

A legfontosabb módszertani alapelv tehát, amire az interpolált oklevelek nyelvészeti elemzésekor tekintettel kell lennünk, az, hogy az oklevél hiteles és hamis részében feltűnő helynevek mind névtörténeti, mind nyelvtörténeti szempontból külön kezelendők. Az interpolált oklevélszórványok között emellett aszerint is érdemes különbségeket tenni, hogy a határleírás egészét vagy annak csak egy részét érintette a hamisítás. Végül pedig az is különböző forrásértékkel ruházhatja fel az interpolált szórványokat, hogy egy hiteles birtokadomány hamis határleírásában tűnnek-e fel, vagy a határleírás hamis volta mellett magának a birtoknak az adományozása sem tekinthető hitelesnek.

SZŐKE MELINDA

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár*. 1–6. NAGY IMRE szerk. Budapest, 1878–1891. 7. TASNÁDI NAGY GYULA szerk. Budapest, 1920.
- E. ABAFFY ERZSÉBET (2005): Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004): *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1951): *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND (1998): *Név és történelem. (Tanulmányok az Árpád-korról)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND (2003): *Beszélnék a múlt nevei. (Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES (2010): *Helynévképzés a magyarban*. Kézirat. (Doktori disszertáció). Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- BOTKA JÁNOS (1989): *Adatok Szolnok megye történetéből 2*. Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. URL: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505.htm?v=pdf&a=start>. (2011. 12. 12.).

- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. (1992): *Diplomata Hungariae Antiquissima 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FORGÓ ISTVÁN (2005): *Csanytelek története a kezdetektől.* Szeged, „Európa Csanytelekért” Közalapítvány–Bába Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2004): Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 129–144.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011): *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAVASSY PÉTER (1981): Adatok a Tiszazug Mohács előtti történeti földrajzához. In: SZABÓ LÁSZLÓ szerk.: *10 éves a Tiszazug kutatása.* (Kutatási beszámoló). Szolnok, Damjanich János Múzeum. 30–47.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004): Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 9–61.
- KEGLEVICH KRISTÓF (2010): *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban.* Kézirat. (Doktori disszertáció). ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.
- KIS PÉTER–KÖRMENDI PÉTER (2006): A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk.: *Írott források az 1050–116 közötti magyar történelemről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 51–69.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abauj–Csongrád vármegye).* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNAUZ NÁNDOR (1890): *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság 1.* Budapest, Esztergomi Főkáptalan.
- KNIEZSA ISTVÁN (1928–1929): A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327; 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952): *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA (1976): *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica 40. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ GYULA (1973): *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez 1.* Acta Historica 44. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.

- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1981): A Tiszazug középkori emlékeinek régészeti kutatása. In: SZABÓ LÁSZLÓ szerk.: *10 éves a Tiszazug kutatása*. (Kutatási beszámoló). Szolnok, Damjanich János Múzeum. 17–29.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1983): *A Tiszazug középkori településtörténete*. Kézirat. (Egyetemi szakdolgozat). ELTE BTK Régészeti Tanszék.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1986): „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza”. (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához). *Zounek 1*: 9–24.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987): *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar Oklevél-szótár. (Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz)*. Budapest.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk. (1929): *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia. [Hasonmás kiadás: Holnap Kiadó, Budapest, 1995.]
- PAIS DEZSŐ (1918a): Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa. *Magyar Nyelv 14*: 193–196.
- PAIS DEZSŐ (1918b): Ugron. In: *Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, A Magyar Nyelv Dolgozótársai. 42–45.
- PAIS DEZSŐ (1939): *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Budapest.
- RESZEGI KATALIN (2006): Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. A Magyar Névértudományi Kiadványai 11. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 159–180.
- RESZEGI KATALIN (2008): A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. A Magyar Névértudományi Kiadványai 13. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 135–144.
- RESZEGI KATALIN (2011): *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névértudományi Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- REUTER CAMILLO (1982): Ug, Kékug és Kékesd. *Magyar Nyelv 78*: 460–465.
- Str. = FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK szerk. (1874–1924): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. 1–3. Strigonii.
- SZABÓ DÉNES (1954): *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN (1966): *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895): A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. *Nyelvtudományi Közlemények 25*: 129–167.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008): A Tihanyi alapítólevél kangrez szórványáról. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. A Ma-

gyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 29–52.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009): Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél két-nyelvű meghatározásaihoz. *Magyar Nyelv 105*: 62–68.

TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TÓTH VALÉRIA (1997): Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások 34*: 147–170.

Egy sajátos szócsoport elemzése: az *érő* szó a gyümölcsnevekben

1. Az *érő* szó névalkotó szerepe a gyümölcselnevezésekben

J. SOLTÉSZ KATALIN azt írja, hogy bizonyos tulajdonnevek alaktani sajátosságairól is felismerhetők (1979: 19). Érdekes megvizsgálunk azt a kérdést, hogy ez köznévi szócsoportok, névcsoportok esetében is így van-e, tehát például a gyümölcsfajtaneveket vagy azok egy részét felismerhetjük-e az alkotó tagok, toldalékok vagy ezek kapcsolódása alapján. A névtani szakirodalom azokat a nyelvi elemeket nevezi névformánsnak, amelyek bizonyos névfajtákban megjelennek: „Az egyes névfajtákra jellemző szóelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végződéses a névformánsok szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat” (i. h.). Ezek alapján gyümölcsnevek létrehozására szolgáló formánsnak nevezhetjük azokat a különféle morféimákat, amelyek gyakori alkotóelemei ezen elnevezéseknek, amelyek gyümölcsnévvé tesznek egy nyelvi szerkezetet, és amelyek felhasználásával újabb gyümölcsnevek alkothatók. Ahogyan a földrajzi köznevek gyakori formánsai a helyneveknek, úgy a gyümölcs fajtát megnevező *alma*, *körte*, *dió* stb. köznevek pedig gyümölcsnévi formánsoknak tarthatók.

A következőkben az *érő* folyamatos melléknévi igenevet tartalmazó névcsoportot mutatom be részletesebben, mint amilyen az *árpával érő körte*, *bajorral érő dió*, *búzaérő alma*, *elein érő szilva*, *későn érő cseresznye* stb. Az *érő* is formáns szerepű szónak tűnik, ugyanis aránylag sok gyümölcsnévvé szolgál alkotóeleméül, és mintegy névmintának is tekinthető az ezt a szót tartalmazó korai nevek, melyek alapján évszázadokon keresztül újabb és újabb neveket alkottak a névadók. Vizsgálatom tárgyát összesen 57 elnevezés képezi a 14. század közepétől a 20. század végéig, ezek részben a pomológiai szakirodalomból, nagyobb részt pedig nyelvjárási gyűjtésekből, tájszótárakból származnak. A gyümölcsnévadás szempontjából hosszúnak tartható intervallumnak köszönhetően az *érő* szót tartalmazó nevek alakulásának a folyamatát és a névcsoporton belüli analógias hatást egyaránt áttekinthetőnek vélem. A nevek elemzésének alapjául HOFFMANN ISTVÁN helynevekre kidolgozott elemzési keretének (2007) a gyümölcs-

nevekre alkalmazott változata szolgált, a fogalomhasználatban is az említett model terminusait vettem alapul.

2. A nevek szerkezeti elemzése

Azoknak a neveknek, amelyekben a vizsgált igenév előfordul, funkcionális-szemantikai tartalma eredetileg az érési idő kifejezése: pl. *árpával érő körte* 'árpaparatás idején érő (1) körtefajta (2)'. Az *érő* szó mindig az első névrész utolsó (második vagy harmadik) névelemét alkotja, az *érő* szónak pedig az előtte álló szóalak a vonzata. Egy- és kétrészes nevekben is előfordulhatnak az ilyen típusú szerkezetek: pl. *árpával érő/körte*, *árpával érő*.

2.1. A névrészek száma

A nevek nagyobb része, 72%-a (41 név) két vagy három névrészből áll, míg a többi — 28% (16 név) — egy névrészből. Az vizsgált neveknek tehát valamivel több mint a negyede egyrészes név, feltűnően nagy ez az arány az összes gyümölcsfajtanéven belüli egy- és kétrészes nevek arányához képest.¹ Ezt a viszonylag magas arányt véleményem szerint egyrészt éppen az magyarázhatja, hogy az *érő* szó gyümölcsnévszerűvé teszi a szerkezetet, tehát nem szükséges feltétlenül a fajtajelölő névrésszel való megerősítés (az adott szövegkörnyezet pedig valószínűleg világossá teszi, hogy a név körte- vagy szilvafajtára vonatkozik-e). Másrészt összetett lexémát előtagként tartalmazó elnevezések első névrésze gyakrabban önállóul, és az egyrészes elnevezések között is viszonylag nagy számban képviseltetik magukat a több lexémából álló nevek. Míg az *árpával érő/körte* típusú szerkezetűeknek szinte minden esetben megvan az egyrészes megfelelőjük, addig az *árpás/körte*, *búzás/körte*, *cseresznyés/körte* típusúak mellett sosem találunk **árpás*, **búzás*, **cseresznyés* típusú nevet, ahhoz hasonlóan, ahogy a *kásás körté*-nek sincs **kásás* vagy a *fekete körté*-nek **fekete* névpárja.

2.2. Az első névrész morfológiai vizsgálata

A vizsgált névrész a nevek mintegy 30%-ában (17 névben) *valamivel érő* szerkezetű. Eredetileg arra utaltak ezek a nevek, hogy az adott gyümölcsfajta melyik másik növényvel érik azonos időben, azaz időhatározói viszonyt fejeztek ki: *árpával érő* 'körtefajta' (Oklsz. *árpa*), *árpával érő alma* (SZT. *árpa*), *árpával érő körte* (KMHsz.), *bajorral érő dió* (ÚMTsz.), *búzával érő* 'almafajta; körtefajta' (Lippay 3: 151), *búzával érő alma* (ÚMTsz.), *búzával érő körte* (SZT. *búzávalérő-körtefa*), *búzával érő szilva* (ÚMTsz.), *cseresznyével érő körte* (Lippay 3: 151), *eperrel érő* 'körtefajta' (ÚMTsz.), *eperrel érő körte* (SzamSz.), *rozzsal érő körte* (MTsz. *rozs*), *zabbal érő* 'körtefajta' (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 276), *zabbal érő körte* (MTsz. *zab*). Az *elővel érő körte* (Lippay 3: 151) név csupán a gyümölcs koraiérésére utal, míg a *rúddal érő körte* (SzamSz.) a többi név-

¹ Az egy- és többrészes gyümölcsnevek aránya 13–18. századi korpuszon 6% : 94% (PELCZÉDER 2011: 76).

től teljesen eltérő szemantikai tartalmú, és csak szerkezetileg azonos velük. A *-val/-vel* ragot tartalmazó nevek kétféle szerkezetű nevet alkothatnak: egyrészeset (*eperrel érő*) és kétrészeset (*eperrel érő/körte*). A kétrészes nevek azon részesnek, melyek nagyobb körben ismertek, általánosabb használatúak, van egyrészes megfelelőjük; viszont a *bajorral érő dió*, *cseresznyével érő körte*, *elővel érő körte*, *rúddal érő körte* neveknek nincs.

Az *-n/-on/-en/-ön* superessivus rag szintén kifejezhet időhatározói viszonyt. Ezt a ragot találjuk a nevek 19%-ában (11 névben): *árpán érő* 'almafajta' (ÚMTsz.), *árpán érő alma* (EtSz.), *árpán érő körte* (SzT. *árpa*), *elein érő* 'körtefajta' (ÚMTsz.), *elein érő aprószemű szilva* (SzT. *eleinérő*), *elein érő nyakas körte* (SzT. *eleinérő*), *elein érő szilva* (SzT. *eleinérő*), *idején érő körte* (Mednyánszky 774), *későn érő cseresznye* (TAKÁTS 1917: 370), *titkon érő* 'körtefajta' (S2), *titkon érő körte* (MTsz. *titok*). Az *elein*, *idején*, *későn* szavakban az *-n* időhatározói viszonyra utal, az *árpán érő* névben feltételezhetjük, hogy a rag — az *árpával érő* típusú nevekhez hasonlóan — ugyanilyen szerepű. A *titkon érő* körtefajtanévben viszont a gyümölcsérés körülményét fejezi ki a névelem (kérdéses, hogy a *titkon* szót egyáltalán ebben a csoportban tartsuk-e számon, vagy esetleg határozószói mivoltát figyelembe véve a toldalékot nem tartalmazók csoportjában tárgyaljuk).

A többi határozórag előfordulási aránya alacsony. A *-ban/-ben* inessivus rag hónapok nevéhez járulva két névben szolgál időhatározói viszony kifejezésére: *augusztusban érő segesvári körte* (SzT. *körtvély*, *körtve*), *udvarhelyi júliusban érő körte* (SzT. *körtvély*, *körtve*). A *-ra/-re* sublativus rag négy névben fordul elő időre utalva: *árpára érő* 'almafajta' (ÚMTsz.), *árpára érő alma* (ÚMTsz.), *árpára érő körte* (ÚMTsz.), *ménküre érő körte* (ÚMTsz.). A *-szor/-szer/-ször* melléknévi (számnévi) rag számhatározói szerepben áll négy névben (*egyszer érő* 'málnafajta', S2; *kétszer érő* 'málnafajta', S2; *kétszer érő füge*, SzikszF. 33/451; *kétszer érő számóca*, FűvK. 305), és azt fejezi ki, hogy egy évben hány alkalommal hoz termést a gyümölcs. Végül egy képző is szerepet játszik a névrész létrehozásában: a *-va/-ve* határozóiigenév-képzőt találjuk két névben (*orozva érő* 'körtefajta' és *orozva érő körte*, ÚMTsz.) az érés körülményére utalva.

Végül azt a *-val/-vel* ragos nevekéhez hasonlóan népes csoportot tekinthetjük át, amelyben az *érő* szó előtt álló névelem nem tartalmaz semmilyen toldalék-morfémát: *árpaérő körte* (SzlavSz. *árpaérő*), *búzaérő* 'körtefajta' (S3), *búzaérő alma* (FTsz.), *búzaérő körte* (ÚMTsz.), *kenderérő körte* (ÚMTsz.), *rozsérő* 'körtefajta' (ÚMTsz.), *rozsérő körte* (MTsz. *rozs*), *zabérő körte* (MTsz. *zab*); avagy megmerevedett alak: *eleve érő alma* (RMGI. 179), *elő érő körte* (NySz. *körtvély*), *első érő alma* (Murm. 20/334), *első érő körte* (ÚMTsz.), *jókor érő* 'meggyfajta' (ÚMTsz.), *korán érő* 'cseresznyefajta; meggyfajta' (ÚMTsz.), *korán érő cseresznye* (ÚMTsz.), *korán érő meggy* (ÚMTsz.), *korán érő spanyolmeggy* (Entz 13: 98). Tizenhét név, az összes vizsgált név 30%-a tartozik ebbe a csoportba. Az el-

ső névelem szófaja szerint lehet alanyesetben álló főnév (*árpa, búza, kender, rozs, zab*); időhatározószó (*eleve, jókor* 'korán', *korán* + lásd még a *későn* szót az *-n* ragos nevek csoportjában); az *elő* melléknév, illetve az *első* számnév. Az *elő* névszót és annak származékait (*eleve, első*) tartalmazó gyümölcsnevek 16. századiak, a gyümölcsnevekben előforduló jelentésük ma már nemigen használatos, szófaji besorolásuk is kérdéses, ezekben az esetekben inkább határozószói funkciójuk van. Az *eleve* bírhat 'korán, először' (TESz.), az *elő* 'első' jelentéssel (TESz.), míg az *első* 'időben az összes többit megelőző' szemantikai tartalommal. Tehát mind a három név első névrésze időviszonyra utal, arra, hogy a gyümölcs mindegyik fajtársánál korábban, először indul érésnek. Sajátos a főnévi alakok jelöletlensége (*búzaérő körte*), időben a jelöltek (*búzával érő körte*) megelőzik a jelöletleneket. A jelöletlenek keletkezettek a toldalékelem elhagyásával, az előzmény nélküli nevek (mint a *kenderérő körte*) létrejöttében pedig talán analógiás hatás érvényesült. Erre a névcsoportra az egyrészesség kevésbé jellemző, mint a toldalékmorfémát tartalmazó nevekére, csupán négy egyrészesség van közöttük.

2.3. Lexikális-morfológiai szempontú elemzés

Mivel a névcsoport meghatározásánál az volt a szempontom, hogy az elnevezés tartalmazza az *érő* szót, így a nevek első névrésze morfológiai szempontból azonos, az alkotó tagok határozós viszonyt alkotnak: összetett szavak (pl. *rozs-érő*) vagy szó szerkezetek (*rozzsal érő*). További differenciálásukhoz ezért a névben található lexémákat jelentésük és szófajuk szerint csoportosítva érdemes megvizsgálni: nagy részük, 40 szó főnév, 10 melléknévi jellegű szó és 7 határozószó. A főnevek minden esetben köznevek, jelentésük alapján jól körülhatárolható csoportot képeznek a növénynévi jelentésűek: 28 névben találunk növénynevet, ezek közül 24 valamilyen gabonanövény neve.

2.4. A nevek funkcionális-szemantikai vizsgálata

A nevekben található *érő* szó meghatározza a nevek szemantikai tartalmát: azt fejezhetik ki, hogy mikor, hányszor vagy hogyan érik a gyümölcs.

Maga az érési idő is kifejezhető többféle nyelvi eszközzel és többféle jelentéstartalom közvetítésével. 1. Egy konkrét időpont vagy időtartam megadásával: a) a hónap megjelölésével (udvarhelyi/*júliusban érő/körte*); b) vagy sokkal gyakrabban más növény érésének az idejéhez való viszonyítással (*zabbal érő/körte, eperrel érő/körte*); c) végül a *ménküre érő/körte* név pedig arra utalhat, hogy vihar idején hullik le a fáról a már érett gyümölcs. 2. Az érés ideje viszonylagosan is kifejeződhet, erre utalnak a *korán* és *későn* szavak, illetve ezek szinonimái. Az ilyen típusú nevek információtartalma azt fejezi ki, hogy az adott fajon belül az ilyen módon megnevezett gyümölcsfajta különösen korán (*előérő/körte, jókor érő* 'meggyfajta'), sőt legelőször (*első érő/alma*), ritkább esetben pedig később érik a többinél (*későn érő/cseresznye*). Az érési idő mint névadási indíték többnyire akkor fejeződik ki a névben, ha az eltér az almák, körték stb. többségének érési

időszakától. Így tehát a derékhadnál korábban, illetve később érőkre jellemző az e tulajdonságuk alapján való elnevezés. Ezekben belül is feltűnő a korai érésre utaló nevek magas aránya a késeikkel szemben. Ezt az arányt az indokolhatja, hogy a korai, első gyümölcsök mindig különleges csemegének számítanak, így e sajátosságuk megnevezésre is érdemes. Az aratás idején érő almákat, körtéket, szilvákat is korainak tartják. A gyümölcs érési idejének valamely gabonanövényhez való kötését magyarázhatja a gyümölcsöknek a munkák idején a táplálkozásban betöltött fontos szerepe, másrészt ilyen módon a paraszti életben meghatározó eseményhez tudták kötni a gyümölcs érését. Jelen vizsgálódásunkba nem tartozó gyümölcsnevekben is találkozhatunk az érési időre, azon belül az aratási munkákra való utalással: pl. a *kenyér/alma* 'búzaéréskor vagy aratáskor érő almafaj' (MTsz. *kenyér*), a *péterpáli/alma* (SzlavSz. *alma*) és az *aratási/alma* (KMNySz. 1: 135) úgyszintén.

Utalhatnak az elnevezések arra is, hogy egy évben hány alkalommal hoz termést a növény: *kétszer érő szamóca*, *kétszer érő füge*, *kétszer érő* 'málnafajta', *egyszer érő* 'málnafajta'.

Végül a névadás indítékául nemcsak időhöz kapcsolható tartalom szolgálhat, hanem kifejeződhetnek az elnevezésben az érés körülményei: *rúddal érő/körte*, *orozva érő/körte*, *orozva érő* 'körtefajta', *titkon érő/körte*, *titkon érő* 'körtefajta'. A *rúddal érő körte* olyan nem nemes fajtájú körte, melyet rúddal vernek le a fáról (SzamSz.). Az *orozva érő* és a *titkon érő* névadási motivációja ugyanaz. Az *orozva érő* hirtelen, szinte észrevétlenül beérő körtefajta (ÚMTsz.). A *titkon érő*-ről azt írja az MTsz., hogy a külszínéről nemigen lehet megismerni az érettséget; az adatközlők még arról számoltak be, hogy emiatt észrevétlenül lepotyog a fáról, reggelre a fa alatt van, és sokszor még szét is csattan (S2).

Összeségében tehát a nevek 91%-a (52 név) utal időviszonyra, és csak a fennmaradó 9% (5 név) az érés körülményeire. Az időre utalók között az érés idejére utalók vannak többségben (48 név), és mindössze 4 név utal az érés gyakoriságára.

3. Történeti elemzés

Az első *érő* szót tartalmazó nevek a legkorábbi gyümölcsfajtanéveink közé tartoznak viszonylag bonyolult szerkesztésmódjuk ellenére is. Valószínűleg ezek nyomán, ezek mintájára keletkeztek később újabb és újabb nevek. Egyik legrégebbi körtefajtánk és fajtanévünk az *árpával érő*: középkori oklevelek is tartalmazzák az elnevezést, első történeti adata 1326-ból való (OkI Sz. *árpa*). RAPAICS RAYMUND úgy vélekedik, hogy ez a körtefajtanév valószínűleg tükörfordítással keletkezett, feltételezhető, hogy latinból fordították, hiszen ez a gyümölcsfajta az ókori latin szerzők műveiben is ezen a néven szerepel (1940: 85). RAPAICS a közvetlen latin tükörfordításon kívül valamely balkáni nyelv közvetítő szerepét is feltételezi. SURÁNYI DEZSŐ átveszi az említett etimológiai magyarázatot előd-

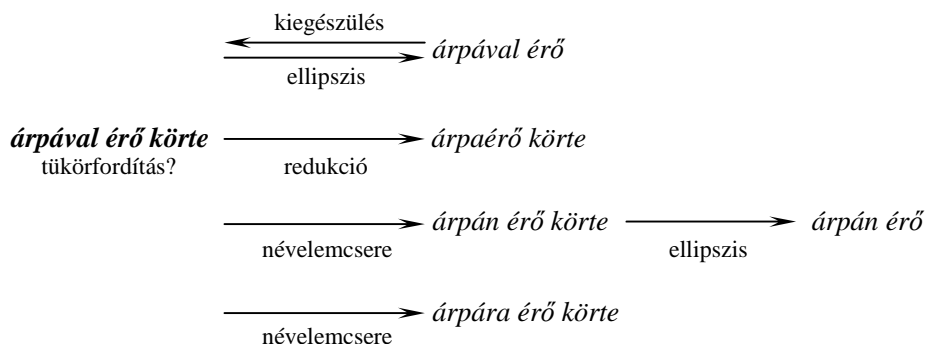
jétől, véleménye szerint a római írók által is említett körte Pannóniában a fajta-kontinuitás bizonyítéka (1988: 11–12). A további *érő* szót tartalmazó elnevezések azonban már minden bizonnyal magyar fejlemények. Az *árpával érő körte* név (és a fajta) életképességét és mintaadó szerepét mutatja, hogy a nevet a 20. századi pomológia éppúgy használja (Angyal 150, Tomcsányi 92–93), mint a nyelvjárások; és még az is, hogy a valószínűleg gyakori és folyamatos használatban a névnek sok különböző változata jött létre (*árpaéresi körte*, *árpaérő körte*, *árpánérő körte*, *árpáraérő körte*, *árpás körte*). A 14. században a felhasznált források szerint 2 *érő*-t tartalmazó név jelent meg, a 16. században 5, a 17. században 4, a 18. században 2, a 19. században 12, a 20. században 25, a 21. században 7. Ennél természetesen sokkal több névadat van, ezek a számok csak azt jelzik, hogy melyik évszázadban hány új név adathozható, de nem ad számot a nevek túléléséről.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy milyen eljárás módok útján keletkeztek a vizsgált nevek, milyen kölcsönhatás alakult ki a különféle névszerkezetek között. Mint láttuk, az *árpával érő körte* elnevezést többen tükörfordításnak tartják, de ehhez hasonló szerkezetű és szemantikai tartalmú elnevezések előfordulnak más gyümölcsök megnevezésében is, igaz ugyan, hogy időben később, a 16–17. századtól. Szerkezetileg hasonló a 16. századi *első érő alma*, *elő érő körte* stb., míg a gyümölcsrel egyazon időben érő más növényre való utalást tartalmazó nevek közül elsőként a *búzával érő* és a *cseresznyével érő körte* jelentkezik a 17. században. Ezek alapján esetleg az *árpával érő* névnél is feltételezhetnénk magyar névadást, másrészt elképzelhető, hogy ez a név indította el az ilyen típusú nevek „divatját”.

Érdekes megfigyelni, hogy az *árpával érő körte* (1329/1394) rögtön egyrészes *árpával érő* (1326) megfelelőjével együtt jelentkezik; nem lehet eldönteni, hogy vajon az egyrészes név keletkezhetett ellipszissel, a fajtajelölő névrész elhagyásával a kétrészesből vagy a kétrészes kiegészüléssel az egyrészesből. A többi *valamivel/valamire/valamin érő* típusú névnek is létezik általában ez a két változata, a keletkezésüket illető kérdés tehát eldönthetetlen marad, legfeljebb kronológiai tények segíthetnek a probléma megoldásában. A legmeggyőzőbb magyarázatnak az tűnik, hogy a korai minta alapján az új nevek, illetve névváltozatok párhuzamosan, egy időben jöttek létre, és a nevek használatát (sőt a lejegyzett alak szerkezetét) az is befolyásolta, hogy milyen szöveggörnyezetben szerepelt a név, szükség volt-e pontosításra, azaz a fajtajelölő névrész használatára. Egyrészt bizonyos névkeletkezési tendenciák miatt, másrészt amiatt, hogy a növénynevet nem tartalmazó *érő*-s neveknek ritkábban van egyrészes megfelelőjük, névrendszertanilag mégis inkább a teljesebb nevet tarthatjuk elsődlegesnek. Ezek tehát **s z i n t a g m a t i k u s s z e r k e s z t é s** útján jöttek létre, majd ezekből **e l l i p s z i s s e l** az egyrészes nevek: pl. *zabbal érő körte* > *zabbal érő*. Nagy a valószínűsége annak, hogy az első névrészükből nem főnévi

és nem 'növény' jelentésű lexémát tartalmazó nevek szintagmatikus szerkezetként keletkeztek (*eleve érő alma, elő érő körte, idején érő körte, későn érő cseresznye, ménküire érő körte* stb.), ugyanis ezeknek többnyire nincs egyrészes párjuk, vagy ha van, az csak a 20. századi nyelvjárási anyagban jelenik meg. Egy esetben kronológiai okok miatt talán feltételezhető a fordított névfajlódási irány: azaz az egyrészes név *m o r f e m a t i k u s* szerkesztéssel keletkezett (1667: *búzával érő*), ebből a kétrészes név fajtajelölő névrésszel való *k i e g é s z ü l é s s e l* (1935–1936: *búzával érő körte*).

A kérdést tovább bonyolítja, hogy az *érő* bővítményeként előforduló szavakhoz többféle toldalékmorféma is kapcsolódhat: *árpaØ érő, árpán érő, árpára érő, árpával érő*. Ezek közül a *-val/-vel* a legkorábbi, a modelladó és máig a leggyakoribb a vizsgált elnevezésekben: 1326: *árpával érő* 'körtefajta', 1329: *árpával érő körte*, 1667: *búzával érő* 'körtefajta', 1667: *cseresznyével érő körte*, 1667: *elővel érő körte*, 1751: *árpával érő alma*, 1893: *rozssal érő körte*, 1893: *zabbal érő körte*, 1935–1936: *búzával érő körte*, 1935–1936: *eperrel érő körte*, 1935–1936: *rúddal érő körte*, 1979: *bajorral érő dió*, 1979: *búzával érő alma*, 1979: *búzával érő szilva*, 1985: *zabbal érő* 'körtefajta', 1988: *eperrel érő* 'körtefajta', 2000: *búzával érő* 'almafajta'. A *-val/-vel* rag tulajdonképpen bármely e nevekben előforduló főnévi lexémával kapcsolatba léphet, erőteljes mintaadó szerepét mutatja, hogy még olyan nevekben is felhasználták a névalkotók, amelyekben nem növényt jelentő szó a tömorféma (*elővel, rúddal*). Az *elővel érő körte* (1667) esetében az analógiás hatás mellett meg kell említeni, hogy a névnek volt egy előzménye: az *elő érő körte* (1559), tehát a név valószínűleg *b ö v ü l é s s e l* jött létre. A toldalékmorfémát nem tartalmazó nevek népes csoportjának tagjai ugyanakkor feltételezésem szerint *r e d u k c i ó v a l*, vagyis a határozórag elhagyásával keletkezhetnek (pl. *zabbal érő körte* > *zabØ érő körte*). Ezzel az alakulásmóddal a növénynévi lexémát tartalmazó nevek csoportjában találkozunk. Van azonban egy olyan név is, a *kenderérő körte*, melynek a felhasznált forrásokban nem található *-val/-vel* ragos előzménye, ebben az esetben valószínűleg nem lehet szó redukcióról; inkább azt valószínűsíthetjük, hogy zérómorfémás elnevezések analógiás hatására keletkezhetett szintagmatikus szerkesztés útján. Az egyéb határozóragot tartalmazó gyümölcsnevek keletkezése pedig leginkább *n é v e l e m c s e r é v e l* magyarázható, a *-val/-vel* rag helyét más, időviszony kifejezésére is szolgáló rag foglalta el: pl. *árpával érő* > *árpán érő, árpára érő*. Névelemcsere érdekes módon kizárólag az *árpa* szót tartalmazó nevekben fordul elő. Az *árpán -n* határozóragjának a névbe kerülésére esetleg hatással lehettek más *-n* ragot tartalmazó névelemek, melyek időviszonyra utalnak: *későn érő cseresznye* (1563), *idején érő körte* (1643), *elein érő szilva* (1797); ezek időben is megelőzik az *árpán érő körté-t* (1800-as évek eleje) és az *árpán érő almá-t* (1914). A névtípus változási folyamatát a következő ábrán szemléltetjük.

A gyümölcsnevek körében leggyakoribb névalkotási mód, a szintagmatikus szerkesztés ezeknek a neveknek a körében sem ritka névalkotó tényező (29 név, azaz 51% tartozik ebbe a névtípusba), azonban a szokásosnál jóval több név keletkezett valamilyen szerkezeti változással (23 név, 40%). Ellipszissel tizenkettő, redukcióval öt, névelemcserével négy, kiegészüléssel és bővüléssel pedig egy-egy név. Ezeknek a neveknek a körében igen nagy a szinonimitás: a szerkezeti változással létrejött nevek nagy számát indokolhatja részben az alapneveknek az eleve bonyolult szerkesztésmódja, tehát az, hogy az egyes névrészek több, akár 4 névelemből is állhatnak. Ebből adódhat, hogy a névhasználók bizonyos névelemeket vagy -részeket elhagynak vagy kicserélnék. Ezt azért is megtehetik, mivel az *érő* szó biztosítja a névszerűséget, a gyümölcsnév felismerhetőségét, ezzel tehát magyarázhatóvá válhat a viszonylag nagyfokú variabilitás. (A helynevek rövidülésének, egyszerűsödésének lehetséges okairól összefoglalóan lásd HOFFMANN 2007: 140.) A többi keletkezési mód nem játszik nagy szerepet a gyümölcsnevek létrehozásában, illetve bizonytalan a megítélésük: négy morfológus szerkesztésű névvel és egy tükröfordítással számolhatunk még.

Vajon felfedezhető-e valamilyen tendencia abban, hogy mikor melyik névalkotási eljárás hozott létre több nevet? Azt már láttuk, hogy a névtípus „megalapítója”, az *árpával érő körte* valószínűleg tükröfordítás eredménye. A későbbi évszázadok folyamán — részben bizonyára az *árpával érő körte* hatására is — szintagmatikus szerkesztéssel egyre több hasonló szerkezetű név keletkezett. Nehéz megítélni, hogy elliptikus neveket használhattak-e már a középmagyar korban is, de az ellipszissel létrejött *árpával érő* korai adata arra utal, hogy talán más neveknek is lehetett egyrészes változatuk annak ellenére, hogy az adatok zömmel csak a 19–20. századból valók. A középmagyar kori egyrészes névadaatok kis számát magyarázhatja a források jellege is. Ugyanis a növénytani leírásokban nagy valószínűséggel a gyümölcsnév minél pontosabb, teljesebb formájának a leírására törekedtek, míg nyelvjárási szóanyag gyűjtésekor inkább a valós névhasználatot igyekeznek alapul venni a kutatók. Az általam gyűjtött népi gyümölcsnevek is azt mutatják, hogy a kétrészes és az elliptikus elnevezéseket egyaránt használják a beszélők, okunk van tehát feltételezni, hogy ez régen is

így lehetett. Az egyéb szerkezeti változással keletkezett nevek szintén az újmagyar korból valók, mégpedig szinte kizárólag tájszótárakból.

A névtípus eredeti funkciója az érés idejére, időviszonyra való utalás. Ez lexikailag történhet valamely más növény termési idejére való utalással vagy különböző 'korán' jelentésű szavakkal. Az adatok azt mutatják, hogy mindkét megoldás egyaránt korai (1326: *árpával érő*, 1533: *első érő alma*). Szintén korai, 16. századi adat van annak kifejezésére, hogy hányszor terem egy évben a növény (1590: *kétszer érő füge*). Az ezektől eltérő, nem időviszonyra utaló névrészfunkciók későbbi fejlemények, és kialakulásukra csak az *árpával érő körte* típusú neveknek a szerkezete gyakorolható hatást (1893: *titkon érő körte*, 1935–1936: *rúddal érő körte*, 2002: *orozva érő körte*).

4. Szinonimák

A fentiekből következően a szinonimitás is figyelmet érdemel e névtípusban. Ebben az összefüggésben azt láthatjuk, hogy csupán a vizsgált névcsoportban 35 denotátumra 57 név vonatkozik, tehát átlagosan egy denotátumhoz 1,6 név tartozik. Az *árpával érő körté*-t és az *árpával érő almá*-t például öt-öt névvel illették az idők során. PÉNTEK JÁNOS Árapatakon használatos növényneveket, tehát egy időben és területileg is homogén anyagot vizsgálva azt az eredményt kapta, hogy a növénynevek és a rendszertani egységek aránya 1,074 (PÉNTEK–SZABÓ T. 1996: 136). Azért emeltem ki, hogy ez az arányszám csupán az *érő* szót tartalmazó nevekre vonatkozik, mert egyéb nevekkel is számolnunk kell. A nevek átalakulása, megváltozása nem áll meg a vizsgált névcsoport határainál, hanem tovább gyűrűzik, például a redukciós folyamatok gyakran éppen magát az *érő* névelemet érintik. Minthogy azonban az *érő* névelemet tartalmazó gyümölcsnevek képezik vizsgálatom tárgyát, ezért eddig ezekről a rokonnevekről nem esett szó. De lássunk néhány példát: a *búzával érő körté*-nek szinonimája a *búzás körte* (OrmSz.) és a *búzakörte* is (ÚMTsz.). Az *árpával érő körté*-nek pedig szinonimája az *árpaéresi körte* (ÚMTsz.), *árpáskörte* (Angyal 148), *árpakörte* (S1). Természetesen olyan nevekkel is számolhatunk, melyeknek a névelemei semmilyen közösséget nem mutatnak az *érő*-höz kapcsolódó szóval. Például ilyen az *árpával érő körté*-nek a *püünkösdi körte* (Lippay 3: 151) neve, melyeknek annyi a kapcsolata az eredeti névvel (a denotátumuk egyezésén túl), hogy szintén az érés idejére utalnak. A szinonimák szokatlanul nagy arányának értékelésekor azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy az itt tárgyalt nevek különböző korokból és területekről származnak.

5. A nevek területi elterjedtsége

Az ó- és középmagyar kori nevek részét sajnos nem tudjuk helyhez kötni. A származási helye szerint azonosítható kis számú adatból a következők állapíthatók meg. Az ómagyar kori 1329-es *árpával érő körte* Baranya vármegyei

adat (KMHsz.). A középmagyar koriak közül az *idején érő körte* Pozsonyból való (Mednyánszky 774), a LIPPAY JÁNOS által a Posoni kertben említett három idetartozó név valószínűleg szintén a Felvidékhez köthető (3: 151), illetve egy adat Erdélyből származik (SzT. *árpa*). Az újmagyar korban említett adatok igen nagy része Erdély különböző területeiről való, de vannak adatok Észak- és Nyugat-Magyarországról is: pl. Zemplén m.: *zabbal érő körte* (MTsz. *zab*), Csallóköz: *titkon érő körte* (MTsz. *titok*), Vas m.: *zabérő körte* (MTsz. *zab*), Zala m.: *rozssal érő körte* (MTsz. *rozsa*). Az újabb magyar kori adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a vizsgált gyümölcsnevek a magyar nyelvterület egészén elterjedtek, használatosak (vö. ÚMTsz., SzamSz., SzlavSz., FTsz., PÉNTEK–SZABÓ T. 1985 stb.). Az adatok értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy a felhasznált források nagyban befolyásolják az eredményt, ugyanis ezek területi megoszlása egyenetlen.

A újabb kori hivatalos terminológiában mindössze a *kétszer érő számóca* (FűvK. 305), *korán érő spanyolmeggy* (Entz 13: 98), *árpával érő körte* (Angyal 150) és az *árpával érő* (Tomcsányi 92–93) nevekkel találkoztam. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az *érő* szót tartalmazó nevek elsősorban a népi szókincsnek képezik jelentős csoportját.

PELCZÉDER KATALIN

Irodalom

- Angyal = Angyal Dezső *kertészeti munkái. 4. Gyümölcsismeret (Pomologia)*. Összeválogatta és sajtó alá rendezte MAHÁCS MÁTYÁS. Budapest, Pátria Kiadó, 1926.
- Entz = ENTZ FERENC (1854–1859): *Kertészeti füzetek*. Pest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1914–1930): *Magyar etymologiai szótár*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FTsz. = IMRE SAMU (1973): *Felsőöri tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FűvK. = DIÓSZEGI SÁMUEL–FAZEKAS MIHÁLY (1807): *Magyar Fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann találtatható növényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerint*. Debrecen. Reprint: Budapest, Múzsák Kiadó, 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007): *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abauj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KMNySz. = LIZANEC PÉTER főszerk. (2000–2004): *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára*. 1–4. Ungvár, Szpektral Kiadó.
- Lippay = LIPPAY JÁNOS (1664–1667): *Posoni kert*. 1–3. Nagyszombat, Bécs. Faksimile kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

- Mednyánszky = B. MEDNYÁNSZKY DÉNES (1880): Régi magyar kertészet. In: *Történelmi Tár* 3: 772–775.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF (1893–1901): *Magyar tájszótár*. 1–2. Budapest. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2003.
- Murm. = Lexicon Joannis Murellii ... Krakkó, 1533. Kiadva: *A Murellius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból*. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta SZAMOTA ISTVÁN. Budapest, 1896.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND (1890–1893): *Magyar nyelvtörténeti szótár*. 1–3. Budapest.
- OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar Oklevél-szótár*. (Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz). Budapest.
- OrmSz. = KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN szerk. (1952): *Ormánysági szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PELCZÉDER KATALIN (2011): *A gyümölcsnevek rendszere és történeti vizsgálata*. (Doktori disszertáció). Budapest, ELTE.
- PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ ATTILA (1985): *Ember és növényvilág*. (Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete). Bukarest, Kriterion Kiadó.
- PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ T. ATTILA (1996): *Ezerjófű*. (Etnobotanikai útmutató). Második kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- RMGl. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR szerk. (1984): *Régi magyar glosszárium*. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RAPAICS RAYMUND (1940): *A magyar gyümölcs*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- S1 = *Élőnyelvi gyűjtés. Gyümölcsnevek a Komárom-Esztergom megyei Bábolnán*. Gyűjtötte: SZILÁGYI DÓRA. 2007.
- S2 = *Élőnyelvi gyűjtés. Gyümölcsnevek az egykori Ugocsa megyei Nevetlenfaluban*. Gyűjtötte: PELCZÉDER KATALIN. 2009.
- S3 = *Élőnyelvi gyűjtés. Gyümölcsnevek Veszprémből*. Gyűjtötte: SZENTIMREI PÉTER. 2007.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SURÁNYI DEZSŐ (1988): *Régi magyar ellenálló gyümölcsfajták*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- SzamSz. = CSÚRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2004.
- SziksZF. = Szikszai Fabricius Balázs: *Nomenclatura seu dictionarium latino-ungaricum*. Debrecen, 1590. Kiadva: *Szikszai Fabricius Balázs Latin–magyar szójegyzéke 1590-ből*. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH JÁNOS. Budapest, 1906.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA (2000), *Szlavóniai (kórogyi) szótár*. Második kiadás. Budapest, Nap Kiadó.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (1975–): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. 1–. Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó.

- TAKÁTS SÁNDOR (1917): *Rajzok a török világból* 3. Budapest, MTA.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tomcsányi = TOMCSÁNYI PÁL szerk. (1979): *Gyümölcsfajtáink. (Gyakorlati pomológia)*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hangutánzó igék morfológiai vizsgálata

1.1. Dolgozatomban a Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszának (GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987) onomatopoetikus kifejezéseit vizsgálom a hangutánzó igék morfológiai jellemzőire koncentrálni. A regionális atlasz mintegy 200 kérdéséből 23 válaszsort (összesen mintegy 1356 adatot) választottam ki elemzésre. A vizsgálat célja az atlasz egy részének feldolgozása s az adatok közötti rendszerszerű összefüggések megállapítása.¹ Az összefüggések bemutatása két fogalom, a jelöltség (LADÁNYI 2007: 22, 28–29, 2008: 350) és a tagoltság (IMRE 1987: 6–7) köré szerveződik, a kiválasztott nyelvi anyag alapján értelmezve azokat. A jelöltség a nyelvi rendszer bármely szintjén a szabályosságoknak való megfelelés vagy az attól való eltérés mértékétől függ. Az onomatopoezis esetében a jelöltség mind a töben, mind pedig a képzőben jelentkezhet. Ezek felismeréséhez célszerű összevethető válaszsorokat vizsgálni. A dolgozatban a kiválasztott kérdések öt csoportba sorolhatók az onomatopoetikus szituációk (erre lásd BALOGH–KIRÁLY 1976: 11) alapján. A lexémák tagoltsága mennyiségi változottságot jelent, ez esetben egy adott területre vonatkoztatva. Általában a hangutánzó igék változatai külön lexikai egységként kezelendők (IMRE 1987: 16). Ebben a tanulmányban kifejezetten hangutánzó igék szerepelnek, így a *dong* ~ *döng* típus is alakváltozatnak tekinthető.

A dolgozatban a korpuszra és a módszertanra vonatkozó megjegyzések után következnek az expresszív képzés jellemzői, valamint a jelöltség fogalmának értelmezése a hangutánzó igékre vonatkoztatva (a 2. pontban). A korpusz bemutatása során az egyes kérdéscsoportokra jellemző mennyiségi és minőségi változottság kerül előtérbe (az adott kérdésekben tipikus igék, az azoktól eltérő derivátumok áttekintése, a 3. pontban). A tagoltság és a hangutánzás nyelvföldrajzi viszonyáról a kutatóterület nagysága miatt nem lehet messzemenő kijelentéseket tenni, a probléma részben túlmutat ezen a dolgozaton. A vizsgálat kitekintéseként (a 4. pontban) szerepel egy-egy onomatopoetikus kifejezés tagoltságának vázlatos bemutatása a kutatóterület kiterjesztésével (felhasználva az MNyA. és az RMNyA. vonatkozó térképlapjait).

¹ A hangutánzás és a rendszerszerűségek vizsgálatának lehetőségeiről lásd GUTTMANN 1990, JUHÁSZ 1998, 2000.

1.2. A vizsgálat szűkebben a Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza című munkához kötődik (GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987). Az atlasz három tájegység területéről származó adatokat tartalmaz: Kőszeghegyalja, az Őrség hazai és szlovéniai részei, valamint Hetés és környéke.² Ez a regionális célatlasz változtatott gyűjtött anyagával s elrendezésével egyaránt részletes képet ad a hangutánzás témaköreiről. Az első az állathangutánzás, amellyel ez a dolgozat nem foglalkozik. Szerepelnek továbbá olyan kérdések, amelyek az emberi magatartásokból, cselekvésekből származó hangjelenségekre, valamint külső eszközökkel való zajkeltésre utalnak. Ezekből a kérdésekből tizennyolc szerepel a dolgozatban négy csoportra osztva. A harmadik témakör a környezetben keletkező hangok, természeti elemek és az emberi környezet mesterséges zörejeit tartalmazza. A természeti elemek hangadásai közül öt válaszor kapott szerepet a korpuszban.³

A gyűjtést kérdőíves formában 12 Vas megyei és 14 muravidéki kutatóponton végezték a szerzők, leginkább a hangutánzás nyelvföldrajzi tanulságaira összpontosítva. A Vas megyei kutatópontokon három korosztályban 2-2, összesen tehát 6-6 adatközlőt kérdeztek meg. Muravidéken kutatópontonként 2-2 személytől az összes kérdést kikérdezték, valamint néhány adatközlő a kérdéseknek csupán egy részére válaszolt (GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987: 8–9). A tagoltság vizsgálata során ezeket a körülményeket érdemes figyelembe venni, például az egyes adatok gyakoriságát s a kutatópontok megterheltségét tekintve.

Olyan hangutánzó igéket választottam ki a korpusz számára, amelyek emberi és természetbeli hangadásokra vonatkoznak, az ember közvetlen környezetében megfigyelhetők, s általában könnyen megnevezhetők. Ezek a megnevezendő hangjelenségek, onomatopoeitikus szituációk az idő múlásával vagy a környezet változásával sem tűnnek el, így idővel a megnevezés módjának megváltozása lehet csak kérdéses. Ez azért lényeges, mert például az állatok hangjára vonatkozó adatok már a gyűjtés során zömmel a passzív szókinccs részei voltak,⁴ s a szociokulturális változások miatt már kevés eséllyel gyűjthetők fel (vö. GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987: 10). Az ebben a dolgozatban szereplő derivátumok azonban egy újabb gyűjtéssel — az atlasz definícióit alkalmazva más területekre kiterjesztve is — ellenőrizhetők. Mivel a kérdések nem kötődnek a vidéki életmódhoz, a nyelvjárási vonatkozások nem a megnevezendő jelenségekből származtathatók, hanem a nyelvi anyagban jelennek meg (a képzők és a derivátumok egy-

² A kutatóterület nyelvjárásáról részletesen lásd JUHÁSZ 2001: 267–269.

³ Az atlaszban mintegy 72 kérdés vonatkozik emberi hangadásokra, amelybe beletartozik a külföldre viselkedésekből adódó zajkeltés is. Környezeti jellegű kérdésekből 43 található az atlaszban, ennek egy része természeti erőkre, más része az ember mesterséges környezetének hangjelenségeire vonatkozik (GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987: 5).

⁴ Leszámítva az általános hangjelenségekre vonatkozó, a köznyelvben is aktív elemeket, pl. *morog*, *nyávog*, amelyek azonban valaha szintén sajátos onomatopoeitikus szituációkra vonatkoztak (BALOGH–KIRÁLY 1976: 62).

séggként értelmezve, vö. D. BARTHA 1958: 134). A hangutánzás esetében általában a hangjelenség, illetve a megnevezés gyakoriságára és ezzel kapcsolatban az adatok változatosságára csak hipotetikus megjegyzéseket tehetünk. Ugyanakkor felvethető, hogy a nyelvi konvenció, az adatközlők kreativitása vagy a hangélmény minél pontosabb visszaadásának szándéka érvényesül-e az egyes adatok esetében.

A kérdésekben megfogalmazott jelenségek állandónak tekinthetők, így feltételezhető a közösségben egy konvencionális, tapasztalati alap, általában köznyelvi jellegű kifejezésekről lévén szó. Emellett lehet szerepe a derivátumok egyéni ismeretének, illetőleg az egyes kifejezésekhez kötődő aktuális jelentések kialakításának (vö. LADÁNYI 2000: 179–180). A korpusz ígeit tekintve nem mindig magától értetődő, hogy az adatok csakugyan onomatopoeitikus eredetűek-e, illetve a sajátosabb derivátumok mennyire tekinthetők elterjedt változatnak. Az elterjedtséghez és az etimológiai megközelítéshez az ÚMTsz. és a TESz. mellett kifejezetten hangutánzással foglalkozó esettanulmányok voltak segítségemre (BENKŐ 1954, KISS 1974, GUTTMANN 1990, JUHÁSZ 1994, 1996, 1998).

1.3. A sajátosabb igealakok esetében a kutatópontok számát tekintve már egy-két adat is elég lehet az alkalmiság kizárására főként akkor, ha más kérdésekben is megjelent (vö. 114. kérdés „hm-féle hangot hallat”: *mormicul*, 10-es kutatópont; 120. kérdés „halk hangon, alig érthetően beszél”: *mormicul*, 7, 8, 9, 10, 11-es kutatópont). A tagoltság szempontjából lényeges feltüntetni az adatok bemutatásánál az adott kérdésben jellegzetes, gyakori lexémákat; az azoktól eltérő derivátumok már magyarázatot igényelhetnek. Jelentősége lehet annak is, ha egy adott származék tipikus, általános lenne, mégis csupán egy-két adatban fordul elő, például: 140. időtlenül nevet: *viháncul*.

A morfológiai jelöltség szempontjából lényeges jelezni a korpuszban található derivátumok képzőit, s az általános gyakoritás vagy mozzanatosság mellett megjelenő jelentésbeli lehetőségeket. Néhány képzőbokor esetében kérdéses továbbá, hogy jelentésükben mennyire transzparenssek (pl. *-ódik*: 139. *tipródik*, vagy *-orcül/-örcül*: 139. *tiporcül*). A sajátos származékok jelentésének alakulása kapcsán lényeges lehet a képző szerepe (pl. *sipáculódik*, *röhincsel*). További szemantikai kérdés lehet a korpuszban a metaforikus jelentés, a szóhasadás és a poliszémia megjelenése (vö. GUTTMANN 1990: 24). A jelöltséget tekintve kisebb a szerepe az olykor előforduló tőváltozatosságnak, ilyenkor a derivátumokat alakváltozatként vagy szinonimaként kezelem (pl. 92. *böstörög/vöstörög*, 138. *tasogat/laspogat*): ezekben az esetekben ugyanis érdemes figyelembe venni a hangélmény keltette változatos reprezentációkat, a hangjelenségek egymásba való átcsapását, illetőleg az onomatopoeitikus szituációk kérdését.

2.1. A módszertani megjegyzések után érdemes röviden utalni a hangutánzás tudománytörténeti értékelésére, főként az expresszív képzés szempontjából. A hangutánzó szavakban a hangalak és a jelentés viszonya közvetlen: természeti hangok beszédhangokkal való reprezentációjaként értelmezhető (BENKŐ 1954:

255). A hangfestés esetében nem közvetlen ez a viszony, leginkább mozgás- vagy állapotképzetek hangulatát adja vissza. A hangjelenség s az egyéb érzékszervekkel felfogható benyomások kifejezése viszonyként is értelmezhető egy-egy kifejezés esetében; lehet átmenet a hang- és mozgásképzet között, például: *lehel, viháncol, riszál* stb. (BENKŐ 1954: 255, KISS 1974: 3). A hangutánzó szavak rendszerint későbbi életük során is megőrzik a hangalak és jelentés szoros kapcsolatát, általában felismerhető marad a hangutánzó jelleg (BENKŐ 1967b: 309–312). Természetüknél fogva elsősorban igékről lehet szó.

A Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszának gyűjtött anyagában nem hangutánzó vagy hangfestő igék is szerepelnek. A korpusz néhány adata kapcsán is felmerül a onomatopoetikusnak minősítés problémája. A döntés olykor nem magától értetődő, ugyanis nem mindig érzékelhető egyformán a hangkifejező jelleg, a motiváció (vö. JUHÁSZ 1998: 134–135). Ahogy GUTTMANN megjegyzi, olyan adatokat is lejegyeztek, amelyek az ottani nyelvhasználók hangutánzónak érzékelték (1990: 20).

Az onomatopoetikus igék lényegesebbek lehetnek a nyelvföldrajzi vizsgálatokban változatosságuk, szemléleti vonatkozásaik s területi meghatározottságuk miatt (vö. BENKŐ 1967a: 40). A hangutánzó kifejezések általában a szókincs belső keletkezésű, expresszív elemei. Az ilyen elemeknek olykor a helynévadást motiváló szerepük is van: a tájékozódáshoz fontos lehet a nyelvhasználók számára, hogy az őket körülvevő táj mely részei milyen hangot adnak. A jellemző, érzékeltes hangmegnevezés pedig könnyen válhatott akár helynévvé is (vö. JUHÁSZ 1989: 117). A hangutánzó, hangfestő igék expresszív voltából adódik, hogy saját rendszerszerűségük, szabályszerűségeik vannak. A morfológiát tekintve ilyenek a hangrendi párhuzamok, palatoveláris, labiális-illabilais változatok, ritkább szóképzések, többképzős változatok (BENKŐ 1954: 258, KISS 1974: 6–10).

2.2. Az onomatopoetikus igék kialakulásával, felépítésével foglalkoznak Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi atlasza című munka szerzői is (BALOGH–KIRÁLY 1976: 25–65). Az expresszív képzésre jellemző, hogy nincs önálló elhatárolható alapszó. Az onomatopoetikus szóalkotás természeténél fogva a megnyilatkozásban keltett hangélmény reprezentációjaként megjelenő hangutánzó alapszót tekinthetjük tőnek. A hangélmények csoportjai közt nincsenek merev határok, a hangjelenségek átsaphatnak egymásba (BALOGH–KIRÁLY 1976: 52). A hangutánzó igék jelentős részénél nemcsak a tömorféma expresszív, az alapszó és képző befolyása egyaránt érvényesülhet. Vannak olyan igevégződések, amelyek tipikusan a hangutánzó igék képzői⁵ lehetnek, ilyen az *-n* mozzanatos képző, a gyakorító jelentésű *-kol/-kel/-köl ~ -gol/-gel/-göl* (BENKŐ 1967b: 311). A hangutánzó igealakok általában a képzővel együtt keletkeztek, lehetnek egyedi és alkalmi alakulások. Mivel keletkezésükben az analógiának

⁵ Ebben a megközelítésben álképző (vö. BENKŐ 1967b: 311).

nagy szerepe lehet,⁶ korábban nem tekintették igazi képzésnek (BALOGH–KIRÁLY 1976: 52). Az alapszó fiktív volta miatt a képző funkcióját csak a szófajtság megadásában látták, a jelentésmódosítást nem vizsgálták.

A szóalak elemzése nem mindig egyértelmű, bár a képzők járulhatnak önállóan is élő alapszóhoz, élhetnek egyedülálló vagy egy-két párhuzamos képzésű származékban. Ha a tömorféma — hozzátehetjük: inkább — magában hordozza az expresszivitást, a végződés leválasztása egyszerűbb. A *tő* kikövetkeztetését segíti, ha egy ige többféle képzős változatban előfordul, ha egy *tő*höz több képző járulhat (pl. *csahint, csahítál, csahit*). Ha az igealak — akár egészében — expresszív, nehéz a morfémahatárok megállapítása, s hogy primer képzőről vagy képzőbokorról lehet-e szó. Olykor a nyelvtudat is leválaszt szóvégeket, s más tövekhez képzőszerepben kapcsolja őket, a szóalkotást pedig alakíthatja a hangutánzó alapszó és az analógiásan illeszkedő képző is (BALOGH–KIRÁLY 1976: 52–60). A hangutánzó igék expresszív elemként keletkeznek, ezzel részben magyarázható a képzésbeli változatosságuk, ezenkívül az egymás mellett élő derivátumoknak hatása lehet az újabbak létrehozására.

Az onomatopoetikus igék az ún. fiktív (vagy passzív) tövű igék csoportjába tartoznak: „fiktív tövű igének tekinthetjük mindazokat az igealakokat, amelyek képzőt hordoznak magukon, tövük azonban önálló lexémaként nem él, illetve meghatározott korszakban az adatok tanulsága szerint nem élt” (BENKŐ 1984: 5). A fiktív tövű igék vizsgálatát két oldalról közelíthetjük meg: a *tő* csak a toldalékkal való korrelációban értelmezhető (BENKŐ 1984: 17). A képző különböző szerepekben van jelen a fiktív tövű igealakokban: új lexikai egységet hoz létre, emellett a szófajjelölésben, a kapcsolódási hely meghatározásában van jelentősége szintaktikai, szemantikai szempontból egyaránt. Ebben a felfogásban a fiktív tövű igealak képzője nem tölti be a deriválás funkcióját a *tő* lexémaváltozatához képest (BENKŐ 1984: 20). A fiktív tövek a képzők által nyernek szófajiságot, képzők nélkül nem vehetnének részt a toldalékolási rendszerben; emellett a képzés szintaktikai és lexikai természetű, a szemantika nem kerül előtérbe (vö. a passzív tövekről leíró szempontból T. SOMOGYI 2000: 35).

A fiktív tövű igék eredet szerint három csoportba sorolhatók: alapnyelvi, onomatopoetikus és jövevényigék. Az onomatopoetikus eredetű igék azonban etimológiailag sem mindig választhatók el egyértelműen (BENKŐ 1984: 48). Morfematikai szempontból két típusba oszthatók: magukban álló, nem családosult, illetőleg családosult, több képző szembenállásával. Több képző szembenállása esetén általános a gyakorító : mozzanatos; mozzanatos és/vagy műveltető funkció, valamint az azonos funkciójú *-l* és *-z* versengése, de — ahogyan a kötet is jelzi — nemegyszer tartalmaznak viszonylag ritkán előforduló, különlegesebb képzőbokrokat (BENKŐ 1984: 58).

⁶ Hangkifejező előrész + igésítő képző (BALOGH–KIRÁLY 1976: 55).

Az onomatopoeitikus eredetű fiktív tövek szófaji minősítését tekintve kialakulásuk folyamatában igei természetűek, mivel elsősorban igei lexémában valósulnak meg. Ez a hangutánzás sajátos dinamizmusának eredménye, ez a képzőszembenállásokban is megmutatkozik. Igei természetű töre vallanak a deriválásban részt vevő képzők (BENKŐ 1984: 58). A fiktív tövek közül az onomatopoeitikus eredetűekre jellemző a legnagyobb produktivitás: jobban hajlamosak a morfe-matikai családosulásra, adott esetben pedig a nyelvhasználó ismételtlen is megformálhatja a nyelvi kifejezést azonos vagy szinonim jelentéstartalommal (BENKŐ 1984: 139).

A hangutánzó igeik képzésének megítélése azóta valamelyest megváltozott: eszerint ezek az igeik felépítésükben megegyeznek a képzett szavakkal, végződéseik általában azonosak a többi (nem hangutánzó) ige képzőjével. A képzők funkciója itt is a szófaji hely kijelölése, beillesztik a szavakat a magyar igerendszerbe, ugyanakkor nem választhatók szét egyértelműen töre és képzőre (vö. ZSILINSZKY 2003: 177–178).

Azt láthatjuk tehát, hogy korábban nem tekintették tipikus (valódi) képzésnek a hangutánzó igeiket, ugyanakkor a toldalékokat leválaszthatónak tartották. Most valódi képzésnek tekintik őket, de olyanoknak, amelyek szinkrón szempontból nem választhatók szét. Ugyanakkor a hangélmény reprezentálására szolgáló onomatopoeitikus tövek morfológiai szempontból — a nem hangutánzó igeik töveihez hasonló módon — általában azonosíthatók. A hangutánzó igeikben szegmentálható képzők pedig ugyanúgy töltik be funkcióikat, mint a nem hangutánzó igeik tövein (GUTTMANN 1990: 18). Az expresszív képzés értelmezéséhez egy funkcionálisabb megközelítés is érvényesíthető.

2.3. A funkcionális szemléletű természetes morfológia egyik fő vizsgálati szempontja a jelöltség (vö. LADÁNYI 2007: 29–30). A jelöltség viszonyfogalom, amely az emberi percepcióra épül: minél kevésbé jelölt egy nyelvi egység, annál könnyebben fogható fel.⁷ Fontos megjegyezni, hogy jelöletlen választás nem mindig lehetséges az egyes nyelvekben.

További központi fogalom a szerkezeti ikonicitás: a nyelvi egység morfológiai, szerkezeti felépítése leképezi a szemantikai–funkcionális felépítését. Ha egy nyelvi egység jelentése a részeinek jelentéséből kiszámítható, a felépítése pedig alakilag átlátható, akkor az egység transzparens (áttetsző). Az ikonicitás vizsgálatához a hangutánzás esetében az egymáshoz közeli onomatopoeitikus szituációkra vonatkozó megnevezések összevetése adhat támpontot. Az agglutináló nyelvek esetében jellemző a morfotaktikai transzparencia, azaz a szóelemek határának felismerhetősége (LADÁNYI 2007: 32–34). Az onomatopoeitikus kifejezések esetében ez nem problémamentes: a hangkifejező előrész (tő) elhatárolása

⁷ A jelöltség mértéke különböző szempontok (számosság, határozottság, idő, mód stb.) szerint különböző lehet.

a végződéstől az igealak teljes expresszivitása esetén nehézséget okozhat (vö. BALOGH–KIRÁLY 1976: 57).

A morfológia egyik funkciója a szóalkotás, melynek egyik típusa a szóképzés. A morfológiai műveletek absztrakt morfolexikai folyamatokként kezelhetők és különíthetők el a következő típusok szerint: jegyderiváció; funkcionális, lexikai deriváció (esetfunktó jelleg); transzpozíciós vagy szintaktikai deriváció (kategória- vagy szófajváltás jellemzi); expresszív (a beszélői attitűd szempontjából, vö. LADÁNYI 2007: 65). Az onomatopoetikus igék képzése során a különféle természeti, állati vagy a beszédtől eltérő emberi hangadásokat, hangsorokat adja vissza a megnyilatkozó, s általában ezt minél reálisabbnak szánva próbálja közvetíteni, így a képzés expresszív. Emellett a szintaktikai és lexikai jelleg is szerepet kap. A szóképzést akkor tekinthetjük termékenynek, ha a képzés szabályba foglalható mintát követ, a minta nyitott osztály(ok) tagjain szabadon alkalmazható, a derivátumok jelentése pedig kompozicionálisan értelmezhető, vagyis az alapszó és a képző jelentéséből kiszámítható (LADÁNYI 2008: 350). A képző sematikus jelentése produktív képzés esetén a származékok és az alapszavak jelentésének megkülönböztetésével állapítható meg (vö. KESZLER 2000: 309). A szóalkotási eljárások termékenysége időben változhat, és a kiépülő mintázatok esetében a képzés alapját kezdetben egyedi minták analógiás követése adja, amelyet fokozatiság jellemez. Az analógia szerepe különböző megvalósulástípusokban jelentkezik: felszíni analógia, séma útján, illetve termékeny, szabályba foglalt minta követésével (LADÁNYI 2008: 361, 368).

A hangutánzó igék képzését analógiásnak, a létrejött derivátumokat pedig általában nem hosszú életűnek tekinti a szakirodalom (pl. BALOGH–KIRÁLY 1976: 55–56, BENKŐ 1967b: 310 stb.). A nyelvhasználat ugyanakkor képes reprodukálni az adott onomatopoetikus kifejezéseket azonos vagy hasonló jelentéstartalommal, főként, ha az onomatopoetikus szituáció az időbeli és társadalmi változásoktól függetlenül része a környezetnek.

A jelöltség szempontjából lényeges, hogy a szóképzési paradigmák forma : jelentés viszonyokat erősítenek meg. Szinonim képzők esetében pedig azonos — legáltalánosabban felfogott — szóképzési jelentések, de formailag különböző képzési szabályok hoznak létre különféle megoldásokat, pl. *tépeget, tépdes, tépdel, tépked* (LADÁNYI 2007: 73). Ezen a ponton bizonyos értelemben találkozunk a korpusz hangutánzó igéinek vizsgálatában a jelöltség és a tagoltság, vagyis a mennyiségbeli változatosság egy-egy válaszsorban.

Az igék morfológiai, szintaktikai viselkedése függ attól, milyen jelentéstartalom lexikalizálódott bennük. A hangjelenséget jelölő igékre ráépülhet a mozgás képzete is pl. *zakatol*. Ilyenkor kérdéses, hogy a mozgás és az azt kísérő zaj esetén melyik tényező kerül előtérbe a megnevezésben⁸ (LADÁNYI 2003: 45). A

⁸ Lásd a korpusz 4. csoportját.

hangutánzó igék zömmel intranszítívák, alanyuk változatos lehet, köztük természeti erő⁹ is előfordulhat. Az ige tartalmában azt a jelentéskomponenst lexicizálja a beszélő, amely az adott szituációban, kontextusban leginkább lényeges a számára, így érvényesülhet a nyelvhasználó kreatív attitűdje is (LADÁNYI 2003: 51). A hangutánzó igék esetében ilyen lehet a hangadás tartóssága, intenzitása, akár élessége stb.

A morfológiailag szegmentálható, transzparens igék jelentését tekintve elkülöníthető a lexikális (konvencionizált), potenciális (a képző sematikus jelentéséből kiszámítható), valamint az aktuális jelentés, amely adott kontextus függvénye, lehet alkalmi, de a rendszerbe is kerülhet. Az aktuális jelentésből általában az alapszó lexikai szemantikájából adódó tipikus jelentés rögzül. A potenciális és aktuális jelentés esetében kérdéses az alapjelentések többfélesége, a metaforikus vagy metonimikus kiterjesztés (LADÁNYI 2000: 179–180).

3. A Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszának anyagából 23 kérdés válaszsortait választottam elemzésre, s azokat öt csoportra bontottam, közös jelentés-összetevők alapján. A kérdések viszonylag könnyen megnevezhető hangadásokra vonatkoznak. Az adatok bemutatása a következőképpen jelenik meg: a kérdés száma; az onomatopoeitikus szituáció; a kérdésre vonatkozó tipikus, jelöletlen igék ()-ben, majd a jelöltségben sajátos adatok megjegyzésekkel, magyarázatokkal szerepelnek.¹⁰ Minden kérdésre jellemző a tagoltság, de különböző mértékben. A legkevésbé tagolt válaszsortok: 169. „az ég villámláskor” (a 26 kutatópontra 36 adat, ebből mind a 26 ponton szerepel a *dörög*); 97. „csoszog” (36 adat, mind a 26 ponton szerepel a *csoszog*). A legtagoltabb adatsorok: 133. „jókedvében kiáltásokat hallat” (87 adat); 163. „ha csak néhány csepp eső esik” (77 adat); 132. „halkan mondja el a mondanivalóját” (72 adat). Az öt csoportból három az emberi hangképző-szervekkel történő hangadásra, illetve a beszéd valamilyen sajátos megnyilvánulására vonatkozik. Egy csoportba a járással kapcsolatos hangadásokat jelző igék, derivátumok tartoznak. Az utolsó kategória a természetbeli hangjelenségekre kérdez rá.

1. csoport

Az első csoportban az éles hangadás jelenik meg közös pontként: általában valamilyen fájdalmat vagy egyéb kellemetlenséget fejez ki. 91. gyerek sír (*bőg, ordít, sír, zokog*); 135. erős hatásra éles hangon kiált (*sikitt, visitt, sikolt*); 136. sipító hangon beszél (*rikácsul/rikácsol, sipákul*); 149. hangosan jajgat (*óbégat, ordít, jajgat*); 123. nyugösködve panaszkodik (*nyafog, nyöszörög, nyavalyog*).

A kérdéscsoportban több általános, jelöletlen hangutánzó ige található: *bőg, ordít, sír, jajgat*. Talán kevésbé érezhető a motiváció az *ordít* esetében, amely a TESz. szerint „artikulálatlan, éles hangadást” jelöl. Az *óbégat* töve átvétel (vö.

⁹ Lásd a korpusz 5. csoportját.

¹⁰ Az adatok az írásmódot tekintve GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987 alapján szerepelnek.

au weh a németből), azonban beilleszkedett a *-gat/-get* gyakorító képzővel a hangadást jelölő igék közé. A képzésben jelöltebb derivátumok közül a csoportban négy kérdésben, összességében viszonylag nagy területi gyakorisággal jelenik meg a *siëkodik ~ sókodik*, amely az ÚMTsz. szerint a *sivalkodik* változata. A *-kodik/-kedik/-ködik* a visszaható képzők közé tartozik. A csoportban más tövel is adatható, ilyen a *nyögöskodik* (123. a *nyügöskodik* fonológiai változata). Az onomatopoetikus szituációkban inkább a hangadás tartóssága kerülhet előtérbe, mintsem a visszahatás. A *siëkodik ~ sókodik* a *sivalkodik*-hoz képest kevesebb olyan képzőt tartalmaz, amely tartósságot fejez ki, így talán a hangadás élességére irányul a figyelem. A *siëkodik ~ sókodik* mellett a *sikogat* derivátum már egyértelműen a duratív jelentést erősíti, s inkább a tartós kiáltásra utalhat.

A morfológiai jelöltség szempontjából érdekes a *rikátózik*, amely éles kiáltásra vonatkozik (135.). A kutatóterület északi részén viszonylag nagy megterheltséggel fordul elő, mind a hat kutatóponton szerepel. A hangutánzó igék gyakran keletkeznek korábbi onomatopoetikus kifejezések hatására, így a *rikátózik* lehet a *rikácsol* és a *kiáltózik* kontaminációja. Képzésében a *sápítóz*-ra hasonlít a mozzanatos *-t* és a gyakorító *-z* miatt.

A hangadás tartósságát fejezi ki az *-orog/-örög* képzőbokor, amely több tövel is előfordul, ilyen a *nyöszörög*, a *nyikorog* és *csikorog* (123.). Az utóbbi két igealak nem kifejezetten élőlények hangjának megnevezésére használatos, a hang élessége kerül előtérbe. Jelentésében jelöltnek tekinthető a *retyetül*, amely nem alkalmi adat (136., három szomszédos kutatóponton). Az ÚMTsz. szerint 'locsol, fecseg' jelentésben használatos, itt viszont az onomatopoetikus szituáció alapján a sipítózó beszédre vonatkozik (a kettő nincs feltétlenül távol egymástól).

Az általánosabb megnevezésekben leggyakoribb képzők a *-g*, a *-t*, az *-ít* és a *-kol/-kél/-köl*. A jelöltebb derivátumokban megjelenik a *-gat/-get* (135. *sikogat*, *rikogat*), a már említett *-kodik/-kedik/-ködik* (136. *sipánkodik*) és az *-orog/-örög* (123. *nyikorog*).

2. csoport

A második kérdéscsoport nem teljesen koherens, ugyanakkor a hangadás intenzitása összekapcsolja a különböző szituációkat. További közös jelentésösszetevő, hogy a hallgatók számára egyik hangadás sem kellemes: 92. perlekedik, veszekszik (*pörül*, *orditt*); 105. csúnyán, elnyújtva énekel (*ordít*, *óbéogat*, *gajdul*); 133. jókedvében kiáltózik (*hujjogat*, *kurgyogat*, *sikogat*, *kurjant*, *rikant*); 140. bántóan, idétlenül nevet (*röhög*, *kacag*, *vihog*). A *böstörög/vöstörög* igepár perlekedésre vonatkozik (92.).¹¹ A TESz. „valószínűleg hangfestő”-nek tekinti, az ÚMTsz. szerint elterjedt kifejezés. A képzőbokor mindenesetre tartós

¹¹ A (92.) válaszorában több nem kifejezetten hangutánzó ige is szerepel (*patáliázik*, *házsártoskodik*, *lármázik* stb.), noha a szóhangulat miatt a beszélők értékelhetik hangulatfestő kifejezéseknek.

hangadásra enged következtetni. Akár egy kutatóponton is változatokban található meg, s ez is az onomatopoetikus jellegét erősíti.

Főként a *tő* miatt tekinthető jelöltnek a csúnyán hangzó éneklésre vonatkozó (105.) *hőbörög*. Az ÚMTsz. a *hebeg*-gel kapcsolja össze, s a lármázás hangképzésével. A TESz. hangfestőnek tekinti, de 'csavarog' értelemben. Más megközelítésben a *hőzöng*, *fennhéjázás* stb. kifejezésekkel egybevetve nemcsak intenzitást fejez ki, hanem a *hé*, *hő* stb. indulatszók is azonosíthatók benne (vö. JUHÁSZ 1994: 340). A *hőbörög* tehát valamilyen indulatszói *tő* és a gyakorítást kifejező képző társulásának eredménye.

A képzés szempontjából sajátos a *gajdorászik* igealak (105.), amely továbbképzett változat, ugyanis a *gajdul* gyakrabban fordul elő ugyanebben a válasz-sorban. Az *-orász* képzőbokorban az archaikus, már improduktív *-r* képző kapcsolódik össze az egyik manapság is produktív gyakorító képzővel. A *sókadozik* esetében a szintén nem produktív *-d* és a produktív *-z* igeképző társul. Képzésében jelölt a *dábërikul/dáborikul*, melyben a képzőbokor (*-rikul/-rékul*) a motiváció elhomályosulásával vonódhatott el a *kukorékol* igéből (BALOGH-KIRÁLY 1976: 57). Az ÚMTsz. szerint a *dávorikul* alakváltozata, amely lármázásra utal.

A jókedvű kiáltás kifejezésében (135.) egyaránt tipikus a tartós és mozzanatos képzés több onomatopoetikus tövel is (*kurgyogat*, *sikogat*, *hujágot* : *rikant*, *hujjánt*, *kurjant*). A hangadás élességére utal ismét a *rikátoz*. Sajátos és területileg kötött derivátum a több változatban előforduló *gyugant/gyuhant/gyuhint* (Hetés területén kiáltást fejez ki, vö. ÚMTsz.). Valószínűleg indulatszói eredetű, a *csuhaj* ~ *gyuhaj* változatából alakulhatott.

A bántó nevetésre (140.) általános igék a *röhög*, *vihog*; a *viháncol* csak egy ponton fordul elő. Képzésében jelöltebb derivátum a *röhincsel*, amelyben egyszerre vannak mozzanatos, gyakorító s a hangadás kevésbé éles voltát kifejező képzők.¹² Jelentésében sajátos, jelöltebb a *vinnyog* és a *vigyorog*, utóbbiban manapság már inkább a mimika, a mozgás érződik, itt azonban kifejezetten a hangadásra vonatkozik, bizonyos kutatópontokon kizárólagosan (vö. JUHÁSZ 1996: 180, 1998: 137–138).

A csoport adatait tekintve tipikus képző a *-g*, a *-gat/-get*, az *-nt*. A mozzanatos *-nt* adott esetben nem a *-g*, hanem a *-gat/-get* képzővel áll szemben (135.). A képzőbokok között előfordul az *-orog/-örög* (*hőbörög*, *böstörög*); a *-rikol/-rékol*. Az alkalmiak: *-ároz* (*vinyároz*), *-doz* (*sókadozik*), *-öréz* (*rögyörész*), *-incsel* (*röhincsel*).

3. csoport

A harmadik csoportban a beszéd folyamatossága, intenzitása, hangereje kérdéses az egyes onomatopoetikus szituációkban. A dadogás általánosabb, a hebe-

¹² Képzőbokokban a *-c* vagy *-cs* képző intenzitáscsökkentő hatására utal BALOGH-KIRÁLY 1976: 62 is.

gés kötöttebb helyzetet feltételez a kérdés alapján. A morgás, suttogás pedig hol a beszélő szándéka felől, hol pedig a hallgató szempontjából (érthetőség) kiindulva jelenik meg: 100. dadog (*dadog, nyökög, habog*); 108. izgalmban akadozva beszél (*dadog, hebög/höbög, nyökög*); 114. „hm”-féle hangot ad (*hümmög*); 120. alig érthetően, halk hangon beszél (*morog, mormog, dörmög, szuszog, susog*); 132. halkan beszél, nehogy meghallják (*súg, suttog, puszog*).

A harmadik csoportban található a korpusz egyik legkevésbé tagolt és jelölt válaszsora, amely a dadogásra vonatkozik (100.): eltérőbb, alkalmi derivátum a *nyökörög*. A többi tipikus ige képzésben egységes, a -g képzőt tartalmazzák. A *nyökög* területi előfordulása ugyanakkor igen kötött (vö. BENKŐ 1967a: 40). Az előzőhöz hasonló szituációra vonatkozó 108. kérdés tagoltabb. Képzésében jelölt igealak a *höbörkül*, mely nem alkalmi szóalkotás eredménye (három kutatóponton adatolt). A képzőbokorban az -r improduktív képző, a -kül a gyakorítás mellett utalhat az intenzitás vagy a folyamatosság csökkenésére. Az ÚMTsz. 'lo-csog, fecseg' értelemben jegyzi, más képzéssel pedig 'dadog' jelentésben (*heberreg ~ höbörög*). A TESz. szerint hangutánzó eredetű (vö. *hebeg*), intenzitása azonban kérdéses. A *höbörög* (lásd 105.) kapcsán előtérbe került a hangerő, a nyomatókosítás. A *höbörkül*-ben ez a jelentés nem tűnik jellemzőnek. Ha eredetük közös, lehet szóhasadás eredménye. A *mokog* és a *motyog* jelentésében jelölt: a halk beszédre tipikusabban vonatkozik, mint a beszéd akadozására.

A „hm-féle hangadásra” (114.) tipikus a *hümmög*, ugyanakkor a gyakorítás a kutatóterület felén a -gat/-get képzővel is megjelenik, emellett előfordulnak mozzanatos képzős derivátumok (*hümmment, mormanyik*). Ugyanebben az adatsorban egyszer megjelenik a *mormicul*, amely a 120. kérdésben már öt kutatóponton fordul elő. A képzés más tövel is jelentkezik mindkét szituációban (*dörmicul*). A *mormicul* eredetét tekintve egyértelműen onomatopoeitikus (a *morog/mormog* igeik töve + -icul/-icül képzőbokor). Az ÚMTsz. több olyan onomatopoeitikus szituációt és jelentést sorol fel, amelyben adatolható; ilyen a 'duzzog', 'morog', 'rágcsál', 'halkan, barátságosan morog', s az itt aktuális 'érthetetlenül, halkán beszél'.¹³ Bizonyos hangjelenségek kifejezései tehát a különböző onomatopoeitikus szituációk ellenére átcsaphatnak egymásba poliszém származékot alakítva ki.

A csoport utolsó két kérdése a suttogásra vonatkozik. A kérdésfeltevés egyszer az érthetőség, a hallgató szempontjából fogalmazódik meg (120.), a 132. kérdésben pedig a beszélő szándéka szerint (nem akarja, hogy meghallják). A jelöletlen megnevezések képzésükben hasonlítanak, a tövek azonban különböznek (120. *morog, mormog, dörmög*; 132. *súg, suttog, puszog*). A képzésben jelöl-

¹³ A vasi és muravidéki atlaszban szintén megjelenik a macska dorombolására vonatkozóan (47. kérdés), míg Az állathangutánzó igeik, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlaszában hívogatóként is előfordul (BALOGH-KIRÁLY 1976: 46–47. kérdések).

tebb derivátumok közt található a *susmitál* ~ *suspitál* (szinonimák), melyek egyszerre tartalmaznak mozzanatos és gyakorító képzőt. A már említett *mormicul* mellett ismét szerepel a *dörmicül*, s a *dorombul*, utóbbi köznyelvi használatban kevésbé vonatkozik emberi hangadásra. Az utóbbi két adat, ha nem is alkalmi, nem tekinthető elterjedtnek sem.

A hangadás tartósságát expresszívebben fejezi ki az *-orog/-örög* képzőbokr, s ilyen derivátumokra is találunk példákat: *susporog*, *motyorog* (a jelöletlenebb *-g* képzős változat nem fordul elő). Általános gyakorítást fejez ki továbbá a *sugdoz* (132., 4 kutatóponton).

Az öt kérdés adataiban jellemző a tőváltozatosság a jelöletlen esetekben is, míg a képzés itt egységes (a legtipikusabb *-g* képzővel). A jelöltség jelentkezik a tövekben és a képzőkben egyaránt. A korpuszban talán ebben a csoportban a legváltozatosabb a képzők előfordulása: *-orog/-örög* (*susporog*); *-gat/-get* (*hümmöget*); *-rcül* (*höbörcül*); *-icul/-icül* (*mormicul*); *-itál* (*susmitál*); *-doz* (*sugdoz*); alkalmibb: *-nt* (*hümmment*); *-incül* (*höbincül*).

4. csoport

A negyedik csoportban az emberi cselekvésekből adódó, azokat kísérő, lábbal történő hangadást fejezik ki a származékok. Ilyen esetben elmozdulhat a hangutánzás a hangfestés felé, ahol a mozgás kifejezése kerül előtérbe (vö. BENKŐ 1954: 255–257, KISS 1974: 3–4). 97. talpával a földet súrolva, nehézkesen jár (*csoszog*); 98. gyerek tesz-vesz, járkál (*csötönöz*, *topog/töpög*); 138. sárban jár (*tocsog*, *csattog*); 139. lábát váltogatva a földet veri (*topog/dobog*, *toporog*).

A korpusz egyik legkevésbé tagolt válaszsorában (97.) szinte kizárólagos a *csoszog* (palatális változatban is: *csöszög*, s egy alkalmi képzéssel a *csöszmörög*). A jelöltebb *csosztat* (egyszer *kosztat*) négy kutatóponton fordul elő: a *-tat* képző itt mozzanatoságra utalhat. A *csötönöz* ige az atlasz kérdésében (98.) a kisgyermek mozgására, illetve az azzal együtt járó hangjelenségre vonatkozik, s alapbeállításnak tekinthető. A TESz. „valószínűleg hangutánzó” eredetűnek tartja a származékot, az ÚMTsz. elsősorban ’lábatlankodik, tesz-vesz’ jelentésben említi. A válaszsor elsősorban a képzésben tagolt. Az alkalmi változatokban a mozzanatosság és a gyakorítás együtt jelenik meg: *csötömbül*, *csötöng*, *csötönész*, *csötönkül/csötönkél*. Az előző kérdéshez hasonlóan itt is megtaláljuk a *csöszmörög* származékot (más-más pontokon). A *csötönöz*-höz képest a *csöszmörög* alakban a hangadás tartóssága válik jelöltté az *-orog/-örög* képző által. A *tipeg/topog/töpög* jelöletlen, viszont kevés ponton adatolt.

A sárban járás hangjelenségére vonatkozó (138.) általános igék a *tocsog* és a *csattog*. A gyakorítás a *-g* képző mellett a *-gat/-get* által is jellemző: *csattogat*, vagy sajátos tövekben kifejezve, mint a *laspogat* és *taspogat*. Az utóbbi igékben erősebb lehet a mozgásképzet. A 139. kérdésre gyakori és — mivel a töben megjelenő hangadás jellemzően a járáshoz kapcsolódik — jelöletlen válasz a *topog*, *toporog* és a képzésében jelöltebb *tipródik*. Az utóbbi esetben az *-ódik* utalhat in-

tenzitáscsökkenésre. Ebben a kérdésben is megjelenik a *-gat/-get* gyakorító képző (*toppogat*). Képzésében jelölt a *topáncsul* és *topickul* (utóbbi a *tapicskol* alaki változata lehet), egyszerre mozzanatosságot és tartós hangadást kifejezve. További jelölt derivátum a *tiporcul* (egy adattal lásd a 98. is), amelyet az ÚMTsz. 'ugrál' jelentésben hoz. Az archaikus *-r* képző mellett a *-cul* utalhat nem túl erős, tartós hangadásra is. A *tipeg/topog ~ dobog* szócsaládba tartozik a néhány kutatópontra adatolt *timbul* is, amely az ÚMTsz. szerint a *tombol* alakváltozata.

A negyedik kérdéscsoportban a kisgyermek mozgására vonatkozó válaszor (98.) tartalmaz viszonylag sok alkalmi adatot, talán a ritkább megnevezés miatt. A többi kérdés az eddigiekhez képest kevésbé tagolt lexikailag. A jelöltség inkább a képzésben jelentkezik: tipikus képzők a *-g*, az *-orog/-örög* (*toporog*), a *-z* (*csötönöz*); jelöltebb a *-gat/-get* (*csattogat*, *toppogat*), *-tat/-tet* (*csosztat*); a *-rcul* (*tiporcul*), s jelentése miatt az *-ódik* (*tipródik*).

5. csoport

Az utolsó kérdéscsoportban természeti jelenségekkel járó hangadások megnevezései találhatók, ezek az igék tehát alapvetően nem cselekvő alanyt feltételeznek: 163. pár csepp eső esik (*csöpög*, *csöpörög*); 196. egyenletesen, erősen esik (*zuhog*, *suhog*); 179. a jégeső hangja (*kopog*, *zörög*, *csattog*, *zuhog*, *csörög*); 169. villámlás után (*dörög*); 160. hirtelen villámlik (*dörög*, *csattog*).

A 163. kérdésben¹⁴ jelöletlen a *csöpög* és *csöpörög*, töben jelöltebb a *pötyörög*. Az *-orog/-örög* képzőbokr a tartós hangadás kifejezésére az eddigiek alapján expresszivebb volta ellenére is jelöletlennek tekinthető. Képzésben sajátos a *pötyörész* és *csöpörész*, melyekben az intenzitás csökkenése kerül előtérbe. A *csöpitöl* képzése alapján mozzanatosságra is utal (a *szemetül* hatására alakulhatott ki.) Az egyenletes eső (196.) megnevezésében gyakori a *zuhog*, *suhog* s a *szakad* (az utóbbinak onomatopoetikus eredete kérdéses lehet). Inkább a tövekben jelöltebb egységek a *csattog*, *csapkod*, valamint a *locsog*, amely területileg igen kötött lehet (vö. BENKŐ 1967a: 45). A jégeső hangjára sok általános megnevezés vonatkozik (179.), melyek gyakoritást fejeznek ki, de mozzanatos képzős igék is szerepelnek az adatok közt: *csattanyik*, *suhitt*, *csörömpül* (utóbbi a hangjelenségek közti átmenetre utalhat). A dörgés és villámlás tapasztalati közelségéből adódóan a hangutánzó igék közti jellemző átfedéssel jár; a villámlás esetében természeténél fogva több mozzanatos képzős ige figyelhető meg (*csattanyik*, *dörrenyik*, *morranyik*). Jelentésében jelölt a *morog* és *morrán*. Az utolsó kérdéscsoportban sok az általános, *-g* képzős és mozzanatos derivátum, ezzel együtt található néhány expresszivebb képzésű származék is *-orog/-örög* és *-örész* képzőbokokkal.

¹⁴ Az adatok közt szereplő *szemerkél* és *szemetül* — noha gyakran jelenik meg — nem onomatopoetikus eredetűek (TESz.), s ezt a nyelvtudat is érzékelheti. Ebben a vizsgálatban nem releváns adatoknak tekintem őket (vö. JUHÁSZ 1998: 136). Hasonlóan a *szítál* is inkább a hangfestés, hangulatfestés elemének tekinthető.

Az öt kérdéscsoportból a mennyiségileg legtagoltabb és mind a tövekben, mind pedig a képzésekben jelöltebb a 2. és a 3. csoport, melyek onomatopoeitikus szituációi az erősebb, kevésbé kellemes hangadásra, illetőleg a halk vagy akadozó beszédre vonatkoznak. Az első csoportban sok az alkalmi derivátum, továbbá inkább képzésében jelölt. A 4–5. csoportra ugyan szintén jellemző kisebb mértékű tagoltság, s a képzésbeli jelöltség, mégis egységesebb képet mutatnak. Ennek oka az lehet, hogy a beszédre, emberi hangadásra vonatkozó onomatopoeitikus szituációk kapcsán többféle tulajdonság, tényező kerülhet előtérbe a derivátumokban (intenzitás, élesség, tartósság, rövid, de ismétlődő hangadás stb.), s ez okozhatja a változatosságot. A mozgást kísérő és a természeti hangjelenségeknél vagy nagyobb az általánosság, vagy pedig csak egy-egy tulajdonságra vonatkozott a kérdés. Ezeknél a kérdéseknél jellemző több kutatóponton a jelöletlen alakok kizárólagossága — ugyanakkor egy-egy kérdéshez több általános származék is tartozik.

4. A kérdéscsoportokban megfigyelhető bizonyos képző- és tőváltozatosság. A hangutánzás egyes típusaiban is jól elkülöníthető a tipikus és kevésbé tipikus képzők változó volta, az adott igecsoportot és kutatóterületet figyelembe véve.

A legjellegzetesebb onomatopoeitikus képzőknek a *-g*, *-n*, *-t*, *-kol/-kel/-köl* szuffixumok tekinthetők (vö. KISS 1974: 6, BENKŐ 1984: 58, KIEFER–LADÁNYI 2000: 159). Az ilyen derivátumok — főként nyelvjárásokban — tartalmaznak ritkábban előforduló képzőbokrokat is (vö. BENKŐ 1984: 58). Emellett a hangutánzó-hangfestő igék belső szabályszerűségeire is felhívják a figyelmet, például a képzőkorrelációk és nagy mennyiségű alakváltozatok, szócsaládosulás tekintetében (vö. KISS 1974: 7–12).

A korpusz adatait tekintve a legáltalánosabb expresszív képző, a *-g* a 3. és az 5. kérdéscsoportot (halk/akadozó beszéd, illetőleg természeti hangadás) többféle onomatopoeitikus tővel jellemzi. A többi csoportban szintén található egy-egy ilyen képzésű igealak nagy területi megterheltséggel, például az első csoportban a *bőg* és a *nyafog* (91., 123.), a negyedikben a *csoszog*, *topog* stb. (97., 138., 139.). Ezek lexikalizálódott, jelöletlen derivátumok, ezért is szerepelnek az egyes kérdések tárgyalásakor ()-ben. Bizonyos szituációkban a *-g*-vel verseng a szintén gyakorító *-gat/-get* képzőbokor, s akár több kutatóponton is megjelenik pl. *hümmöget* (114.), *topogat*, *csattogat* (138.).

A mozzanatos *-n* és *-t* képzők szintén megjelenhetnek az általános tartós hangadást mutató onomatopoeitikus szituációkban is, a *-g* képzővel korrelációban, bár jóval kisebb területi megterheltség jellemzi őket, például: *csosztat* (97.), *hümment* (114.), *suhitt* (a jégeső, 179.).

A sajátos képzőbokrok s a velük alkotott derivátumok már az egyes csoportoknál részletesen szerepeltek, így most összesítve, felsorolásszerűen következnek:

Funkció	Képző	Derivátum
„visszaható”	<i>-ódik</i>	<i>tipródik</i> (139.), <i>sipákulódik</i>
	<i>-kodik/-ködik</i>	<i>siëkodik</i> (91., 135., 136., 149.)
mozzanatos és/vagy intenzitáscsökkenést kifejező	<i>-incsel</i>	<i>röhincsel</i> (140.)
	<i>-orász/-örész</i>	<i>gajdorászik</i> (133.), <i>csöpörész</i> , <i>pötyörész</i> , <i>csatorász</i> (179.)
	<i>-orcul/-örcül</i>	<i>höbörcül</i> (114.), <i>tiporcul</i> (98., 138.)
	<i>-icál/-icél, -icül/-icül</i> <i>-incul/-incül</i>	<i>mormicul</i> , <i>dörmicul</i> (120., 114.), <i>höbincül</i> (114.), <i>nyifáncul</i> (123.)
	<i>-itál</i> <i>-tul/-tül</i>	<i>susmitál</i> (114. 120.), <i>retyetül</i> (136.), <i>csöpitül</i> (163.)

Ezek a képzőbokrok általában a tartósság kifejezésével állnak szemben, illetőleg ahhoz képest jelentésüknek megfelelő összetevőkkel árnyalják a derivátumokat, s általában a kutatóterületen nem nagy megterheltséggel fordulnak elő. A korpusz a viszonylag kevés kérdés ellenére is igen változatos nyelvi anyagot mutat. Ennek egyik oka az onomatopoezis természetéből adódó képzésbeli és tőváltozatosság, másfelől a területi kötöttség, a tagoltság nyelvföldrajzi vonatkozásai (vö. IMRE 1987: 6–7, 21, 42–46).

5. A dolgozatban elsősorban a hangutánzó igék morfológiai jellegű vizsgálatát tűztem ki célul, így a korpuszbeli adatok területi kötöttségének vizsgálata nem tartozik szorosan a tárgyhoz. A területi összefüggésekre ezért itt csupán röviden utalok.

A kutatópontok megterheltsége összességében igen vegyes képet mutat. Kőszeg-Hegyalja és az Őrség területe sok jelölt derivátumot tartalmaz, míg Muravidéken több olyan pont is akad, ahol egy ilyen adat sem található. GUTTMANN szerint a területen sok az általános, köznyelvi megnevezés, de jó néhány archaizmust is sikerült gyűjteniük (GUTTMANN–KÖBÖLKUTI 1987: 15). Emellett fontos szem előtt tartani azt a körülményt, hogy a muravidéki területen kutatópontként két-két adatközlő válaszolt az összes kérdésre, míg Vas megyében hat-hat megkérdezett személy adatait láthatjuk (i. m. 4–5), s ez az adatok összehasonlíthatóságát is befolyásolja.

A fenti megállapításokat a korpuszra vonatkoztatva elmondhatjuk, hogy főként a mozgással járó, illetőleg a természeti hangjelenségek megnevezésekor található a Muravidéken is több archaikus kifejezés. Ilyen a *tiporcul*, *csöszmörög* (98.), *csöpitül* (263.), *morog* (az ég), *rastog*, *rastan* (az ég villámláskor, 160.) stb. Mivel a nyelvatlaszokban olyan nyelvi állapot rögzül, amely részben már elmúlt (vö. DEME 1975, idézi KISS 2006: 130), a fenti vázlatos megjegyzésekből nem vonhatók le messzemenő következtetések. Mindenesetre a Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza további adatainak figyelembevételével árnyalhatjuk az itt vázlatosan kialakított képet.

A derivátumok nyelvföldrajzi vonatkozásainak vizsgálatát térben is kiterjeszthetjük, segítségül hívva A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) vagy A romániai magyar nyelvjárások atlasza (RMNYA.) ide vonatkozó térképlapjait. A vasi és muravidéki atlasz 163. kérdését (csak pár csepp eső esik) vettem össze a MNYA. 609. térképével (szitál az eső). Az adatolt igék közt itt is a legelterjedtebb a *szemerkél, szemereg*, amelyek nem onomatopoetikus eredetűek. A válaszor így is változatos képet mutat: a *csöpörög, csöpörész* területileg kevésbé kötött. Sajátos a *ködöl : ködlik*, amely nem onomatopoetikus, valamint a *lajházik ~ lanyházik*, amely az intenzitás mértékére utalhat. Területileg ez a változatosság nem tömbszerűen jelenik meg, inkább elszórtan, kisebb csoportokban. A vasi és muravidéki atlasz térképének sajátos, talán kizárólagos adatai a *pötyörög* s a *maszatul* a MNYA. térképén nem szerepel, ugyanakkor a MNYA. térképén ezen a területen is jelzett *ködöl* szóalakra nincs adat a célatlaszban.

Mivel az égdörgésre (169.) a vasi és muravidéki területen sajátos megnevezés a *morog*, lehet területi kötöttsége. A nagyatlasz 608. térképe, s a RMNYA. 2966. lapjai szintén a mennydörgésre kérdeznek rá. A MNYA. válaszorában jellemzők a *dörög/zörög*, s az Alföldön és a Tiszántúlon a *zeng/zöng* adatok, valamint a Dél-Dunántúlon a *görget*. A romániai kutatóterületeken általános a *dörög/mendörög*, szórványos a *csattan*, a legkeletibb pontokon (a moldvai területen) a *durrag*, valamint a Székelyföldön tömbszerűen megjelenik a *görget*. A két átfogó atlasz anyagában nem fordul elő erre a kérdésre a *morog* vagy a *morran*, tehát a vasi és muravidéki területhez köthető jelentségről lehet szó.

A dolgozatban az expresszív képzés morfológiájának előtérbe helyezése miatt csupán problémafelvetésre volt lehetőség a tagoltság nyelvföldrajzi vonatkozásában, ez a nagy vonalakban felvázolt összehasonlítás kiindulásnak tekinthető a további kutatásokhoz.

VARGA MÓNIKA

Irodalom

- BALOGH LAJOS–KIRÁLY LAJOS (1976): *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND (1954): Egy hangfestő igecsoport. *Magyar Nyelv* 50: 254–274.
- BENKŐ LORÁND (1967a): A nyelvföldrajz történeti tanulságai. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 24: 29–48.
- BENKŐ LORÁND (1967b): A belső keletkezésű szókészlet. In: BENKŐ LORÁND szerk.: *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 307–312.
- BENKŐ LORÁND (1984): *A magyar fiktív (passzív) tövű igék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- D. BARTHA KATALIN (1958): *A magyar szóképzés története. (Magyar történeti szóalaktan 2.)* Budapest, Tankönyvkiadó.

- GUTTMANN MIKLÓS–KÖBÖLKUTI KATALIN (1987): *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlasza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 182. Budapest.
- GUTTMANN MIKLÓS (1990): A hangutánzó igék néhány alaktani, hangtani, jelentéstani sajátossága a muravidéki nemzetiségi magyarság nyelvében. In: SZABÓ GÉZA szerk.: *Nyelvtudomány. Magyar dialektológia. Szlavisztika*. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 6. Szombathely. 17–34.
- IMRE SAMU (1987): *Nyelvjárási szóképzletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelv-atlasz anyaga alapján*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1989): Toponímia és onomatopoezis. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk.: *Névtudomány és művelődéstörténet*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest. 116–120.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1994): Megjelenőben új etimológiai szótárunk. *Magyar Nyelvőr* 118: 335–340.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1996): A magyar onomatopoezis történetéhez. *Magyar Nyelv* 92: 174–181.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1998): A hangutánzás nyelvtörténeti és nyelvföldrajzi kérdéseire. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék. 133–138.
- JUHÁSZ DEZSŐ (2000): Szójelentés és nyelvföldrajz. In: GECSŐ TAMÁS szerk.: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 4. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 134–141.
- JUHÁSZ DEZSŐ (2001): A nyelvjárási régiók. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris. 262–324.
- KESZLER BORBÁLA (2000): A szóképzés. In: KESZLER BORBÁLA szerk. *Magyar Grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 307–320.
- KIEFER FERENC–LADÁNYI MÁRIA (2000): A szóképzés. In: KIEFER FERENC szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 137–164.
- KISS JENŐ (1974): Gondolatok az onomatopoezis kutatásáról néhány finnugor nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 76: 3–21.
- KISS JENŐ (2006): Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükséges voltáról. *Magyar Nyelv* 102: 129–142.
- LADÁNYI MÁRIA (2000): Képzett szavak jelentése: lexikális, aktuális és potenciális jelentés. In: GECSŐ TAMÁS szerk.: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 4. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 179–184.
- LADÁNYI MÁRIA (2003): A hangadást jelölő igék a magyarban: lexikai jelentés és szintaktikai struktúra. In: KIEFER FERENC szerk.: *Igék, főnevek, melléknevek. (Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről)*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 28. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 44–56.
- LADÁNYI MÁRIA (2007): *Produktivitás és analógia a szóképzésben. Elvek és esetek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LADÁNYI MÁRIA (2008): Produktivitás és analógia a szóképzésben: a magyar főnévképzés néhány esete. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 349–430.

- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. (1968–1977): *A magyar nyelvjárások atlasza*. 1–6. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RMNyA. = JUHÁSZ DEZSŐ szerk. (1995–2010): *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. 1–11. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pharma Press.
- T. SOMOGYI MAGDA (2000): *Toldalérendszerelésünk vitás kérdései*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ZSILINSZKY ÉVA (2003): Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 173–203, 372–391, 618–631, 725–738, 804–823.

A családfamodell és következményei*

1. Viszonylag ritkán készülnek olyan dolgozatok, amelyek a nyelvtudomány mai arculatát kialakító irányzatok elméletével-módszertanával kapcsolatban vetnének fel kérdéseket: az axiómaként kezelt tudományos tételeket jórészt fenntartások nélkül elfogadjuk.

A tekintetben ugyanakkor, hogy az efféle hozzáállás mennyire lehet indokolt és előremutató, mégis kissé elbizonytalanodunk, ha a sokak által máig a legnagyobb magyar nyelvtudósnak tartott GOMBOCZ ZOLTÁN¹ azon gondolatait is szemügyre vesszük, amelyek a kutatóktól elvárható attitűd vonatkozásában fogalmaznak meg igen határozott irányelveket.

A jeles nyelvész kiemeli: „hogy a kutatóra elsőrendű fontosságú, hogy tisztában legyen annak a tárgynak a természetével és körével, melynek kifejlődését vizsgálja, nem szorul bizonyításra” (1898a: 7). Ehhez pedig a tudósnak meglátása szerint „szüksége van arra, hogy időről-időre, a napi munkát félretéve, tudománya alapkérdései felől elmélkedjék” (1915a: 107–108), és ezt lehetőleg historiográfiai keretben tegye, hiszen „csak a múlt ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének kulcsát” (1909a: 241).

Mindezek alapján dolgozatomban ezúttal a nyelvészet egyik régóta általánosan elfogadott tételét, a nyelvrokonság bemutatására használt családfa-teóriát vizsgálom felül. Bár ennek során a schleicheri nézetek több mint százéves hagyományának szemléleti problémáira igyekszem rámutatni, elemzésem a legkevésbé sem azért született, mert kételkednék a történeti-összehasonlító iskola teljesítményében, hanem éppen azért, mert a nyelvészet ezen ága érdemes a kritikára — tudományossága és eredményeinek alapvető jelentősége vitathatatlan. Az itt megfogalmazott észrevételek mindamellettt természetesen nem is önmagukért valók: annak a modellnek az elméleti-módszertani háttérét alapozzák meg, amire mint a klasszikus koncepció egy lehetséges modernizálására egy következő írásomban teszek majd javaslatot.

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Kivételes, nemzetközi mércével mérendő szakmai nagyságról részletesen lásd FEHÉR filológiai jellegű összefoglalóját (2011b).

Miután a tanulmány ötlete nem kis mértékben köthető GOMBOCZ kijelentéseihez, szinte magától adódik, hogy a nyelvrokonság kérdéskörét ezeknek megfelelően, vagyis egyfelől a nyelvi folyamatok empirikus vizsgálatára támaszkodva és tudománytörténeti közelítésmóddal, másrészt a kiváló tudós finnugrisztikai-turkológiai publikációiból kiindulva tárgyaljam.

2. GOMBOCZ korának, a 20. század elejének hazai újgrammatizmusa szemléletmódját tekintve az 1850-es években formálódó történeti-összehasonlító iskola szerves folytatása: ezt a korabeli általános vélekedést tükrözik a jeles tudós azon kijelentései, amelyek a magyar nyelvészet fellendülését a finnugristáknak, azok körén belül is — BUDENZ JÓZSEF, majd SZINNYEI JÓZSEF méltató említésén túl — elsősorban HUNFALVY PÁLnak tulajdonítják (GOMBOCZ 1909e: 417, 1910a, 1911c, 1919: 156, 1921b, 1925: 81, 1925/1938a: 96, 1927/1938: 110–111, 1930/1960: 9–10).²

HUNFALVY személyének historiográfiai kiemelése a nyelvrokonság-kutatás axiomatikus háttérösszefüggései szempontjából sem elhanyagolható. Munkásságát áttekintve ugyanis kitűnik: az anyanyelvet éppúgy a beszélőközösségen kívüli, tudatos tanulással megismerhető kommunikációs eszköznek látta, mint az új ortológia hívei,³ ám ehhez az álláspontjához nem a 19. század utolsó harmadának nyelvújítási harcaiban, hanem már korábban, a nyelvhasználat kapcsán jutott el.

HUNFALVY, akit a nyelvőrző SZARVAS GÁBOR nem véletlenül tartott a tudós példaképek között számon,⁴ az ötvenes években egyebek mellett a romantikus ERDÉLYI JÁNossal a török–magyar–finn szavak összevetéséről vitázva fejtette ki, hogy a nyelv nem más, mint egy objektum, „melynek minden izikéje meglett, minekelőtte az eszmélet tárgyává tehetné” (1855: 65).⁵ Ezért „jóllehet az emberi gondolkodó tehetség sajátos, ösztönszerű természetének nyilatkoztatjuk, mégis mindenkinek tanulnia kell, akár szíttá legyen azt anyja tejével, akár nem. (...) a különbség, melly az úgynevezett anyanyelv tanulása és más nyelv között van, bármily nagy is a tanulóra nézve, nem tesz semmit ahhoz, minél fogva mondjuk, hogy mindenkinek tanulnia kell a’ maga nyelvét” (1855: 65).⁶ Mivel pedig „nincs nyelvlángész, melly az anyja tejével beszítt nyelvet bár egész terjedelmében mindenestül bírhatná” (1855: 65)⁷, a szakember feladata, hogy közvetítse a

² A kérdés mai, ezzel egybevágó megítéléséhez lásd például BÁRCZI 1953: 125, BALÁZS 1970: 15–24, PUSZTAY 1977: 107, 157–164, HAJDÚ–DOMOKOS 1978: 13–15.

³ Erről részletesen lásd NÉMETH G. 1960, LÁNCZ 1982, FEHÉR 2011a: 65–69, a kérdéskör komplex, nyelvészeti elemzését SÁNDOR 2001b, átfogó, nyelvfilozófiai tárgyalását pedig BÉKÉS 1985, 1997.

⁴ Vö. LÁNCZ 1982: 10–12, 25–26, 30, 117, BÉKÉS 1997: 180–181.

⁵ Lásd még BÉKÉS 1997: 165.

⁶ Továbbá BÉKÉS 1997: 165.

⁷ Vö. BÉKÉS 1985: 48–49, 1997: 165.

tudomány által rendszerezett nyelvi formákat, azaz hogy megtanítsa az egyéneknek az anyanyelvüket (1855: 66).⁸

Ezek következtében HUNFALVY szerint a jól művelt nyelvészet tárgyában és módszerében egyaránt a természettudományokhoz hasonlítható, hiszen — ahogy később GOMBOCZ is utalt e felfogás lényegére — az utóbbi az élővilág, az előbbi a szellem „vakon működő törvényeit” vizsgálja (GOMBOCZ 1921/1938b: 72, 1922/1997: 86, 1931: 6).⁹

Ez a gondolatmenet ugyanakkor egyrészt nem eredeti, másfelől nem meglepő egy 19. századi finnugristától. Jól tudjuk, hogy a történeti-összehasonlító iskola szellemi atyja, AUGUST SCHLEICHER tulajdonképpen ezzel az érveléssel vezette be az ún. naturalizmust a nyelvészetbe (1865/1878)¹⁰, majd ennek megfelelően — CHARLES DARWIN elméletéből (1859/2005) is merítve (SCHLEICHER 1863/1878) — dolgozta ki a nyelvek származási viszonyainak bemutatására „Stamm-baumtheorie”-jét.¹¹

Bár GOMBOCZ írásaiban leszögezte, hogy a 20. század elejének nyelvésze a nyelvi folyamatokat az emberektől eltávolító természetitörvény-koncepciót már elutasítja (1898a: 61, 1915a: 102, 1921/1938b: 72, 1922/1997: 86), úgy tűnik, a nyelvrokonítás területén az efféle szemléletmód elleni tiltakozás jórészt elv maradt. A továbbiakban arra igyekszem rámutatni, hogy a SCHLEICHER–HUNFALVY-féle „naturalizmusból” adódó alapvető, ám nem tudatosított tétel, miszerint a nyelvek voltaképpen abszolút létezők — latens(ebb) formában ugyan, de — a családfa-metafora révén a finnugrisztikát egészen máig uralja.¹²

3. Az a nézet, miszerint az egyes közösségi nyelvek mindig egyetlen előzményre vezethetők vissza, a hazai történeti-összehasonlító nyelvtudományban a 19. század végétől axióma.

Ebben a kérdésben nagyrészt már az 1870-es években kezdődő „ugor–török háború” szembenálló felei sem tértek el egymástól.¹³ Az ugyanis, hogy a magyarnak ne csak egy, hanem akár két elődnyelve lehessen, a vita ideje alatt pusztán VÁMBÉRY ÁRMIN részéről vetődött fel, de nála sem meghatározóan és kö-

⁸ Emellett BÉKÉS 1985: 49, 1997: 165; lásd még HUNFALVY-nak a MÁTYÁS FLÓRIÁN nyelvhasználatát bíráló okfejtését (STEMLER 2004: 38–39).

⁹ Vö. még a rekonstrukciók vonatkozásában GOMBOCZ 1898a: 60, illetve HUNFALVY nézeteit taglalva BÉKÉS 1997: 165–167.

¹⁰ Lásd továbbá RÓNA-TAS 1978: 125, H. TÓTH 1996: 119–120, MÁTÉ 1997: 63–64, illetve még BYNON 1997: 74.

¹¹ Vö. RÓNA-TAS 1978: 91–95, BÉKÉS 1993: 45, 1997: 197–198, H. TÓTH 1996: 118–119, MÁTÉ 1997: 64–65, 67, ROBINS 1999: 192–196, BEZECZKY 2002: 30, SÁNDOR 2011: 69, 72, 75, 78.

¹² Ehhez lásd még RÓNA-TAS 1978: 95–97, 125, SZILÁGYI N. 1999: 350, CSERESNYÉSI 1994: 4, SÁNDOR 2011: 10, 21, 69, 76–77, 81.

¹³ BÉKÉS 1991: 93, 1993: 48–49, 1997: 197, 199.

vetkezétesen (1869, 1882, 1895);¹⁴ a polémia konkrétumok felvetésével, nagyjából azonos tényeket elemezve arról folyt, hogy a magyar valamiféle finnugor vagy törökségi alapnyelv leágazása-e (BÉKÉS 1997: 195).¹⁵

GOMBOCZ korábban ráadásul ez a dilemma is a múlté. A jeles tudós az általános szakmai vélekedéssel összhangban a két tábor közti ellentétet olyan tollpárbajok sorozatának tekintette, amely a 19. század végén BUDENZ és HUNFALVY elsöprő győzelmével zárult le (1927/1938: 110, 1930/1960: 9–10), ezért VÁMBÉRY újabb törökpárti cikkeit és THÚRY JÓZSEF hasonló szellemiségű munkáit csupán mint az egykori küzdelem utóvédharcait szemlélte (GOMBOCZ 1906b, 1907/1938, 1911e: 129). Ebből adódóan tulajdonképpen a jelenleg is elfogadott nyelvészeti álláspontot képviselte, amikor dolgozataiban napjaink összehasonlító módszertanát immár letisztult formájában jelenítette meg,¹⁶ erre alapozva pedig nyelvünk kizárólagos finnugorságát tényként kezelte.¹⁷

4. Nem nehéz észrevenni, hogy az egyszülős származtatás az indoeurópai nyelvészet révén elterjedt családfa-koncepció szükségszerű (a priori) metodológiai következménye. A modell szerint ugyanis az egyes nyelvek mindig valamilyen egyedüli ősként kezelt elődnyelv elsődleges vagy közvetett differenciálódásával jönnek létre, így más nyelvekkel való rokonításuk pusztán a kikövetkeztetett közös alapnyelvre hivatkozva képzelhető el (RÓNA-TAS 1978: 95–97, 391, CSERESNYÉSI 1994: 1, 3, SZILÁGYI N. 1999: 357, SÁNDOR 2011: 72, 76–77).¹⁸

Több, a genézisben eltérő mértékben szerepet játszó nyelvvelőzmény vegyülése és egy ebből adódó relatív rokonsági rendszer e felfogásban tehát még elviekben is kizárt. „A keveréknyelv nem létező fogalom: nincsenek kevert nyelvek, amiként egy egyén vagy egy szervezet sem lehet más, mint szigorú egység” — szól az eredeti schleicheri tanítás (1850: 27; magyarul idézi CSERESNYÉSI 2004: 200).¹⁹ ANTOINE MEILLET megismétli ezt a közkeletű gondolatot, „majd levonja a konklúziót, hogy a nyelvek történetének rekonstrukciója azért lehetséges, mert egyetlen rendszerből indulunk ki. Ha két kiinduló rendszerrel és ezek egymásra gyakorolt hatásával dolgoznánk, akkor a módszereink csődöt mondanának” (CSERESNYÉSI 2004: 200);²⁰ ezért csak egy össel számolhatunk, aminek ered-

¹⁴ Vö. még GOMBOCZ 1930/1960: 9, PUSZTAY 1977: 94, 104–105, HAJDÚ 1981: 176, BÉKÉS 1997: 191, 196, SÁNDOR 1999: 606, 2011: 62, 266–267, 417, 419–420, BEREZCKI 2010: 37.

¹⁵ Részletesen lásd továbbá PUSZTAY 1977: 92–107, RÓNA-TAS 1978: 432–437, CSER 1999: 279–280, 2006: 506, BEREZCKI 2010: 36–37.

¹⁶ GOMBOCZ 1904a: 460, 1906a: 475, 1907c: 319, 1907/1938, 1908a: 329, 1910c, 1911a: 354, 356, 1914, 1915a: 102–103, 1925/1938b, GOMBOCZ–MELICH 1912: 300.

¹⁷ GOMBOCZ 1902c, 1907d: 17, 1908c, 1910b, 1910d: 351, 1923–1927: 33, 1925/1938b, 1925–1926/1940: 63–64, 1931/1938: 142.

¹⁸ Esetleg vö. még PUSZTAY 1977: 55, BYNON 1997: 64, BEZECZKY 2002: 34.

¹⁹ Lásd továbbá SÁNDOR 2011: 73.

²⁰ Vö. még BEZECZKY 2002: 34–35.

ményeképpen pedig „a rokonság mindig valami abszolút, sohasem fokozatos” (RÓNA-TAS 1978: 109).

Ennek tükrében korántsem meglepő, hogy a 19. és 20. század fordulóján HUGO SCHUCHARDT nyelvi mixtúrákat feltételező kijelentéseit és kutatásait (vö. 1882a, 1882b, 1882–1888, 1909 stb.) elutasították. A nemzetközi nyelvtudományban ez idő tájt nyelvek vegyüléséről egyáltalán nem volt ildomos említést tenni,²¹ a nyelvcsaládok tekintetében pedig ilyesmiről még manapság sem szokás, sőt egyenesen tilos is beszélni.²²

Lényegében így jártak el a korabeli magyar nyelvészek, köztük GOMBOCZ is, aki — mialatt a nyelvhasználat legfőbb feladatait kifejezetten a családfamodellből adódó rekonstrukciók jegyében fogalmazta meg²³ — többször szóba hozta ugyan a nyelvkeveredést, ám erre pusztán mint a leszármazási kapcsolatokat nem befolyásoló érintkezési jelenségre, elvi lehetőségként²⁴ vagy dialektológiai vonatkozásban²⁵ tett utalást.

Napjaink nyelvrokonítása szintén SCHLEICHER axiómájához igazodik, ahogy ezt többek között a finnugrista HONTI LÁSZLÓ nemrégiben tett kijelentése is híven mutatja: „összehasonlító nyelvészettel foglalkozó tudományos kutatók szokták tudni, hogy egy-egy nyelvnek egy előzménye van, pl. a franciáé a latin, s a francia latinságát a kelta és a germán hatás nem »hibridizálta«, vagyis nem lett belőle »újlatin–kelta–germán« nyelv” (2010: 210).²⁶ A negyvenes évektől azonban rendszeressé válnak a pidzsin és kreol nyelvészeti vizsgálatok, majd felfedezik a nem lingua franca kiindulású kevert nyelveket is, így az érintkezéseknek a genezisben játszott szerepét a későbbiekben csak bajosan lehet kétségbe vonni vagy elhallgatni.²⁷ Ezért a nyelvrokonítás kérdéseivel foglalkozó szakemberek az ún. kontaktusnyelvek létezését újabban elismerik, azonban ezek keletkezéstörténeti jellemzőit a családfa-teória előfeltevései szempontjából már mellékesnek ítélik: „a mai tudósi konszenzus szerint a »normális« nyelvek »normális« esetben valamely nyelvcsaládba tartoznak” (CSERESNYÉSI 1994: 2).²⁸

²¹ RÓNA-TAS 1978: 125–127, 267–268, BEZECZKY 2002: 37–39, SÁNDOR 2011: 73; további adalékként WARDHAUGH 2002: 53.

²² Vö. RÓNA-TAS 1978: 267–262, CSERESNYÉSI 2004: 198, 200–201, SÁNDOR 2011: 73; a két-nyelvűség megítélése kapcsán lásd még SÁNDOR 2011: 271.

²³ GOMBOCZ 1915a: 102–103, 1922/1997: 88, 90, 1929: 4, 1929–1935/1949: 15.

²⁴ GOMBOCZ 1901a, 1902–1903/1997: 27, 1904b: 545, 1905a: 160, 1905b: 242, 1922/1997: 122–123, 1925–1926/1940: 67–68.

²⁵ GOMBOCZ 1902–1903/1997: 61, 1909b: 96, 1922/1997: 99–100, 104.

²⁶ Lásd még egészen hasonlóan H. VARGA 2001: 247–248, ITKONEN 2010: 247.

²⁷ Vö. BYNON 1997: 231–236, FODOR 1999: 1191–1193, WARDHAUGH 2002: 53, CRYSTAL 2003: 420–422, CSERESNYÉSI 2004: 198, 202–210, 214–221, továbbá még SÁNDOR 1998: 82.

²⁸ A szerző fordítása. Az eljárás konkrét megjelenéséhez vö. például ITKONEN 2010: 247, 250.

5. Bár azt, hogy sok nyelvnek több őse is lehet, „a modern összehasonlító nyelvészet művelői általában nem fogadják el, abban ma minden mérvadó kutató egyetért, hogy a kontaktusnyelveket (kevert nyelveket, pidzsineket és kreolokat) nem lehet egyszerűen egy nyelvcsaládhoz kapcsolni — esetleg éppen ez az egyik lehetséges definíciójuk” (CSERESNYÉSI 2004: 202).

Így magára a keveredés empirikus tényére is jórészt az angol, francia, spanyol, holland vagy portugál gyarmati pidzsinekkal és kreolokkal közvetlenebbül szembesülő indoeurópai nyelvészek reagálnak, akik viszont — a problémát kevéssé érzékelve — az efféle nyelvetkeztetési folyamatokat olyan marginális jelenségeknek tekintik,²⁹ amelyek a schleicheri logikával megállapított klasszikus rokonsági viszonyok érvényességét nem befolyásolják, sőt egyes vélemények szerint kivételes természetük miatt éppenhogy erősítik. Ezt az utóbbi álláspontot képviseli többek között H. VARGA MÁRTA, aki a kérdés kapcsán sarkosan kijelenti: ha az a felvetés, hogy minden nyelv keveredés eredményeként jön létre, csak némi realitással is rendelkezne, akkor például az indogermán és az uráli nyelveknek olyan nagyfokú szerkezeti hasonlóságokat vagy még inkább egyezéseket kellene felmutatniuk, mint amilyeneket a kreoloknál tapasztalhatunk (2001: 247–248).³⁰

A családfa-koncepció másfél százados hagyományának erejéről tanúskodik az a ROBERT A. HALL (1966) nyomán a kreolisztikában elterjedt eljárás is, amelyik a kontaktusnyelveket mixtúráknak tartja, és nem sorolja be a szokásos családok egyikébe sem, ám arra hivatkozva, hogy esetükben szintén nem genetikusan értelemben beszélhetünk keveredésről (RÓNA-TAS 1978: 271), keletkezésüket mégis abszolút módon, egyetlen előzményhez kötve jeleníti meg.

„HALL szerint nincsenek »tisztá« nyelvek, bizonyos mértékig minden nyelv kevert, ez a keveredés azonban lehet igen magas fokú, elméleti esetben a két különböző eredetű összetevő azonos mértékű is lehet. A gyakorlatban azonban ez sohasem fordul elő. A pidgin és az angol, a kreol és a francia között a nyelvi rendszer egészére kiterjedő egyezéseket lehet megállapítani, míg ezek és a megfelelő bennszülött nyelvek között az egyezések ugyan nagyszámúak, de elszórtak és kevéssé rendszerszerűek. HALL a pidgint egy angol, a kreolt egy francia nyelvnek tartja, s szerinte a protopidgint ugyanúgy lehet rekonstruálni, mint bármely más, genetikusan osztályozható nyelvet. A pidgin nyelvek tehát csak abban különböznek az összes többi nyelvtől, hogy bennük a változások sokkal gyorsabban” (RÓNA-TAS 1978: 270–271).³¹

²⁹ Erről ANTAL szerk. 1984: 199, CSERESNYÉSI 1994: 2, 2004: 200, WARDHAUGH 2002: 53–54, CRYSTAL 2003: 417, ITKONEN 2010: 250–251.

³⁰ Vö. még HONTI 2010: 219, 228–229, bizonyos értelemben SÁNDOR 2011: 279–280.

³¹ További adalékokhoz lásd még RÓNA-TAS 1978: 247, 267–272, 366, ANTAL szerk. 1984: 199–204, WARDHAUGH 2002: 65, esetleg BEZECZKY 2002: 37–39, CSERESNYÉSI 2004: 212; ilyen

Nem véletlen, hogy HALL gondolatmenetének megjelenésével közel egy időben olyan merész elképzelések is születtek, amelyek a különböző pidzsinok és kreolok szerkezeti analógiáit egyenesen egy a történeti-összehasonlító iskola módszertanával kikövetkeztetett — kétszeres és szinte teljes szókészletcserén (relexifikáción) átesett — közös lingua francából magyarázták.

Noha számos esetben kizárható bármiféle portugál jellegű közvetítő előnyelv megléte (CRYSTAL 2003: 423), a relexifikáció lehetősége pedig általában véve is erősen vitatható (WARDHAUGH 2002: 66–67), a 20. század derekától KEITH WHINNOM valamennyi európai elemű pidzsin és kreol őseként egy a középkori mediterrán térségben használatos protoportugál hajózási zsargont tett fel (1965), majd LORETO TODD a hetvenes években ennek az ún. szabir alapnyelvnek már a kettéválások révén differenciálódó családi leágazásait is megrajzolta (1974).³²

6. Mindazonáltal az egyszülős származtatás elvét követve nem pusztán az ún. kontaktusnyelvek keletkezésének modellezése problematikus, hanem tulajdonképpen minden más nyelv eredetviszonyainak felvázolása is.

E tekintetben a schleicheri elképzelés akkor lehetne igazán kielégítő, ha a feltételezett alapnyelvet beszélő közösség „egyedül volna a világon, és úgy kezdene csoportokra oszlani, majd az újabb csoportok további csoportokra, hogy közben egyiknek sem volna alkalma semmilyen más csoporttal találkozni és tartós kapcsolatokat kialakítani” (SZILÁGYI N. 1999: 352).³³ Mivel azonban ez a helyzet irreális, a családfa-metafora megtévesztő, mert a vele szerkezetileg egyező sajátosságokat aránytalanul hangsúlyozza, a nem ilyeneket meg az észrevehetetlenségig elrejt (SZILÁGYI N. 1999: 352),³⁴ ebből kifolyólag a rokonság fogalmi értelmezését szűkre szabja, és az alakulási folyamatokról egyoldalú képet közvetít: az egyes nyelveket úgy tünteti fel, mintha azoknak csak egyféle forrásból származó jelenségeik lennének, de legalábbis ezek adnák lényegi jegyeiket, és hozzájuk minden egyéb tulajdonság pusztán szervesen, valamiféle járulékos motívumként kapcsolódna.³⁵

Nyilvánvaló, hogy „nemcsak attól beszélünk mi magyarul, hogy a kezét finnugor eredetű szóval *kéz*-nek mondjuk, a követ meg *kő*-nek, hanem attól is, hogy a búzát régi török eredetű szóval *búzá*-nak hívjuk, a bojtortját *bojtorján*-nak, a galambot szláv eredetű szóval *galamb*-nak, a baktort meg német eredetű szó-

érveléshez a magyar szakirodalomból — nem a pidzsin és kreol nyelvek vonatkozásában, hanem finnugrisztikai tekintetben — vö. például FEJES 2010.

³² Vö. BYNON 1997: 233–235, CRYSTAL 2003: 423, CSERESNYÉSI 2004: 212, továbbá WARDHAUGH 2002: 65–67, illetve ez utóbbi korrekciójaként BEZECZKY 1996: 439, 442. Lásd esetleg még H. VARGA 2001: 245–246.

³³ A szerző kiemeléseit töröltem; lásd még némileg SÁNDOR 2011: 426.

³⁴ Vö. másfelől közelítve SÁNDOR 2011: 69–79.

³⁵ Lásd emellett CSERESNYÉSI 2004: 200.

val *bakter*-nek” (SZILÁGYI N. 1999: 356). Az összehasonlító iskola képviselői azonban arra hivatkozva, hogy a szókincs elegyíthető, a grammatika viszont genetikusan jórészt egynemű, a különféle történeti sajátosságcsoportok közül a klasszikus családokba besorolt nyelvek esetében eredetinek kizárólag egyet ismernek el (BYNON 1997: 67, emellett RÓNA-TAS 1978: 372–374).³⁶

A nyelvtan és a szókészlet efféle elkülönítése tulajdonképpen magából a családfamodellből adódik, az elv a nyelvészetben is SCHLEICHER koncepciójával karöltve tűnik fel. MAX MÜLLER után e tételt teljesebb formájában MEILLET fejtette ki, aki úgy vélte, hogy a rendszerben lehetnek ugyan érintkezésekből származó újabb elemek, és megváltozhat a grammatika is, de ez utóbbi hagyományozódása szigorúan egyágú, így módon az egy nyelvhez való tartozás mindig abszolút marad: meglátása szerint az a cigány, aki örmény nyelvtant és romani szavakat használ, egyértelműen örményül beszél (vö. RÓNA-TAS 1978: 113, 126–127, 271, BEZECZKY 2002: 37, CSERESNYÉSI 2004: 200).³⁷

7. Ennek a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a 19. század vége óta a hazai nyelvudományban is élesen elválasztják az ősi jegyeket a kontaktushatásokkal magyarázott ún. jövevényszóktól.

Ezek differenciálását például már GOMBOCZ sem egyszerűen csak alapvető metodológiai követelménynek tartotta,³⁸ hanem etimologizáló tevékenységét is nagy mértékben e kérdés köré szervezte. Az összehasonlító nyelvészetet az újgrammatizmussal tudatosan ötvözve³⁹ kortársaival együtt mindenekelőtt arra törekedett szófejtéseiben, hogy — az ugor–török háború utáni zűrzavarban valamilyen rendet teremtve — markánsan elkülönítse nyelvünk örökölt (tehát finnugor) rétegét azoktól a (főként törökségi eredetű) szavaktól, amelyek igen hosszú ideje részei a szókincsünknek, ám a családfaelmélet logikáját követve ahhoz nem genetikusan tartoznak.⁴⁰

A magyar nyelvudomány e tekintetben máig nem változott. Az etimológiákat továbbra is az alapszavak és a másodlagosnak vélt átvételek kategorikus elhatárolása jellemzi (ehhez vö. például jelentős történeti szótáraink gyakorlatát; MSzFgrE., illetve TESz.), a nyelvi folyamatokat bemutató munkákban pedig a nem a finnugorból magyarázott szavak jellemzői még mindig kizárólag mint

³⁶ További adalékként SÁNDOR 2011: 271.

³⁷ A nyelvi érintkezések problematikája kapcsán pedig általában véve SÁNDOR 2011: 264–284.

³⁸ GOMBOCZ 1898b: 124, 1900c, 1901b: 127, 1902a: 182–183, 1904a: 459, 1904b, 1905b: 242–243, 1906/1938: 6, 1907d, 1907/1938: 10, 12, 1912a: 97–98, 1912c, 1917, 1921a, 1925–1926/1940: 66–67, 1930/1960: 5–6.

³⁹ Vö. GOMBOCZ 1909e: 414.

⁴⁰ E munkálatok jellegzetes bizonytalanságait lásd ugyanakkor GOMBOCZ 1899a: 835, 1899b, 1900a, 1900b, 1900c, 1901b: 127, 1901c: 247–248, 1903: 420, 1904b, 1905c, 1905d, 1905f, 1906c, 1907a, 1907b, 1907d, 1909c, 1909d: 29, 1915b: 41–45, 1917: 101, 185–189, 1920a: 113, 1924: 174, GOMBOCZ–MELICH 1906: 6, 13, 1912: 244, 246–247, 295, 299.

szókészlet-változási kérdések vetődnek fel (SZILÁGYI N. 1999: 359–360, STEMLER 2004: 25, esetleg SÁNDOR 2011: 278, 426).⁴¹

BÁRCZI GÉZA nyelvészeti bevezetőnek szánt tankönyvében a nyelvi érintkezések kapcsán le is szögezi: „Noha az idegen elemek kicserélése közelíti egymáshoz (rendesen csekély mértékben) a nyelveket, nem szünteti meg a nyelvek önállóságát, a közöttük fennálló minőségi különbségeket. Nyelvek kereszteződéséről tehát helytelen beszélni. Gyakran megtörténik azonban, hogy a nyelvek valóságos harcot vívnak egymással. Ebben az esetben sem szabad nyelvek kereszteződéséről beszélni, mert két nyelv sohasem egyesül úgy, hogy mindkettő eltűnve egy tőlük minőségileg különböző harmadik nyelvnek adjon létet, hanem az egyik nyelv elhull a küzdelem során, eltűnik, megsemmisül, a győztes nyelv pedig az elpusztuló nyelvből változó mennyiségű szót, hosszabb küzdelem esetében néhány formánst vesz át, ezek azonban a fennmaradó nyelv szerkezetében, minőségében módosulást nem jelentenek” (1953: 21).⁴²

Mindezek következtében a hazai összehasonlító nyelvészek az ősi grammatika karakterisztikus állandóságával érvelve a finnugor sajátosságokat a genezis szempontjából napjainkig kitüntetett módon kezelik, „a magyar nyelv más nyelvekből származó elemei pedig — mint olyan zavaró tényezők, amelyek csorbát ejthetnek a rendszer különben olyan szép egyértelműségén — valahogy úgy tűnnek fel, mint amelyek netalán veszélyeztethetnék nyelvünk tiszta finnugorságát és a finnugor nyelvtudomány végső győzelmét” (SZILÁGYI N. 1999: 359).

8. A grammatika és a szókincs geneziszbeli szerepének ilyen megkülönböztetése azonban nem magától értetődő, egyértelmű eljárás. Amellett, hogy ez a distinkció például az inkorporáló és izoláló nyelvek rokonsági viszonyainak feltérképezésekor kivitelezhetetlen (CSERESNYÉSI 2004: 201), továbbá a kontaktus-nyelvészeti vizsgálatok az elmúlt évtizedekben egyéb típusú nyelvek esetében is számos, érintkezésből eredő nyelvtani változásra hívták fel a figyelmet,⁴³ a grammatika folytonosságának tételéből adódó nyelvdefiníciós bizonytalanság a gondolatmenet elvi problematikusságára is rámutat.

Ahogy finnugrisztikai vonatkozásban RÓNA-TAS ANDRÁS írja: „Mettől kezdve beszélhetünk magyar nyelvről? Attól kezdve, hogy kivált a közvetlen rokonival közösen alkotott ugor nyelvből? De hát az obi ugor nyelvek, a vogul és az osztják kiválása lényeges változást okozott-e a maradék nyelvben, azzal, hogy

⁴¹ Ennek konkrét megnyilvánulásaihoz lásd egyebek mellett történeti szintéziseink eljárását (BÁRCZI 1967: 491–499, 507–512, BENKŐ–BERRÁR 1967, HAJDÚ 1981: 15–22, ZSILINSZKY 2005, GERSTNER 2006).

⁴² Vö. még BÁRCZI 1953: 125, 1967: 512, illetve RÓNA-TAS 1978: 367, 421–422; a nyelvtani keveredés lehetetlenségét hirdető elvnek a nyelvváltozatok kölcsönhatásaira is kiterjesztett megfogalmazásait lásd többek között BÁRCZI 1953: 22, BENKŐ 1996, HEGEDŰS 2009: 470–471.

⁴³ Vö. BYNON 1997: 229–231, SZILÁGYI N. 1999: 360–363, CSERESNYÉSI 2004: 199–200, 203–206; a nyelvi érintkezésekről általában véve SÁNDOR 2001a: 119, 125–126, 2011: 264–284.

ők elváltak? Ha a magyar nyelvet azért nevezzük uráli nyelvnek, mert leglényesebb elemei folyamatosak egészen az uráli alapnyelvig, akkor uráli helyett miért nem beszélünk a magyar és persze a finn, a vogul stb. alapnyelvről, hiszen az uráli alapnyelv legalább annyira magyar, mint finn vagy vogul. A folyamatosság önmagában semmit sem mond a differenciálódásról — világosan látjuk, hogy meghatározásunknak ez a leggyengébb pontja” (1978: 375–376).⁴⁴

9. A schleicheri ágrajz — noha a nyelvek kialakulásának szemléltetésére készült⁴⁵ — magáról a változásról nemigen tud számot adni.⁴⁶ A folyamat helyett inkább olyan ősi állapotokat jelenít meg, amiknek viszont az összehasonlító nyelvészek sem tulajdonítanak valódi létet.

Bár a 19. században a hipotetikus indoeurópai alapnyelvre „lefordított” szövegeket is közreadtak,⁴⁷ a kikövetkeztetett alakok megbízhatóságát illetően GOMBOCZ már több írásában óvatosságra intett,⁴⁸ manapság pedig a feltételezett alapnyelvi formák realitásának kérdésében a korábbinál is nagyobb elővigyázatosság tapasztalható.⁴⁹ Ráadásul a nyelvész a rekonstrukció során a jelenből visszafelé haladva jut el a vélt elődnyelvig, ám miután ezt valamilyen rendszerbe foglalta, már erre a közös ősnyelvre hivatkozva állapít meg későbbi, köztes alakokat. Mindez egy olyan módszertani circulus vitiosus eredményez, amelynek során „az, amivel magyarázunk (az alapnyelv), annak segítségével jött létre, amit vele magyarázni akarunk” (RÓNA-TAS 1978: 133).

A nyelvrokonság-kutatás a modell és a változás szembenállásának kérdésére — éppen azért, mert a probléma a teoretikus alapként használt családfaágrajzzal állt elő — megoldást nem, legfeljebb olyan választ adhat, mint THEODORA BYNON, aki a kutatási lehetőségek korlátozott voltára hivatkozva kijelenti: „annak ellenére, hogy módszerünk nem képes feltárni a történeti fejlemények teljes körét, úgy kell tennünk, mintha fánk a valóságot ábrázolná” (1997: 67).⁵⁰

10. Az egyes nyelvek genetikus előzményeit adatok híján persze lehetetlen konkrétumaiban megragadni, a családfa-teória folyamatadekvátságának problé-

⁴⁴ A szerző kiemeléseit töröltem. A kérdéstről bővebben RÓNA-TAS 1978: 372–376, vö. még 250.

⁴⁵ RÓNA-TAS 1978: 93, CSERESNYÉSI 1994: 4, SZILÁGYI N. 1999: 356.

⁴⁶ Lásd továbbá HAJDÚ 1966: 21–23, SIPŐCZ 2006: 290.

⁴⁷ Erről RÓNA-TAS 1978: 94, H. TÓTH 1996: 118, BYNON 1997: 72, MÁTÉ 1997: 68, ROBINS 1999: 193, SÁNDOR 2011: 69.

⁴⁸ GOMBOCZ 1898a: 60, 1899a: 835, 1905e: 472–473, 1906/1938: 6, 1915a: 103, 1922/1997: 91.

⁴⁹ BÁRCZI 1953: 13, 30–31, HAJDÚ 1966: 40, 43, 1981: 105–107, HAJDÚ–DOMOKOS 1978: 65–67, HONTI 1997, 2001, BERECZKI 1998: 31, SIPŐCZ 2006: 296, némileg ITKONEN 2010: 248–249; vö. emellett — tudománytörténeti kontextusban — RÓNA-TAS 1978: 298–302, 359–363, 451, illetve BYNON 1997: 70–72.

⁵⁰ A szerző kiemelését töröltem. Lásd még BYNON 1997: 68, további kritikai elemzését pedig SZILÁGYI N. 1999: 357.

mája azonban mégsem feltétlenül a források szűkösségéből, sokkal inkább a kiinduló koncepcióból adódik.

Teljesen jogos ezzel kapcsolatban SCHUCHARDTnak az a figyelmeztetése, hogy az amerikai dialektusok heterogenitása „nem egy angol nyelvjárás egyféleségéből alakult ki, hanem az angol nyelvjárások sokfélesége rendeződött át egy teljesen más amerikai sokféleséggé. Ha tehát egy amerikai alapnyelvet akarnánk rekonstruálni, akkor is jócskán bajban volnánk, pedig az angol nyelvet igazán jól ismerjük” (RÓNA-TAS 1978: 361).⁵¹

A faábrából ugyanakkor az ilyesfajta változatosság per definitionem hiányzik. A schleicheri modell — akárcsak a darwini leszármazási fa — matematikai értelemben nem más, mint „egy olyan speciális gráf, amelyben bármely szögpontból el lehet jutni bármelyik másikba, de csak egyetlen egyféleképpen” (PODANI 2010: 1180). CSERESNYÉSI LÁSZLÓ egy tanpéldának szánt fiktív eset elemzésén keresztül, amelyben kilenc nyelv huszonhat sajátosságával operál (1994: 4–5), a nyelvföldrajzi vizsgálatok eredményeire támaszkodva szemléletesen rá is mutat a tényre: az egyes dialektális jelenséghatárok kijelölésével egymást többszörösen metsző vonalak rendszerét kapjuk, így „egy nyelvcsalád genealógiája csak akkor alkotható meg, ha a nyelvi ismérvek, izoglosszák halmozásának elemei közül kizárjuk azokat, amelyek taxonómiai ellentmondáshoz vezetnek” (1994: 6).⁵²

Azokban az összehasonlító munkákban, amelyekben valamilyen módon mégiscsak szerepet kap a heterogenitás, következtelenségek lépnek fel, és az érvelésben néhol eklektikusan változtatva tűnik fel alapnyelv, utódn nyelv és nyelvjárás (lásd például ANTAL áttekintését az indoiráni csoportról; 1970: 29–44). Az osztályozás homogenizálása tehát az alkalmazott ágrajz következménye, amely — a valós helyzettől függetlenül — „automatikusan egységes nyelvállapotot hoz létre, mivel a különféle adatok fölé a rekonstrukció minden lépésben egyetlen általánost rendel” (CSERESNYÉSI 1994: 1).⁵³

11. Ettől az eljárástól már egyenes az út a családfák ilyen módszerrel történő egyesítésének gondolatához. Jó ideje a nyelvészek e tekintetben visszafogottabbak, így például a magyarnak csupán az uráli nyelvekig terjedő genetikus kapcsolatait ismerik el,⁵⁴ a 19–20. század fordulóján azonban nem volt ritka, hogy két alapnyelv egyébként is hipotetikus alakjaiból kíséreljenek meg kikövetkezt-

⁵¹ Vö. még RÓNA-TAS 1978: 101, 123–124, 188–189, 361, 367, 385–386.

⁵² A szerző fordítása.

⁵³ A szerző fordítása. Erről gyakorlati vonatkozásban vö. CSERESNYÉSI 1994: 2, ezen túl lásd még BEZECZKY 2002: 34.

⁵⁴ BÁRCZI 1953: 31, 1967: 489–490, HAJDÚ 1966: 5, 90–93, 1981: 7, 190, PUSZTAY 1977: 48, 59, 136–145, 166, HAJDÚ–DOMOKOS 1978: 52, 61–65, RÓNA-TAS 1978: 402–404, 429–430, 452–455, BEREZKI 1998: 23–24, 26.

tetni egy eredetibb közös formát.⁵⁵ Annak ellenére, hogy GOMBOCZ ezt az ún. másodlagos hasonlítást metodológiailag erősen kifogásolhatónak tartotta (1906/1938: 6), a korabeli tudományos érdeklődésnek megfelelően maga is gyakran foglalkozott azokkal a teóriákkal, amelyek a finnugornak a szamojéd alapnyelvvél való hajdani összetartozásán túl⁵⁶ még távolabbi, altaji és indoeurópai ősrokonságát firtatták.⁵⁷

Miután a családfamodell a változást nem tudja megjeleníteni, a rekonstrukció ráadásul szükségszerűen egységesít, a klasszikus összehasonlító iskola az eredeti nyelvkeletkezést illetően — az ágrajz kiindulópontja felé közelítve — rendszert a monogenezis–poligenezis kérdést veti fel, ami azonban saját, komparatív módszereivel megintcsak nem igazán kutatható.⁵⁸ Ahogy GOMBOCZ is írja: „már az egyes nyelvcsaládok rokonsági viszonyainak vizsgálatával eljutottunk ahhoz a határkérdéshez, amely még az elfogadható hipotézisek határára belül van ugyan, de amelyet csak egy lépés választ el a fictiók birodalmától. Önámítás volna azt hinni, hogy ezen az úton haladva — pedig ez az egyetlen, amely a cél felé vezet — valaha megoldhatjuk a nyelvek egységének problémáját. Minél magasabbra emelkedünk, annál gyakrabban elveszítjük lábunk alól a tények talaját, s az eredmények, futó homokként, szétfolynak kezünk között” (1906/1938: 8).⁵⁹

Nemhiába ütközik szakmai körökben még most is nagy ellenállásba NYIKOLAJ TRUBECKOJ ismert tézise (TRUBETZKOY 1939: 82), melynek lényege RÓNA-TAS frappáns megfogalmazásában úgy összegezhető, hogy „az indoeurópai alapnyelv nem volt, hanem lett” (1978: 190).⁶⁰ Arra hívja fel ugyanis a figyelmet, hogy a nyelvek kialakulásának ez a megközelítése a keletkezés mikéntjéről nem szolgál információval — nemcsak a (rég)múltból, napjainkból sem. Mindez az egytagú „leszármazási fák” (a baszk, lule-vilela, mura stb.) esetében különösen szembetűnő: amellett, hogy ezek a „család” fogalmának újragondolására készítetnek (CSERESNYÉSI 1994: 1), olyan nyelveket jelenítenek meg, amelyek — paradox módon — egyszerre elődök és utódok, de legalábbis mint készen adott produktumok állnak előttünk.

Az összehasonlító nyelvészet nemcsak az eredendő keletkezés problematikáját mellőzi vizsgálódásaiból, de már azon nyelvek kialakulásának kutatását is,

⁵⁵ További adalékként PUSZTAY 1977: 61–62.

⁵⁶ GOMBOCZ 1902a: 182–186, 1903: 418, 1911d, 1912b: 132, 1912/1938.

⁵⁷ GOMBOCZ 1899b: 69, 1902b: 127, 1903: 418, 1904a, 1905b: 241, 1906/1938: 7–8, 1907b: 334, 1907d: 17, 156, 158–159, 1907/1938: 10, 13–16, 1908b, 1909d: 27, 1911b: 414, 1911c: 48, 1923, 1927/1938: 110, vö. még 1930/1960: 9–10.

⁵⁸ Ehhez lásd például SAUSSURE 1916/1997: 206, BÁRCZI 1953: 8, RÓNA-TAS 1978: 101, 365, AUSTERLITZ 1992: 251.

⁵⁹ Vö. még GOMBOCZ 1898a: 481, 1906/1938: 5–7.

⁶⁰ Lásd ezen túl MÁTÉ 1997: 187, további adalékként RÓNA-TAS 1978: 101, 202, 369.

amelyeknél — egybevetésre alkalmasnak látszó anyag híján — nem rekonstruálható alapnyelv. Noha manapság szélsőségesnek ítélik, a helyzetet mégis találóan jellemzi MEILLET-nek az az állásfoglalása, miszerint „a rokontalan nyelveknek (pl. a baszknak) igazában nincs történelmük, mivel azonban a baszk és a kaukázusi nyelvek között talán genetikus kapcsolatot fognak találni, a baszk ki léphet majd magányosságából — egyenest a történelembe” (CSERESNYÉSI 2004: 201).⁶¹

12. Mindez nem kis mértékben köszönhető annak, hogy a DARWIN nézeteire (1859/2005) erősen támaszkodó SCHLEICHER családfamodellje kidolgozásakor koncepciójába az evolúciós tanoknak éppen az egyik leglényegesebb elemét nem ültette át.

Könnnyen belátható, hogy az adatok egy bizonyos időtávlatból nemcsak felderíthetetlenek, de jelentéktelenek is: az, ami vizsgálható és lényeges lehet, a változás hogyanja — mégpedig a geológus CHARLES LYELL ún. uniformitás elvére hagyatkozva (SÁNDOR–KAMPIS 2000: 127, SÁNDOR 2011: 75–76, kimondottan nyelvészeti vonatkozásban SÁNDOR 2001c: 16–18, KIS 2003). Ez az elgondolás a darwini elmélet fontos és hatékony alhipotézise, amely hozzájárul a jelen és a múlt közötti kapcsolat megteremtéséhez, így „a megfigyelhető és a nem megfigyelhető jelenségek közötti gátak lebontásához és a tudomány számára létfontosságú természetes általánosítás megalapozásához. Hallgatólagosan ugyanis minden tapasztalati tudomány egy teljes adatmező ismeretét tételezi fel, miközben mindig csak egy adott minta hozzáférhető a számára; a kettő között a LYELLÉHEZ hasonló segédelvek biztosítják az átjárást. LYELL elve alapján nincs okunk kétkedni abban, hogy az evolúciós folyamatok a múltban is olyanféleképp játszódtak le, ahogyan ma, csak éppen a mai folyamatok közvetlenül megfigyelhetők, a múltbeliek meg nem” (SÁNDOR–KAMPIS 2000: 127–128).⁶²

Az összehasonlító módszertanban azonban ezt az elvet nem találjuk — a pozitivistá meghatározottságú ún. belső rekonstrukció⁶³ nyilván nem lehet azonos a folyamatelvű lyelli elképzeléssel (vö. SÁNDOR 1998: 66, 79–80). A szokásos eljárások révén előállított formák olyan mechanikusnak vélt (hang)változásokra épülnek, melyeknek okai önmagukban rejlenek, ezért e keretben az emberi nyelv megjelenésének, illetve a feltételezett ősnyelvek létrejöttének vizsgálatára tulajdonképpen nincs forgatókönyv. A folyamatok itt lényegében abszolutizált szabályok, végbemenetelük nem a beszélőkön múlik, tehát csak nyelvi adatok egybevetésével tárhatók fel, így kizárólag ilyen, pozitivistá vonatkozásban érvénye-

⁶¹ Emellett RÓNA-TAS 1978: 110, 112, 179, 369–370, H. TÓTH 1996: 113; a kortársak hasonló nézeteiről lásd továbbá GOMBOCZ 1898a: 198, 482, illetve RÓNA-TAS 1978: 94.

⁶² A kérdéshez vö. még KAMPIS 2005: xiii–xiv, xviii, SÁNDOR 2011: 76.

⁶³ Erről lásd például GOMBOCZ 1905e: 472–473, HAJDÚ 1966: 37–38, RÓNA-TAS 1978: 364–355, BEREZCKI 1998: 32.

síthatók. Ezek sem a csoport életébe beágyazódott nonverbális előzmények és a kibontakozó vokális nyelv viszonylatában, sem a kikövetkeztetett elemek és láthatatlan alapalakjaik relációjában nem értelmezhetők.

Az, hogy SCHLEICHER a biológiai törzsfák kapcsán — DARWINT (1859/2005) némileg félreértve — éppen ún. természeti törvényekről olvashatott, még inkább erősítette benne, majd rajta keresztül követőiben ennek a nyelvészetben egyébként is jelen lévő közelítésmódnak⁶⁴ a helyességét.

Pedig DARWIN a változások kauzális tényezőiről alapvetően másként gondolkodott, igaz, nem volt túl következetes. A nyelvtudomány GRIMM-féle „hangtörvényeihez”⁶⁵ hasonlóan a természet törvényeit a biológiában sokáig szintén a társadalom konvencionális szabályai mintájára képzelték el, vagyis „olyan »utasításokként«, amelyek mintegy kikényszerítik, hogy az események egy bizonyos rendet kövessenek. A 19. század az átmenet kora, ahol egymás mellett él a törvény újabb, (...) egyre világosabban statisztikus jellegű értelmezése a korábbi értelmezéssel. DARWIN szóhasználatában is párhuzamosan van jelen a kétféle felfogás” (KAMPIS 2005: xxxiii), így művében a „törvények” a természeti jelenségeknek hol okaiként, hol okozataiként tűnnek fel (KAMPIS 2005: xxxiii).⁶⁶

13. A schleicheri kontextusfüggetlen szemlélet következményeit figyelembe véve ugyanakkor az is könnyen belátható: amennyiben a nyelvet — akár a családfa-rekonstrukciók révén, akár egyéb módon — valamiféle abszolút létezőként kezeljük, ab ovo megfosztjuk magunkat az eredet igazán adekvát magyarázatának lehetőségétől. Ezt erősíti a nyelvrokonításban már nem érintett későbbi strukturális és (poszt)generatív irányoknak a genezis problematikájához való hozzáállása is.

Jól tudjuk, hogy az összehasonlító nyelvészként induló⁶⁷ FERDINAND DE SAUSSURE, aki a nyelvet „önmagában és önmagáért” tartotta vizsgálandónak (1916/1997: 245), még a nyelvkeletkezés tudományos tárgyalhatóságát is kétségbe vonta. „Egyetlen társadalom sem ismeri és nem is ismerte soha másképpen a nyelvet, mint a megelőző nemzedéktől örökölt terméket. Ezért nincs a nyelveredet kérdésének olyan jelentősége, mint amelyet általában tulajdonítanak neki. Ezt a kérdést még csak fel sem kell vetni; a nyelvtudomány egyetlen igazi

⁶⁴ Vö. általában véve BYNON 1997: 69–70, MÁTÉ 1997: 63–64, 91–92, ROBINS 1999: 198, CRYSTAL 2003: 409–410, finnugrisztikai oldalról HAJDÚ 1966: 21–32, szkeptikusabb hozzáállással pedig AUSTERLITZ 1992: 251.

⁶⁵ Ezekről lásd GOMBOCZ 1920b: 153–154, 1921/1938a, 1922/1997: 74–82, majd BÁRCZI 1953: 131–132, H. TÓTH 1996: 110–113, MÁTÉ 1997: 87, 91–92, ROBINS 1999: 190, 198, SÁNDOR 2011: 39–40.

⁶⁶ Az eljárás megítéléséhez vö. még KAMPIS 2005: xxxii–xxxiv.

⁶⁷ Ehhez lásd SAUSSURE 1916/1997: 206, 220–223, 227–237, 243, illetve RÓNA-TAS 1978: 132–133, 152–154, H. TÓTH 1996: 160–161, MÁTÉ 1997: 111–112, 1998: 21, CRYSTAL 2003: 375–376.

tárgya egy már kész nyelv [idiome] normális és szabályszerű élete” (1916/1997: 96, vö. 40).

NOAM CHOMSKY viszont — mivel a nyelvet kompetenciának tekinti — az eredet ügyét nem kerülheti meg, nyilatkoznia kell a nyelvtudás első megjelenéséről, kielégítő választ azonban nem adhat. A homogén közösségek ideális beszélőjének univerzális nyelvtanát kutatva az egyéneket függetleníti társas közeüktől (1965/1986: 115–116)⁶⁸, így a nyelvet olyan formális rendszerként kezeli, amelynek evolúciós vonatkozásai nincsenek (1968/2003: 143–144, 153, 221–226), illetve csekély jelentőségűek. CHOMSKY kezdetben valamiféle, neurobiológiai szempontból nem igazolt elméleti „nyelvelsajátító készülék” (az ún. LAD) megmagyarázatlan, ex nihilo feltűnésével számol (1965/1986: 155–165, 1967/1974)⁶⁹, és a nyelv felbukását legújabbban is pusztán exaptációnak, pontosabban az emberi logikai (komputációs) képesség egyszerű melléktermékének tulajdonítja (MAGYARI 2005: 458–459).⁷⁰

14. Az eddigiekből jól látszik: bár a nyelvek relatív természete vitathatatlan, a származási viszonyaik bemutatására szokásosan használt családfaábra latensen mégis egy abszolutizált nyelv képét jeleníti meg.

Miután a modell és a valós nyelvi folyamatok ellentmondásainak háttérében végső soron ez a kontextusfüggetlen módon értelmezett nyelvfogalom áll, az látszik célravezetőnek, ha a nyelvrokonság kérdésének taglalásakor a továbbiakban immár nem azt a schleicheri tételt tekintjük természetesnek, hogy a nyelvek egy-egy ős leágazásai, hanem azt, hogy bennük többféle előzmény eltérő erősségű szálai futnak egybe.

Az összehasonlító nyelvészet ilyen arculatváltásában főként azok az elképzelések lehetnek segítségünkre, amelyek — éppen relativista szemléletükből adódóan — jórészt kívül estek a kánon érdeklődésén. Egy sokszülős genezismodell megalapozásához a nyelvészet történetéből támpontként leginkább a romantika máig alulértékelt, a nyelvi kapcsolatoknak mértékelt tulajdonító elvei, valamint a 20. század ez idáig csak kevésbé méltatott, a nyelvek dinamizmusára és heterogenitására építő rokonsági elképzelései szolgálhatnak. De mindez már legyen a következő tanulmány témája.

FEHÉR KRISZTINA

⁶⁸ FARKAS–KELEMEN 2002: 22–23.

⁶⁹ MAGYARI 2005: 452–453, bírálatához vö. DONALD 2001: 34–35, 66.

⁷⁰ Kritikájához lásd többek között PLÉH–LUKÁCS 2003: 496–502, SZATHMÁRY 2002, 2003: 44–45.

Irodalom

- ANTAL LÁSZLÓ (1970): Az indogermán nyelvcsalád. In: ANTAL LÁSZLÓ–CSONGOR BARNABÁS–FODOR ISTVÁN: *A világ nyelvei*. Budapest, Gondolat. 19–68.
- ANTAL LÁSZLÓ szerk. (1984): *A világnyelv*. Budapest, Gondolat.
- AUSTERLITZ, ROBERT (1992): Az uráli nyelvcsalád más nyelvcsaládokkal való összehasonlításáról. In: AUSTERLITZ, ROBERT: *Nyelvek és kultúrák Euráziában. (Válogatott tanulmányok)*. Budapest, Tankönyvkiadó. 250–257.
- BALÁZS JÁNOS (1970): A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk.: *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Budapest, Tankönyvkiadó. 13–36.
- BÁRCZI GÉZA (1953): *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1967): A magyar nyelvtörténet összefoglaló áttekintése. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 487–578.
- BÉKÉS VERA (1985): *Tudományelméleti és nyelvfilozófiai elképzelések a magyar nyelvújítási mozgalomban 1818 és 1874 között*. A filozófia időszerű kérdései 63. Budapest, Művelődési Minisztérium Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya.
- BÉKÉS VERA (1991): „Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság!” — Egy tudománytörténeti mítosz nyomában. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. (A magyar nyelvészek ötödik nemzetközi kongresszusának előadásai)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 89–95.
- BÉKÉS VERA (1993): A 'rokonság' terminus jelentésváltozása a 19. századi nyelvtudományi vitákban. In: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE–SZÍJ ENIKŐ szerk.: *Hajdú Péter 70 éves*. Linguistica Series A Studia et dissertationes 15. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 45–49.
- BÉKÉS VERA (1997): *A hiányzó paradigma*. Debrecen, Latin Betűk.
- BENKŐ LORÁND (1996): Többközpontú-e a magyar nyelv? *Magyar Tudomány 103*: 310–318.
- BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (1967): Szótörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 193–388.
- BERECZKI GÁBOR (1998): *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest, Universitas.
- BERECZKI GÁBOR (2010): Tévtanok, rögeszmék a magyar őstörténet kutatásában. In: HONTI LÁSZLÓ főszerk.: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 104. Budapest, Tinta. 31–44.
- BEZECZKY GÁBOR (1996): Bábeli nyelvészet. Ronald Wardhaugh: Szociolingvisztika. *BUKSZ 8*: 436–444.
- BEZECZKY GÁBOR (2002): *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Modern filológiai füzetek 58. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BYNON, THEODORA (1997): *Történeti nyelvészet*. Budapest, Osiris.

- CHOMSKY, NOAM (1965/1986): A mondattan elméletének aspektusai. In: ANTAL LÁSZLÓ szerk.: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény 6/1*. Budapest, Tankönyvkiadó. 111–319.
- CHOMSKY, NOAM (1967/1974): Újabb adalékok a velülnszületett eszmék elméletéhez. In: PAPP MÁRIA szerk.: *A nyelv keletkezése*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 85–96.
- CHOMSKY, NOAM (1968/2003): Nyelv és elme. In: CHOMSKY, NOAM: *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris. 133–263.
- CRYSTAL, DAVID (2003): *A nyelv enciklopédiája*, Osiris. Budapest.
- CSER ANDRÁS (1999): A magyar nyelvtudomány történetének vázlata. In: ROBINS, ROBERT HENRY: *A nyelvészet rövid története*. Budapest, Osiris–Tinta. 266–284.
- CSER ANDRÁS (2006): A magyar nyelvtudomány történetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig. In: KIEFER FERENC főszerk.: *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai. 481–512.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (1994): *Gengo sesshoku to saikō*. (Doktori értekezés.) Tokió, Kokusai Kirisutokyō Daigaku.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (2004): *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 37. Budapest, Tinta Kiadó.
- DARWIN, CHARLES (1859/2005): *A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján*. Budapest, Typotex.
- DONALD, MERLIN (2001): *Az emberi gondolkodás eredete*. Budapest, Osiris.
- FARKAS KATALIN–KELEMEN JÁNOS (2002): *Nyelvfilozófia*. Budapest, Áron.
- FEHÉR KRISZTINA (2011a): Anyanyelv és közösség. *Magyar Nyelvőr* 135: 65–77.
- FEHÉR KRISZTINA (2011b): Gombocz Zoltán mint európai nyelvész. *Magyar Nyelv* 107: 72–78.
- FEJES LÁSZLÓ (2010): Családfák helyett. Nyelvek tündöklése és bukása. *Nyelv és Tudomány*. 2010. szeptember 20. URL: <http://www.nyest.hu/hirek/nyelvek-tundoklese-es-bukasa>.
- FODOR ISTVÁN (1999): Pidzsin és kreol nyelvek. In: FODOR ISTVÁN főszerk.: *A világ nyelvei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1191–1193.
- GERSTNER KÁROLY (2006): A magyar nyelv szókészlete. In: KIEFER FERENC főszerk.: *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 437–480.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1898a): A jelenkori nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 27: 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–343, 433–438, 481–486.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1898b): Török jövevényszavak a mordvinban. *Nyelvtudományi Közlemények* 28: 124–126.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1899a): A magyar nyelv. *Egyetemes Philologiai Közöny* 23: 834–836.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1899b): Sirály. *Magyar Nyelvőr* 28: 68–69.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1900a): Adalékok a magyar nyelv török elemeihez. *Magyar Nyelvőr* 29: 53–56.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1900b): Bölcs. *Magyar Nyelvőr* 29: 353–356.

- GOMBOCZ ZOLTÁN (1900c): Kar. *Nyelvtudományi Közlemények* 30: 488.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1901a): Az igezők átvételéről. (Adalékok a nyelvkeveredéshez). *Magyar Nyelvőr* 30: 105–109.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1901b): Szószármaztatások. *Nyelvtudományi Közlemények* 31: 125–127.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1901c): Szószármaztatások. *Nyelvtudományi Közlemények* 31: 243–249.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1902a): Adalékok az obi-ugor nyelvek szóképzésének eredetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 32: 182–215.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1902b): Finn nyelvjárás-tanulmány. *Nyelvtudományi Közlemények* 32: 127–128.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1902c): Pröhle Vilmos dr. A magyar nyelv és rokonai. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 26: 341.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1902–1903/1997): Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplélektanának ismertetése. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Jelentés az és nyelvtörténet. (Válogatott tanulmányok)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 9–72.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1903): Magyar Nyelvhasználat. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 27: 417–421.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1904a): Szilasi Móricz: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 34: 458–465.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1904b): Török jövevényszavaink kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 33: 545–549.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905a): A régi magyar ételnevek eredetéről. *Magyar Nyelv* 1: 160–168, 254–261.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905b): Az altaji nyelvek hangtörténetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 35: 241–282.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905c): Gyerék, gyermek. *Nyelvtudományi Közlemények* 35: 108–109.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905d): Hölgy. *Nyelvtudományi Közlemények* 35: 109–110.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905e): K. F. Karjalainen: Zur ostjakischen Lautgeschichte 1. Über den Vokalismus der ersten Silbe. *Nyelvtudományi Közlemények* 35: 472–477.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1905f): Sirály. *Magyar Nyelv* 1: 421–422.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1906a): Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához. *Nyelvtudományi Közlemények* 36: 470–481.
- GOMBOCZ, ZOLTÁN (1906b): †Josef Thury (1861–1906.). *Anzeiger der Finnisch-ugrischen Forschungen* 6: 83–85.
- GOMBOCZ, ZOLTÁN (1906c): [A Kazinczy-kódex *zir* szavához]. *Magyar Nyelvőr* 35: 95.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1906/1938): A nyelvek egysége. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei I.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 5–8.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1907a): Alom. *Magyar Nyelvőr* 36: 232–233.

- G.[OMBOCZ] Z.[OLTÁN] (1907b): Iró. *Nyelvtudományi Közlemények* 37: 334–335.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1907c): Paul és Wundt a nyelv eredetéről. *Nyelvtudomány* 1: 318–320.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1907d): Régi török jövevényszavaink. *Magyar Nyelv* 3: 17–29, 62–72, 105–116, 153–165, 213–224, 250–263, 307–318, 357–370, 395–406.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1907/1938): Thúry József „Magyar-török összehasonlító szótára”. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei* 1. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 9–16.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1908a): Arany Toldi-ja olaszul. *Magyar Nyelv* 4: 475.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1908b): Finnugor-indogermán nyelvrokonság. *Magyar Nyelv* 4: 183–184.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1908c): Szamosközy és Miechov. *Magyar Nyelv* 4: 328–329.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909a): A fonétika történetéből. I. *Nyelvtudomány* 2: 241–257.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909b): A magyar hangok idotartamarol [sic!]. *Nyelvtudomány* 2: 93–100.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909c): Leb. *Magyar Nyelv* 5: 323–324.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909d): Simonyi Zsigmond, Die ungarische Sprache. *Magyar Nyelv* 5: 25–30.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1909e): Szinnyei József Magyar Nyelvhasználása. *Magyar Nyelv* 5: 414–417.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1910a): „Aika”. *Magyar Nyelv* 6: 236.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1910b): A magyarság eredete. *Magyar Nyelv* 6: 236.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1910c): Csiribiri. *Magyar Nyelv* 6: 29–30.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1910d): Dr. Mészáros Gyula: Magna Ungaria. (A baskír-magyar kérdés). *Nyelvtudományi Közlemények* 40: 347–352.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1911a): Állathivogatók és állatnevek. *Magyar Nyelv* 7: 353–357.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1911b): Birka. *Magyar Nyelv* 7: 414–415.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1911c): Dr. Josef Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. *Nyelvtudomány* 3: 46–51.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1911d): Festschrift. Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebenzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. *Nyelvtudományi Közlemények* 41: 369–373.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1911e): Maga. *Magyar Nyelv* 7: 129–131.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1912a): A magyar magánhangzók történetéből. *Magyar Nyelv* 8: 97–106.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1912b): A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről. *Magyar Nyelv* 8: 131–133.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1912c): *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache.* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30.) Helsinki, Suomalais-ugrilaisen Seura.

- GOMBOCZ ZOLTÁN (1912/1938): Zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 34–40.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1914): Jules Marthas: La langue étrusque. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 38: 302–305.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1915a): A nyelvtudomány alapelvei. *Magyar Nyelv* 11: 100–108.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1915b): *Árpádkori török személyneveink.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1917): Török jövevényszavainkhoz. *Magyar Nyelv* 13: 97–101, 185–189.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1919): †Simonyi Zsigmond (1853–1919). *Magyar Nyelv* 15: 155–156.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1920a): A magyar mélyhangú j kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 16: 2–9, 112–115.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1920b): †Wundt Vilmos (1832–1920). *Magyar Nyelv* 16: 153–155.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921a): A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. *Magyar Nyelv* 17: 15–21.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921b): A Magyar Nyelvhasználat hatodik kiadása. *Magyar Nyelv* 17: 124–126.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921/1938a): Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 53–63.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1921/1938b): Változás és törvény a nyelvtudományban. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 64–73.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1922/1997): Nyelvtörténeti módszertan. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Jelentéstan és nyelvtörténet. (Válogatott tanulmányok).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 73–128.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1923): Hermann Jacobsohn, Arier und Ugro-finnen. *Nyelvtudományi Közlemények* 46: 143–145.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1923–1927): A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. II. *Nyelvtudományi Közlemények* 46: 1–33, 168–193.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1924): G. J. Ramstedt: Zur frage nach der stellung des tschuwassischen. *Magyar Nyelv* 20: 173–174.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1925): Szily Kálmán mint nyelvész. *Magyar Nyelv* 21: 77–84.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1925/1938a): A magyar illabiális á történetéhez. (Felolvasott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1925. márc. 9-i ülésén.). In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 96–103.
- GOMBOCZ Z.[OLTÁN] (1925/1938b): Életföldrajz és a magyar őshaza. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 84–90.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1925–1926/1940): Magyar történeti nyelvtan 2. Hangtan 2. Hangtörténet. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Összegyűjtött művei.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 63–99.

- GOMBOCZ ZOLTÁN (1927/1938): Magyar nyelvészet. In: GOMBOCZ ZOLTÁN: *Össze-
gyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 110–112.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1929): *Történeti magyar nyelvtan 5. Mondattan.* Budapest, Buda-
pesti Bölcsészettanhallgatók „Árpád” Bajtársi Egyesülete.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1929–1935/1949): *Történeti magyar nyelvtan 5. Syntaxis.* Budapest,
A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1930/1960): *Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink.*
Nyelvtudományi Értekezések 24. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1931): Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1931/1938): Nyelvtudomány és nyelvtanítás. In: GOMBOCZ ZOL-
TÁN: *Össze-
gyűjtött művei 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 141–145.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1906): *Magyar szövegtételek. Mutatvány a készülő
Magyar etymologiai szótárból.* Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi
Udvari Könyvnyomdája.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1912): Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai
Szótárból. *Magyar Nyelv* 8: 241–248, 292–300.
- HALL, ROBERT A. (1966): *Pidgin and creol languages.* New York, Cornell University
Press.
- HAJDÚ PÉTER (1966): *Bevezetés az uráli nyelvtudományba (A magyar nyelv finnugor
alapjai).* Budapest, Tankönyvkiadó.
- HAJDÚ PÉTER (1981): *Az uráli nyelvészet alapkérdései.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- HAJDÚ PÉTER–DOMOKOS PÉTER (1978): *Urali nyelvrokonaink.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- HEGEDŰS ATTILA (2009): Nyelv, területiség, társadalom. A 14. élőnyelvi konferencia
(Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. *Magyar Nyelv* 105: 468–473.
- HONTI LÁSZLÓ (1997): *Az ugor alapnyelv kérdéséhez.* Budapesti Finnugor Füzetek 7.
Budapest, ELTE Finnugor Tanszék.
- HONTI LÁSZLÓ (2001): Hol és milyen uráli/finnugor „ősnyelvet” beszéltek távoli eleink?
(Hípotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban). *Magyar Nyelvjárások* 39:
13–32.
- HONTI LÁSZLÓ (2010): Anyanyelvünk rokonságáról. In: HONTI LÁSZLÓ főszerk.: *A
nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság.* (Segédköny-
vek a nyelvészet tanulmányozásához 104.) Budapest, Tinta Kiadó. 161–246.
- HUNFALVY PÁL (1855): A’ török, magyar és finn szók’ egybehasonlítása. *Akadémiai Ér-
tesítő* 15: 61–67, 99–152, 191–246, 337–364.
- ITKONEN, ESA (2010): A családfa és/vagy a nyelvek közti kapcsolatok a modern össze-
hasonlító nyelvtudományban: a finnugor nyelvek rekonstrukciójának néhány problé-
mája. In: HONTI LÁSZLÓ főszerk.: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfi-
um ellen való orvosság.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 104.
Budapest, Tinta Kiadó. 247–253.
- KAMPIS GYÖRGY (2005): Bevezető tanulmány. Darwin és A fajok eredete. In: DARWIN,
CHARLES (1859/2005): *A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján.* Budapest,
Typotex. vii–xl.

- KIS TAMÁS (2003): Az evolúciós gondolkodás a nyelvészetben. (Összefoglaló áttekintés). (Előadás). *A nyelvtudomány újabb ágainak és irányzatainak bemutatása. A Debreceni Akadémiai Bizottság Nyelvészeti Munkabizottságának előadás-sorozata.* Debrecen. URL: <http://mnytud.arts.klte.hu/tananyag/nyelvkialak/dab-ea.htm>. (2011. 12. 02.).
- LÁNCZ IRÉN (1982): *Szarvas Gábor.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- MAGYARI LILLA (2005): A nyelv miért nem olyan, mint a szem? In: GERVAIN JUDIT–KOVÁCS KRISTÓF–LUKÁCS ÁGNES–RACSMÁNY MIHÁLY szerk.: *Az ezerarcú elme. (Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 452–460.
- MÁTÉ JAKAB (1997): *A 19. századi nyelvtudomány rövid története.* Elméletek, irányzatok és módszerek 1. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MÁTÉ JAKAB (1998): *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai.* Elméletek, irányzatok és módszerek 2. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MSzFgrE. = LAKÓ GYÖRGY főszerk. (1967–1978): *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár.* 1–3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH G. BÉLA (1960): A századvégi Nyelvőr-vitához. In: PAIS DEZSŐ szerk.: *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből.* Budapest, Akadémiai. 227–261.
- PLÉH CSABA–LUKÁCS ÁGNES (2003): Nyelv, evolúció és az agy. In: PLÉH CSABA–KOVÁCS GYULA–GULYÁS BALÁZS szerk.: *Kognitív idegtudomány.* Budapest, Osiris. 485–504.
- PODANI JÁNOS (2010): Evolúció, törzsfa, osztályozás. *Magyar Tudomány 171:* 1179–1192.
- PUSZTAY JÁNOS (1977): *Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből.* Budapest, Magvető.
- ROBINS, ROBERT HENRY (1999): *A nyelvészet rövid története.* Budapest, Osiris–Tinta.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1978): *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban.* Budapest, Gondolat.
- SÁNDOR KLÁRA (1998): Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: SÁNDOR KLÁRA szerk.: *Nyelvi változó — nyelvi változás.* Szeged, JGYTF. 57–84.
- SÁNDOR KLÁRA (1999): A megtalált paradigma — avagy mire jó a tudománytörténet. *Magyar Filozófiai Szemle 43:* 595–606.
- SÁNDOR KLÁRA (2001a): A nyelv „gyenge pontjai”. In: KÁROLY LÁSZLÓ–KINCSES NAGY ÉVA szerk.: *Néptörténet — nyelvtörténet. (A 70 éves Róna-Tas András köszöntése).* Szeged, SZTE Altajisztika Tanszék. 119–135.
- SÁNDOR KLÁRA (2001b): Nyelvművelés és ideológia. In: SÁNDOR KLÁRA szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged, JGYTF. 153–216.
- SÁNDOR KLÁRA (2001c): Szociolingvisztikai alapismeretek. In: SÁNDOR KLÁRA szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged, JGYTF. 7–48.
- SÁNDOR KLÁRA (2011): *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet.* Budapest, Typotex.
- SÁNDOR KLÁRA–KAMPIS GYÖRGY (2000): Nyelv és evolúció. *Replika 40:* 125–143.

- SAUSSURE, FERDINAND DE (1916/1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, Corvina.
- SCHLEICHER, AUGUST (1850): *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht*. Bonn, König.
- SCHLEICHER ÁGOST [= AUGUST] (1863/1878): *Darwin és a nyelvtudomány*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd.
- SCHLEICHER ÁGOST [= AUGUST] (1865/1878): *A nyelvészet és a természettudományok*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd.
- SCHUCHARDT, HUGO (1882a): Sur le créole de la Réunion. *Romania* 2: 589–593.
- SCHUCHARDT, HUGO (1882b): Zur afrikanischen Sprachmischung, *Das Ausland. Wochenschrift für Länder- und Völkerkunde* 55: 867–869.
- SCHUCHARDT, HUGO (1882–1888): *Kreolische Studien*. Bécs, Kais. Akademie der Wissenschaften.
- SCHUCHARDT, HUGO (1909): Die Lingua franca. *Zeitschrift für romanische Philologie* 33: 441–461.
- SIPŐCZ KATALIN (2006): A magyar mint uráli nyelv. In: KIEFER FERENC főszerk.: *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 288–314.
- STEMLER ÁGNES (2004): *Nyelvrokonság és nyelvtörténet. Mátyás Flórián nyelvtudományi munkássága*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat.
- SZATHMÁRY EÖRS (2002): Az emberi nyelvkészség eredete és a „nyelvi amőba”. *Magyar Tudomány* 108: 42–50.
- SZATHMÁRY EÖRS (2003): Kulturális folyamatok: az utolsó nagy evolúciós átmenet. In: PLÉH CSABA–KOVÁCS GYULA–GULYÁS BALÁZS szerk.: *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris. 32–48.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1999): A szent mókus, avagy a módszer buktatói. In: POZSGAI PÉTER szerk.: *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest, Táton. 345–365.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TODD, LORETO (1974): *Pidgins and creoles*. London, Routledge–Kegan Paul.
- H. TÓTH IMRE (1996): *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak*. Szombathely, Savaria University Press Alapítvány.
- TRUBETZKOY, NIKOLAJ S. (1939): Gedanken über das Indogermanenproblem. *Acta Linguistica* 1: 81–89.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1869): Magyar és török-tatár szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények* 8: 109–189.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1882): *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-hivatala.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1895): *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest, Franklin-társulat.
- H. VARGA MÁRTA (2001): A kreol nyelvek kialakulása és az anyanyelv-elsajátítás, nyelvkeletkezés kérdése. *Magyar Nyelvőr* 125: 242–249.

- WARDHAUGH, RONALD (2002): *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris.
- WHINNOM, KEITH (1965): The origin of the European-based creoles and pidgins. *Orbis* 14: 509–527.
- ZSILINSZKY ÉVA (2005): Szókészlettörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 173–203, 372–392, 618–631, 725–738, 804–823.

Fejezetek a finn–magyar lexikográfia történetéből

A finn a jelenkori Európa nyelveinek rangsorában a beszélők száma alapján a 22. helyet foglalja el, 5,3 millió fővel. Ha összevetjük a hasonló nagyságú nyelvekkel, első pillantásra is szembeszökő a szótárirodalom különbsége: a magyar nyelvre vonatkozó dán, norvég, litván vagy katalán szótár alig-alig van forgalomban, de még a 10 milliós portugál, svéd, belorusz nyelv szótárainak száma is eltörpül a finn–magyar, magyar–finn szótárak száma mellett. Ennek oka elsődlegesen természetesen a finnugor nyelvrokonság eszméjében keresendő. A legjelentősebb magyar és finn egyetemek anyanyelvi szakjain sok-sok évtizede kötelező (vagy legalábbis választható) a másik nagy rokon nép nyelvének tanulása, s anyanyelvi lektor is működik ezekben az intézményekben. Az 1860-as években már elkezdődött a rendszeres finnnyelv-oktatás a budapesti egyetemen az első idegen nyelvek egyikeként, majd a magyarnyelv-oktatás Helsinkiben. Ennek tükrében érthető, hogy az első szótár és az első nyelvkönyvek már akkortájt megjelentek, s mára már mintegy 30 nyelvkönyv és tucatnyi (kétnyelvű, frazeológiai és vonzat-) szótár készült el.¹ A magyarok finn nyelvtanulását először a

¹ Magyar nyelv finneknek: SZINNYEI JÓZSEF–ANTTI JALAVA: *Unkarin kielen oppikirja* 1880, SZINNYEI JÓZSEF–MATTI KIVEKÄS: *Unkarin kielen oppikirja* 1912, N. SEBESTYÉN IRÉN: *Unkarin kielen opas* 1931, LAKÓ GYÖRGY: *Unkarin lukemisto* 1937, ZONGOR ENDRE: *Unkarin kielen oppikirja* 1942, LAVOTHA ÖDÖN–VILJO TERVONEN: *Unkarin oppikirja* 1961, NYIRKOS ISTVÁN: *Unkarin lukemisto sanastoineen* 1965, SZABÓ LÁSZLÓ: *Käytännön unkaria* 1969, NYIRKOS ISTVÁN: *Nykyunkarin oppikirja* 1972, SZENTE IMRE: *Unkarin alkeet* 1975, MÁRK TAMÁS: *Tessék magyarul! 1–2.* 1978–1980, CSÚCS SÁNDOR: *Unkarin alkeet* 1982, KERESZTES LÁSZLÓ: *Jó napot!* 1983, GEREVICH ÉVA–CSEPREGI MÁRTA: *Unkaria suomalaisille* 1989 és *Lisää unkaria suomalaisille* 1990, VARGA JUDIT: *Gyere velem! Unkarin kielen jatko-oppikirja* 1995, KAJA MARKUS–VECSERNYÉS ILDIKÓ–IRENE WICHMANN: *Unkaria helposti 1.* 2001, *Unkaria helposti 2.* 2003 és *Unkaria helposti taskukoossa* 2005. Leíró nyelvtankönyvek: SZINNYEI JÓZSEF: *Unkarin kielioppi* 1912, KERESZTES LÁSZLÓ: *Unkarin kieli* 1974, CSEPREGI MÁRTA: *Unkarin kielioppi* 1991. Egyéb nyelvtanóanyagok: BÁTHORY ÁGNES–S. VARGA PÁL: *Fonetikai gyakorlatok finneknek — Unkarin kielen ääntämysharjoituksia* 1993, BÁTHORY ÁGNES: *Mi újság? Lexikai gyakorlatok gyűjteménye* 1996, TÖRÖK ILONA–LASSI MÄKINEN: *77 magyar ige 707 igekötős alakja finn megfelelőikkel* 1999. Finn nyelv magyaroknak: FÁBIÁN ISTVÁN: *Finn nyelvtan* 1859, HUNFALVY PÁL: *Finn olvasmányok* 1861, BUDENZ JÓZSEF: *Finn nyelvtan* 1880 (3. átdolgozott kiadása SZINNYEI JÓZSEFFEL, 1894), SZINNYEI JÓZSEF: *Finn olvasókönyv* 1895, PAPP ISTVÁN: *Finn olvasókönyv szójegyzékkel* 1959, *Finn nyelvtan* 1956, *Finn nyelvkönyv* 1957, *Finn kresztómátia* 1966, *A finn nyelv alapelemei* 1967, SZ. KISPÁL MAGDOLNA–NORONEN, MINNE–F. MÉSZÁROS HENRIETTA: *Finn nyelv* 1964, MÁRK TAMÁS: *Finn társalgási zsebkönyv* 1977, KARANKO-PAP, OUTI–VILKUNA, MARIA–KERESZTES LÁSZLÓ: *Finn nyelvkönyv* 1980, CSEPREGI MÁRTA: *A finn mint rokonyelv* 1985, KISS

nyelvtörténeti érdeklődés és a Kalevala iránti lelkesedés ösztönözte. Később sokszínűbbé váltak a nyelvtanulók indítékai, de még sokáig főként a finnugrisztikai tanulmányok részeként sajtóították el a finn nyelvet.

A magyarság körében ma is sok ember beszéli, tanulja rokonaink távolról sem könnyű nyelvét, s Finnországban is népszerűnek számít a magyar. S igaz ugyan, hogy a mai fiatalok határokon átívelő kommunikációja elsősorban az angolra épül, de sokan így is elsajátítják az őket hosszabb-rövidebb időre befogadó ország nyelvét. Nincs egyszerű dolguk, mert a nyelvrokonság ténye, sajnos, nem sokat segít a tanulásban (a tipológiai hasonlóság, a két nyelv agglutináló volta valamicskét igen). A finn purista szemléletű nyelv, a lexika a globalizáció mindent elsöprő angol uralmáig lehetőleg mellőzte az idegen szavakat. A Finnországba érkezők dolgát sem könnyítik meg ezáltal, a turista érkezési helye a *lento-kenttä* 'repülőtér' vagy a *rautatieasema* 'vasútállomás', Helsinkiben közlekedhet *raitiuvaunu*-val 'villamos', más városokba *pikajuna* 'gyorsvonat' repíti, amivel a *keskusta*-ba 'centrum' érkezik. Ha éhes, a *ravintola* 'étterem' várja, ahol éhét *poronkärjistys*-sel 'rénszarvaspörkölt', szomját pedig *olut*-tal 'sör' csillapíthatja. Mivel a magyar és a finn nyelv rokonsága távoli, kb. olyan fokú, mint a portugál és a norvég vagy a görög és a svéd közötti viszony, ezért érthető, ha az ún. alapszókinccs (a két nyelv közös, ősi lexikája, mely kb. 250–300 szótőre tehető) sem sokat segít a nyelvtanulásban. Dicséretes, ha megtanuljuk a *kala* 'hal', *käsi* 'kéz', *vesi* 'víz', *neljä* 'négy', *elä*- 'él' szavakat, de ezekkel a kommunikációt vajmi kevéssé tudjuk előrelendíteni.

A finn–magyar szótárakat magyar nyelvészek készítették, s noha ezekben finnek lektorként és segítőként szerepelnek ugyan, de furcsamód finn szótárkészítő nem található az alább elemezendő szótárak létrehozói között. Annak ellenére, hogy jeles nyelvészek készítették a szótárakat, a mai napig problémát jelent az egyetemi nyelvoktatásban a szótárak használata. A finn, hasonlóan a magyarhoz, sok névszói esetet ismer (tizenötöt), a jól felszerelt szótárakban, nyelvkönyvek szójegyzékében a tótani nehézségek miatt általában a genitivusi, illetve az egyes és többes partitivusi alakokat szokták megadni, a finn diákszótárban (NURMI 1999) még az illativus is szerepel. Habár ezek képzési szabályait a nyelvtanok jól körülírják, néha mégis könnyebb lexémaként megjegyezni a bonyolult formákat. Az igealakok közül a presens egyes szám első személyű és az imperfektum egyes szám harmadik személyű alakja mellett a participium perfektum és esetleg a passivum alakja szerepel a címszavak után. Külön prob-

ANTAL: *Finn 1. évf. magyar szakosoknak* 1986, KARANKO, OUTI–KERESZTES LÁSZLÓ–KNIIVILÄ, IRMELI: *Finn nyelvkönyv 1.* 1985, 1996 és *Finn nyelvkönyv 2.* 1990, DAVIES, HELENA–KOVÁCS OTTÍLIA: *Kezdők finn nyelvkönyve* 1999, RÉVAY VALÉRIA (szerk.)–BOGÁR EDIT–ANJA HAAPARANTA–NOVOTNY JÚLIA: *Finn nyelv magyar szakosoknak* (elektronikus kiadás) 2006, SÁNDOR ANDREA: *Finn társalgási zsebkönyv* 2010, MATICSÁK SÁNDOR–ANNA TARVAINEN: *Finn nyelv* 2000 (4., átdolgozott kiadás 2010).

lémát okoz a fokváltakozás. A zöngétlen zárhangok a tő utolsó szótagjában, illetve szótaghatáron záruló szótagban megváltoznak. A változás lehet mennyiségi (pl. *kukka* 'virág' : *kukan* [gen.]), minőségi (*sata* 'száz' : *sadan*) és asszimilatív (*ranta* 'part' : *rannan*). Ezt, a nyelvtanulók életét sokszor megkeserítő jelenséget — a szövegben előforduló alakokat eleinte nem tudják visszavezetni a címszóra — a szótárak különféleképpen jelölik (ha jelölik egyáltalán), erről az egyes művek bemutatása során szólunk részletesebben.

Az alábbiakban a következő kétnyelvű és tematikus szótárakat, szójegyzékeket mutatjuk be: **1.** SZINNYEI JÓZSEF: *Finn–magyar szótár*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Knoll K. Akadémiai könyvkereskedése, Budapest, 1884; **2.** WEÖRES GYULA: *Unkarilais–suomalainen taskusanakirja. Magyar–finn zseb-szótár*. Otava, Helsinki, 1934; **3.** PAPP ISTVÁN: *Finn–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 1970, 1978, 1993, 2003; **4.** NYÍRKOS ISTVÁN: *Unkarilais–suomalainen sanakirja*. Helsingin Liikekirjapaino Oy, Helsinki, 1969; **5.** NYÍRKOS ISTVÁN: *Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. Werner–Söderström Oy, Helsinki, 1976, 1995; *Uusi suomi–unkari–suomi taskusanakirja*. WS Bookwell Oy, Helsinki, 1996, 2000, 2004, 2006, 2009; **6.** PAPP ISTVÁN–JAKAB LÁSZLÓ: *Magyar–finn szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985; **7.** SZABÓ T. ÁDÁM: *Kis magyar–finn szótár*. Unkarilaisen kirjallisuuden keskus — Magyar Irodalmi Központ, Pori, 1986; **8.** PUSZTAY JÁNOS: *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, 1998; **9.** JAKAB LÁSZLÓ: *Finn–magyar diákszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007; **10.** VARGA JUDIT–SAARINEN, SIRKKA: *Vei-kö kissa kielen? Finn–magyar frazeológiai szótár*. Piliscsaba, 2000; **11.** GHENO, DANILÓ–ZAICZ GÁBOR: *Verba manent. Suomi–unkari–italia fraseologia*. Jyväskylä, 2001; **12.** POMOZI PÉTER–MARKUS, KAIJA: *Rektiosanakirja suomi–unkari–suomi*. Helsinki, 2004. (Áttekintésünk kritériuma az „önálló szótár” volt, ezért írásunkban nem szólunk az egyes nyelvkönyvek szójegyzékeiről, még akkor sem, ha ezek terjedelmes anyagok, például PAPP ISTVÁN Finn olvasókönyv szójegyzékkel című munkájának szólistája 130 oldalt tesz ki.)

1. A két nyelvet érintő első munka SZINNYEI JÓZSEF Finn–magyar szótára volt, amely 1884-ben jelent meg. SZINNYEI híres tanára, BUDENZ JÓZSEF már az 1860-as évek végén elkezdett egy finn–magyar–német szótárt szerkeszteni, de csak az A, E és H betűkkel készült el. Helyette összeállította a Finn nyelvtan (olvasmányokkal és szótárral) című művét (1880). Ennek a szótárrésze azért fontos, mert SZINNYEI szótárának mintájául szolgál, illetve rövideje ellenére (50 lap) érdekes megoldásokat tartalmaz. Feltétlenül dicsérendő SZINNYEI korpuszalapú szemlélete: az olvasmányokban szereplő korabeli finn irodalmi elbeszéléseket, illetve a mondattani részben található példamondatokat szótárazza. Példái ebből adódóan érthetőek, használhatóak — akár még ma is.

A jeles finnugrista SZINNYEI saját szótárának dicséretesen részletes előszavában leszögezi, hogy nyelvészek számára készítette a kb. 15000 címszavas

opuszt. Célja „oly szótárt adni a magyar finnisták kezébe, melynek segítségével olvashatják a finn népköltészet összes termékeit, továbbá az újabkori szépirodalom, történelmi és nyelvtudományi irodalom körébe tartozó műveket, valamint a hírlapokat. Egyébre alig ha lesz szükség.” A célkitűzésben nem szerepel a beszélt nyelv, hiszen a Finnország és Magyarország közti mozgás akkoriban még nem volt számottevő. Szakszavak sem fordulnak elő a szótárban, igaz, még csak az idő tájt volt kialakulóban például a finn tudományos szókincs. Viszont a későbbiekhez képest erőteljesen szerepel benne a népköltészet, különösen a Kalevala szóanyaga. Sok olyan kifejezés is bekerült, amely nem vált a finn köznyelv részévé, pl. *haahitta*- ’valamit zúgással előhozni’. Emiatt ez a szótár ma is jól használható mindazoknak, akik a Kalevalát eredetiben akarják olvasni, illetve akik a számos kalevalai adaptáció valamelyikének — legyen az Eino Leino költészete vagy akár a finn Värttinä és Loituma népzenei együttesek szövegei — szeretnének utánanézni.

SZINNYEI szótárának fő forrása a Kalevala-szerkesztő ELIAS LÖNNROT finn–svéd szótára (1874–1880) volt, ezen kívül latin és német szótárakat, népköltészeti szójegyzékeket, népmeséket, közmondás- és szólásgyűjteményeket, valamint verseket is használt, illetve feldolgozta Aleksis Kivi műveit is. Szinnyei egy évig tartózkodott Finnországban, így saját gyűjtést is végzett, de ahol tudott, ott meglevő szótárakra és más forrásokra támaszkodott (a népköltészeti forrásokat meg is jelölte a szócikkekben).

A szavak válogatása során SZINNYEI igyekezett az ingadozó alakok közül „az irodalmi nyelvben általánosabbakat felvenni” (pl. *kaunii*- és nem *kaunihi*- ’szép’). Mivel a szótár anyagának a java még a finn nyelvújítás és a standardizáció előtt keletkezett, nem is beszélve a népköltészetéről, ezért viszonylag sok nem köznyelvi alakot is találunk benne, különösen a keleti nyelvjárásokból: *askaroitse* (köznyelvi *askaroi* ’foglalatoskodik’), *evelä* (kny. *ovela* ’ravasz’).

LÖNNROT finn–svéd szótára a finn szótáriróladalom alapműve, 200 000 szócikkével dokumentálja a régi finn nyelvet, különösen a népköltészetet. A gyengéje az, hogy nyelvújítóként LÖNNROT nemcsak a használatban levő szavakat szótárazta, hanem saját alkotásait is: a szavak összes elképzelhető képzős alakját is megalkotta, akkor is, ha ilyen nem volt használatban. BUDENZ észrevette, hogy így sok — már-már nevetséges — szó is keletkezett, pl. *aasistua* ’számárszerűvé válni’ (HAKULINEN 1967: 103), így tanítványa, SZINNYEI nem esett abba a hibába, hogy az ilyen alakokat tömegesen átvegye LÖNNROTTól. De mégis bekerültek olyan „lönnroti” képzett szavak, mint *sikamastu*-/*sikastu*- ’disznóformává lenni’, *siistikkää*, *-ikäs* ’finom’ és *siistittömä*, *-itön* ’tisztázatlan’. A képzőkkel SZINNYEI részletesen foglalkozik az előszavában. Három oldalon keresztül sorolja fel az „efféle képzéseket, melyeket minden nehézség nélkül megérthetünk, ha az alapszó értelmét és a képző funkcióját ismerjük”. BUDENZ nyelvtana alapján próbálja megadni a képzők jelentéseit és magyar megfelelőjüket is.

SZINNYEINél már világosan látszik a finn–magyar szótárak később is fontos problémája: melyek a lexikalizálódott képzős alakok (pl. *elä/mä* 'élet', *pappi/la* 'paplak', *liha/va* 'kövér', amelyek nemigen hagyhatók ki egy szótárból sem), s melyek azok, amelyek csak LÖNNROT buzgósága miatt kerültek be a szótárakba.

A régi szótárak használata és a népköltészet hangsúlyozása oda vezetett, hogy SZINNYEI szótára már a megjelenés korában több elavult szót tartalmazott, pl. *asso* 'puha, elkényeztetett'. Természetesen nyelvészeti szempontból a régi finn szókincs is fontos, így SZINNYEI szótára ma is jó kalauz a finn nyelv múltja iránt érdeklődőknek. Az idegen szavakhoz legjobb tudása szerint az átadó nyelvet is megadta (megtudhatjuk például, hogy a *sisar* 'nőtestvér' litván eredetű). Az idegen alakú műveltségyszavakat a szótár nem tartalmazza. A magyar jelentések megadásánál egyedi vonás, hogy SZINNYEI önkritikusan kérdőjelet tesz az olyan jelentések után, amelyekben nem teljesen biztos, pl. *sian-nappi* 'csömör (?)'.

A szócikkek betűrendben állnak, a homonimák külön szócikkekbe vannak rendezve. A különböző jelentések elvileg számmal vannak elkülönítve, azonban gyakran több, nem azonos jelentésű magyar megfelelő van egyazon jelentés alatt összekapcsolva, pl. *etsimys* 'megkeresés, csapás'. A szócikkek többnyire rövidek, bokrosítást csak az összetett szavak esetében alkalmaz a szótár. Erről SZINNYEI megjegyzi, hogy néha az összetett szavak az utótagjuk szerint vannak besorolva, mivel „csak akkor kerültek a tollam alá, mikor az első szó már ki volt nyomtatva”. Néha a több jelentés és a példamondatok miatt szerepelnek hosszabb szócikkek. A népköltészeti példamondatokat nem mindig fordítja magyarra, pl. *etu (...) olisi mulla onni ollut, etu muutenki eleä* (Kant. 208. b.). Kauzatív stb. igeformáknál és kicsinyítő képzős főneveknél nem szerepel fordítás, csupán *kaus.*, *dim. stb.* rövidítés. Így néhány szócikk megértése nyelvészeti képzettséget feltételez: pl. *sito-* kötni || (...) *sidellä* frequ. | *sidotta-* caus. | *sitaise* (...) mom. (...) | *sitoutu-* med. lekötölni magát. Különös megoldás, hogy a *-nen* (*-ainen*, *-ainen*, *-oimen* stb.) képző *=n* rövidítéssel van megjelölve a címszavakban, így például a *verinen* 'véres' a *verise =n* címszó alatt található.

Címszóként a főnevek és az igék is tőalakjukban szerepelnek. Ezek mellett a nominatívusi és az I. infinitívusi alakokat is megadja a szótár, pl. *örise-*, inf. *-stä* 'morogni', *hirve-*, *-vi* 'jávör gím'. Ennek a kétségtől szokatlanul tűnő gyakorlatnak az az előnye, hogy a különféle ragozott formák (pl. *örisen*, *öriset*, *örisee*, *öristään*; *hirven*, *hirvellä*, *hirvenä*) könnyebben visszavezethetők a szótórhoz, mint az infinitívusra vagy a nominatívusra, amelyek a finn szótárhagyományban — az indoeurópai szótárak mintájára — alapalakokként működnek. Súlyos hátránya ugyanakkor — és emiatt nem is honosodott meg ez a fajta címszavazás —, hogy alapvetően hamis képet sugall a finn tövekről (olyasféléképpen, mintha a magyar főnevek *háza-*, *hala-* alakban szereplnének).

A szótár végén áll a keresztnévek és a földrajzi nevek rövid jegyzéke. A keresztnévek közül megismerkedhetünk néhány, ma már régiesnek ható finn név-

vel, ezeknek a szerző az akkori divatnak megfelelően megadja a magyar megfelelőjét is, pl. *Pärtyli* = Bertalan, *Tiila* = Ottília. A szótárból kiderülnek a kalevalai nevek jelentései is, pl. (mai helyesírással) *Kullervo* 'kürtölő', *Kyllikki* 'aki otthon nem érzi magát jól', *Aino* 'egyetlen'. A földrajzi nevek jegyzékéből megtudhatjuk, hogy a már feledésbe merült *Turja* a norvég Lappföldet jelenti. Érdekes, hogy a finn nevek magyar „megfelelőjeként” néha a svéd (*Helsinki* — *Helsingfors*), néha a német (*Tallinna* — *Reval*) alakot találjuk.

2. SZINNYEI művét 1934-ben követte WEÖRES GYULA szótára, amelyről a szerző ezt írja előszavában: „Megfelelő magyar–finn szótár mindeddig hiányzott, hacsak a finn nyelvű magyar nyelvtanok ilyenmú szójegyzékeit nem vesszük figyelembe. E hiány pótlására, elsősorban gyakorlati célból készült a jelen magyar–finn zsebszótár főleg a finn közönség számára. A szótár anyaga csupán az irodalomban és mindennapi beszédben általánosan használt szavakat és szólásokat öleli fel.” A kisméretű, 280 lapos szótár ennek a célnak megfelelt (a szerző 1925 és 1942 között a helsinki egyetem magyar lektora volt, így kiváló finn nyelvtudással rendelkezett). A kb. 9000 címszót tartalmazó mű a képzett és összetett szavakat „bokrosítja”, emiatt szókincsállománya lényegesen többre tehető. A származékszók egy-egy címszó alá rendezése a helykihasználás szempontjából kétségkívül ötletes megoldás, hiszen így meg tud felelni a „zsebszótárság” kritériumainak, de a nyelvtanuló munkáját ez a fajta szerkesztésmód nagyon megnehezíti. A *fej* szó összetételei például ennek következtében három címszóba kerültek (*fej/alj*, *-csóválva*, *-díz*; *feje/sség*, *-tlen*, *-zet*; *fej/fa*, *-fájás*, *-hang*, *-kötő*, *-léc*), s közéjük ékelődnek a *fejedelem*, *fejfel*, *fejenként*, *fejér*, *fejes*, *fejés* címszavak; a *fő*- előtagú szavak hét szócikkbe vannak elszórva, vagy például a *só/bánya* és a *só/sav* között 20 címszónyi a távolság stb. Az is nagyon megnehezíti a szótár használatát, hogy „választójel az után a betű után áll, amelytől kezdődik a következő, kötőjeles rész” (5), vö. pl. *péld/a*, *-a/beszéd*, *-álózik*, *-ány*, *-ás*, *-átlan*; *patt/an*, *-og*; *külön/c*, *-féle*, *-ítmény*, *-leges*, *-ös*; *zsibba/d*, *-szt* stb. Mindezek a szótárt „visszafelé” használó finnek könnyen tótani tévutakra sodorhatják. Az is zavaró, hogy a bokrosítás eredményeképpen különféle szófajok kerülnek egy címszó alá, pl. *nyelv* *-botlás*, *-emlék*, *-járás*, *-történet* és *-el*, *-es*, *-ész*, *-ezet*; *vendég* *-fogadó*, *-látás*, *-szerepel*, *-szeretet* és *-lő*, *-lős*, *-ség*; bizonyára így kerülhetett össze a *pök* és a *pök-hendi* is.

A szótárban sok kifejezés, frazeológiai egység is található, ezek azonban még nem a ma már megszokott ~ jellel építkeznek, hanem — helykímélési céllal — a szerző a kérdéses szó első betűjét adja meg, pl. élet: *é-ben van*, *é-be lép*, *é-e forog kockán*, *é-et él*, *é-halál harc*, *é-re kel*; fog: *fáj a f-a*, *kimutatja a f-a fehérjét*; szem: *egy sz.*, *sz-ébe mond*, *sz-mel látható*, *sz-ére hány*, *sz-e közé nevet*, *jó sz-mel néz*, *sz-mel tart*, *sz-et szúr*, *négy sz-közt* stb. Cseppet se fájjaljuk, hogy ez a jelölési mód immáron a múlté!

A könyv szókincse mai szemmel nézve is meglepően üde, segítségével egy mai szöveget is le lehetne fordítani több-kevesebb sikerrel. Finn szókincse is kifogástalan. Persze vannak benne elavult szavak, de a mű lassacskán 80 éves lesz, ezért ne csodálkozzunk az „idős szótár” nyelvezetén. Az idők rostáján már kihullottak olyan, akkor még használatos szavak, mint pl. *ágyasság, bagaria, balog, burkus, condra, csibuk, delej, drogista, eszmetársulás* (= asszociáció), *fakö-pönyeg* (= örbódé), *fenőszíj, főveg, gálic, hadastyán, hajcsövesség, kacagány, kancsuka, markotányos, pityke, puzdra, sajka, szövétnek, ürmös, vállfűző, vévény, vörheny, zsarátnok*.

Ami a grammatikai kérdéseket illeti, a szótárban a magyar címszavak után semmiféle ragozási információt nem találunk (zsebszótár esetén ez tökéletesen érthető, védhető; esetleg a mellékletben lehetett volna ragozási táblázatokat közreadni). A szerző jelöli ugyanakkor az adott szó szófaját, ami felesleges, hiszen a finn megfelelő ezt kitűnően meg tudja mutatni.

A szótár végén egy kis mellékletben szerepel a magyar keresztnevek listája, finn megfelelőikkel. A párhuzamok egy része helytálló (*Antal ~ Antti, Henrik ~ Heikki, Ilona ~ Helena, Leena, Kristóf ~ Risto, Krisztina ~ Kirsti, Tamás ~ Tuomo, Zsuzsánna ~ Sanna*), másik része viszont mai szemmel nézve inkább megmosolyogtató (*Aladár ~ Olodarus, Árpád ~ Arpadus, Lázár ~ Latsarus, Lóránt ~ Orlando*).

3. A két világháború közötti időszak élénk kapcsolatai a nagy világegés után, a nyugati érintkezéseket tiltó Rákosi-korszakban a minimálisra estek vissza. Az ötvenes évek végén kezdett ismét megélni az együttműködés, az első ösztöndíjasok az 1960-as évek elején tehették be a lábukat Finnországba, fellendült egymás szépirodalmának fordítása, újraindult az egyetemi képzés, sorra születtek a cserekapcsolatok (a hatalom később sem nézte rossz szemmel, sőt, valamilyen mértékben bátorította is a magyar–finn kapcsolatokat). Ebben a légkörben égető szükség volt új, az 1884-es SZINNYEI-féle szótárt végre lecserélő, a nyelvkönyvek szójegyzékét nagymértékben meghaladó új, modern szótár készítésére. A magyarországi finn nyelvoktatás meghatározó alakja, PAPP ISTVÁN, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezetője ebben az időszakban több olyan művet jelentetett meg (lásd az 1. lábjegyzetben), amelyek legalább két évtizeden át a finnül tanulók alapvető kézikönyveiként szolgáltak, nem véletlen tehát, hogy az ő nevéhez fűződik az új finn–magyar szótár elkészítése is. A mű 1962-ben jelent meg. MIKOLA TIBOR jó érzékkel jövendölte méltatásában: „Papp István szótára szükségtelenné teszi közvetítő nyelvek használatát, ami bizonyára megnöveli a finn nyelv iránti érdeklődést” (1963: 207).

A szótár az Akadémiai Kiadó „sötétkék” szótári sorozatában jelent meg, csak negyedik, 1993-as kiadása váltott külsőt, akkorra a finn zászló színeibe öltöztették. (Itt jegyezzük meg, hogy a kiadó még a sajtóhibákat sem volt hajlandó kija-

vítani a saját korában kitűnő, de a kilencvenes évek elejére már elavult szótárban.)

PAPP ISTVÁN 1100 lapos, kb. 49 000 szócikket tartalmazó művének fő forrása a finn értelmező szótár (Nykysuomen sanakirja, 1951–1961) hat kötete volt, ennek alapján készítette el a ragozási rendszert is. A 200 000 címszavas finn értelmező szótár a LÖNNROT finn–svéd szótára (1880) utáni finn lexikográfia sarokkövének tekinthető. PAPP ISTVÁN szóanyaga elsősorban a finn irodalmi nyelv és köznyelv lexikáját tartalmazza, de bőségesen találhatunk benne nép- és szaknyelvi kifejezéseket, és tudatosan vett fel régi szavakat is. A mai olvasó talán már nehezen tudja értelmezni például a *disöösi* 'dizóz', *hiilestys* 'szenelés, szénfelvétel', *hirvenhiihtäjä* '(síző) szarvasvadász', *ilmoitustoimisto* 'hirdetőiroda', *imisä* 'emse', *interpoloida* 'interpolál' szavakat, s valószínűleg már a megjelenése korában elavultak voltak a *sueta* 'támad', *virma* 'tűz', *elfenluu* 'elefántcsont' lexémák.

Előszavában PAPP ISTVÁN nem részletezi a képzők és az összetett szavak válogatási elveit. Mégis ezek a finn lexikográfia sarkalatos pontjai, ahogy már SZINNYEINél is jeleztük, mert amennyiben ezekben a kérdésekben nem tudunk rendet tenni, nagyon könnyen elburjánozhat a címszavak száma. Valamelyest ebbe a csapdába esett PAPP ISTVÁN is, igaz, hogy szótára a Nykysuomen sanakirjától örökölte ezt a vonást, így a csapda elkerüléséhez felül kellett volna bírálnia az akkori finn lexikográfiát. A tárgyalt szótár képzett és (sokszor csak alkalmi) összetett szavai gyakran túl nehézkesek. Nem csoda, hogy a későbbi finn szótárakból kiejtették például a következő szavakat: *armahtamattomuus* 'könyörtelenség', *armeliansuustoiminta* 'játékonykodás', *asianajatemppu* 'ügypédi fogás', *hiihtoherruus* 'első hely a sísportban', *kasvienruiskutusaine* 'növénypermetező szer', *kirjallisuudenhistorioitsija* 'irodalomtörténész', *laskeutumiskehoitus* 'leszállási parancs'. Ezekre a szavakra a google.fi is mind 10 alatti találatot ad, jelezve azt, hogy a mai nyelvhasználat is idegenkedik tőlük.

PAPP ISTVÁN szem előtt tartotta, hogy Finnországban a nyelvjárások használata tovább él, nem kis mértékben az új „nemzeti eposz”, Väinö Linna Tuntematon sotilas (Ismeretlen katona, 1954) című regénye által. A szótár II. függelékében leírja a keleti nyelvjárásokban található visszaható igeragozást, ami azóta már nem ismert a köznyelvben. A szótárban található — helyesen annak minősített — nyelvjárási szavak, jelentések is, pl. *haastaa* 'beszél', *orpana* 'unokatestvér', *kyty* 'sógor', *tumppu* 'egyujjú kötött kesztyű'. Ezek a szavak valahol a köznyelv közelében található, regionális és irodalmi használatuk mindenképpen általánosnak mondható.

Egy jó szótár rengeteg országismereti információt is képes nyújtani. PAPP ISTVÁN szótára is ilyen. Megtalálhatjuk benne például a finn történelemre vonatkozó legfontosabb kifejezéseket, pl. *talvisota* 'téli háború (1939. nov. 30.–1940. márc. 13.)', *jatkosota* 'folytatólagos háború (1941–44)', *nuijasota* 'buzogány-

háború (parasztfelkelés Klaus Fleming helytartó ellen 1596–97 telén)’, *lotta* ’lotta (a hadsereg mellett működő női szervezet tagja)’; szerepel benne természetesen a *sauna* és a *kantele*, vannak finn mitológiai nevek, pl. *Ahtola* ’a vízisten birodalma’. Nagyon fontos részterületet alkotnak az étel- és italnevek, hiszen a tájékozatlan turistát könnyen érhetik meglepetések. A szótárban szerepel a *mämmi* ’rozsmalátából készült húsvéti étel’, *kalakukko* ’kb. halpástétom (sült tészta hús-, hal-, krumpli- stb. töltelékkel)’, *puuro* ’kása’, *rosolli* ’heringsaláta’, *maksamakkara* ’májás hurka’ (de nem szerepel a mára már a finn iskolákból is kitiltott rizses-mazsolás máj, a *maksalaatikko*, sem pedig a *lanttulaatikko* ’rakott karórépa’). Ugyancsak hiányzik a tipikusan finn ételek közül a *karjalanpiirakka* ’karjalai pirog’ és a *leipäjuusto* ’háziilag készült sajt [szó szerint: kenyérsajt]’, valamint a *kermaviili* ’finn tejföl’ és a *mustamakkara* ’tamperei véreshurka’. A szótárban szerepel a két jellegzetes finn ital, a *sima* ’méhsör’ és a *kalja* ’(gyenge) házi sör’, de a finnek számára fontosak lehetnek volna a borok minősítései is, pl. *hapokas* ’csersavas’ vagy a *jalohome* ’nemespenész’.

Finnország az ezer tó országa (pontosabban közel 200000 tó van az országban), emiatt az étkezési kultúrában (is) kiemelt helyet foglalnak el a halak. Nézzük meg, PAPP ISTVÁN vajon milyen mélységig megy bele a halnevek ismertetésébe! A hagyományos, a magyar emberek számára is ismert halneveken (*karppi* ’ponty’, *monni* ’harcsa’, *hauki* ’csuka’ stb.) kívül szerepelnek a szótárban olyanok is, mint a *kuha* ’fogas-süllő’, a *lahna* ’dévérkeszeg’ vagy éppen a *made* ’menyhal’ és a *särki* ’veresszárnyú koncér’. De olyan finn „specialitások” is helyet kaptak, mint a *haili* ’apró hering’, *silakka* ’1. apró hering, 2. (nép) besózott hal’, *silli* ’hering’ (halkedvelő legyen a talpán, aki meg tudja mondani, mi a különbség az Atlanti-óceánban élő *silli* és a balti-tengeri *silakka* között). Bekerült természetesen a *lohi* ’lazac’ is.

A szótár szóanyagának egy része négy-öt évtized alatt természetesen elavult. A kiveszést néha társadalmi folyamatok is felgyorsíthatják, ilyen például a feminizmus finnországi térhódítása. A feministák alapkezdése, hogy a férfi nemet nem szabad jelöletlen alapesetnek tekinteni. Ennek következményeképp — főként a foglalkozásnevek körében — mára már nagyon visszaszorult a *-tar/-tär* nőnemű képzővel ellátott szavak használata (pl. *opettaja* ’tanár’ — *opettajatar* ’tanárnő’, *laulaja* ’énekes’ — *laulajatar* ’énekesnő’ stb.). MILA ENGELBERG vizsgálatai szerint (1998) az 1950-es Ammattihakemisto [szakmák katalógusa] 77 foglalkozásnévében szerepelt még e képző, 1990-ben mindössze egy ízben fordult elő (*myyjätär* ’eladónő’). PAPP ISTVÁN szótára (nemkülönbben a kor egyéb finn szótárai is) természetesen még sok, több mint félszáz ilyen képzős szót tartalmaz, pl. *kaunotar* ’szép nő’, *rakastajatar* ’szerető’ vagy a pejoratív árnyalatú *seikkailijatar* ’kalandornő’, *viettelijätär* ’csábító nő’; titulusok: *hallitsijatar* ’uralkodónő’; foglalkozásnevek: *hoitajatar* ’ápolónő’, *keittäjätär* ’szakácsnő’, *kotiopettajatar* ’nevelőnő’, *maalaajatar* ’festőnő’, *ompelijatar* ’varrónő’, *ru-*

noilijatar 'költő', *siivoojatar* 'takarító'; mitológiai alakok: *aallotar* 'hableány, vízitündér', *hallatar* '(éjeli) fagy szelleme', *hengetär* '(védő)szellem', *luonnotar* 'a természet leánya, nimfa', *raivotar* 'fúria', *sulotar* 'grácia', *syöjätär* 'fúria, boszorkány'. Ezek egy része mára már kiesett a nyelvhasználatból.

A PAPP-szótár sok rövidítést is tartalmaz, ezek is nagymértékben megkönnyítik a nyelvtanuló dolgát. Nemcsak olyanok szerepelnek az anyagban, mint pl. *jne.* = *ja niin edespäin* 'és így tovább, s a többi (stb.)', *mm.* = *muun/muiden muassa* 'egyebek/többek közt', *ks.* = *katso* 'lásd (l.)', hanem olyanok is, mint pl. *KTK* = *kauppatieen kandidaatti* 'kereskedelemtudományi kandidátus', *KTA* = *kone- ja traktoriasema* 'gép- és traktorállomás' vagy a korszellemnek megfelelő *SDPL* = *Suomen Demokraattinen Pioneerien Liitto* 'Finn Úttörők Demokratikus Szövetsége', *SNL*, *SNTL* = *Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitto* 'Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió)', *SKP* = *Suomen Kommunistinen Puolue* 'Finn Kommunista Párt'...

A szótárban nagyon sok keresztnév szerepel. Ahogy PAPP ISTVÁN írja az Előszóban: „még akkor is, ha — mint gyakran megesik — nem tudjuk megadni a magyar megfelelőjüket”. Mai szemmel nézve ezeket inkább a függelékben lehetett volna közreadni, s nem kellett volna mindenáron „fordításokra”, megfeleltetésekre törekedni. Ez sok esetben szerencsére nem is sikerült, ezért a *Kostia*, *Kuisma*, *Rauno* stb. után csak annyi szerepel, hogy *férfinév*, a *Kotivalo*, *Laila*, *Maire*, *Outi* stb. után pedig: *női név*. Az úgynevezett beszélő neveknél a szótár a kalevalai eredetűek jelentéseit megadja (*Tapio* 'erdő királya'), de a vulgárisabbakról hallgat (*Yrjö* < *yrjö* 'hányás', *Tauno* < *tauno* 'hülye' stb.), pedig a finn irodalom névhasználata nem véletlenszerű. Ma már komikusnak tűnik, de a kor szokásainak megfelelt a *Kristian* ~ *Keresztély*, *Lauri* ~ *Lőrinc*, *Ludvig* ~ *Lajos*, *Timo* ~ *Timót* megfeleltetés.

Nagyon helyes ugyanakkor a földrajzi nevek szótárban való szerepeltetése. A finnek szeretik kisebb-nagyobb mértékben megváltoztatni a nemzetközileg ismert nevek formáját, pl. *Lontoo* 'London', *Pariisi* 'Párizs', *Kijova* 'Kijev', *Moskova* 'Moszkva', *Pietari* 'Pétervár', *Krakova* 'Krakkó' stb. Ennél is nagyobb gondot okoznak a (rész)fordítások: *Kapkaupunki* 'Fokváros', *Kultaranta* 'Aranypart', *Pohjanlahti* 'Botteni-öböl', *Itämeri* 'Keleti-tenger, Balti-tenger'. A szótár ezekben a kérdésekben nagyon hasznos segítséget nyújt. Az észti fővárost *Tallin* alakban adja meg magyarul a szótár, ez az orosz változat átvétele.

A címszavak után felső indexben szereplő számok a ragozási típusokra utalnak. PAPP ISTVÁN — a finn értelmező szótár rendszerét követve — a névszókat 85 (31 egytöví és 54 kéttöví), az igéket 45 (23 egytöví és 22 kéttöví) csoportba sorolta. A függelékben az egyes típusoknak megadja az egyes genitivusi, essivusi, partitivusi, illativusi, többes genitivusi, partitivusi és illativusi (ebből az egyes essivust el is lehetett volna hagyni), illetve prs. Sg1, impf. Sg3, cond. Sg3, imp. Sg3 (ez alig-alig használatos a finnben, helyett inkább a P12 kellett volna),

part. perf. és pass. impf. alakját. Ma már más elvek alapján írják le a töveket, de az akkori idők szellemének megfelelő rendszer évtizedeken keresztül meghatározta a finn tótan magyarországi felfogását is. A címszavak utáni csillag a fokváltakozásra utal. Ez jó ötlet, de még jobb lett volna, ha a függelékben erre is lennének példák, főleg az ún. fordított fokváltakozásra, vö. pl. a *maata* 'fekszik' igét, amelynek 35. számú *-os indexe a függelékben a *salata* 'titkol' igéhez vezet az olvasót. Az Sg1 *salaan* alakból csak zseniális nyelvérzékű ember találja ki egyből a *maata* egyes szám első személyű *makaan* formáját...

Összességében PAPP ISTVÁN szótára egy több évtizedes úrt töltött be. Megjelenése idején széles területről gyűjtött szókincse, bőséges példaanyaga, modern nyelvszemlélete révén a szótárirodalom kitűnő alkotásai közé soroltatott. Frisssége később értelemszerűen megkopott, de arról legkevésbé a szerző tehet, hogy utána 45 évet kellett várni a következő finn–magyar szótárra.

4. A finn–magyar kulturális és oktatási kapcsolatok megélénkülése nemcsak a finn–magyar szótár égető hiányát hozta felszínre, hanem a magyar–finn szótár gyors megújításának szükségességét is, hiszen WEÖRES GYULA 1934-es szótára egyrészt elavult, másrészt már nem volt kapható, harmadrészt pedig eleve csak zsebszótár terjedelmű volt, ami alkalmatlannak bizonyult a komolyabb tanulásra. E hiány pótlására vállalkozott NYIRKOS ISTVÁN, a KLTE tanára, akkortájt a Helsinki Egyetem magyar nyelvi lektora, aki az általa készített magyar olvasókönyv (1965) szójegyzékének kibővítése, illetve más források felhasználása révén 1969-ben jelentette meg magyar–finn szótárát, Helsinkiben. Az olvasókönyv anyaga jó kiindulási alapnak bizonyult, hiszen abban a magyar népköltészettől a lírán (Balassitól József Attiláig) és szépprózán (Jókaitól Lengyel József) át a tudományos (nyelvészeti és néprajzi) szövegekig számos írásfajta helyet kapott.

A 140 lapos szójegyzék négy év alatt 380 oldalasra bővült. Az új szótár szókinccsanyaga megfelelt a kommunikatív szempontú tanulási igényeknek. Hasábjain olyan, akkoriban modern szavak is helyet kaptak, mint pl. *atomenergia* és *-fizika*, *autogénhegesztés*, *diákmenza*, *expresszlevél* és *-vonat*, *felhőkarcoló*, *fotoreporter*, *frottírtörülköző*, *gemkapocs*, *görkorcsolya*, *interurbán*, *műhold*, *műtrágya*, *öngyújtó*, *plüss*, *repülőposta*, *sztaniol*, *ultrarövidhullám*, *villanyborotva*, *villanyvonat* (viszont még nem szerepel például az *önkiszolgáló*). Sok olyan szó is van benne természetesen, amely az akkori idők társadalmi berendezkedését, mindennapi életét, hangulatát tükrözi (*elnöki tanács*, *funkcionárius*, *házbér*, *háziúr*, *honvédség*, *kolhoz*, *kulák*, *kultúrforradalom*, *népbüfé*, *-oktatás*, *-szeretet*, *-tanító*, *-tulajdon*, *nyereménykötvény*, *oldalkocsi*, *öröklakás*, *ötéves terv*, *ötlámpás rádió*, a *párt-* előtagú szavak, *sínautó*, *sürgöny*, *tervhivatal*, *timsó*, *úttörővasút*, *vadházasság*, *zárszámadás*), de ezek szerencsére nem burjánznak mértéktelenül.

Jó néhány szó mára már kiesett a köznyelvből (sőt ezek egy része már akkoriban is elavultnak számított, az olvasmányok szövegéből került be), mint pl. *ci-*

pőkenőcs, csapszék, csáva, cserez, csertörmelék, cséve, fekbér, félzsák, fűtőszalma, gereben, kordély, könyomat, lutri, lyány, nyelvtisztogató [= nyelvművelő], penna, szakmánymunka, a pruszlik kapcsa, keserv.

Országismereti információkat csak óvatosan adagol a szótár, olyan „magyaros” kifejezések kapnak helyet, mint pl. *betyár, citera, csárda, gémeskút, hajdú, krajcár, kuruc, országbíró, pityke, székely, végvár* (sőt: *janicsár*) stb., sőt még *Hüvelyk Matyi* is feltűnik. (Teljesen felesleges viszont a *fratria* hosszás magyarázata.) Nagyon fontos információ a finneknek, hogy a mi *első emelet*-ünk náluk 'toinen kerros', azaz a második (szint).

A szótárban sok a nyelvészeti kifejezés, ez a célközönség ismeretében csep-pet sem meglepő, de a szakszavak egy részét célszerűbb lett volna inkább függelékben közreadni (*allativus, dativus, delativus, instrumentalis-comitativus, sociativus* stb.).

NYIRKOS néhol beszélt nyelvi fordulatokat is igyekszik becsempészni (*cucli, dutyi; hejh, sej, zsupsz*). Ez jó törekvés, de eléggé esetlegesnek tűnik. Rövidítés nagyon kevés van a szótárban: *ENSz*.

A szótárak értékelésének visszatérő fejezete a keresztnevek kérdése. Ebben a szótárban — WEÖRESÉHEZ hasonlóan — sok férfi- és női név szerepel, ezek egy része mellett csak a nemjelölést találjuk meg, pl. *Béla* miehennimi [= férfinev], *Tünde* naisennimi [= női név]; más részük mellett meg van adva a finn megfelelőjük (*Anna ~ Anna, Júlia ~ Julia, Judit ~ Juudit*), és sajnos, a korszellemhez igazodva van egy erőltetett megfelelési sor is (*Bertalan ~ Perttu, Pertti, Dezső ~ Desiderius, Győző ~ Vihtori, Imre ~ Emerik, Lőrinc ~ Lauri, Manó ~ Emanuel* stb.).

A magyarországi földrajzi nevek egy része is feltűnik az anyagban: *Balaton* 'járvi Unkarissa' (érdekes újításként szerepel a német neve is: Plattensee), *Dunántúl* 'Tonavan tosiella puolen; ang. Transdanubia, ném. Transdanubien' (de nincs *Tiszántúl*), *Erdély* 'Transsilvania (ném. Siebenbürger)'. A külhoni földrajzi nevek szépen adatolva vannak Albániától az Alpeseiken, Bécsen, Genfen, Koppenhágán, Londonon és Párizson át az Urálig.

A szócikkek után a szerző nem ad semmiféle útmutatót a magyar szavak ragozásáról, ez egy ilyen méretű és típusú szótár esetében teljességgel védhető. Az egyes szócikkek felépítése logikus, a homonimák világosan elkülönülnek egymástól, a konkrét és az absztrakt jelentések elválasztása felhasználóbarát (pl. *büntető: dobás, rúgás, tábor, törvénykönyv*; vagy a *kiad* nyolc jelentése stb.). Az egyes szócikkek sok szókapcsolatot, kifejezést tartalmaznak, ez nagymértékben gazdagítja a szótár értékét, pl. ész: *~be kap, esze ágában sincs, eszébe jut, ~re térít, kiment az eszemből, legyen eszed, megáll az eszem, nincs ~nél, többet észszel mint erővel*; fej: *fejből, azt sem tudja hol áll a ~e, szegény ~e, ~ébe vesz vmit, ennek ~ében, ~én találja a szöveget, ~enként, ~ére nő vkinek, megmossa vkinek a ~ét, fel a ~jel* stb.). Sok kifejezés önálló szócikként szerepel, ez is fel-

használóbarát megoldás: *fogant: nincs ~ja, közírré: ~tesz, kvittek: ~ vagyunk, sutba: ~ dob, tapodtat: egy ~ sem enged* stb. Szintén önálló címszók az *éljen, nemulass*; vagy az *igyunk* és a *nőj*, ahol utalás történik az alapszóra.

NYIRKOS ISTVÁN szótára, számos erénye mellett mégsem vált széles körben használatos munkává, hanem rövidesen visszaszorult a könyvtárak és könyvgyűjtők polcára. Erről a fordulatról azonban nem a nagyközönség, hanem maga NYIRKOS ISTVÁN „tehet”, aki hét év elteltével megjelentette újabb művét, amely — számos kiadást megérve — a finnországi magyarbarátok, a turisták és a nyelvtanulók fontos segédeszközévé vált.

5. NYIRKOS ISTVÁN új műve (*Suomi–unkari–suomi taskusanakirja*) egy rendkívül sikeres finnországi sorozat részeként jelent meg. Kisméretű formátuma miatt könnyen kezelhető (bár a szöveg nagyon apró betűs), a szócikkek egyszerű felépítése miatt nyelvészeti előélet nélkül is jól használható. Különösen turista-baráttá teszi az étel- és italnevek szókinccse és egyfajta társalgási zsebkönyvszerű függeléke.

NYIRKOS ISTVÁN mindezen szempontok alapján átdolgozott új szótára először 1976-ban jelent meg (majd több kiadás után 1996-ban látott napvilágot a megújított változata, 2000-ben ennek javított változata, 2009-ben pedig a legújabb kiadása). A szótár szerkezete, külseje jelentősen különbözik az 1969-es műétől. A sűrítésre való törekvés legfőbb jele az összetételek egy szócikkbe való összevonása. (A továbbiakban példáinkat a magyar rész *s*- betűje alá sorolt szókinccsből vesszük.) Míg a korábbiakban külön szócikk volt például a *sajtóattasé, sajtófőnök, sajtóhiba, sajtókonferencia, sajtószabadság, sajtószemle, sajtótájékoztató* és *sajtótudósító*, addig ebben a változatban ezek mindegyike a *sajtó* címszó alatt szerepel: *sajtó/attasé, ~főnök* stb. szerkezetben. Hasonlóképpen: *sárga, segéd, sport*. (De mégis külön szócikk maradt a *sebességmérő* és a *sebességváltó*.)

Szintén a helytakarékosságra törekvés eredménye a homonimák egy szócikkbe kerülése. Ugyan a szerző jelöli a szófajt (*s*. = főnév, *v.* = ige), vö. *sejt* '(s.) solu; (v.) aavistaa; luulla, arvella; kuvitella'; *sír* '(s.) hauta; (v.) itkeä', de ez akkor sem szerencsés dolog, ezeket a szócikkeket meg lehetett volna különállóan is tartani.

Az egyes szócikkeken belüli példaanyag is kevesebb, például a *sarok* korábbi öt szókapcsolatából, kifejezéséből kettő, a *seb* négy példájából egy maradt. A *sok* és a *sor* alatt egyaránt 15 kifejezés szerepelt, az újban ezekből csak három, illetve öt maradt meg. A *spanyolviász* szócikk példa nélkül szerepel, pedig csak egyetlen meghatározott kifejezésben szoktuk használni.

A régebbi szótár szavai közül jó néhány kimaradt. Ezek egy részét csak helyeselni tudjuk, pl. *samánisztikus, sebzetlen, sebzetlenül, selejmentes, sirályvijjogás, sokminden, somfagally, suhogtat, sustorog, symphonia*. Ugyancsak célszerű volt kihagyni a *sarkantyúba kapta a lovát* és a *fehér sulyka messze villog*

kifejezéseket is. Kikerültek a folyamatos melléknévi igenévi alakok (*sárguló, sístergő*), a nyelvészeti szakkifejezések (*sociativus, sublativus*) és az interjekciók (*sej, sejhajj*). Feltétlenül megmaradhatott volna viszont például a *sakkozik, sarkvidék, sóhajt, sincs*, s talán helyet kaphatott volna a *sasszem, sebhelyes, segélyez, selejtes*. Maradt, de kieshetett volna a *sehonnai, silóz, sparhert, svindliz*. A keresztnevek is áldozatul estek, ezeket a függelékbe át lehetett volna helyezni. A földrajzi nevek (helyesen) megmaradtak.

Új szó szinte nem került be az első kiadásba, az *s-* betű alatt mindössze egyet találtunk: *sarlatán*. A finn megfelelő megváltoztatásával azonban többször találkozhatunk: például a *serdülő* régies finn megfelelőjét (*nuoruusiässä oleva* = fiatal korban levő) felváltotta a modernebb *teini-ikäinen*, a *sherry* immáron finnül is *sherry* (korábban nem is állt mellette jelentés), a *söntés* 'baari' jelentése kikerült, ezt az 'anniskelupaikka' váltotta stb.

A finn szókincset illetően NYIRKOS ISTVÁN volt az első, aki meg tudta oldani a képzők és az összetett szavak problémáját. A forrásait a nyúlfarknyi finn nyelvű előszavában nem árulja el, így csak találgathatjuk, hogy szövegtörzset alapján dolgozott vagy ösztönösen hagyta ki például PAPP ISTVÁN kifogásolt szóösszetételeit. Természetesen a gordiuszi csomót nem vágta át, vagyis nem hagyta ki az összes hosszabb szóösszetételt vagy képzett alakot (pl. *hiihtokeli* 'sítérep', *hiihtokilpailu* 'síverseny', *hiihtoloma* 'síszünet'), illetve ma is használatos például a *sanomalehtikatsaus* 'sajtószemle' vagy a *toimettomuus* 'tétlenség'. Viszont kimaradt a *vanhempainilta* 'szülői értekezlet', illetve a *kätkytkuolema* 'bölcsőhalál' vagy akár a *vankeinhoitolaitos* 'büntetés-végrehajtási intézet', amelyek a gyakoriságuk és a régies előtagjai miatt lettek volna fontosak. A *babakocsi* szót NYIRKOS helyesen *lastenvaunut*-ra fordítja, viszont sajnos a finn oldalon csak a nem használatos egyes számú alak (*lapsenvaunut*) szerepel címszóként.

Finn oldalról vannak olyan szavak, amelyek valamilyen oknál fogva kimaradtak a szóanyagból. Ilyenek például a finn kultúrára jellemző reáliák (*kaamos* 'sötét időszak télen, amikor nem kel fel a nap' és *ruska* 'őszi színpompa').

A szótár későbbi kiadásai gyakran változatlan utánnomások, s amikor engedtek változtatni rajta, akkor is nagyon keveset (igaz, a ritka elírásokat kijavították). Ha megnézzük a legutóbbi 2009-es kiadást, azt tapasztalhatjuk, hogy sokkal felhasználóbarátabb lett a mű. A technikai újítások (nagyobbak a betűk, vastaggal van szedve a címszó) mellett örömteli, hogy az összetett szavak mindegyike külön címszóba került, tehát nem kell az első tag alapján bogarászni. Szintén üdvözlendő, hogy a homonimák külön szócikkekbe kerültek: *sejt*¹ és *sejt*². A régebbi változatban talán jobb volt a címszókiejezések megoldása (*sarki*: ~ *fény*, szemben a mostani *sarki* ~ *fény* szerkesztésmóddal). Ami a szókincset illeti, a legújabb szavakat nem tartalmazza, így ráférne egy általános frissítés, amit a kiadó aligha fog megengedni. A magyar rész fentebb vizsgált *s-* betűs szakaszánál maradva: bekerült a *saját maga*, a *sárgaborsó* és a *sárgadinnye*, ki

nem maradt semmi (még a *sínautó*, *sehonnai*, *sparhert* sem). Tallinn még mindig csak egy *n*-nel szerepel.

Finn oldalon is vannak hiányok, az *l*- betűből szemezgetve például: *laadunvalvonta* 'minőségellenőrzés', *laajakaista* 'szélessávú', *lahjalista* 'kívánságlista', *kirjasto-/lainaajankortti* 'olvasójegy', *lainaus* 'kölcsönzés, idézet', *laitahyök-kääjä* 'szélső', *laitosmies* 'karbantartó', *laktoosi-intoleranssi* 'tejérzékenység' stb. Helyettük ki lehetne hagyni a következő, ma már ritkán használt kifejezéseket: *lahjapalkkio* 'jutalmazás', *lainalause* 'idézet', *laiskanvirka* 'kényelmes állás', *laivanveistäjä* 'hajójavító műhely', *lakonrikkoja* 'sztrájtörő'. (Persze, tudjuk azt is, hogy az olvasó kívánságlistája végtelen, és a szótárszerkesztésnek valahol gátat kell szabni.) A *romaani* már nem jelent regényt (ma: *romaani*) is és cigányt (ma: *romani*) is. Habár az összes magyar–finn szótárkészítő férfi, a *nyelvész* szó finn megfelelője 2009-ben már rég nem a *kielimies* ('nyelv + férfi'), kiváltképpen úgy nem, hogy a modern *kielítieteilijä* a finn–magyar részben előfordul. A *lastenhoitajatar* 'gyermekgondozónő' szóval sem kellene borsot törni a finn feministák orra alá.

A szótárt hasznos függelékek zárják (Ételek és italok listája, Látogatás Budapesten, Utazási információk). Korábban már többször foglalkoztunk a magyar és finn étel- és italnevekkel, hiszen ezek ismerete nélkül a turistákat, a hosszabb-rövidebb ideig a másik országban tartózkodókat kellemetlen meglepetések érhetik. NYIRKOS szótárának nagy előnye, hogy külön szólistát ad közre a magyar és finn szókincs (és kultúra) eme fontos területéről. Az 519 magyar ételnév egy része semmiféle fordítási (és felismerési) problémát nem okoz, vö. pl. *alma* ~ *omena*, *borjú* ~ *vasikka*, *csuka* ~ *hauki*, *kapor* ~ *tilli*, *szőlő* ~ *viinirypäle*, *tyúk* ~ *kana*, *zöldborsó* ~ *viherherne* stb. Más részük névleg legalábbis megegyezik, de az elkészítés módja és ízvilága igen távol áll egymástól (*halászlé* ~ *kalakeitto*, *marhapörkölt* ~ *vatkuli*), de az igazi gondot azok az ételek okozzák, amelyeket a finnek még hírből sem ismernek. Ezeket NYIRKOS — nagyon helyesen — nem próbálja meg lefordítani (vagy valamely finn ételhez hasonlítani), hanem megmagyarazza őket. A magyar gasztronómiában járatlan turista így legalább valamiféle képet kap arról, hogy mi is a *körömpörkölt* (NYIRKOS finn definíciója magyarul: állatok körme körüli húsból készült pörköltfajta), a *fatányéros* (sült húsok és szalonna sült krumplival és rizzsel körítve egy nagy fatányéron felszolgálva, általában két személynek), a *lecsó* (zöldpaprikából, paradicsomból és hagymából készült meleg étel), és még hosszan sorolhatnánk, a májgombóclevestől a kolozsvári káposztán, a székelgyulyáson és a tarhonyán át a Gundel palacsintáig. Az italok listája nem ennyire „izgalmas”, ott csak a *tokaji aszú* és a *fröccs* a hungarikum. A lista finn „párja” az „étlapok szókincséből” címet viseli, ez jelzi alapfunkcióját. A meglepetést nem okozó ételek (a báránytól a libáig, a dévérkeszegtől a lazacig, az ananásztól a zöldbabig) mellett a szójegyzékben szerepelnek a hagyományos finn ételek (*hernekeitto*, *kalakukko*, *maksalaatikko*,

rosolli, silli stb., ezekről lásd korábban), de kimaradt a *kermaviili* és a *leipäjuusto*. S itt még nem kapott helyet a legnépszerűbb és leggyakrabban fogyasztott finn (?) ételek egyike, a *pizza* sem (de az 1996-os kiadásban már igen).

A Látogatás Budapesten című rész két turista pesti élményeit meséli el, a hagyományos témákkal (érkezés, szálloda, vendéglő, mozi, múzeum, közlekedés, vásárlás, bank stb.), párbeszédes formában. Ez a rész nem illik a szótárba, társalgási zsebkönyvben vagy nyelvkönyvben lenne a helye.

A függelékben ragozási táblázat is helyet kap. Ehelyett jobb lett volna egy teljesebb tótani táblázatot közreadni, mert az itt feltüntetett, szabálytalanul ragozódó igék és névszók listája alapján a diák nem tudja megtanulni a magyar paradigmákat. Hasznos viszont a magyar hangok kiejtési táblázata. A szótár végén a vámszabályok, utazási irodák címei, hivatalok nyitvatartási ideje inkább egy útikönyvbe illenének, semmint szótárba. Ez persze semmit nem von le a nagyon hasznos, gyakorlatias szótár érdemeiből.

6. PAPP ISTVÁN a finn–magyar szótár megjelentetése után azonnal hozzákezdett a magyar–finn szótár anyagának gyűjtéséhez, majd 1968-ban a szótár szerkesztéséhez. Első lépésben kicédeláztatta szótárát (ennek végül 45%-a került be az új munkába), illetve kiegészítő szógyűjtéseket végzett. Művét nem tudta befejezni, mert az *elszelel* címszó megszerkesztése után elhunyt. Munkáját JAKAB LÁSZLÓ, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára vette át, így végül az ő nevéhez fűződik az első nagy terjedelmű, tudományos igényű magyar–finn szótár elkészítése.

A nagyméretű, 850 lapos, kb. 56000 szócikket tartalmazó szótár szókincese naprakész, modern. Ma már a nyelv teljes jogú tagja, de a szótár megjelenése idején még újjító szemléletre volt szükség a *yoghurt* (sőt már *joghurt* írásmóddal is), *quantum/kvantum*, *jacht*, *tweed*, *whisky*, *yard* felvételéhez, mi több, helyet kapott a *komputer* (*kompjüter*) ~ *számítógép* is, s találkozhatunk (valószínűleg az 1979-es iráni forradalom következményeként) az *ajatollah* szóval is. Ma már mosolygunk az *önborotvakészülék*-en, de akkoriban ez nagy dolog volt.

Rendkívül alapos a szótár növény- és állatnévi állománya, még olyan, a nagyközönség által kevésbé ismert lexémák is megtalálhatók benne, mint pl. *csorbóka*, *erősfű*, *ezerjófű*, *salátaboglárka*, *saspáfrány*, *tyúkhúr*, *varjúköröm*, *zsa-zsa*, illetve *halfarkas*, *hósármány*, *lándzsahal*, *lilik*, *májmétely*, *orsóhal*, *őn* stb.

Gazdag a szótár földrajzi nevekben. Ezek egy része valóban szükséges, hiszen mindkét nyelvben fordítás (*Baktérió* 'Kauriin kääntöpiiri', *Északi-tenger* 'Pohjanmeri', *Finn-öböl* 'Suomenlahti', *Fokföld* 'Kapmaa', *Sziklás-hegység* 'Kalliovuoret'), más részének felvétele hasznos, de nem szükségszerű (*Bengália*, *Berlin*, *Bosznia*, *Chile*, *Góbi*, *Hága*, *Jáva*, *Kína*, *Kuba*, *Palesztina*, *Szahara*, *Tibet* stb.).

A magyar keresztnevek ábécérendes besorolásban szerepelnek (majd látni fogjuk, hogy JAKAB LÁSZLÓ az új finn–magyar szótárában ezeket függelékként

közli), de szerencsére a szerző nem akart mindenáron finn megfelelőket találni melléjük (vö. a WEÖRES-szótár anyagát), hanem csak azt jelzi, hogy férfi- vagy női névről van-e szó. Dicséretes, hogy sok becenevet is megad (*Árpi, Berci, Erzsi, Eta, Feri, Ferkó, Nusi, Panni, Pityu* stb.). Nem valószínű ugyanakkor, hogy a 80-as években sok *Emánuel* és *Boldizsár* (becézve *Bódi*) keresztnévű férfi élt volna hazánkban.

Szerencsére sok rövidítés is helyet kapott a szótárban (vö., *pl.*, *pu.*, *ref.*, *ui.*, *ún.*, *uo.* — ma már valószínűleg hosszan kellene magyarázni, mit jelentett az *u. p.* = utolsó posta). Sőt a kor egyik új anyaga, a *pvc/pévécé* is bekerült a szótárba. Ötletes a *B.ú.é.k.* felvétele is.

A szótár valamilyen mértékben tükrözi a kor politikai szellemét is. Szerencsére csak kismértékben, de akkor is helyet kellett kapniuk olyan szavaknak és rövidítéseknek, mint *pl. bolsevik, elvtárs, kolhoz, Béke-világtanács, MSZMP, MSZBT, SZKP, SZOT, tsz.* A *munkás* szó 46, a *párt* 67 összetétel előtagjaként bukkan fel. *Szamizdat* még nincs. Szintén a korszellemet tükrözik az *öröklakás, lakáshiány, szénhiány, valutakorlátozás, viceházmester, orkáncabát* kifejezések. Ma már nehéz elképzelni azt az időszakot, amikor a telefon nagy kincs volt (megesett, hogy tíz évig is kellett várni rá), s volt *telefonkezelő, -állomás* és *-automata* is.

A szótár szókészletének csak igen-igen kis része tekinthető elavultnak, vö. *pl. anzágol, bacchánsnő, cvikli, csobolygó, faköponyeg, főcstej, ickázik, kékkő, lajbi, marhasó, mosóasszony, mosóbőr, murizik, ojt, sajtruha, sürgöny, távirda, útőr, zsarátnok.*

Sok a nyelvészeti és irodalomtudományi kifejezés (ami nem baj, mert ezeket a szakmákat műveli az elsődleges célközönség), *pl. asszonánc, pentameter, trocheus; labializáció, zöngésülés.* Szintén célközönsége a szótárnak a diákság: az egyetemi élet olyan szakkifejezései is helyet kaptak, mint *pl. szigorlat, úvézik.* A feminizmussal viszont nem tudott lépést tartani ez a szótár sem, vö. *kielimies.* Az egyes szakterületek szakszókincse többé-kevésbé képviselve van az anyagban, talán a nyomdai (*petit, tértő*) és a műszaki (*zsírzófej*) szókincs egy része felesleges.

Érdekes és hasznos újítás, hogy a szerző a magyar névszóragokat címszóként veszi fel (sőt az alakváltozatokat külön is), *pl. -ból, -ből, -ból/-ből; -ként, -képpen; -szöri* stb. Ez nagyon veszélyes feladat, de JAKAB sikerrel oldja meg.

A valaha volt magyar futball emléke előtt adózik a szerző a *bal-* és *jobbész-szekötő, bal-* és *jobbfezetet, dribliz* [= cselez] szakszavakkal. A *centerhalf* már nem, de a *center, centercsatár* még helyet kapott az anyagban (de nincs benne az *aranycsapat...*).

És akkor térjünk is át az országismeretre! Többször utaltunk már rá mi is, hogy egy jó szótár nagyon sok országismereti információt tud közvetíteni. Szerencsére ez a szótár is ilyen. Szerepel benne a „hagyományos magyarságképet” — akkor még erősen — formáló *betyár, csárdás, csikós, gulyás, pusztá,* de sze-

rencsére olyanok is helyet kaptak, mint például *Árpád-ház, Habsburg-ház, atilla, csángó, palóc*. Ezek egy részét igen nehéz definiálni, pl. *Kossuth-díj, kopjafa, kurtanemes, lacikonyha*. Örvendetesen sok a magyar földrajzi név: *Balaton, Buda és Pest, Duna-kanyar, Kunság, Tiszán- és Dunántúl* stb. Akkoriban bátorság kellett a *Kárpátalja* felvételéhez, s cseppet sem véletlen, hogy nem szerepelhetett a szótárban a *Felvidék, Délvidék, Partium, Vajdaság, Bácska, Bánság, Székelyföld* stb. Királyaink közül csak *Könyves Kálmán* szerepel, de ő is elhagyható lett volna, hiszen a 'Kálmán Kirjojen Suosija [Kálmán, a Könyvek Kedvelője]' nem ad sok információt a finneknek. Nem mond sokat a *Babszem Jankó* 'peukaloinen' és a *hűbelebalázs* (módjára) 'harkitsematta' sem. Dicséretes próbálkozás az *Óperenciás tengeren túl* címszó felvétele ('kaukana valtameren takana' = messze az óceánon túl]. — Egyfajta „fordított reáliaként” helyet kap a szótárban a *kantele* és a *szauna* is.

A tipikusan magyar ételek közül sok szerepel a szótárban. Ezek egy részét nehéz lefordítani. A finnben a *makkara* megtévesztésre alkalmas gyűjtőnév, vö. *hurka* 'makkara', *kolbász* '(liha)makkara', *debreceni páros kolbász* 'debreceni-läinen kaksoismakkara', *szalámi* 'salami(makkara)'. A *gulyásleves* '(kb.) liha-keitto' [= húsleves] és a *pörkölt* 'palapihvi, (kb.) lihamuhennos/-hyöstö' fordítása oly messze van a valóságtól, mint e finom ételek finn változatai a magyartól...

Hasonlóan nehéz a borral kapcsolatos szókincs bemutatása, dicséretes, hogy e „szakterület” is helyet kapott a szótárban: vö. *fröccs* 'soodavedellä sekoitettu viini' [= szódavízzel kevert bor], *hosszúlépés* 'viiniä soodaveden kera (yksi desilitra viiniä ja kaksi desilitraa sodavettä)' [= bor szódával (egy dl bor két dl szódával)] és *kisfröccs* 'viiniä soodaveden kera (yksi desilitra viiniä ja yksi desilitraa sodavettä)' (de a *nagyfröccs* nem szerepel az anyagban), sőt: *must* 'rypälemehu, käymätön viini [= szőlőlé, kiforratlan bor]' és *murci* 'käymistilassa oleva uusi viini' [= forrásban lévő új bor], *seprőpálinka* 'viinin pohjakasta valmistettu viina' is.

A szerző néhány szlengszót is felvesz, ezeket nyugodtan ki lehetett volna hagyni, pl. *daci* [= rossz osztályzat], *diri*, *repcsi*.

A szótár szócikkeiben Jakab nagyon sok szólást, közmondást ad közre. Ezek egy része az európai kultúrkör közös kincséhez tartozik, fordításuk/megfeleltetésük így egyszerű (pl. *ajándék lónak ne nézd a fogát* 'ei lahjahevosen suuhun katsota'), de vannak olyanok is, amelyeket speciálisan magyaros jellegük miatt nem lehet más nyelven visszaadni, csak körülírni vagy a saját kultúrkör megfelelő szólásával helyettesíteni, pl. *él, mint Marci Hevesen* 'elää kuin lehmä pellossa [= él mint a tehén a mezőn]', *vigyorog mint a fakutya* 'hymyilee kuin puuhevonen kuutamolla [= mosolyog mint a faló a holdfényre]' stb.

A szótár felszereltsége, grammatikai precizitása és tőtani szemlélete mintaszerű (ez nem véletlen, hiszen JAKAB LÁSZLÓ a magyar tőtan egyik legjelesebb

ismerője). A névszói címszók után zárójelben áll a tárgyeset, az egyes harmadik személyű birtokos személyrag és a többes számú alak, pl. ház [~at, ~a, ~ak], szó [~t, szava, szavak], igék esetében pedig a múlt idő egyes szám első — s ha szükséges, harmadik — személy, illetve a felszólító és feltételes mód Sg3. alakja, pl. kér [~t, ~jen, ~ne], ad [~tam, ~ott, ~jon, ~na], lát [~tam, ~ott, lásson, ~na]. Ez a megoldás sokkal felhasználóbarátabb és egyértelműbb, mint a PAPP-féle szótár eljárása, ahol a címszó utáni kis index jelzi, milyen ragozási típusról van szó.

Összességében: JAKAB LÁSZLÓ szótára hiánypótló munka. Olyan mű, amely friss szókincse, bőséges példaanyaga, grammatikai pontossága és tótani információi révén a mai napig a nyelvtanulók nélkülözhetetlen kézikönyve.

7. Poriban, a város könyvtárban működő Magyar Irodalmi Központ kiadványaként jelent meg 1986-ban SZABÓ T. ÁDÁM kisszótára (Lyhyt unkari–suomi sanakirja / Kis magyar–finn szótár), amit inkább szójegyzéknek lehetne nevezni. Az előszóban a szerkesztő hangsúlyozza, hogy ez nem tudományos kiadvány, hanem egy „gyorsan forgatható segédeszköz”. A könyvecske valóban nem lépi túl ezt a szintet, bár az ötlet — adjunk a magyar nyelv iránt érdeklődő, a baráti körökben forgolódo magyarbarátok kezébe egy könnyen használható, az alapszókinset tartalmazó összeállítást — nagyon jó s akkortájt időszerű volt. A kb. 3500 szót tartalmazó szójegyzék szerkesztési elve hasonlít a WEÖRES GYULA szótáráéra, de a szokatlan tördelési megoldások (a magyar szavak aláhúzása, a főnevek nagybetűs írásmódja, az egy szóbokorba tartozó szavak egy sorba szedése) szinte áttekinthetlenné teszik a szöveget. A bokrosításról WEÖRES szótára kapcsán kifejtett véleményünket itt csak megismételni tudjuk. SZABÓ ráadásul még tovább nehezíti az olvasó helyzetét: a pálya címszóhoz került az autópálya, a nyit igéhez a megnyitó, a mond-hoz a közmondás, a kartárs-hoz az elvtárs, a káposztá-hoz a töltöttkáposzta, a föl-höz a tejjöl, az anyá-hoz a nagymama, a fúr-hoz az agyafúrt stb.

A szerző néhol megadja a (fiktív) ige-töveget, pl. asz-: aszal, aszály, aszu; pisz-: piszkál, piszmoz; hár-: három, harmad, harminc; me-: merre, mert; tév-: téved, téves, tévút. Ez inkább csak tévútra viszi az olvasót. A tótan amúgy sem erőssége a szótárnak, az eszik igeinek en-/et-/ev- alakjai tűnnek fel. „Hyvin epäsäännöllinen verbi” [igen rendhagyó ige], írja SZABÓ — az, de talán nem annyira, hogy az e-/esz-/ev- töveket le kelljen cserélni. Az iszik tövei nála: igy-/in-/it-/iv-.

Egy kisszótár szókinsete mindig vita tárgya lehet: mi kerül bele, mi nem, miért igen, miért nem. Nem feltétlenül kellene egy ekkora korpuszban szerepelnie az atyafiság, betortázik, emik, csecsszopó, csengettyű, daltalan, drótkötélpálya, fehérség, húshagyópétek, kapormártás, keszkenő, kutyafáját, libabőrös, orosz-lánrészt, pláne nem a mony, monyos ló, tikmony szavaknak (még akkor sem, ha finnugor eredetűek). A szerző néhol etimologizál (pl. keszkenő = kez + kendő), néhol pedig országismereti információkat csepegtet: italbolt 'Alko', hurka (a kolbász címszó alatt...) 'maksza-/verimakkara'.

SZABÓ T. ÁDÁM családja erdélyi. Ez magyarázza, hogy több, Erdélyre utaló címszó is bekerült a szótárába: *Mezőség*, *Székelyföld*, *Fekete-ügy*, *Körösfü* (a finneknek semmit nem mond a definíció: 'Crisj joen lähde'), *harisnyás székely*, mi több: *alsing* [= alsóing] és *felsing* [= felsőing]. Finnül nem honosodott meg a *Seekejmaa* kísérlete, ami inkább kiejtési tanácsnak tekinthető. *Transsylvania* alakja három ponton is archaikus finn helyesírást tükröz (mai helyesírása: Transilvania). Kissé komikus az alábbi szócikk: *-fi* 'poika', esim. *baromfi* tai vanh. *tikfi* 'kananpoika', vrt. *Petőfi*... [= *-fi* 'fiú', pl. *baromfi* vagy az elavult *tikfi*, vö. *Petőfi*...].

SZABÓ nagyon jó érzékkel látta meg, milyen nagy szükség van bizonyos célcsoportban egy ilyen jellegű szójegyzékre, munkája ezért hiánypótló is lehetett volna. Sajnos, nem lett az, s ennek nemcsak a terjesztés hiányossága az oka, hanem a szerkesztés átgondolatlansága, egyenetlensége (sőt megszerkesztetlensége), a címszórendszer nehézkessége. Kár, hogy nem sikerült tovább csiszolni az anyagon.

8. Hiánypótló sorozat megjelentetésére vállakozott 1998-ban a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola PUSZTAY JÁNOS professzor vezetésével: az EU dokumentumai alapján a nyelvoktatásban, illetve az uniós ismeretek elsajátíttatásában használható szótársorozat (EU-Vocabularium Savariense) indítottak útjára, amelynek a finn mellett angol, francia, német és olasz–magyar változata is megjelent, az AGENDA 2000 Országvélemény című dokumentum anyaga alapján, amelynek minden EU-s nyelven elkészült a hivatalos fordítása.

Így tehát ez a mű nem egy hagyományos szótár, hanem egy sajátos terület speciális szóanyagának a jegyzéke. Ilyesféle munkákra nagyon nagy szükség van, hiszen kevesen tudják kapásból megmondani, hogyan is van finnül (angolul stb.) a *késői magzati halandósági ráta*, a *Gazdaságvédelmi Koordinációs Titkárság*, a *letelepedési szabadsághoz való jog*, a *szubszidiaritás elve* vagy éppen a *jogharmonizációs terv*. Egy adat a mű szükségességére: a szótár finn–magyar része *a-* betűvel kezdődő szavainak száma 141, ebből 52 (37%) olyan, amely nem szerepel a legújabb kétnyelvű szótárban.

A szójegyzék legnagyobb hibája, hogy az EU dokumentum összes szavát tartalmazza, tehát a köznyelv olyan szavai is helyet kapnak benne, mint pl. *aika* 'idő', *auto* 'autó', *avain* 'kulcs', *hyvin* 'jól', *joki* 'folyó', *kirje* 'levél'. Ezeket egy igazi politikai szótárból ki kellene gyomlálni.

9. PAPP ISTVÁN szótárának első kiadása után 45 évvel jelent meg az új finn–magyar szótár. Szerzője JAKAB LÁSZLÓ, a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense, a magyar–finn szótár társszerzője. A várva várt opusz az Akadémiai Kiadó diákszótár-sorozatában látott napvilágot, de jóval többet ad, mint a sorozatcím alapján várná az ember. A — végre! — megfelelő méretű, világos tagolású, könnyen kezelhető és könnyen olvasható szótár 28900 címszót tartalmaz.

Kár, hogy a szótár bevezetője (kétnyelvű szótáraktól kissé idegen módon) csak magyarul olvasható. Amellett, hogy úgy tűnik, mintha nem is akarnák reklámozni Finnországban, nagyobb gond például az, hogy a magyarul nem értő finnek sehonnán sem tudhatják meg többek között azt, hogy a magyar igék szótári alakja az egyes szám harmadik személyű alak, s nem pedig az infinitívus.

Az elavult PAPP-szótár után a legfontosabb kérdés, mennyiben tartalmazza az elmúlt évtizedek új szókincsét ez a mű? Elsődleges forrása, jó kiindulási alapja a mai finn nyelv 100000 címszavas kéziszótára, a Suomen kielen perussanakirja (1–3. 1990–1994) volt. A szerző még nem vehette figyelembe az újabb kiadványokat, főként a Perussanakirja frissített, javított változatai (Kielitoimiston sanakirja, elektronikusan 2004, nyomtatva 2006) tehettek volna jó szolgálatot, s célszerű lett volna az egyre nagyobb mennyiségben hozzáférhető internetes szótárakat is felhasználni. Az természetes, hogy egy szótár anyagát valahol „el kell harapni”, de a mai, globalizált világban a szókincs soha nem látott gyorsasággal változik.

A PAPP-szótárhoz képest a szókincs így is nagymértékben megújult, modernizálódott. Bekerültek olyan szavak, mint például *katumuspilleri* 'esemény utáni tabletta', *kovalevy* 'vincseszter, merevlemez', *kännykkä* 'mobil(telefon)', *lerppu* 'flopi, hajlékonylemez', *luomutuote* 'biotermék', *potkupuku* 'rugdalódzó, kezeslábás', *sähly* 'teremhoki, floorball', *sähköposti* 'email [ímél], villám-/drótposta'. Az összetételekből és a képzett alakokból kikerültek az alkalminak tűnők, amelyek a PAPP-szótárban bőségesen előfordultak. A H betű szókincséből szemezgetve kimaradt például a *haltijamaisesti* 'tündérieren', *hassumainen* 'furcsa, badar', *heikkoverinen* 'vérszegény', *höystyä* 'fűszereződik; kövéredik'. (Persze, még így is maradt periférikus használatú, mint pl. *hiushuokoisuus* 'hajszálcsovésség'). A válogatás alapja elsősorban a gyakoriság, így került be a beszélt nyelvből a *verkkari* 'melegítő' (a google.fi-ben 33 800 előfordulása található) és a szlengből a *heido* 'szia(sztok)' (2180).

Minden szótár anyaga véges, de még bekerülhettek volna olyan szavak, mint *ammattikorkeakoulu* 'szakfőiskola', *biotunniste* 'biometrikus azonosítás', *brunssi* 'villásreggeli', *brändi* 'brand, márká', *graavi* 'sózott nyers hal', *haaveri* 'tengeri baleset', *hakukone* 'keresőprogram', *hedelmäinen* 'gyümölcsös (bor)', *hurtti* 'vas-kos (humor)', *hymiö* 'szmájlí, mosoly', *joiku* 'lapp ének', *jälkimaku* 'utóíz', *kaamos* 'sötét időszak télen, amikor nem kel fel a nap', *kantoliina* 'babakendő', *kannettava* 'laptop', *kassler* 'tarja', *kierrätys* 'újrahasznosítás', *kolumni* 'publicisztika', *kurapuku* 'kezeslábás', *luotijuna* 'nagysebességű vonat', *murukahvi* 'instant/azonnal oldódó kávé', *naistenmies* 'nőcsábász', *poikkeustila* 'szükségállapot', *polttarit* 'legény- vagy leánybúcsú', *raskausarpi* 'terhességi csík', *reilu kauppa* 'méltányos kereskedelem', *saattohoito* 'halálos betegek ápolása', *sauvakävely* 'nordic walking', *selain* 'böngésző', *suojelupoliisi* '(finn) államvédelmi rendőr-

ség', *tekstiviesti* 'szöveges üzenet, SMS', *tienata* 'pénzt keresni', *tienesti* 'fizetés', *veroehdotus* 'előre kitöltött adóbevallás', *vierihoito* 'rooming-in', *yllytys-hullu* 'hübelebalázs' stb. Ezek a szavak NYIRKOS 2009-es szótárában sem szerepelnek, a *jälkimaku* és a *poikkeustila* kivételével.

A PAPP-szótár országismereti értéke, a turisták kiszolgálása kapcsán megnéztük a finnes ételneveket. A helyzet a JAKAB-szótárban sem javult számottevően, a korábbi munkában kifogásolt hiányosságok közül csak a *lanttulaatikko* került be, 'karórépapüré' jelentéssel.

A szótár egyik előnye, hogy számos szakszót is tartalmaz, főként az orvosi szaknyelvből lehet szemezgetni: *fisteli* 'fisztula, sipoly', *rasituskoe* 'terheléses EKG', *tiehyt* 'vezeték, járat' stb.

Ebben a szótárban kevesebb a rövidítés. A legfontosabbak (*jne.*, *mm.* stb.) megmaradtak, de a betűszók nagy része kihullott a rostán.

A PAPP-szótárhoz hasonlóan itt is szerepelnek önálló címszóként a különféle partikulák (*-kin*, *-pa/-pä*, *-han/-hän*) és a *-mainen/-mäinen* '-szerű, -féle' képző. Az előbbi csak helyeselni lehet, az utóbbi viszont eléggé ötletszerű, hiszen akkor célszerű lett volna legalább az önálló szóból keletkezett képzőket (*-lainen/-läinen*, *-omainen*, *-tar/-tär*, *-kunta*) is felvenni.

A 3. pontban már szóltunk arról, hogy a feminizmus térhódításával a finn nyelvből kiszorultak a *-tar/-tär* nőnemképzővel alkotott szavak. A JAKAB-szótár e téren jelentős előrelépést hozott a PAPP-szótár szemléletéhez képest, hiszen e szókincshez tartozó szavak tucatjait rostálta ki, de még mindig maradtak benne — véleményünk szerint teljesen feleslegesen — olyanok, mint *aallotar* 'hableány', *jumalatar* 'istennő', *laulajatar* 'énekesnő', *näyttelijätär* 'színésznő', *tanssijatar* 'táncosnő', nem szerepel viszont az általánosan elfogadott és használt *kuningatar* 'királynő'.

A szótár néhány idegen szót is tartalmaz (pl. *city*, *c-molli*, *zeppeliini*, *zulu*), ezeket szívfájdalom nélkül el lehetett volna hagyni.

Ebből a szótárból kimaradtak a finn történelemre utaló olyan fontos címszavak, mint a *talvisota*, *jatkosota* és *nuijasota* (lásd a PAPP-szótárról írottak alatt), de furcsa módon bekerült a *punamultahallitus* 'a centripárt és a baloldal által alakított koalíciós kormány [szó szerint: vörös okker kormány]'.

A szócikkek nagyon világosan, logikusan vannak megszerkesztve, ha az egyes címszavaknak több magyar jelentése van, akkor azok egyértelműen elkülönülnek egymástól. Példaanyaga bőséges, s külön öröm, hogy sok vonzatot is feltüntet a szerző.

A címszavak után szereplő szám — ugyanúgy, mint PAPP ISTVÁN szótárában — a ragozásra utal. A függelékben megadott kódrendszer is ugyanaz, apróbb változtatással (a 85 névszócsoport helyett JAKAB 82-t vesz fel). A fokváltakozást ugyanúgy csillaggal jelöli. Erről a kritikánkat már leírtuk a PAPP-szótár ismertetése során, itt csak megismételni tudnánk. A magyar–finn szótárban használt

másik módszer (a ragozott alakok címszó utáni megadása) lényegesen több helyet igényel, de sokkal inkább felhasználóbarát.

A szótár egyik hasznos függeléke a keresztnevek jegyzéke, amely külön csoportosítja a női és a férfineveket (szerencsére, a szerző nem kísérletezett a magyar megfelelők megtalálásával).

Ez az új szótár kétségkívül nagy előrelépés a magyar–finn lexikográfia terén. Szóanyaga — minden fentebb felsorolt hiányossága ellenére is — friss, jól használható. Jó lenne, ha a modern kor igényeinek megfelelően CD-n és internetes formában is elérhető lenne.

A finn–magyar diákszótárnak készül a magyar–finn párja is, amely előreláthatólag 2012 végén jelenik meg az Akadémiai Kiadónál. Készítője JAKAB LÁSZLÓ, lektora PETTERI LAIHONEN. Ennek újdonsága lesz majd, hogy az igekötős igékre külön figyelmet fordít, például a *megy* szócikk végén utalás lesz a *be-*, *ki-* stb. igekötős címszavakra is. A szótár elsődlegesen a PAPP–JAKAB-féle hagyományokat folytatja, de igyekszik hasznosítani a finn és a magyar lexikográfia legújabb eredményeit is.

10. A finn–magyar lexikográfia fejlődésének fontos állomása a két frazeológiai szótár megjelenése. A nyelvtanulói igények növekedése, a haladó szintre eljutó diákok számának megsokszorozódása a nyelvoktató anyagok sokszínű fejlesztésének igényét hozta magával. Jól látta meg ezeket az igényeket a turkui egyetem professzora, SIRKKA SAARINEN és magyar nyelvi lektora, VARGA JUDIT, akik 2000-ben jelentették meg *Veikö kissa kielen? [Elvitte a a macska a nyelvedet?]* című finn–magyar frazeológiai szótárukat.

A szótár elsősorban a — JAKAB LÁSZLÓ szótára kapcsán már említett — legújabb finn értelmező szótár, a *Suomen kielen perussanakirja* (1990) anyagára támaszkodik, de a szerzők ennél újabb anyagokat is felvettek művükbe. Ezeket a médiumok nyelvéből, illetve a mindennapi beszédhelyzetekből gyűjtötték, de fontos kritériumnak tartották, hogy a példaanyag általánosan elterjedt kifejezéseket tartalmazzon.

A szótár anyaga frazeológiai szempontból vegyes, a közmondások, szólások, szóláshasonlatok mellett felvettek sok szókapcsolatot, sőt köszönési formákat is. Mivel ez a szótár elsősorban a gyakorlati nyelvtanulást segíti, csak a közmondásokat jelzik külön, a többi, gyakorta összemósódó kategóriák besorolását (nagyon helyénvaló módon) nem vállalták fel.

Mivel a frazeológiai egységek száma szinte végtelen, a szerkesztőknek erősen rostálniuk kellett az anyagot. „A közmondások közül igyekeztünk csak a közismerteket felvenni” — írják az előszóban. Ezek között vannak olyanok, amelyek az általános európai kultúrkörhöz tartoznak, tehát fordításuk/megértésük nem okoz gondot, pl. *Jumalan myllyt jauhavat hitaasti* 'Isten malmai lassan örölnek'; *kaikki tiet vievät Roomaan* 'minden út Rómába vezet'; *ruokahalu kasvaa syödessä* 'éves közben jön meg az étvágy' stb. A skála másik végpontján

a nehezen fordítható mondások állnak, pl. *kateus vie kalatkin vedestä* [= az irigység a halat is elviszi a vízből] 'az irigység nagy károkat okoz'; *antaa tulla lunta tupaan* [= hadd jöjjön a hó a házba] 'jöjjön, aminek jönnie kell' stb.

A frazeológiai egységek között számos olyan van, amely az adott ország kultúráját, természeti viszonyait, növény- és állatvilágát stb. tükrözi, a nyelvtanuló számára talán ezek a legizgalmasabbak s leghasznosabbak. A finnek egyik központi állata a medve, vö. pl. *Älä herätä nukkuvaa karhua* [= ne ébreszd fel az alvó medvét], *väkevä kuin karhu* [= erős, mint a medve], ezekben a mondásokban a magyarban az oroszlan és a bivaly kap szerepet. Az ezer tó (és hosszú tengerpart) országában talán a halak kiemelt frazeológiai szerepe sem meglepő: *makaa kuin härski silli* [= fekszik, mint az avas hering] 'lustán hever'; *silmät punaisina kuin särjellä* [= vörös a szeme, mint a veresszárnyú koncérnak]. Óriási félreértésre adhat alkalmat a következő mondás szó szerinti fordítása: *paistaa särkeä* [= koncért süit] 'mélyen/szerelmesen néz valakinek a szemébe'. A növényvilág szerepére: *oma maa mansikka, muu maa mustikka* [= a saját ország eper, más ország feketeáfonya] 'mindenhol jó, de legjobb otthon'; *ovat kuin kaksi marjaa* [= olyanok, mint két bogycó]; *näin on näreet* [= ilyenek a fiatal fenyők] 'így állnak a dolgok', *istua kuin tatti* [= ül, mint egy tinórugomba] 'ül, mint egy rakás szerencsétlenség'.

A frazeologizmusok között sok olyan is felbukkan, amelyeket csak megfelelő országismereti háttérrel lehet megérteni, pl. *A-oikeudet* 'jog mindenféle alkohol mérésére', *B-oikeudet* 'csak gyengébb alkohol kimérésére kapott jog' (*oikeus* 'jog'); *juoda Pohjanmaan kautta* [Pohjanmaa tartományon keresztül iszik] 'fenéig issza a poharát'; *Suomen Manchester* = Tampere (munkásváros jellegére utal) stb.

A frazeologizmusok egyik fő alkotóeleme a humor, a szerzőpáros anyagában erre is bőven találunk példákat: *Alkon mannekiini* [= az Alko (a finn alkoholbolt) manökenje] 'részeg'; *neljän kuninkaan kirja* [= a négy király könyve] 'kártyacsomag'; *hiljaista kuin huopatossutehtaalla* [= csend van, mint a nemezpapucs-gyárban] 'síri csend'.

Szintén dicsérendő törekvése a szótárnak a tulajdonnevek (illetve ezekből keletkezett köznevek) felvétele, pl. *tehdä aapelia* [= Ábelt csinál] 'vmi jót tesz, jól esik'; *kävelevä jussi* [= sétáló Jussi] 'Johnny Walker', *Eskon kysymys* [= Esko kérdése] 'egyenes kérdés' (Aleksis Kivi Nummisuutarit [Pusztai vargáék] című regényének Esko nevű szereplője nyomán) stb.

Ami a szótár szerkesztési elveit illeti: a szócikkek felépítése világos, informatív. A szerzők sokféle jelölési módot alkalmaznak (betűtípusok, rövidítések, zárójel, utalások), ami elsőre nem teszi könnyen befogadhatóvá az anyagot, de egy kis nyelvészeti felkészüléssel könnyen használhatóvá válik a mű. Az utalási rendszerrel kapcsolatban egyetlen kritikát fogalmazhatunk meg: teljességgel érthető, hogy nem lehet minden közmondás/szólás/kifejezés minden szavát cím-

szóként feltüntetni, hanem csak utalni kell rá, de ebből adódóan például az *olla* létige címszava alatt 690, az *ei* tagadószó alatt 201 utalás sorakozik. Ezeket nyugodtan el lehetett volna hagyni, hiszen a frazeológiai egység szempontjából ezek talán nem annyira releváns lexémák.

A közmondások, szólások stb. sorát még hosszan lehetne folytatni ebből a rendkívül gazdag anyagot tartalmazó kötetből, de talán ennyiből is kiviláglik, milyen hasznos ez a könyv a nyelvtanulók számára.

12. Más elvek alapján készítette el háromnyelvű, finn–magyar–olasz frazeológiai szótárát DANILO GHENO, a padovai egyetem professzora és ZAICZ GÁBOR, a piliscsabai egyetem tanára. A szerzők az előbb taglalt szótár legnagyobb nehézségét éppen az utalási rendszerben, a frazeológiai egységek címszavának kiválasztásában látták, emiatt úgy döntöttek, hogy az általuk felvett idiómákat a bennük szereplő igék szerint csoportosítják. Ezt a törekvést tükrözi a kötet címe is, az ismert latin mondás parafrázisa: *Verba manent* 'az ige megmarad'.

A kötet két részből áll: a szótár után DANILO GHENO hosszú tanulmányát olvashatjuk a finn, magyar és olasz idiomatikus kifejezésekről, finn nyelven.

A szerzők száz finn ige köré rendezik a szólásokat, közmondásokat (összesen közel 3000 frazeológiai egység kapott helyet a szótárban). A száz igét egyrészt gyakorlati alapon választották ki, másrészt ERKKI KARI Naulan kantaan. Nyky-suomen idiomisanakirja című munkájának igei állományát vették alapul, ezt egészítették ki a Perussanakirja, illetve a német–finn és német–olasz frazeológiai szótárak anyagával. A szócikkek az igéket általában infinitivusi formában adják meg, de indokolt esetben ettől eltérhetnek, ebből adódóan sok imperativusi és participiumi forma is helyet kapott az anyagban.

A szótárban főként állandósult szókapcsolatok, idiomatikus kifejezések szerepelnek, a szólások, közmondások kisebb arányban vannak képviselve. Utóbbiakra példa: *pilkka sattuu omaan nilkkaan* [= a gúnyolódás a saját nyakába esett/szakadt] 'aki másnak vermet ás, maga esik bele', *ei se pelaa, joka pelkää* [= nem játszik az, aki fél] 'aki mer, az nyer'. (Írásunkban az olasz példákat elhagyjuk.)

A szerzők igyekeztek a köznyelvi formák mellett régies, gyereknyelvi, tréfás és persze szlengkifejezéseket is közreadni (ezeket a stílusrétegeket egyébként jelölik is). A fő problémát a szleng és a köznapi stílus meghatározása/elkülönítése okozza. Szlengszerűnek tűnik például az *ottaa ritolat* 'megszökik' (szó szerint: ritolat vesz/fog, Ville Ritola, az 1924-ben és 1928-ban öt olimpiai bajnokságot nyert hosszútávfutó nevéből); *olla pimeä* [= sötétnek lenni] 'ütődött'; *vaihtaa hiippakuntaa* [= püspökséget vált] 'kinyiffan'. A szótár szerint köznyelvi a *pitää pää kiinni* [= zárva tartja a fejét] 'befogja a csőrét', de ez ugyanígy kaphatott volna szleng minősítést is. Szintén köznyelvinek minősítik a *tehdä rahaa* 'pénzt szerez' kifejezést, amely viszont minősítés nélkül is állhatna stb.

A stílusok sokszínűségét jelzi, hogy az anyagban helyet kapnak választékosnak minősített kifejezések (pl. *päästä vanhurskaan lepoon* [= igazságos pihenéshez jut] 'jámborul hal meg', *joutua unholaan* 'feledésbe merül'), de ezek mellett tréfásnak jelzettek (pl. *olla kuin paita ja peppu* [= olyanok, mint ing és popsi] 'puszipajtások'), régiesek (*tarttua kerjuusauvaan* [= megragadja a koldusbotot] 'koldusbotra jut'), sportnyelvek (*potkaista pallo maaliin* 'hálóba rúgja a labdát') és gazdasági jellegűek (*avata tili* 'folyószámlát nyit') is. Felbukkannak tulajdonnévi eredetűek is: *Ariadnen lanka* 'Ariadné fonala', *Akilleen kantapäi* 'Achilles-sarok', *Kolumbuksen muna* 'Kolumbusz tojása'.

A szócikkek világosan vannak megszerkesztve, a három nyelv anyaga tipográfiaiailag is szépen elkülönül egymástól, az adattár könnyen használható.

A szótár a jyväsckyläi egyetem Hungarológiai Füzetek sorozatnak 3. kiadványaként jelent meg, s elsősorban hungarológia szakos hallgatók számára készült. Ez magyarázza az adattár sokszínűségét, egyenetlenségét, hiszen a közmondásoktól a *kello seisoo* 'az óra áll' típusú, frazeologizmusnak nehezen minősíthető kifejezésekig mindenféle szókapcsolat helyet kapott benne. Egyetlen, de a nyelvtanuló számára fölöttébb hasznos munka.

13. Végül, de távolról sem utolsó sorban POMOZI PÉTER és KAIJA MARKUS vonzatszótáráról (Rektiosanakirja. Suomi–unkari–suomi) kell szólnunk. Azzal minden nyelvtanuló tisztában van, hogy egy jó vonzatszótár nagymértékben hozzájárul egy nyelv elsajátításához, mint ahogy azzal is, hogy jó vonzatszótárt írni szerfölött nehéz feladat. A magyar–finn szerzőpáros jól végezte dolgát, egy minden tekintetben felhasználóbarát, világos szerkezetű szótárt alkotott.

A szótárba — ahogy az előszóban írják — „a leggyakrabban használt igéket, melléknéveket, névutókat és prepozíciókat” vették fel (ez utóbbi kategória különösen hasznos a nyelvtanuló számára, mert ilyen szólistával ritkán találkozunk). A vonzat fogalmát tágran értelmezve „vonzatnak az előbb felsorolt szófajokhoz járó kötelező vagy választható bővítményeket” tekintik. (Utóbbiakat zárójelben adják meg.) Nagyon helyénvaló módon azokat a szavakat is felvették, amelyeknek csak az egyik nyelvben van vonzata, a másikban nincs.

A szótár két fő részből áll, a finn–magyar vonzatszótárt (melyen belül elkülönülnek az igei, a melléknévi, illetve a névutói és prepozíciói vonzatok) a magyar–finn egység követi (ige, melléknév, névutó), majd a kötet a finn és a magyar ige típusok rendszerével zárul (a magyarban 13 ige csoportot tüntetnek fel, bonyolult szempontrendszer alapján, a finnben a megszokott hatot).

A nyelvtanulók viszonylag hamar megjegyzik, hogy a finn nyelvben a sok azonos vonzatszemelet mellett, sajnos, eltérő vonzatviszonnyal is gyakran találkozhatunk: a hová? és honnan? kérdésre felelő vonzatnak a magyarban sokszor a hol? irány felel meg (*jäädä johonkin* ~ *marad vhol*, *etsiä jostakin* ~ *keres vhol*, *löytää jostakin* ~ *talál vhol* stb.). Ilyenekkel bőségesen találkozhatunk e szótárban is. Ugyancsak sok gondot okozhatnak a tranzitív vonzatok, pl. *kaivata*

jotakuta/jotakin ~ hiányzik vkinek vki/vmi, *käydä koulua* ~ iskolába jár, *tavata jotakuta/jotakin* ~ találkozik vkivel stb.

Persze a magyarul tanuló finneknek is nagy szenvedést okozhatnak vonzataink, pl. *ad vmit* (vkinek/vminek) ~ *antaa* (transit.); *ad vmiből vkinek* ~ *antaa* (*jollekulle*); *ad vmit* (vmire) ~ *antaa johonkin*; *vesz vmit* ~ *ostaa* (transit.), *vesz vhol/vkinél vmit* ~ *ostaa jostakin*; *vesz vmit vkinek* ~ *ostaa jollekulle*; *vesz vmit vmikorra* ~ *ostaa joksikin*, *vesz vmit vmennyiért* ~ *maksaa*.

De a feladat ennél nagyobb (reménytelenebb?), mert a nem magyar anyanyelvűek életét megkeserítő igekötők nélkül természetesen egy lépést sem lehet tenni a vonzatok labirintusában. Az előbbi alapigénél maradva (a teljesség igénye nélkül): *átvesz vmit* ~ *kerrata*, *átvesz vhonnan vmit* ~ *lainata*, *bevesz vmit* ~ *ottaa lääketä*, *elvesz vmit* (vkitől/vhonnan) ~ *ottaa*, *elővesz vmit vhonnan* ~ *ottaa esiin*, *észreveesz vkit/vmit* ~ *huomata*, *felvesz vmit* ~ *panna päälle*, *felvesz vkit/vmit vhoval* ~ *hyväksyä*, *felvesz vmit vhonnan* ~ *nostaa*, *kivesz vmit vhonnan* ~ *ottaa*, *kölcsönvesz vmit* (vkitől/vhonnan) ~ *lainata*, *levesz vmit* (vhonnan) ~ *ottaa pois*, *megvesz vmit* (vkinek) ~ *ostaa*, *rávesz vmit* ~ *suostutella*, *visszavesz* (vmit) ~ *ottaa takaisin* — és a példákat még hosszan sorolhatnánk.

Érdekes újítás, hogy az igekötős alakokat az alapigékhez sorolják be.

Összességében elmondható, hogy a POMOZI-MARKUS szerzőpáros vonzat-
szótára bőséges példaanyagával, világos szerkesztésével jól szolgálja a nyelv-
tanulók céljait.

Összegzés

Írásunkban a finn–magyar, magyar–finn kétnyelvű szótárakat mutattuk be. A tárgyalt szótárak szerzői kiváló nyelvészek, ennek ellenére van mit javítani a szótárakon, hiszen a szókincs állandó megújulása, a lexikológiai és technikai fejlődés rendre új szótárak megalkotására készíti a nyelvkönyvekkel foglalkozókat. Írásunkban a felmerülő problémák és az eddigi megoldások bemutatására, értékelésére vállalkoztunk. A kétnyelvű szótárak használói közül e helyütt első sorban a nyelvtanulókra fókuszáltunk.

Végezetül érdemes arról is néhány szót ejteni, hogy a szótárak kiváló kutatási anyagként is hasznosíthatók. A finn és a magyar nyelv számos hangtani, tótani, morfológiai vagy akár mondattani kérdése is egyrészt mint megoldandó lexikográfiai probléma jelenik meg a szótárakban, másrészt pedig a szótárak kimeríthetetlen anyagot kínálnak az összehasonlító és kontrasztív kutatások számára is.

A szótárak története kiváló betekintést ad a két kultúra közti hasonlóságok és különbségek nyelvi vetületeibe is. Az a kérdés, hogy a finn–magyar szótárakban milyen mértékben szokás/értelmes kulturális, történelmi, politikai, gasztronómiai, turisztikai vagy országismereti magyarázatokba belebonyolódni, akár külön tanulmányt is érdemelne. A nevek világa vagy a nyelvváltozatok előfordulása (miért természetes, hogy a finn nyelvváltozatok helyet kapnak, de a magyar

megfelelők kevésbé?) a vizsgált kétnyelvű szótárak alapján további vizsgálatokra is érdemesnek tűnik. Végül, de nem utolsó sorban, a sok személyes benyomás mellett jó lenne megbízható ismeretekkel rendelkezni afelől, hogy a szótárhasználók sokasága mire és hogyan használja ezeket a szótárakat, és mennyire találja meg bennük azt, amit keres.

MATICSÁK SÁNDOR–PETTERI LAIHONEN

Irodalom

- ENGELBERG, MILA (1998): Sukupuolistuneet ammattinimikkeet. *Virittäjä* 102: 74–92.
- HAKULINEN, LAURI (1967): Suomen sanakirjoista. In: HAKULINEN, LAURI–IKOLA, OSMO–RAVILA, PAAVO: *Kirjoituksia suomen kielestä*. Tietolipas 51. Helsinki, SKS. 83–107.
- MIKOLA TIBOR (1963): Papp István, Finn–magyar szótár. *Nyelvtudományi Közlemények* 65: 207.
- NURMI, TIMO (1999): *Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille*. Jyväskylä, Gummerus.
- N. SEBESTYÉN IRÉN (1931): Az első magyar–finn szótár. (Weöres Gyula, Magyar–finn zsebszótár.) *Nyelvtudományi Közlemények* 48: 467–471.
- N. SEBESTYÉN IRÉN (1970): Nyirkos István, Unkarilais-suomalainen sanakirja. *Nyelvtudományi Közlemények* 72: 445.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BENKŐ LORÁND: **Magyar nyelvtudósok a XX. században.**
(**Méltatások, emlékezések**). Budapest, Argumentum. 2010. (260 lap)

A hasonló tematikájú könyveket nagy örömmel vesszük kézbe, különösen akkor, ha azt egy tudományág nagy alakja írja. Ráadásul olyasvalaki, aki tulajdonképpen maga is átélte a századot, s közelről érzekelte a magyar nyelvtudomány fejlődését, sőt sok esetben nemcsak személyesen ismerte a tudomány művelőit, hanem közeli munkakapcsolatban is volt velük. A feladatra méltóbb ember, a magyar nyelvtudományban járatosabb, magasabb csúcspontokat meghódító tudós aligha akadhatott volna, mint Benkő Loránd egyetemi tanár, akadémikus. Nagyszerű áttekintő képességével, bámulatos szakmai kompetenciájával képes volt arra, hogy reális, nagyon színvonalas, a kutatói-oktatói egyéniségre empátiákkal reagálni tudó emberként írja meg, foglalja össze az előző évszázad valóban kiemelkedő professzorainak, jelentős kutatóinak, egyéniségeinek életét, tevékenységét, értékes emberi erényeit.

Természetesen Benkő számol a tudománytörténeti előzményekkel is, amennyiben ezek egy kis része megelőzte Benkő méltatásait vagy megemlékezéseit (lásd például A múlt magyar tudósai című sorozat köteteit, továbbá ÉDER 1986, SZATHMÁRI 2006, KISS–SZÜTS 1991 stb.), ez a munka azonban mégis párját ritkítja, ugyanis egyetlen szerző egységes szemlélete alapján ítéli meg a század tudományának útját, változásait, fejlődését.

A kötetben tizenöt tudós (Melich János, Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Szabó T. Attila, Mészöly Gedeon, Horváth János, Bárczi Géza, Balázs János, Hadrovics László, Ligeti Lajos, Lőrincze Lajos, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Penavin Olga, Kubinyi László) portréját, tevékenységét rajzolja meg Benkő Loránd huzsonhat cikkben. A cikkek igényes kiadványokban, rangos folyóiratokban jelentek meg, amint azt az egyes írások végén feltüntetett lelőhely is bizonyítja.

A méltatások és megemlékezések arról is számot adnak, melyek azok a szemléleti sajátosságok, amelyek Benkő Loránd gondolatvilágában a nagy tudósok jellemzőiként jelennek meg. Funkciójánál fogva is (1964-től az MTA I. Osztálya Nyelvtudományi Bizottsága élére került, s 9 cikluson át vezette azt; 1976-ban a

Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetését vette át) jól ismerte a magyar nyelvtudomány működési körülményeit.

A kötet bemutatása nehéz feladatot jelent, hiszen az írásokban egymástól eltérő tudós alkatokról van szó még akkor is, ha nyelvi szemléletük és módszerük alapjában véve ugyanaz volt, lényeges elemekben nem mutatott nagy különbségeket. Úgy gondoljuk, azokra a Benkő Loránd által mondott fontos jellemzőkre érdemes összpontosítanunk, amelyeket az egyes tudósok legalapvetőbb vonásainak nevez, mert ez egyben — akarva akaratlanul — az emlékezőről is sok mindent elárul, hiszen végső soron a saját gondolat- és érzésvilága vezeti.

A bemutatandók sorát Benkő Melich Jánossal kezdi, s rögtön megemlíti, hogy számos munkaterületet vont be a kutatásokba, s a nyelvtudomány iránti olthatatlan lángolását, illetve határtalan termékenységét csak csodálni lehet. Több mint 1100 kisebb-nagyobb közleményét említhetjük, de olyan hatalmas munkákat is, mint a Szláv jövevényszavak, A honfoglaláskori Magyarország, a Magyar etymológiai szótár stb.

Érdekes gondolat, hogy Melich az írás és olvasás arányát nagyon helyesen alakította ki, illetve Melich példáján is láthatjuk, hogy a legkiválóbb, legtalálékonyabb tudós elme sem nélkülözheti a tudóstársak által elért eredmények megismerését, a szakirodalom legszélesebb körű ismeretét. Jól látja Melich szerepét a forrásokhoz való visszatér(ít)és hangsúlyozásában, a fantázia szerepének felmutatásában. Nagyra becsüli általános nyelvészeti érdeklődését, a nyelvjárások történeti szemléletének, a belső keletkezésű nyelvi fejlemények iránti figyelemnek a szerepét. Nagy élvezettel bontja ki az olvasó számára Melich kutatói sokoldalúságát (a tulajdonnevek iránti érdeklődését, a jövevényszavak nyelvünkbe kerülésének elméleti mozzanataira irányuló figyelmét, a bírálat-önbírálat fontosságát stb.).

Gomboczra utalva legáltalánosabban azt fogalmazza meg a szerző, hogy egész tudományos magatartásában, szemlélet- és gondolkodásmódjában „ízig-vérig nyelvtörténész volt”. Ez tükröződött rendkívül széles spektrumú munkásságában, hatalmas általános műveltségében, széles látókörűségében, de a hallgatóságra kiterjedő oktatói munkásságában is. Szemléletének új, modern vonásaira is felhívja Benkő Loránd a figyelmet kitérve arra, hogy jól látta a történeti és a szinkron nyelvészetnek az egymásra utaltságát. Benkő szerint igen nagy jelentőségű volt Gombocz munkásságában az, ahogyan a konkrét és az általános viszonyát a nyelvben és nyelvtudományban tekinti. Határozott szándéka volt a tudomány újdonságainak befogadása, teljes elsajátítása s egyben ennek másokkal való megismertetése is. Elévülhetetlen érdemei vannak a nemzetközi nyelvtudomány korabeli eredményeinek átültetésében. Fontosságának megfelelően — tulajdonképpen korát megelőzve — jól látta a nyelv társadalmi szerepét is, amelyről fényesen tanúskodik többek közt a Magyar etymológiai szótár.

A finnugor és a török nyelvekben való jártassága rendkívül kedvezően világította meg az ősmagyar kor nyelvállapotának sok vonását, illetve a török–magyar

nyelvi kapcsolatok természetét, mélységét. A belső szóteremtés vizsgálata során (Állathivogatók és állatnevek; Hanguvánzás és nyelvtörténet stb.) sok esetben mutat rá Gombocz a nyelvjárások szerepére, a szókészlet alakulásmódjának lehetőségeire.

A korabeli nyelvtudományban feltétlenül kitűnt bámulatos szintézisalkotó tevékenységével és nagy szemléleti távlatokat birtokló tudásával.

Paisra emlékezvén Benkő olyan fontos emberi tulajdonságokra is gondol, mint a hűség és a szeretet, s ezt három cikke is jelzi (Elnöki megnyitó [a Pais-emlékünnepeken]; Búcsú Pais Dezső akadémikustól; Zalaegerszegtől az Akadémiáig — Pais Dezső életútja). Ahogy említi, korának nagy fia volt, tudósi érényeiben, pedagógusi mivoltában, emberi habitusában, személyi varázsában és egész életművében. Feltétlenül emlékeznünk kell arra is, hogy nemzedékek sora nőtt fel a keze alatt. A Magyar Nyelv című folyóiratot rendkívül fontos orgánumnak tartotta a magyar nyelvtudományban, ő maga is nem annyira könyvtérjedelmű művekben, hanem tanulmányok, cikkek százaiban szolgálta a magyar nyelvtudomány fejlődését, bevonva a munkatársak közé a tehetséges tanítványokat, s ezzel is segítette iskolateremtő szándékait.

Benkő nagy gonddal fejtette ki Pais tevékenységének jelentős eredményeit a hely- és személynévkutatás terén, a szócsaládok életének komplex vizsgálatában, a szótörténeti-etimológiai kutatásokban stb. Kiemeli emlékezései során Pais olyan elméleti jellegű tanulmányait (Irányelvek a magyar hangtörténet tárgyalásában; Két fejezet a mondattanból; Kérdések és szempontok a szóösszetételek vizsgálatához), melyek általános nyelvészeti mondanivalójuk, de módszertani újításai miatt is előbbre vitték a magyar nyelvtudomány ügyét. Egy-egy nagy kutatóra emlékezve Benkő általában fontosnak tartja kiemelni a rá legjellemzőbb vonását, így például Pais Dezsőnél, szeretett mesterénél a tanári, nevelői tevékenységet.

Igaz nagyrebecsüléssel és nagy szeretettel rajzolja meg Benkő ebben a művében is Szabó T. Attila alakját. Elámulva szemléli munkásságának mind mennyiségi, szerteágazó tematikai, mind minőségi vonatkozásait. Kiemeli a nyelvi forrásanyag összegyűjtése és kiadása érdekében tett erőfeszítéseit. A földrajzinévanyag és a nyelvtörténeti szó- és kifejezőkészlet feldolgozása felülmúlhatatlan érdeme Szabó T. Attilának.

Benkő mindhárom cikke (Szabó T. Attila hatvanéves; Egy erdélyi tudós a magyar nyelvtudomány szolgálatában; Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű) alapvetően fontos fejtegetéseket tartalmaz. Úgy gondolom, Benkő Lorándnak ez az összefoglaló jellegű műve talán Szabó T. Attila tevékenységének tudománytörténeti jelentőségét és szerepét valamennyi tudóst tekintve is a legsokoldalúbban, a legátfogóbb módon állítja elénk. Lehetőségünk van számba venni alaposabban pályáját, kissé jobban helyére tenni egy-egy tudományterületen elért eredményeit és feltérképezni hatását nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi

kutatókra is. Életvitelének egésze is példamutató lehet mindenki számára, aki a tudományos pályát választja élete céljául.

Egyáltalán nem fárasztó módon, de mégis pontosan, részletesen tekinti át Benkő az egyes nyelvészek, így Szabó T. Attila pályáját is a földrajzinévanyag, a nyelvtörténeti szókészlet (Erdélyi magyar szótörténeti tár; Kolozsvár és vidéke; Moldvai csángó nyelvatlasz stb.) feldolgozásaitól kezdve a változatos tematikájú válogatott tanulmányokig (Válogatott tanulmányok, cikkek. 1–7.), kitérve az éppen tárgyalt tudós egyéniségének elismerést érdemlő emberi vonásaira: igaz emberségére, rendíthetetlen igazságérzetére, állhatatosságára, korrektségére, színes, érzékeny lelkivilágára, segítőkészségére, igényességére, munkában való fáradhatatlanságára és — ahogy Benkő írja — lobogó tudmányszeretetére, nem feledve erdélyiségét, rajongó szülőföldszeretetét sem.

Teljes mértékben egyet lehet érteni Benkő azon megállapításával, hogy az Erdélyi magyar szótörténeti tár „nemcsak az erdélyi művelődés történetének komplex tudományos értékű kincsestára, hanem mint nyelvészeti alkotás is páratlan magyar és alighanem világviszonylatban is” (97). Szavai nem tekinthetők túlzásnak akkor sem, amikor azt írja Szabó T. Attiláról, hogy munkája öt évszázad erdélyi művelődéstörténetének enciklopédiája a szavak vallomásának tükrében.

Sajátos egyénisége volt a magyar nyelvtudománynak Mészöly Gedeon (1880–1960). Benkő is írja, hogy kolozsvári tanár korában Mészöly tanár úr előadása mind tartalmában, mind formájában más volt, mint amit ő addig az egyetemen tapasztalt. Kérdéseit olykor közvetlenül intézte a hallgatók felé, nem tapadt a katedrához, s előadásait mindez személyes jellegűvé alakította. Az adatokat órái során mindig fejből írta, akár magyar, latin vagy rokon nyelvi (vogul, osztyák) példát említett is. Műveltsége sokoldalú volt, jártas volt a művészettörténetben, a tárgyi és szellemi néprajzban, az irodalomban, ahogy Benkő Loránd írja, ez már maga volt a diszciplinaritás. Benkő Loránd jellemzése annyira érzékletes, hogy szinte előttünk van Mészöly derűt sugárzó éneje, ízes beszédmódja, halljuk válsztékos stílusát, s csodáljuk rendkívüli memóriáját, ötletességét.

Horváth János ugyan irodalomprofesszor volt, de Benkő Loránd szemében ő nyelvtudós is volt, egy személyben ötvöződött benne az irodalomtörténész és a nyelvész: „Horváth János a nyelvtudomány és az irodalomtudomány kölcsönös egymásrautaltságának legragyogóbb tudománytörténeti bizonyítéka” (120). Azért kap helyet Horváth János ebben a könyvben is, mert művei között — írja Benkő — szinte egy sincs, amelyben magyar nyelvi kérdések ne kapnának nyomatékos szerepet. S amint rámutat, határozott utalások találhatók tanulmányaiban irodalmi nyelvünknek az egész magyar nyelvfejlődést befolyásoló, irányító történeti szerepére.

A ma felé haladva nagy érdeklődéssel olvassuk Benkő emlékezéseit Bárczi Gézárról (1894–1975), Balázs Jánosról (1914–1989), Hadrovics Lászlóról (1910–1997), Ligeti Lajosról (1902–1987), Lőrincze Lajosról (1915–1993), Imre Sa-

muról (1917–1990), Keresztes Kálmánról (1919–2006), Penavin Olgáról (1916–2001), Kubinyi Lászlóról (1927–1973), hiszen őket a kissé idősebb nemzedék akár személyesen is ismerhette.

Bárcziról négy írás is található a kötetben. Ezekben van lehetősége Benkőnek arra, hogy kiemelje e nagy tudós munkásságának legjellemzőbb vonásait, a magyar–francia kapcsolatokban játszott szerepét, nyelv művelő cikkeit, stilisztikai elemzéseit. De ezeknél jelentősebb szerepet játszott Bárczi a magyar nyelvtörténeti, elsősorban hangtörténeti kutatásokban. Kezdeményező szerepe volt a Magyar nyelvatlaszkutatások elindításában is.

Igazi területe a magyar nyelvtörténet volt, elég, ha a sorvadó magánhangzók elméletére gondolunk vagy az 1055-ös tihanyi alapítólevél monografikus feldolgozására (A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék, 1951), illetve más tudománytörténeti jelentőségű monográfiáira (A magyar szókincs eredete, 1951; Magyar hangtörténet, 1954, 1958; Magyar történeti szóalaktan 1. A szótövek, 1958; Bevezetés a nyelvtudományba, 1953 stb.). A szerző kiemelkedően fontosnak tartja Bárczi nagyobb egységeket átfogó munkásságának egyes műveit (pl. A magyar nyelv életrajza, 1963; Nyelv művelésünk, 1974). Tökéletesen igaza van, amikor úgy látja, hogy Bárczi Géza „munkásságában a kitűzött céloknak, eszményeknek és a tényleges megvalósításnak, az elveknek és a gyakorlatnak a harmóniája ritka egységben ötvöződött össze” (1951). Széles horizontú tudós volt, rendszerező hajlamú — mutat rá Benkő pontos érveléssel —, aki Simonyi és Gombocz mellett egyben a magyar nyelvtudomány legjobb szintézisalkotója volt, s munkásságának valóban legfontosabb vonása nyelvszemlélete.

Nagyon szívesen olvassa az ember Benkő jellemzését Balázs Jánosról (1914–1989), szeretetreméltó, derűs egyéniségéről, meleg szívről, imponálóan széles tudományos tevékenységéről, maradandónak minősülő eredményeiről, egyéniségén átsugárzó klasszikus alapozású széles általános műveltségéről. Önálló művei maradandó értékei a magyar nyelvtudománynak (Sylvester János és kora; Funktionswerte der Pronominalität; A szövegtan alapjai; Magyar deákság; Az areális nyelvészeti kutatások története, módszere és eredményei; A szöveg stb.).

Számomra úgy tűnik, mintha Benkő nem régebben írt megemlékezéseket, méltatásokat emelt volna ebbe a könyvébe, hanem friss írásokat. Annyira mainak tűnnek, hogy ez az érzés uralkodik el az emberen. Különösen ért ahhoz, hogy egy-egy dolgot nyomatékosan emeljen ki, s erre irányítsa az olvasó figyelmét. Érdekes, amikor a többi fontos jellegzetesség mellett egyet-egy hangsúlyosan jelenít meg, mert ezzel képes az illető egyéniségének leginkább találó jellemzésére. Ilyen például, amikor Hadrovics Lászlóról (Búcsú Hadrovics Lászlótól; eredeti megjelenése: 1997) írva megemlíti, hogy a szavak mestere volt, a szavak szerepének, tartalmának, ízeinek legértőbb vizsgálója. E mellett természetesen részletesebb jellemzést is ad (pályáját meghatározották szülőföldjének nyelvi-etnikai viszonyai, magyar–német–latin–szláv tanulmányai stb.), de egy-egy jelző a fenti

módon alapvető jellemzést nyújt. Még az olyan monumentális művei is, mint A funkcionális magyar mondattan alapjai (1969), a Magyar történeti jelentéstan (1992) vagy a Magyar frazeológia (1995) ebben a gondolati körben születtek, hiszen mindegyik művének hőse a szó, a szófaj, mely köré épülnek az alaktantól a mondattanig, a frazeológiától a stilisztikáig terjedő kutatási területek. Szótárai (magyar–oroszl, magyar–szerbhorvát) és nyelvtanai (szerbhorvát) nagy szolgálatot tettek a magyarság idegen nyelvi kultúrája fejlődésének terén.

Amennyire rövid, annyira találó, értékes A nyolcvanéves Ligeti Lajos köszöntése (eredeti megjelenése: 1983) című cikk. Nagyszerű áttekintést ad Ligeti Lajosról, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a török nyelvek magyar kutatásában, s ezzel egyben az ősmagyar nyelv hang-, alak-, jelentés- és művelődéstörténeti viszonyainak tisztázásában, gazdagítva a jövevényszó kutatások terén Gombocz vizsgálódásait szemléleti és módszertani tekintetben is. Benkő megvilágításában még alaposabban láthatjuk Ligeti szerepét a keleti nyelvek és kapcsolatok kutatásában (törzsnevek, személy- és méltóságnevek, a rovásírás eredete, a keleti források magyar tudósításai stb.).

Az egyéniség vonásait Benkő Loránd mindig nagy beleérzéssel, csodálatos empátiával rajzolja meg, amint például a Lőrincze Lajosról írt köszöntésében is (Lőrincze Lajos köszöntése hetvenedik születésnapján; eredeti megjelenése: 1985). Jól érzékelt Lőrincze szellemi frissességét, szerette derűs világszemléletét és kedves közvetlenségét. Munkásságát tudománytörténeti jelentőségűnek tartotta, személye a magyar tudományos élet kiemelkedő alakja s a magyar közéletnek, a nemzeti művelődésnek ismert, hatékony tényezője volt. Benkő a névtani és nyelvjárástani kutatások jeles tudósaként mutatja be Lőrinczét, aki a magyar szellemi élet egészét szolgálta igazi elismerésre méltó nyelvművelő tevékenységével (lásd a Magyar Nyelvből írásait, a Magyar Rádióban elhangzott előadásait, illetve gyűjteményes köteteit stb.). Teljes joggal értékeli nagyra Benkő Loránd Lőrincze Lajos tevékenységét továbbá a Magyarok Világszövetségében, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban (lásd a Magyar nyelv hete, az anyanyelvi konferenciák szervezése stb.), a népnyelvi (nyelvatlasz) gyűjtések terén s a korabeli magyar szépirodalom követésében.

A következőkben három olyan tudósról szólok, akinek a nyelvész pályafutása Debrecenben kezdődött, Csűry-tanítványként: Imre Samu, Keresztes Kálmán és Penavin Olga. Benkő a 70. születésnapjához kapcsolódóan értékeli Imre Samu munkásságát (Imre Samu köszöntése születésének hetvenedik évfordulóján; eredeti megjelenése: 1987). Rámutat arra, hogy tudományos munkássága tárgyát már származási helye, Felsőőr meghatározta. Nagyobb művein (A felsőőri nyelvjárás, 1971; Felsőőri tájszótár, 1973) és a nyelvatlasz gyűjtésein kívül a magyar nyelvtudomány történetében kiemelkedően jelentős A magyar nyelvjárások rendszere (1971) című könyve. E mellett azonban meg kell említenünk például A Szabács Viadala (1958) című értékes monográfiáját, mely fényesen bizonyítja

nyelvtörténeti tájékozottságát is. A búcsú tehát nemcsak Benkő Lorándnak volt nehéz és fájdalmas (Búcsú Imre Samutól; eredeti megjelenése: 1990), hanem az őt tisztelő, szerető pályatársaknak is.

A másik: Keresztes Kálmán, aki a magyar nyelvudomány történetébe a Kiss Géza–Keresztes Kálmán-féle Ormánysági szótár (1952) megszerkesztésével írta be a nevét. Évtizedekre külföldre kényszerült, mégis jelentős magyar nyelvudományi munkásságot jegyezhetünk a neve mellé, elsősorban — amint arra Benkő rámutatott — a magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtőmunkáját elismerve.

A harmadik: Penavin Olga, akivel kapcsolatban Benkő Loránd okkal jegyzi meg, hogy „a magyar nyelvjáráskutatásnak és a magyar néprajzi stúdiumoknak nagy szerencséje, hogy Penavin Olgát sorsa olyan vidékre vitte el (...), ahol egyrészt mind a magyar népnyelvi, mind a néprajzi kutatás tudománytörténeti alakulása folytán sok volt a még elvégzetlen feladat, (...) másrészt ahol a történeti, etnikai, nyelvi, művelődési viszonyok sajátos alakulása folytán különleges helyzetek, körülmények, fejlődések felderítésére kínálkoznak szerfölött érdekes adottságok” (222). Benkő elismerően emeli ki leletmentő munkáját. Önmagáért beszél a három terület nyelvtérképe (a Drávaszögi, a szlavóniai atlasz és a Muravidék magyarságának atlasza), illetve szintén három nyelvatlaszgyűjteménye. Igen jelentősnek tartja emellett Penavin Olga néprajzi munkásságát, illetve Székely szójegyzékét is.

Teljes joggal veszi fel a könyv cikkei közé Benkő Loránd Kubinyi Lászlót. Nem adatott neki a sorstól hosszú élet, de a szerző is értékeli kivételes tehetségét, kiváló tudományos értekezéseit. Tisztelhetjük benne természetesen a melegszívű embert, a magyar nyelvet és annak tudományát rendkívül alaposan ismerő és szerető tudóst is.

A megemlékezések sorát egy érdekes és értékes tanulmány zárja (A „budapesti iskola”-ról; eredeti megjelenése: 1991). Tematikájánál fogva aligha tartozik szervesen a tudós kutatókra emlékező cikkek sorába, ha viszont azt nézzük, hogy tulajdonképpen a könyvben szereplő neves kutatók voltak igazában a „budapesti iskola”, a „budapesti nyelvtörténeti iskola” megteremtői, akkor ennél „szervebben” aligha tartozik ide bárki is a huszadik század nyelvészei közül.

A jelen kis írásnak nem lehet talán feladata a „budapesti iskola” (235–258) kialakulásának, működésének, jelentőségének méltatása, mert az egy ismertetés kereteit túlságosan is meghaladná. De hogy örömmel olvastam, az bizonyos. Annyira, hogy nyugodtan rábízhatnánk egy külön konferenciára az iskola kialakulásának, körülményeinek, szerepének, jellegének és jelentőségének megvitatását. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy nagyon elmemozdító írás, a magyar nyelvudomány történetének sok kérdését felveti, elemzi, alaposan körüljárja. Ezért említettem az imént, hogy egy esetleges konferencia rákényszerítene bennünket arra, hogy végiggondoljuk az iskolával kapcsolatban Benkő által említett problémákat. Arra is kitérhetnénk, mi volt a szerepe, súlya az „erdélyi nyelv-

tudományi iskolának”, milyen súlya volt a nyelvjárás-, nyelvatlaszkutatásnak, a névtudományi kutatásoknak, mely ma is csodásan virágzik, s mi a hatása a stíluskutató csoport legalább két-három évtizedes „iskolaszerű” működésének stb. S a „nyelvtörténeti iskola” is igazában tovább virágzott a huszadik század második felében, amint azt a hatalmas jelentőségű sorozat, A magyar nyelv történeti nyelvtana is bizonyítja.

Végezetül arra is fontos utalnunk, hogy a kötet összeállítására az a Benkő Loránd vállalkozott, aki akadémikus professzorként, nemzetközi hírű nyelvészként funkcióinál fogva (az MTA Nyelvtudományi Bizottságának elnöke, a Magyar Nyelv főszerkesztője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke stb.) maga is szoros munkakapcsolatban volt évtizedeken át a könyvben szereplő tudósokkal.

A szerző nagy megbecsüléssel, szeretettel tud szólni a nagy, általunk is elismert tudósokról: életükről, munkásságukról, emberi tulajdonságaikról. Ugyanakkor ítéletei átgondoltak, időtállóak és ma is frissen hatnak.

NYIRKOS ISTVÁN

Irodalom

ÉDER ZOLTÁN (1986): A tudománytörténet fényében. Szabó T. Attila nyolcvanadik születésnapjára. *Magyar Nyelvőr* 110: 1–20.

KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk. (1991): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköreiből. (A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusának előadásai)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZATHMÁRI ISTVÁN (2006): *A magyar nyelvtudomány történetéből*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HAJDÚ MIHÁLY: **Családnevek enciklopédiája.**

Leggyakoribb mai családneveink. A magyar nyelv kézikönyvei 17.

Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010. (551 lap)

Induljunk ki az enciklopédia meghatározásából: „ismerettár: a tudományok összességét *kisebb-nagyobb cikkekben bemutató* vagy egy tudományág *alapos ismeretét felölelő*, rendszerint *ábécérendben haladó*, többkötetes mű” (BAKOS 1960). A meghatározásban kurziváltam az ismertető műre érvényes megállapításokat, alább kiegészítve vagy vitatva az itt érvényteleneket. Itt nem a tudományok összességét, nem is egy egész tudományágot felölelő, nem is többkötetes munkáról van szó. Mégis megérdemli az enciklopédia minősítést, mert a kiválasztott anyagra, a mai leggyakoribb családnevekre vonatkozó enciklo-

pédikus ismereteket nyújtja. Bár ez a sokoldalúságra, enciklopédikusságra való törekvés minden elismerésünket kivívja, mégsem meglepő, hiszen HAJDÚ MIHÁLY már egy korai jelentős művével (1974) is az ismeretek összességére törekedett.

Könyve bevezetésében ezt a célt így fogalmazza meg a szerző: „Az enciklopédia (...) E könyv címében azt jelenti, hogy az egyes családnevek bemutatásakor teljességre törekszünk. Igyekszünk mindent leírni az adott névről, ami a mai kor tudásszínvonalának megfelel és fölmutatható.” De annak is hangot ad, hogy „Minden bizonnyal egy idő után szükséges lesz fölülvizsgálni az egyes nevekről írottakat, kiegészíteni vagy helyesbíteni kell az itt elmondottakat, most azonban legjobb szándékunk szerint a kor színvonalának tudását, ismereteit közvetíti e könyv az olvasóknak még akkor is, amikor bizonytalan egy-egy megállapítása, vagy lehetőséget ad a többféle magyarázatra, megközelítésre” (7). Már ebben a könyvben is megtörténik olyan kutatási eredmények beemelése, amelyek korábban hozzáférhetetlenek voltak, mint azt az ótörök eredetű nevekkel kapcsolatosan megállapítja: „A Rásonyi László fél évszázados kutatási eredményeit tartalmazó, kétkötetes, hatalmas könyv végre Baski Imre jóvoltából megjelent (...) Ez új irányt mutat a jövő magyar névtani kutatásainak, s már ebben a könyvben is felhasználást nyertek eredményei” (23).

A családnévanyag a 2007. január elsejei állapotnak felel meg az ún. születési nevek alapján. Ez 10 162 610 magyarországi névviselőt jelent, s minden magyar állampolgárságú személyt magába foglal. „Ez nem csupán az Erdélyből, Felvidékről, Délvidékről áttelepülőkre vonatkozik, hanem az állampolgárságot kérő kínai, arab, spanyol stb. családneveire is” (8). A több mint 10 millió magyar állampolgárságú személyhez hozzászámítandó az idegen állampolgárságú, de magyar anyanyelvű 4 734 751 személy is (1990-es adat, vö. FODOR 1999: 8).

A Családnevek enciklopédiája a 2007-es nyilvántartás alapján 194 917 Magyarországon előforduló családnévről tud. Ebből az enciklopédia 1230-at vizsgál, azokat, amelyeknek legalább ezer vagy ennél több viselője van, ez Magyarország lakosságának közel 66%-a. Ezt az arányt a szerző érvényesnek tartja a határokon kívüli magyarokra, illetve a teljes magyarságra is. Ennek fényében a világ 15 millió magyarjából 10 millió, magyar nevet viselőre érvényes megállapításokat tartalmaz a munka.

A Családnevek enciklopédiája párdarabja az említett becézőnévi monográfiának (HAJDÚ 1974), még természetesebb párja FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT művének, a Keresztnevek enciklopédiájának (2009), hiszen így a hivatalos magyar nevek fő összetevői, a család- és az utónevek feldolgozást kaptak. A személyekre más-más relációban alkalmazható nevek közül most már csak a ragadványnevek enciklopédikus feldolgozása hiányzik. Itt csak gyűjtésekre, feldolgozásokra lehetne támaszkodni, mivel ezek a nevek kívül esnek a hivatalosságon. De a felgyűlt anyag már lehetőséget adhat a típusok és az elterjedtség felvázolá-

sához. Az Általános és magyar névtan 1. (HAJDÚ 2003) bibliográfiája is bő anyagra utal ezen a téren.

A Családnevek enciklopédiája az adatokat felsoroló Bevezetés (7–9) után két fontos fejezetet tartalmaz: A családnevekről (9–18), illetve A könyv névcikkeinek fölépítése (18–26) címűt. Az első rész arra szolgál, hogy a szerző a könyv anyagát alaposan körüljárhassa a név típusa szempontjából. Elkülöníti 1. az apanévi (ezen belül a pogány kori és a keresztény), 2. a helynévi (a végződés nélküli és az *-i* képzős), 3. a népre, népcsoportra, 4. a társadalmi helyzetre, tisztségre, rangra, 5. a foglalkozásra, 6. a valahova tartozásra, 7. a külső tulajdonságra, 8. a belső tulajdonságra utaló csoportokat, és szól a családnév-változtatásokról.

Megvizsgálva azt, hogyan képviselteti magát számszerűen az apanévi, a helynévi és az apanévinek/helynévinek is ítéhető csoport — nem téve különbséget a magyar és nem magyar nevek között — a következőt tapasztaltam. A helynévi kategória 340, az apanévi 277, a kétféleképpen is eredeztethető nevek típusa 116 névvel van képviselve, ez összesen 783, bőven több a tárgyalt nevek felénél. Leginkább meglepőnek találok az apanévi, illetve apanévi/helynévi csoportba tartozók (pl. *Balassa, Lőrincze, Jánosi*) nagy számát, mert a személyek tulajdonnével foglalkozó művek példaanyagában ezek mindig szűken voltak képviselve. A helynévi típusú nevek élre kerülését szerintem a névváltoztatásoknál előnybe részesített *-i* képzős változatok biztosították, akár valós, akár fiktív névhez járultak is. Ilyen például a nagy népszerűségét a szépirodalomból merítő *Kárpáti* név (3989 esetben) vagy a 19. századi romantikus névváltoztatási hajlamoknak megfelelő *Rózsahegyi* (1196) és *Rózsavölgyi* (1075).

A 19. században történt névváltoztatásokat az egyes névcikkek is tárgyalják, mégpedig úgy, hogy a címnevet milyen nevű változtatók választották. Például a *Both* névre változtatott több *Bottenstein*; a névváltoztatók körében népszerűnek tűnik az *Erdős*, az *Erős*, a *Kovács*, a *Papp*, a *Szabó*. Mikor a névviselők a változtatáskor a *Kun*, az *Oláh*, a *Rácz*, a *Tóth* névnél kötnek ki, bár a népcsoportra/népre utalásuk teljesen világos, mégis magyar neveket választanak, mert ezek a magyarban váltak családnévvé. A könyvben nem szerepel ugyan, de irodalomtörténeti érdekessége miatt megemlítem, hogy (az eredetileg *Petrovics*) Petőfi sárospataki tanár barátja, Pálkövi Antal *Palkovics*-ről változtatta meg a nevét! A 19. századi változtatások inkább asszimilációs/presztízszokokra vezethetők vissza, de a 20. századi, sajnálatosan (személyiségi okokra hivatkozva) itt nem tárgyalható változtatások/magyarosítások nagy része — különösen a német eredetű nevet viselők esetében — a politikai zaklatásoktól és a kitelepítéstől érzett félelem miatt következett be. A Debrecen közelében fekvő Balmazújvárosnak jelentős számú, telepítetással idekerült, német eredetű lakossága volt, akik közül számosan éltek a magyarosítással (*Keller* > *Pinczés*), a szatmári részen is (*Wieser* > *Almási*). Még gyerekkoromban fordult elő, hogy szülőfalumban, a Borsod megyei Felsőnyárádon két család idegen eredetű nevét magyarra változ-

tatta. Egy olyan közösségben, mint ez is volt, ahol a ragadványnévi vagy a nem törvényes származásra utaló (bár ezek később megváltozhattak) nevek igen szívesen megmaradtak a szóbeliségben, az említett változtatásokat a közösség azonnal akceptálta.

A válogatás és feldolgozás tudományos alapvetésével A könyv névcikkeinek felépítése (18–26) című részben ismerkedünk meg. Ezért ezzel részletesebben foglalkozom, mint magával a névanyaggal.

Ebben a részben először a címnév kiválasztásának szempontjaival találkozunk. Mivel vannak nevek, amelyeknek sok írás- vagy ejtészváltozata él, „ki kellett választani azt, amely a névcikk élén szerepel. Ezt a döntést négy szempont befolyásolta: a helyesírás, a kiejtés, a névgyakoróság és a hagyomány” (18). Például ha egy nevet *Almássy* változatban is használnak, címnév az *Almási* lett. Mivel a *Kiss* vagy a *Vass* nevek végén sosem hallatszik hosszú mássalhangzó, *Kis*, illetve *Vas* került az élre. Hiába van sok viselője a *Batta* névváltozatnak, nem lett belőle címnév, mert a *Bata* változat gyakoribb. A hagyományos írás alapján megmaradt a *cz*-s írás, a nevek végén a *-th*, egy esetben (a *Balogh* névben) a *-gh* írása.

A név típusa alatt két szempont kerül elő. Az egyik az, hogy „mi volt a közvetlen előzménye a családnévvé válásnak” (19). A csoportok azonosak a már korábban felsorolt nyolc típussal. A másik megállapítás „a családnév nyelvi besorolására, nyelvi hovatartozására vonatkozik” (19–20). Ez nem azonos a végső etimonnal, hanem azt a pillanatot van hivatva megragadni, amikor egy idegen szóból a magyarban közszó, majd keresztnév vagy helynév lett, és a magyarban vált ezekből családnév. A változatok megállapítása és számbavétele is alapos megfontolást igényelt. A felsoroltakhoz számítódnak még az egyenként nem felsorolt „egyéb változatok” is.

A nevek eredetével foglalkozó rész a leghosszabb és a legösszetettebb, mivel a szerző megkísérelte „visszavezetni valamely nyelvnek a közszaváig valamennyi névnek az eredetét” (23). Az 1230 családnévből 1058 magyar eredetű, ez azt mutatja, hogy a magyar névkincsben a gyakori nevek között mennyire fölényben vannak a magyar eredetűek.

A névcikkekben ennek a résznek a legterjedelmesebb voltát magyarázza, hogy a Családnévek enciklopédiája „nem a névkutatók (nyelvészek, történészek, néprajzosok és genealógusok) számára készült, hanem az érdeklődő nagyközönségnek. Nem az a célja tehát, hogy másik könyvhöz utasítsa az olvasót, hanem az, hogy *elmondjon a névről mindent*, amit el lehet mondani féloldalmi terjedelemben” (23). (Én ritkítottam. K. Sz. Á.)

A több lehetséges etimológiát fölvető neveknél a sorrendet a valószínűség mértéke, ha ez nem lehet irányadó, a név előfordulásának időrendje dönti el.

Nekem mindig fülemben cseng Kálmán Béla egyik mondata a családnévek kialakulásáról szólva: „Egy falusi közösség legfeljebb egy kovácsot, egy papot tudott eltartani”. Ez nem magyarázza a *Kovács*, *Papp*, *Szabó* stb. nevek nagy gya-

koriságát. Kétségeimet és kérdéseimet ezzel kapcsolatban nagymértékben eloszlatja HAJDÚ MIHÁLY egy mondata: „A sok *Kovács* név azzal is magyarázható, hogy a legkisebb településen is létfontosságú foglalkozás lévén, meggazdagodtak, szolgálkat, béreseket, cselédeket tartottak, s a háztartásukban élők is megkaphatták a *Kovács* nevet” (24).

A névcikkek között nincsenek utalások (ezért vannak ismétlések a szövegükben), hiszen „tudjuk azt, hogy egy-egy érdeklődő általában csak a saját vagy legfőbb még néhány ismerőse nevét keresi a könyvben, tehát abban a névcikkben benne kell lennie minden ismeretnek a névről” (25).

A nevek földrajzi elterjedtségét a magyar nyelvterületen régi névlisták, adólajstromok, összeírások, anyakönyvek segítették. Első pillantásra ezek hiányoznak a bibliográfiából, de HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtan 1. című könyvében (2003) megtalálhatók. Az elterjedtség megállapításának fontos segédeszközei a telefonkönyvek.

Az egyes névcikkeken belül a névváltoztatások alatt a 19. században történt változtatásokat találjuk meg. A 20. századi felmérésnek személyi jogi akadálya van. Ez sok használható adattól fosztja meg a névtudományt és nemcsak a változtatások vizsgálatában, mint azt a név nélküli népszámlálás esetében is láthatjuk.

A bevezető gondolatokat követi a családnévanyag tulajdonképpeni tárgyalása (27–515) a fent ismertetett elvek alapján az *Abonyi*-tól a *Zsolnai*-ig 1230 névcikkben. A két legterjedelmesebb betű a B 66 lapon tárgyalva (40–106) 159 nevet tartalmaz; a K betű 55 lapra terjed (235–290), és 151 nevet tartalmaz. A két betű alá tartozó nevek (mivel alig van köztük számbeli különbség) közelítve az összes névanyag 15–15%-át teszik ki.

Részletesebb tanulmányozásra a K betűs neveket választottam, mert a magyar szókincset felvonultató szótárakban is a legnagyobb terjedelmű ez a betű szokott lenni. A K betű alatti nevek döntő többségét csökkenő sorrendben a helynévi, foglalkozásnévi, majd az apanévi eredetűek alkotják, az összesnek (151-ből 41 képviseléssel) több mint a negyedét. Az itteni arányok hasonlóak tehát ahhoz, amit az egész névállomány is mutat.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az alapelvek kialakítása mellett milyen óriási munka volt a nevek gyakoriságának megállapítása, mert tulajdonképpen ez alapján történt a címnév kiválasztása. De az egyes névcikkek is felérnek egy-egy rövid tanulmánnyal. Ezen a ponton érhető tetten leginkább az a hatalmas munka, amit HAJDÚ MIHÁLY a családnévi enciklopédia megírásával elvégzett.

A könyv végén Függelék található (525–551). Ehhez a fejezethez tartozónak érzem logikusan a Névmutató című, tizenöt lapnyi felsorolást is, bár a cím betűmérete ki is emelhetné ebből a fejezetből.

A Függelék első nagy része a családnévek eredet szerinti, betűrendes felsorolása (itt felesleges az alcím, mert nem is erre a fejezetre vonatkozik). A magyar

eredetűek három lapnyi felsorolását követi a még csoportokra bontható német és szláv nevek csoportja, majd a román eredetűeké (*Árgyelán, Marosán, Moldován* mind helynévi), majd a bizonytalan besorolásúak következnek összesen 26 névvel; elenyésző kisebbség az egyértelműen besorolhatókkal szemben!

A Függelék tartalmazza az önálló névcikkekben tárgyalt 1230 név gyakoriság szerinti felsorolását (529–535). Csak sajnálhatjuk, hogy legalább tízes csoportokban nem kaptak sorszámot. Így csak azt látom, hogy a *Hoffmann* sokkal előbb áll a sorban, mint a *Szoboszlai*. Ha felütöm az illető névcikkeket, akkor világossá válik a különbség a 3935-ös, illetve 2417-es előfordulással. Köztük 89 név követi a *Hoffmann*-t, és előzi meg a *Szoboszlai*-t. De hányan fogják a gyakorisági listában elfoglalt helyet biztosan megállapítani? Így csak az előtte/utána státusz állapítható meg.

A kötet végén Névmutató áll (537–551). Ez a lista tartalmazza az összes nevet/változatot, amelyek a névcikkek bármely részében előfordulnak. A nyilak segítségével jutunk el a címnévhez.

A Bibliográfia című fejezet két részből áll. A családnévi és keresztnévi szótárak és lexikonok felsorolásában a következő népek/országok/területek kapnak helyet (a magyarokon kívül ábécérendben) afrikai, afro-amerikai, angol, arab, belga, bolgár, cseh, észak-amerikai, észt, finn, francia, görög, héber-zsidó, holland, horvát, ír, kanadai, lengyel, német, norvég, olasz, orosz, osztrák, román, spanyol, svájci, svéd, szerb, szlovák, szlovén, török, ukrán (32 nyelv, illetve ország/terület). Források a családnévek magyarozatának és elterjedésének vizsgálatához című, 71 tételt tartalmazó részben feltűnik az Erdély területére vonatkozó munkák sokasága, amely több mint ötöde az egész anyagnak. A Göcsej, Hetés, Moldova, Örség, Somogy, Sopron, Tiszakönyök, Zala megye mint földrajzi, illetve közigazgatási egységekről szóló művek mellett viszont teljességgel hiányoznak a Duna–Tisza köze, a Tiszától, Észak-Magyarország, a Felvidék, Délvidék, Kárpátalja, Burgenland családnévanyagának feldolgozásai. Mivel nagyon szembetűnő ez a hiány, ezt valamiképpen érdemes lett volna magyarozattal ellátni. Persze ezek a munkák megtalálhatók az Általános és magyar névtan 1. (2003) bibliográfiájában, de így az érdeklődőt mégis másik feldolgozáshoz kell utasítani.

A Családnévek enciklopédiájának megjelenése a családnévekkel kapcsolatos ismeretanyag bővülését hozza magával, ami bizonyos megállapítások újragondolását teszi szükségessé. Emellett ugyanakkor lényeges a családnévanyag kétirányú számbeli változásának a felmérése is: a szaporodás és a fogyás regisztrálása.

Ezt a mozgást befolyásolhatja a cirill betűs átírású, tévesen visszamagyarosított nevek sorsa.

Az enciklopédiában tárgyalt névanyagot jórészt „a föld népének” családnévei alkotják, mivel ritka az arisztokrácia körében is használt név, mint a *Károlyi* vagy *Rákóczi*, de ezek gyakoriságát a névváltoztatások is magyarozzák, mint ahogyan tulajdonképpeni hiányukat is.

Domokos Pál Péter valamikor Hajdú Mihályt egyrészt játékosan, másrészt komolyan „neves embernek” titulálta. A szójáték értelme a ’híres-nevezetes’ és a ’nevekkel foglalkozó kutató’ jelentésben is gazdagodott a Családnevek enciklopédiájával.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Irodalom

BAKOS FERENC (1960): *Idegen szavak kéziszótára*. Budapest, Terra.

FERCSIK ERZSÉBET–RAÁTZ JUDIT (2009): *Keresztnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

FODOR ISTVÁN főszerk. (1999): *A világ nyelvei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HAJDÚ MIHÁLY (1974): *Magyar becézőnevek 1770–1970*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HAJDÚ MIHÁLY (2003): *Általános és magyar névtan 1. (Személynevek)*. Budapest, Osiris.

FARKAS TAMÁS: **Családnév-változtatás Magyarországon**

(A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében).

Nyelvtudományi Értekezések 159. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009. (116 lap)*

1. FARKAS TAMÁS eddigi tudományos kutatói pályájának a leginkább meghatározó szeletét a családnév-változtatások kérdésköre teszi ki. Nem csupán az itt tárgyalt összefoglaló munka jelzi ezt, hanem számos olyan tanulmány, konferencián megtartott előadás, amely szintén ezzel a problematikával foglalkozik. Ezek bemutatására itt most természetesen nincs tér, de közülük két munka kiemelését az alább ismertetendő kötet szempontjából is lényegesnek gondolom. 2008-ban az *Onomastica Uralica* hasábjain FARKAS TAMÁS angol nyelvű tanulmányban foglalta össze a magyarországi hivatalos családnév-változtatások kutatásának lehetőségeit, eddig elért eredményeit, és számolt be a témában egyre határozottabban körvonalazódó interdiszciplináris kutatócsoportról (FARKAS 2008). E kutatócsoport tagjainak és más, az adott témában működő hazai szakembereknek a kutatásait volt hivatott megvitatni és összehangolni más oldalról az a szakmai tanácskozás, amelyet 2007 novemberében rendeztek meg Budapesten „Névváltoztatás — társadalom — történelem (családnév-változtatások — több szempontú

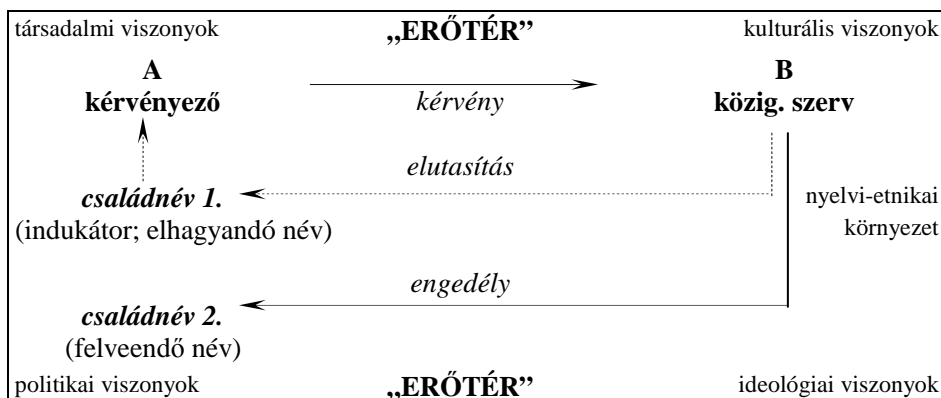
* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

megközelítésben)” címmel, s az e fórumon elhangzott előadások alkották aztán a gerincét a 2009-ben megjelent „A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban” című tanulmánykötetnek (FARKAS–KOZMA 2009). Mindezek a szakmunkák, illetőleg az e kérdésben mutatott, egyre élénkülő kutatói aktivitása már előre jelezte, hogy FARKAS TAMÁS rövidesen összefoglaló kötettel is jelentkezik a családnév-változtatások témakörében.

A 2009-ben napvilágot látott Családnév-változtatás Magyarországon című monográfia „szellemi közegét” a magyar személynévkutatás szakirodalmában az alábbiakban jelölhetjük ki. Tematikusan, az általa feldolgozott jelenséget tekintve talán két munkával érintkezik a legszorosabban, s ezért azok testvérkötetének is tarthatjuk. N. FODOR JÁNOS tisztán nyelvészeti szempontokat és módszereket alkalmazó monográfiája (2010) áll ebben az összevetésben az egyik oldalon, amely az itt látottnál korábbi időszakot helyez a középpontba: a természetes családnévrendszer kialakulását mutatja be, szól a családnevek keletkezési körülményeiről, a rendszertani jellemzőikről, illetőleg vázolja mindezek kapcsán a természetes családnevek változékonyságát is. A másik rokon munka pedig, amely lényegében FARKAS TAMÁS doktori értekezésével (az itt ismertetett kötet előzményével) párhuzamosan készült el KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN munkája révén, a családnév-változtatások társadalomtörténeti monográfiája (2002). Az előbbi kötettel az érintkezést az biztosítja, hogy FARKAS TAMÁS a könyvében mindvégig nagy gondot fordított a természetes és a mesterséges családnevek viszonyának (a közöttük lévő azonosságoknak és eltéréseknek) a hangsúlyozására; az utóbbi pedig azáltal kerül szoros kapcsolatba az itt tárgyalt monográfiával, hogy ugyanazzal a jelenséggel foglalkozik, ám a családnév-változtatások kérdését szándékai szerint elsődlegesen társadalom- és politikatörténeti aspektusból közelíti meg, nem célja tehát magának a névnek a nyelvi vizsgálata. Minthogy a Családnév-változtatás Magyarországon című munka viszont éppen az ott kevésbé érintett nyelvi-művelődéstörténeti szempontokat helyezi a fókuszba, a két kutatási vonal — mintegy kiegészítve egymást — ezen a ponton tökéletesen összeér.

2. A természetes és a mesterséges családnevek több lényeges vonásukban is alapvető eltéréseket mutatnak: különböznek például a létrejöttük történelmi, társadalmi körülményeiben, az elnevezés indokaiban és módjaiban, az elnevezők és az elnevezettek csoportjai, illetőleg ezek egymáshoz való viszonya stb. vonatkozásában (17–20). És noha a létrejöttüket követően a mesterséges családnevek is úgy élnek tovább, mint a természetes úton keletkezett társaik, azaz a tényleges névhasználatban nincs közöttük különbség, a névkeletkezés körülményeinek eltérései e kérdés kapcsán mégis meghatározó jelentőséggel bírnak (17). Ezzel függ össze az is, hogy a mesterséges családneveknek (és velük együtt a családnév-változtatásoknak) saját, egyedi karakterük van, így tanulmányozásukhoz kifejezetten rájuk kidolgozott elméleti-módszertani alapra és ezen felépülő vizsgálati modellre van szükség.

A hivatalos családnév-változtatásoknak azt a modelljét, amely FARKAS TAMÁS vizsgálataihoz alapul szolgált, a következőképpen vázolhatjuk fel.

Az itt látható „háromaktorú” viszonyrendszer két (közreműködő) pólusát a kezdeményező (kérvényező), illetőleg a hivatal (közigazgatási szerv) jelenti, s a harmadik tényezőt a mindenkor társadalmi, kulturális, politikai, ideológiai és nyelvi környezet (vagyis a résztvevő feleket körülvevő „erőtér”) alkotja. A modell középpontjában pedig a legfőbb összetevőként maga a családnév áll (8).

Ez az elsődlegesen társadalomtudományi szemléletű alapmodell, amely ily módon kiegészült a nyelvi tényezővel (középpontjában a folyamat kiindulásául, illetve eredményül szolgáló családnévvel), jól érzékelteti azt az egészében véve más névadási-névkeletkezési helyzetet is, ami a mesterséges családnéveket a természetes családnévektől elválasztja: azt tudniillik, hogy a családnév-változtatások alkalmával nem a közösség ad nevet az egyénnek, hanem (egyfajta szabályozott aktus keretében) az egyén választ nevet saját magának. Igaz, ebben a társadalmi-közösségi környezet hatása igencsak fontos tényezőnek számít. (A természetes és a mesterséges családnévek keletkezési körülményei közötti további eltérésekhez lásd még 20.)

A hivatalos családnév-változtatások tulajdonnévi közegét, „névkörnyezeti” hátterét ugyanakkor a természetes családnévek állománya szolgáltatja. Azt tehát, hogy a családnév-változtatások alkalmával milyen névformát választanak maguknak a névváltoztatók, a mindenkor meglévő családnévrendszer több szinten is meghatározza. Rendszertani tekintetben a legfőbb befolyást nyilvánvalóan a természetes családnévek modellhatása jelenti: olyan névformák válhatnak mesterségesen családnévvé, amelyekre van minta (szemantikai, morfológiai stb. modell) a meglévő családnévrendszerben (de lásd erre vonatkozóan 28–29, 35 is). A „pozitív” determináció legerőteljesebb érvényesülését akkor láthatjuk, amikor a névváltoztatás olyan nevet eredményez, amely már eleve létezik a természetes családnévek körében. A meghatározottságnak egy sajátos összetevőjét még a helyesírás terén is tapasztalhatjuk: a nevek régies írásmódjának kérelmezésében. Ezt az

magyarázza, hogy nincs még egy olyan tulajdonnévfajta, amely ennyire ellenállna az íráskép modernizálásának, mint éppen a családnevek kategóriája (55).

Az is tény ugyanakkor, hogy a családnév-változtatások során felvett névformák kapcsán nem csupán a természetes családnevek szerepe jelentős (bár a mintaadás szempontjából nyilván ez a legfőbb tényező), hanem általában a tulajdonneveké is: a választott családnevek között ugyanis tekintélyes arányt képviselnek azok a névformák, amelyek valamely más tulajdonnévtípusból (helynévből, keresztnévből) származnak (35).

3. A magyarországi családnév-változtatások kérdését két síkon mutatja be munkájában FARKAS TAMÁS. Az első, nagyobb egység (7–63) — amely egyúttal a másodiknak az elméleti-módszertani megalapozását is szolgálja — általában szól a családnév-változtatások problematikájáról: vázolja többek között a (természetes és mesterséges) családnévanyag változásának történetét, a név jelentésszerkezetének a hivatalos névváltoztatásokban betöltött szerepét, rendszerezi a névváltoztatások motivációs tényezőit (mindvégig figyelve az ezek mögött rejlő történelmi-társadalmi „erőtér”-ben bekövetkező elmozdulásokra), érinti a névváltoztatások hivatalos szabályozásának ügyét, illetőleg értékeli végül a témakör szakirodalmát. A második egység (64–98) konkrét korpuszvizsgálatként, nagyívű esettanulmányként áll előttünk: a 20. század második felének családnév-változtatási tendenciáit ragadja meg hat (nagy körültekintéssel megválasztott) mintaév, illetve mintegy 2000 kérvény tanulságaira építve.

A szerzőnek különösebb terminológiai nehézségekkel nem kellett megküzdenie, két vonatkozásban azonban fontosnak látta a fogalmak pontos használatának tisztázását. Elkünnöztette egyrészt a *spontán* (azaz nem hivatalos) *családnévváltozás* és a *hivatalos családnév-változtatás* terminusokat hangsúlyozva ezek kronológiai egymásutánosságát: a választóvonalat közöttük II. József kötelező családnévviselést szabályozó rendelete (1787–1788) jelenti, amely — a szóbeli nevek nagyobb változékonysága ellen és a nevek állandóságának irányába hatva — elvileg lezárja a spontán (nem hivatalos) névváltozások korszakát. A hivatalos családnév-változtatások története ugyanakkor valójában csak 1814-ben veszi kezdetét, amikor is I. Ferenc rendeletével a névváltoztatás — hivatalos eljárás-hoz kötve — lehetőségessé válik (9–10). Fontos hangsúlyoznunk a két folyamat között azt a különbséget, amit a *változás* és a *változtatás* utótagok is jeleznek.

A családnév-változtatások terén a másik fogalmi elhatárolást a *névváltoztatás* és a *névmagyarosítás* terminusok kérdésében kellett a szerzőnek megtennie: az előbbi az itt tárgyalt folyamatok összefoglaló megjelöléseként jelenik meg a munkájában, az utóbbit pedig pusztán ennek egyik altípusaként értelmezve használja (7–8).

4. FARKAS TAMÁS monográfiájának legfontosabb tudományos értékeit, a leginkább figyelemre méltó részleteit a két fő egységhez igazodva ismertetem, ám

nem feltétlenül a munka fejezeteinek megfelelően haladva, hanem inkább ahhoz a modellhez kapcsolódóan, amit a szerző gondolatai nyomán az előzőekben felvázoltam.

4.1. A modell középpontjában a *c s a l á d n é v* áll. A névváltoztatások szempontjából az elhagyott és a felvett névforma vizsgálata egyaránt releváns lehet, hiszen ebben a tekintetben az alapvető kérdést az jelenti, hogy a név jelentésszerkezete (információtartalma, asszociációs-konnotációs tényezői, etimológiai jelentése stb.) miként teheti az adott névformát a viselője számára előnytelenné (azaz lecsereleendővé), illetve előnyössé (azaz felveendővé).

a) A névváltoztatásokkal összefüggésben a régi név vizsgálata elsősorban a névváltoztató csoportokra és a névváltoztatás indokaira világít rá (35). „A névváltoztatások vizsgálatában azonban nem a tisztán etimológiai, hanem a nevek nyelvi és etnikai karaktere szerinti elemzés lehet igazán informatív.” (36). Ezért is alkalmazott FARKAS TAMÁS az elhagyott nevekből levonható tanulságok feltárására etimológiai és etnikumjelző felosztást: idegen eredetű (ezen belül német és más eredetű) neveket, magyar eredetű neveket, illetőleg — sajátos kategóriaként — „cigányos” neveket különítve el. Ez utóbbiak persze beletartoznak az első kettő valamelyikébe, de különválasztásukat a velük kapcsolatos névváltoztatói attitűdök indokolják (36). A lecserelt nevek kérdésére a konkrét, 20. század második feléből származó névváltoztatási esetek névanyagának elemzésekor tér vissza a szerző valamelyest bővebben, és bemutatja, miként csökken korszakról korszakra az idegen, ezen belül a német nevek vonatkozó névváltoztatási ügyek száma (a zsidók és a németek döntéseire ható külső körülmények megszűnésével nyilvánvaló összhangban), és miként növekszik ugyanakkor a „cigányos” nevek lecserelésének igénye (71–72). E tendencia háttérében az áll, hogy „a többségi társadalomba jelentős lemaradással beilleszkedni igyekvő, a társadalmi fejlődésben több szempontból elmaradott cigányság csoportosajátos családnevei helyébe már gyakrabban törekszik a »magyar«, »magyaros«, »magyar hangzású« — azaz: 'nem cigány' — nevek felvételére” (46).

A felvett nevek vizsgálata természetesen jóval nagyobb teret és figyelmet kap a munkában, általuk ugyanis egy-egy korszak és névváltoztató csoportjaik „névizlése” még közvetlenebb módon tanulmányozható (36). A másodlagos családnevek kérdését a szerző a realizálódott névjavaslatok (az engedélyezett névváltoztatási kérvények) segítségével mutatja be, s nem fordít figyelmet az elutasított kérvényekben megjelenő családnévjavaslatokra. Ez a viszonyulása általában véve érthető is, de talán éppen abban a kérdésben, amire megítélése szerint a felvett családnevek legfőképpen utalnak, tudniillik egy-egy korszak névizlésének a feltérképezésében, nem feltétlenül helyeselhető. Ebben a tekintetben ugyanis valószínűleg nincs jelentősége annak, hogy a kérés realizálódik-e vagy sem: már pusztán a névjavaslat megfogalmazása információs értékkel bír a névizlésre vonatkozóan.

A felvett nevekre kidolgozott rendszertani leírással az a deklarált célja FARKAS TAMÁSNAK, hogy ennek segítségével a mesterséges családnevek összevethetőek legyenek a természetes családnevekkel (37). Rendszerezésében jelentéstani és morfológiai szempontokat kíván elsősorban érvényesíteni, ám a felvázolt leírási keret (38–9) inkább tekinthető lexikális alapúnak. A felvett családneveknek lehet tulajdonnévi és köznévi előzményük egyaránt. A tulajdonnévi előzmények között a helynéviek (azon belül is a helységnéviek) a meghatározóak, a keresztnéviek jóval kisebb gyakoriságot mutatnak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szerző által a keresztnévi előzmények kapcsán alkalmazott láthatóan nyelvtörténeti megközelítés kevésbé indokolt, hiszen a *Benkő* vagy a *Balassa* családnevekben nemigen azonosítanak a névhasználók, kérvényezők keresztneveket, ezek kérelmezését egyszerűen csak a természetes családnévrendszerben eleve meglévő *Benkő*, *Balassa* családnév motiválta nyelvileg. A közszón alapuló felvett családnevek körében a helyet jelölő közszoói (azaz földrajzi köznévi) alap, illetve a nem helyet jelölő közszoói (azaz népnévi, foglalkozásnévi stb.) alap különül el egymástól. A morfológiai szempont egyedül az „egyéb, közszoói alapú, *-i*, *-fi*, *-s*, *-si* képzővel a családnév létrehozásakor ellátott nevek” (eleve kétséges) kategóriájában merül fel. A magam részéről a felvett, sőt még az elhagyott nevek kérdésében is szívesen olvastam volna egy összefoglalást a morfológiai jelenségekről: az előbb említett családnévformánsok szerepéről a hivatalos névváltoztatások folyamatában. A morfológiai szempont határozottabb alkalmazása még inkább előtérbe hozhatta volna a folyamat kifejezetten nyelvi oldalát, és egyúttal — talán az ettől való aggodalom tartotta vissza a morfológiai aspektus szisztematikus alkalmazásától FARKAS TAMÁST — nem bonyolította volna meg fölöslegesen a leírási keretet sem.

b) A családnév-változtatások kulcskérdései közé tartozik a nyelvi analízisen túl az is, hogy miféle mozgatórugók irányítják magukat a névváltoztatási igényeket. E tekintetben a családnév-változtatások „a hivatalosan viselt név jelentésszerkezetének valamely (...) síkján végrehajtott tudatos, az egyén által kedvezőnek értékelt változtatásként értelmezhetők”, azaz — a spontán családnévváltozásokkal ellentétben — nem a név elsődleges „identifikációs szerepével kapcsolatos problémákat” hivatottak rendezni (19). Ezzel függ össze az is, hogy a családnév-változtatások alkalmával a változtatásra többnyire nem egy bizonyos új név kedvéért kerül sor, hanem azért, mert a régi név valamilyen szempontból előnytelenné vált a viselője számára (19, illetve lásd ehhez a motivációs tényezőkre vonatkozó táblázatokat is, 73–85).

A motivációk, az indokok között tehát akadnak olyanok, amelyek kifejezetten a régi névformára vonatkoznak, annak az elhagyását igénylik (az új névtől valóban függetlenül; például névazonosság kiküszöbölésére, zavaró konnotáció megszüntetésére vagy éppen a vér szerinti szülőtől való elkülönülés indokával igényelt névváltoztatások esetében), míg mások hangsúlyozottan egy új név fel-

vételére törekszenek (a régi névhez való viszonyulás tulajdonképpen semleges; pl. kötődést kifejező családnév felvétele, a hivatalostól eltérő névhasználathoz való igazodás), s a motívumok harmadik típusában egyszerre jelentkezik a régi név elhagyásának és egy konkrét új név felvételének az igénye (pl. a magyarság kifejezésének és egyúttal az allogén származás elrejtésének a szándéka, egyszerűbben használható név felvétele az idegen hangzású, szokatlan név helyett stb.). (A teljes, koherens kategóriarendszert lásd 60–61.) Az indokok, motívumok között találunk tehát olyanokat, amelyek szélesebb társadalmi kontextusban hatnak (pl. a zsidók, a németek névmagyarosításai), olyanokat, amelyek valamely kisebb közösség szintjén működnek (pl. családi okok miatt bekövetkező névváltoztatások), és végül olyanokat is, amelyek az egyén szintjén érvényesülnek (pl. a zavaró konnotáció miatti névváltoztatás) (60).

A családnév-változtatások motivációi idővel jelentős elmozdulásokon mentek keresztül: míg ugyanis hosszú ideig a névmagyarosítás volt a meghatározó típusa a névváltoztatásoknak, s az indoka a magyarsághoz való tartozás kifejezése; az utóbbi fél évszázadban a folyamat lényegében a magánélet szférájába húzódtott vissza, s a családi viszonyok váltak a fő motivációs tényezővé (41, 44, 58–59).

A névváltoztatások mozgatórugói közül némelyek a családnevek „címke” voltaival állnak összefüggésben, azzal tudniillik, hogy a név többféle szimbólum-szerepet is hordoz magán: a családnév egyrészt etnikai szimbólum (amely utal a névviselő származására, nemzetiségére), emellett családi szimbólum is (nexusjelölő elem, vö. HOFFMANN 2008: 11; azaz például a tényleges, érzelmi összetartozás kifejezésének igénye a biológiai összetartozással szemben is motiválhatja a névváltoztatást), s a családnév harmadsorban társadalmistátusz-szimbólumként is funkcionál (elég, ha csak bizonyos morfológiai, ortográfiai családnévtípusok magas presztízsére utalunk) (24–25).

4.2. A családnevek szimbólum volta átvezet a családnév-változtatások modelljének másik fontos tényezőjéhez: a „t á r s a d a l m i e r ő t é r” szerepének a bemutatáshoz. A családnevek nyelven kívüli meghatározottsága azért is különösen erős, mivel használati körük a tág nyilvánosság — szemben például a ragadványnévvel, amely szűkebb közösségben használatos, vagy a keresztnévvel, becenévvel, amelynek színtere a még szűkebb magánéleti szféra (41). A névváltoztatásokat körülölelő erőter összetevői között a társadalmi-kulturális tényezők, a nyelvi-etnikai körülmények, valamint a politikai-ideológiai viszonyok említhetők legjelentősebb elemekként (42–49). Anélkül, hogy ezt itt most részleteznénk, azt jegyezhetjük meg, hogy valamennyi összetevő egyidejű befolyását illusztrálják például a zsidók és a németek névmagyarosítási hullámai, amelyekben a névasszimiláció jelensége „az akkulturáció, az identitásváltozás és a nyelv-váltás folyamatához illeszkedik” (44).

5. A munka második nagy egysége a korábbiakban általában, elméleti szinten kifejtett tényezők szembesítése a 20. század második felének konkrét családnév-változtatási eseteivel. A vizsgálathoz FARKAS TAMÁS a legrelevánsabb — bár a szakirodalomban nem nagyon használt — forrást, a belügyminisztérium irattárában található kérvényanyagot dolgozta fel. A munkához hat, a vizsgált időszak tendenciáit jól illusztráló mintaév (1948, 1952, 1964, 1975, 1986, 1997) kérvényei, azaz mintegy 2000 eset iratai szolgáltak alapul (15–16). A feldolgozás legfőbb tanulságait az alábbiakban kíséreljük meg röviden összefoglalni, s itt érintjük a modell további két összetevőjének, a kérvényezőnek és a hivatalnak a kapcsolatát is.

A családnév-változtatási esetek számának alakulása — a családnevek társadalmi-kulturális beágyazottsága, illetőleg szerepkörük gazdagsága miatt — szoros párhuzamosságot mutat a társadalmi „erőtér” változásaival. A névváltoztatások görbéje (lásd az alábbi ábrán) a 20. század második felében mintegy visszatükrözi a korszak társadalmi mozgásait.

Az utolsó nagy névmagyarosítási hullám lecsengését (1948: 3200 becsült eset) követően a korábban széleskörű társadalmi jelenség lényegében a magánélet szférájába húzódik vissza (1952: 1000, 1964: 1050, 1975: 780, 1986: 520 becsült eset), majd a rendszerváltozás után az e téren is nagyobb szabadságérzettel (vagy még inkább talán a növekvő nacionalizmussal) összefüggésben ismét a névváltoztatások számának növekedését (1997: 1820 eset) tapasztaljuk (64–65).

A családnév-változtatások indokrendszerében a névmagyarosítások súlyának folyamatos csökkenését és a családi szempont erősödését figyelhetjük meg, de az is tanulságos, ahogyan a „magyaros” hangzású, karakterű név kérvényezői körében a zsidók, németek helyét — nem függetlenül „a velük kapcsolatban semlegessé váló politikai és társadalmi légkör”-től (68) — átveszi a cigányság (67–70). A felvett családnevek motivációs rendszere egészen más képet

mutat akkor, ha az idegen névről, illetve a magyar névről változtatók kéréseit vetjük össze egymással (75–76), ha a nem cigány, illetve a cigány névváltoztatók körét vizsgáljuk meg ilyen összehasonlításban (76–77), illetőleg ha a nemek szerinti megoszlást figyelembe véve tekintjük át a kérvényeket (79).

A felvett névformák lexikális alkatát illetően igencsak szembe-tűnő, hogy a zsidó és nem zsidó névváltoztatók körében néhány — tulajdonképpen minden fontosabb — kategóriában nagyon markáns eltérések mutatkoznak meg (84–85). Helynévi alapú családnév felvételét például kétszer olyan gyakran kérvényezik a nem zsidók (61%), mint a zsidók (34%). Ennek éppen a fordítottját találjuk viszont a keresztnévi alapú családnevek viszonylatában, ez a kategória ugyanis a zsidók körében jóval gyakoribb (21%, a nem zsidók körében: 4%).

A családnév-változtatók szociológiai összetétele (a nem, lakóhely, életkor szerinti megoszlása) a következőképpen alakul. A névváltoztatást kérvényezők között a férfiak túlsúlya mindvégig megmarad ugyan, de csökkenő tendenciát mutat, ami nyilvánvalóan nem független az asszonynévviselés szabályozásától (1974; az 1975-ös évben a női névváltoztatók száma ugrásszerűen megnő, 86). A névváltoztatás elsősorban urbánus jelenség: a főváros és a városok dominanciája érthető, hiszen a zártabb, hagyományosabb falusi környezetben lassabban erősödnek meg a névváltoztatást eredményező motivációk. A névváltoztatást a leggyakrabban a 21–30 év közöttiek kérvényezik (87).

A szociológiai elemzést FARKAS TAMÁS egyfajta keresztiszempontként a cigányság és a zsidóság körében külön-külön is elvégezte (89–91). E két etnikai csoport kiemelését már pusztán az a tény is indokolttá teheti, hogy míg 1948-ban az összes kérvényező 41%-a a zsidóság köréből került ki, 1986-ban a kérvényt benyújtók egyötöde már cigány származású volt.

6. FARKAS TAMÁS monográfiája — a fent ismertetett erényeiből adódóan — a családnév-változtatások témakörében megkerülhetetlen alapmunkának számít. A névkutatásban egyáltalán nem mondható kivételesnek az a helyzet, amikor egyazon jelenség több tudományterület érdeklődését is felkelti. Ez minden bizonnyal az onomasztika jellegzetesen interdiszciplináris természetéből is fakad. Azt ugyanakkor, hogy a különböző szakmák képviselői közel egyidőben adjanak ki az adott témában összefoglaló kötetet, s e kötetek szemlélete és eredményei — a szerzőik közötti nyilvánvaló szakmai párbeszédnek köszönhetően — szerencsésen kiegészítsék egymást, jóval ritkábban tapasztalhatjuk meg. E munka kapcsán pedig erről is szó van: noha önmagában is egységes, minden részletében átgondolt kötet, mégis együtt érdemes olvasni a KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN szerzőpáros társadalomtörténeti megközelítést alkalmazó művével (2002). Az egymás mellé tett két dolgozat ugyanis a családnév-változtatások valamennyi (nyelvi és nyelven kívüli) aspektusát a felszínre hozza.

TÓTH VALÉRIA

Irodalom

- FARKAS TAMÁS (2008): The research of official family name changes in Hungary. *Onomastica Uralica* 7: 87–102.
- FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN szerk. (2009): *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest, Gondolat–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- N. FODOR JÁNOS (2010): *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008): A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- KARÁDY VIKTOR–KOZMA ISTVÁN (2002): *Név és nemzet. (Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig)*. Budapest, Osiris Kiadó.

SEBESTYÉN ZSOLT: **Kárpátalja településeinek történeti helynevei. (A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján.)**

Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2008. (236 lap)

SEBESTYÉN ZSOLT: **Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.**

Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2010. (168 lap)*

1. 2008-ban látott napvilágot SEBESTYÉN ZSOLT kataszteri iratok alapján összeállított kárpátaljai helynévtára, amely hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) 476 egykori és mai településéről tartalmaz helyneveket. A szerző Bereg vármegye 235 települését, Ung 92, Ugocsa 46, Máramaros 99, Szabolcs három, Szatmár megyének pedig egy települését és az azok határában említett mikrotoponimákat adja közre. E kötet összeállításakor a szerző célja „minden kárpátaljai település történeti névanyagának összegyűjtése és közzététele” volt (17). Kutatóink ugyan foglalkoztak e térségből egyes megyék, mint például Bereg (MIZSER 1994, 2007 stb.), Ugocsa (KOCÁN 2007, 2008 stb.) helynévkincsével, Kárpátalja teljes területéről azonban mindezidáig mégsem jelent meg összefoglaló történeti helynévgyűjtés. SEBESTYÉN ZSOLT munkája ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A kötet 19–20. századi helynévanyagot mutat be a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában fellelhető kataszteri térképek, birtokrészleti jegyzőkönyvek és határjárások alapján. Az összegyűjtött helynevek elsősorban az

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

1850–60-as évekből, valamint a 20. század elejéről valók. Az adattárban a településnevek felsorolásakor a szerző első helyen az adott település országos helységnevérendezés (1898–1912) során törzskönyvezett névalakját tünteti fel, majd — ha nem mutatkozik azonosság — a helység történeti nevét közli, mindezeket pedig a ma használatos hivatalos ukrán név követi, mint például a Bereg vármegyei *Alsó-határszeg* ~ *Nagyrosztoka*, *Poztoka* (21) vagy az Ugocsa megyei *Tiszaszászfalu* ~ *Szászfalu*, *Cacove* (174) esetében. Kárpátalja soknemzetiségű vidékén magyar, ruszin, román, szlovák és német nevek egyaránt megtalálhatók, a szerző pedig megőrizte az eredeti iratokban használt írásmódot, és a különböző írásvariációkat is közreadja. Sok esetben szerzői megjegyzéseket is olvashatunk az egyes települések határában említett mikrotoponimák nevei mellett, amelyek elsősorban a helyfajtájára vonatkozó információkat tartalmaznak. Ezek jelzésére azért van szükség, mert „egyes települések határában egymás mellett több, azonos alakú helynév él különböző denotátum megnevezéseként” (18). Névmutatók hiányában a megyék szerinti betűrendbe szedett névközlés segíti a névanyagban való eligazodást.

2. Az e munkában megkezdett kutatási irányt mintegy folytatva SEBESTYÉN ZSOLT egy szűkebb régió, a történelmi Bereg vármegye településneveit vonta alapos vizsgálat alá, és 2010-ben közreadta Bereg vármegye helységneveinek etimológiai szótára című kötetét. Az Árpád-kori Magyarország vármegyéinek helyneveiről történeti-etimológiai szótárak már korábban is készültek a Magyar Névtár Kiadványai című sorozatban, s ezek rendezési elvei SEBESTYÉN ZSOLT számára is mintául szolgáltak (7). BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Bodrog és Borsod (2001), RÁCZ ANITA Bihar vármegye településneveinek (2005, 2007), TÓTH VALÉRIA pedig Abaúj és Bars vármegye valamennyi helynévfajtájának (azaz a településnevek mellett a víz- és a határneveknek) az összegyűjtését és nyelvi elemzését végezte el (2001a és 2001b). SEBESTYÉN ZSOLT munkája a ma is létező helységek nevei és ezek etimológiája mellett MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER Szabolcs–Szatmár megyei kötetéhez (1972) hasonlóan az elpusztult települések megnevezéseivel is foglalkozik. A monográfia a trianoni békeszerződés idején (1920) már létezett településneveket tartalmazza, a később, csehek és ukránok által alapított falvak nevei azonban nem kaptak helyet a munkában.

2.1. Felépítését tekintve a kötet három egységből áll. A rövid, ötoldalas bevezetésben (5–9) az olvasó áttekintést kap a történelmi Bereg vármegye településtörténetéről, valamint a szótár felépítéséről. Ebben a részben olvashatunk a spontán letelepedésekről, valamint a 14., 16. és 17. századi tudatos telepítő politika eredményeiről. A következő, a központi egység (13–161) a történelmi Bereg vármegye történeti-etimológiai szótárát foglalja magában, amelyet hasznos segédletek követnek. Az adattári részt térképszelvények teszik még szemléletesebbé. Mindezek mellett az országos helységnevérendezés során megváltoztatott nevek

listája, valamint a magyar–ukrán helységnév-azonosító nyújt fontos segítséget a nevek viszonyrendszerében eligazodni vágyó kutatóknak.

2.2. A szótár névcikkei Bereg megye több mint 400 településnévének első említéseit tartalmazzák egészen a 20. századdal bezáróan. E tág időintervallumban egyes helységek legkorábbi adatai már a 13. századtól megjelennek, mint például *Bátor* (1232/1360: *Batur*, 22), *(Nagy)muzsaly* (1232: *Muse*, 104), *Szernye* (1270: *Zyrnua*, 128) stb. településeké, másoknál, elsősorban a később telepített falvak esetében ugyanakkor csak a 16–17. századból valók az első adatok: például *(Alsó)hrabonica* (1600: *Rabonica*, 13), *Kupinfalva* (1576: *Kupinfalva*, 88), *Zbuna* (1648: *Zbuna*, 148) stb. településeknél. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy e képet nemcsak a tudatos telepítő politika, hanem a nevek dokumentáltságának bizonyos értelemben véletlenszerű alakulása ugyancsak befolyásolhatta.

A történeti helynévszótárak készítői számára a címszóválasztás kérdése rendre igen nehéz feladatként jelentkezik. SEBESTYÉN ZSOLT szótárában címszóként a település „történelmi hivatalos nevét” szerepelteti, azaz azt a névalakot, amely „az írásos forrásokban általában a legkorábbi időktől szerepel, s mind a hivatalos, mind a népi névhasználatban évszázadokon keresztül elterjedt volt” (8). Ezzel a „fogódzóval” kapcsolatban persze talán nem indokolatlan felvetni azt a kérdést, hogy vajon hogyan érhető tetten a hivatalos és a népi névhasználatban egyaránt elterjedt, évszázadokon keresztül használt névformák az írott forrásokban, azaz milyen kritériumok segítenek bennünket e két névhasználati kategóriához való tartozás megítélésében. A szótárt olvasva erre vonatkozóan nem kaptunk információkat.

A szótár névcikkeinek címszavai tehát — ahogyan a szerző is megjegyzi (8) — nem minden esetben az „elsődleges nevek”. SEBESTYÉN ZSOLT a névmagyarozatokban azonban természetesen mindig ezekből indul ki, mint például *Medvegyóc* (96), *Sztrójna* (133) települések esetében, amelyek 16. (1543: *Medwefalwa*), illetve 15. századi (1430: *Ztrojfalwa*) első adatai szolgáltatják az eredeztetés alapját. A magyar és ruszin névvel egyaránt rendelkező települések nevei közül a szerző „a forrásokban korábban vagy gyakrabban szereplő”-t tartja elsődlegesnek (8), amelyet címszóvá is emel. Ezen településnevek esetében a kronológia és a gyakoriság között a fent említett összefüggést valóban láthatjuk, azaz a legkorábban említett helynév fordul elő legtöbbször a forrásokban. Ez a név pedig a legtöbb esetben — kivéve például *Deskófalva* (39) települést — egyúttal az országos helységnévrendezés (1898–1912) előtt használt történeti név is, mint például a korábban említett *Nagyrosztoka* (105), valamint *Bukóc* (30), *Polyánka* (117), *Zagyilszka* (146) stb. esetében.

A szócikkek első része lexikonszerű leírással lokalizálja a neveket. Ezek után a településnevek történeti adatainak bemutatása következik. A nyelvi adatok betűhív formában szerepelnek keletkezési évük feltüntetésével. A szerző fő forrásként GEORG HELLER Comitatus Bereghiensis című munkáját (1983) használta,

adatait azonban minél több forrást, névkompendiumokat, történeti földrajzokat stb. (GYÖRFFY GYÖRGY, CSÁNKI DEZSŐ, LEHOCZKY TIVADAR, FÉNYES ELEK munkáit) kézbe véve igyekezett kiegészíteni, illetve részben saját levéltári kutatómunkájára is támaszkodott. A gazdag történeti adatsor közlésében kettős célkitűzés vezette: törekedett egyrészt a nevek természetes változásának a bemutatására, másrészt pedig a 19–20. századi magyar, csehszlovák, szovjet és ukrán nevekkal megkísérelte a hivatalos helységnévadó tevékenység hatását és eredményeit is érzékeltetni.

A névfejtő részek bizonyítják a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát. Az etimologizálás alapját KISS LAJOS a helynevek történetét a legkorábbi adataiktól kezdve egészen a 20. századig végigkövető nagyívű munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) adta, ezt azonban a szerző szükség esetén további információkkal, módosításokkal egészítette ki, sőt igyekezett bemutatni az ukrán szakirodalomban megjelent névmagyarázatokot is. A névtörténeti adatok, névtani fejtegetések mellett sok esetben egy-egy településről településtörténeti és művelődéstörténeti adalékokat is olvashatunk, mint például *Kisbisztra* (74), *Kisbresztó* (74), *Szerencsfalva* (128) esetében.

2.3. A szótárt lapozgatva az olvasónak a személynévi eredetű településnevek igen magas aránya tűnhet szembe. A Bereg megyei személynévi eredetű településnevek között legnagyobb számban a személynévi előtaggal összetett magyar helynevek fordulnak elő, de a személynévből való településnév-alkotás további strukturális típusai (a metonímia, a képzés) is megfigyelhetők. E kétrészes helynevek szerkezetére az jellemző, hogy első névrészükben a birtokos neve szerepel, amely — a keletkezés idejétől is függően — kereszt- vagy családnév egyaránt lehet. Második névrészként pedig leggyakrabban a *falva* és a *ház* fajtajelölő földrajzi köznévi áll, s a névrészek grammatikailag jelölt birtokos jelzős szerkezetet alkotnak, mint például *Ardanhaza* (1378), *Bábfalva* (1478), *Balofalva* (1570), *Chepanfelde* (1248/1393), *Chedfalva* (1446), *Chomborteluke* (1327), *Deskófalva* (1600), *Ervinfalva* (1882), *Fejérágostonfalva* (1600), *Floriahaza* (1341), *Gergelyfalva* (1600), *Mátyásfalva* (1600), *Puznyákfalva* (1600), *Uszkofalva* (1598) (vö. 16, 17, 20, 33, 35, 36, 39, 45, 46, 49, 52, 95, 119, 142) esetében. E néhány helységnév felvillantásával is világosan kirajzolódik e névtípus Bereg megyei elterjedtsége, amely nyilvánvalóan a tudatos telepítő politikának is következménye. A kétrészes, személynév + földrajzi köznévi szerkezetű településnevek az egész magyar településnév-rendszerben igen nagy gyakoriságot mutatnak a 13. századot követően, elsősorban a különféle gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően (például birtokok adományozása, osztódása stb.). A Bereg megyei névállományban a formáns nélküli, pusztai személynévi (1321: *Derzen*, 39; 1220: *Mark*, 94; 1300: *Harabur*, 54; 1332/1335: *Thihedor*, 138 stb.), valamint a képzett személynévi helynevek (1425: *Gergeri*, 53; 1333: *Iványi*, 63; 1773: *Paulova*, 112; 1649: *Petruszovica*, 114 stb.) ritkábban jelennek meg. A

példák jól mutatják, hogy a személynévhez nemcsak magyar, hanem szláv képzők is kapcsolódhattak, ami a két nyelv névrendszerének egymás mellett élését bizonyítja. E területen a magyar és a szláv névadás–névhasználat párhuzamossága a megye nemzetiségi viszonyaival van természetesen összefüggésben.

3. SEBESTYÉN ZSOLT gazdag forrásanyagot tartalmazó kötetei nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is hasznos olvasmányok. E munkákat a kárpátaljai területekre vonatkoztatva hiánypótlónak tekinthetjük, mivel a szerző egyrészt teljességre törekedve történeti helynévgyűjtést ad közre e soknemzetiségű vidékről, másrészt egy adott megye településneveinek alapos etimológiai vizsgálatát végzi el. Látva ezt a gazdag, megbízható forrásanyagot önként adódik, hogy a szerzőt a munka továbbfolytatására biztassuk: igazán teljessé a kép ugyanis azáltal válhat, ha e sok szempontból izgalmas terület teljes névanyagának rendszertani feldolgozása is elkészül.

KOVÁCS ÉVA

Irodalom

- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- FNESZ. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HELLER, GEORG (1983): *Comitatus Bereghiensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München, Universität München Finnisch-Urgisches Seminar.
- KOCÁN BÉLA (2007): Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 97–112.
- KOCÁN BÉLA (2008): A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 95–105.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs–Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Városi Bizottsága.
- MIZSER LAJOS (1994): Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében. *Névtani Értesítő 16*: 85–88.
- MIZSER LAJOS (2007): Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből. *Névtani Értesítő 29*: 79–89.
- PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA (2005): *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

- RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névtudományi vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 6. Debrecen Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

**RÉVAY VALÉRIA: A nyelvhasználat szintjei
a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon.**

Iskolakultúra-könyvek 39. Veszprém, Gondolat Kiadó, 2010. (180 lap)

Az élő nyelv természetes állapota, hogy változatokban él. Napjaink valósága felől nézve ez a tény nyilvánvaló, annyira, hogy a 20. század második felétől egy új nyelvszemléleti mód alakult, a szociolingvisztika. A nyelv történetének leginkább valóság-hű szemlélete tehát az, amely a nyelv történetét mint a változatok történetét fogja fel, és a folyamatokat, melyek a nyelv különböző szintjein zajlanak/zajlottak, az egyes beszélőcsoportok beszédtevékenységének eredményeként mutatja be. A jelenben ez a bemutatás nem okoz különösebb nehézséget, hiszen az egyidejű nyelvi produktumok összevetése, különbségeik/egyezéseik bemutatása lehetséges.

Az időben visszafelé haladva azonban egyre kevesebb az adat, és ezekből szigorú elemző munkával kell kifejtenünk a lehetséges folyamatokat, nyelvi eseményeket. Az írásbeliség nyelvi adatai révén azonban nem csupán a közvetlen összehasonlítás, hanem a visszavetítés is elvégezhető, s ezáltal a változatok közötti különbség megragadható.

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása az a folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (BÁRCZI 1956: 396). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajtóság: előbb jött létre az írott változat („irodalmi nyelv”), mint a beszélt.

Az a humanista életszemlélet, mely a 16. század elején nemcsak a királyi udvarban jellemző, hanem (akár provinciális módon átszűrődve) a nemesi életmódot is átjárta, kialakít egy írástudó/értelmiségi réteget (deákság), mely a török elől menekülve s ezáltal szűkebb területre szorulva a nemesség számára a kultúra közvetítője lesz, s nyelvi tevékenysége egy új egységesülés felé viszi a nyelvhasználatot. Ez a nyelvhasználat a 16. század végére eljut a „van is, nincs is

norma” (DEME 1953: 82–84) szintjére: a kirívó nyelvjárási vonások kerülése jellemzi e kor deákjainak nyelvhasználatát. Kialakul egy „literátusi csoportnyelv”, mely Pozsonytól Krassó-Szörény vármegyéig általánossá válik.

E nyelvi kiegyenlítődési folyamatban jelentős szerepet kap a reformáció és annak iskoláztatási politikája, a könyvnyomtatás pedig szélesebb olvasóközönség számára is közvetíti a szerzők nyelvhasználatát. A nyelvi egységesülés 17. századi tényezői protestáns részről a Károli-Biblia és Szenci Molnár Albert zsolnárfordítása (1607), katolikus részről pedig a Káldi-Biblia és Pázmány művei, elsősorban prédikációi (1636). E négy szerző mind a már említett „literátusi csoportnyelv” területéről származik, s hozzájuk csatlakozik a 17. század talán legnagyobb hatású verselője, Gyöngyösi István, aki szintén északkeleti származású (az Ung megyei Radváncon született). Átaluk kialakul egy követésre méltó nyelvi minta. A 18. század elején újabb, laza nyelvi normák alakulnak ki, létrejönnek ún. „provinciális köznyelvek” (BENKŐ 1960: 267): „dunai” (dunántúli), „tiszai” (közép- és felső-magyarországi) és „erdélyi” változat. Közülük a „tiszai” a legtekintélyesebb a 18. század közepe-második fele irodalmárainak ítéletében.

Erről a magyar nyelvi standardizáció szempontjából oly fontos területről több korábbi, az adott régió nyelvhasználatát elemző publikációt ismerünk, főként PAPP LÁSZLÓ kutatásaiból. Ezekhez a főként a 16. század végének nyelvhasználatát leíró könyvekhez csatlakozik időben RÉVAY VALÉRIA könyve, mely az északkeleti terület 17–19. századi nyelvi jellemzését adja.

A 170 oldalas tanulmány bevezető fejezete (7–19) a kutatás célját és módszerét mutatja be. A szerző egy korábban általa megjelentetett forráskiadvány négy vármegyéből származó 56 szövegegységét vette alapul (34 db 1772 előtti és 22 db az ezt követő időből való), amelyeknek jelentős része nem magánlevél, hanem a hivatalos írásbeliség körébe tartozó hivatalos levelek, szerződések (családi levél mindösszesen 4 db található köztük). Ám ezek az iratok, amint a szerző leírja, „szóban elhangzott közlésnek írásban való rögzítései” (138). Közvetíteni képesek tehát az élőszó erejét, nyelvi sajátosságait, felhasználhatók a korabeli élő nyelvhasználat tanulmányozására. Ugyanakkor viszont a területi jelleg mellett folyamatosan megjelennek az írásokban a hivatali nyelvhasználat terminusai, egy bizonyos hivatali szaknyelv, s emiatt a területiség és a történetiség mellett az ún. „humán dimenziót” is figyelembe kell venni egy történeti szociolingvisztikai elemzésben — írja RÉVAY (10).

A könyv legterjedelmesebb része (20–132) a forrásanyag nyelvi elemzése, s ehhez csatlakoztatja a szerző a helyesírási megfigyeléseket (132–136). A nyelvi elemzés rendkívül alapos, részletező, adatokban gazdag, és éppen ezért hiteles. A hangállapot leírása (20–40) végigtekinti a labializáció kérdéskörét (erre a vidékre nem jellemző a labializáció), a zártság-nyíltság (s benne az *í*-zés) problematikáját, a magánhangzók időtartamát (fontos tanúsága az adatoknak, hogy

hangsúlyos helyzetben erős rövidülés figyelhető meg a felső nyelvállású hosszú magánhangzóknál). A mássalhangzók esetében problematikus az *ly* graféma olvasata. Ismeretes, hogy az *ly > j* spirantizálódás legkorábbi adatai a Szalkai glosszáokban találhatók, s emiatt (meg a későbbi nyelvjárási állapot miatt is) a folyamat hátországát e régióban találhatjuk meg. A helyesírás és a hagyomány azonban (máig) nem vesz tudomást a lezajló változásról, ennek lehetnek jelzései a 35. és a 135. lapon leírt példák. Szintén helyesírási (s nem hangváltozási) problematika rejlik — véleményem szerint — a *c* hang *cs*-vel való írásában két iratban (amelyet ugyanaz a kéz írt le, 35).

A szerző az alaktani leírásban is a klasszikus mintát követi: a szótövek típusainak bemutatására a képzők következnek. A további toldalékformák tárgyalása elé azonban beillesztette a szóösszetételek vizsgálatát. Ezt az teheti indokolttá, hogy e korban már a szóösszetétel lényegesen nagyobb szerepet kapott a szóalkotásban, mint az ómagyar korszak folyamán (53). Ezek az összetett szavak még igen gyakran nem íródnak egybe, de az egybetartozó szavak egymás mellé szerkesztése az összetettség bizonyítékául szolgálhat (szép példát látunk viszont az átmeneti alakra egy 1703-as levél szövegében: *Erdejével, halászó vizeivel, szántó és kaszálló földeivel*, 57). A birtokos jelezés tárgyalásában a szerző adatai megerősítik, hogy a T/3-ban a felső nyelvállású kötőhangzók csak újabban jelentek meg, az adott korszakban még az alsóbb nyelvállásúak dominálnak. A kiemelő jel esetében valószínűleg téved a szerző. Az adott helyen (1992: 353) KOROMPAY ugyan valóban említi a kérdéses jelnek birtokos személyjelből való eredeztetését, de leginkább az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot fogalmazza meg. A könyv 62. oldalán közölt példákban sem kell okvetlenül az *egyik*-nek 'egyikük'-et jelentenie egy leltár felsorolásában.

A szerző a névszóragok számbavételében is következetesen jár el, sorra veszi a példákban adódó változatokat, s ezekből következtet a rag funkciójára, alakváltozataira, társíthatóságára. Itt egyetlen észrevétele van a recenzensnek: az insztrumentáliszagnak (*-val/-vel*) az adatokban megfigyelt *-al/-el* változatra vonatkozóan. Ezt a változatot nem tarthatjuk ejtett változatnak, csak helyesírásinak, mivel több iratban ugyanaz a kéz *-al/-el* változatot is és *-val/-vel* (pontosabban: ennek asszimilált) változatát is leírja (66). Nemcsak az lényeges, ami megtalálható, hanem az is, ami a példákban hiányzik. A *-ként* rag, bár ómagyar kori, mégis ritka a régi nyelvjárási szövegekben: mai helyén az *-ul/-ül* szerepel. Ennek fényében értékelhetjük a 67. oldal *pénzüil, talléruil, jobbágyul* stb. példáit.

Tanulságos a *-t* időjel mellett álló *volt* segédige erős meglétének dokumentálása e régióban, továbbá az „*-nd* jeles jövő idő” példái (amely formánst É. KISS KATALIN nyomán [2005] én sem időjelnek látom, hanem inkább modális képzőnek). A három példa közül ugyanis kettő grammatikailag funkciótlan archaizálás (ezt a szerző igen helyesen le is írja), a legelső pedig (az idézett mondatból is nyomon követhetően) nem a jövő, hanem a feltételesség jelölője (72).

Az alaktan után a szófajok bemutatása következik. A névmások között megjegyzésre méltó az átmenetiség megragadhatósága a *vala-* kezdetű névmásokban: már túlnyomórészt határozatlan névmást alkotnak (kiszorítva az egykor e területen élő *né-* kezdetűeket, melyeket a Jókai-kódex még bőven tartalmaz), de azért még néhány példában vonatkozó szerepben is megtalálhatók (92). Megjelenik a forrásokban az ekkor még aránylag fiatal névutó-melléknév is (101).

A szerkezetek tárgyalása során a hasonlító határozós szerkezetek térnek el a maiaktól. Míg ma leginkább *...bb tőle* változat a jellemző erre a régióra, a felvontatott iratokban *...bb nála* változatot találunk (120).

A grammatikai elemzést, bemutatást további fontos fejezetek egészítik ki. Az első ezek közül a közigazgatás nyelve jellemzőinek bemutatása. Ez a nyelvhasználat határozta meg ugyanis a vizsgált szövegeket a nyelv minden szintjén. Ez a hivatalos nyelv általában nem engedi meg a nyelvjárási elemek használatát, egy bizonyos hivatalos nyelvi normához igazodott. Ez az igazodás megmutatkozik a bevezető és befejező formulák alkalmazásában, a szenvedő igék és az igeneves formák kedvelésében. A két változat azonban nem jelent éles ellentétet, hanem sokkal inkább közelséget, amint erre a szerző is utal (143). Az a hivatali középosztály, amelynek nyelvhasználata a vizsgálat tárgya, fokozottan figyel a megszólításokra és megnevezésekre mind hivatalos, mind magánleveleiben. Kerüli a nyelvjárásiasságot (pl. *í-zés*), az ablatívusz, delatívusz és elatívusz esetében inkább a felső nyelvállású magánhangzót tartalmazó alakokat használja. E korban még általános e körben a mennyiségjelzős szószerkezetben számnevek után a többes szám (*100 ezüst forintokat*) használata (156).

Ezek az iratok a magyar–latin kétnyelvűség írásbeli megjelenésének is szép példái. A latin ebben a körben sajátos segédnyelvként jelenik meg, amely bizonyos témákban ajánlott és bevett szavaival, szerkezeteivel, kliséivel jellemző keverékmondatokat hoz létre. Leginkább a jogi szakszókincs elemei, de akár kifejezések is beépülhetnek a magyar mondatba. Megfigyelhető azonban a nyelvhasználatban egy magyarosodási tendencia, mely a vizsgált korszak vége felé egyre inkább a magyar szakkifejezések használatát helyezi előtérbe (163).

A tanulmányt összegzés, irodalom és mellékletek egészítik ki.

Révay Valéria könyve fontos „mélyfúrás” egy adott terület középmagyar–újmagyar korbéli nyelvi történetének megrajzolásában. Kitüntetett fontosságú azért is, mert ez a régió a magyar irodalmi (majd köz)nyelv kialakulásának régiója. A szerző által vizsgált hivatali írásbeliség közvetlen előfutára a nyelvjáráson felülemelkedő, általános elfogadottság szándékával alkotott irodalmi igényű írásbeliségnek, amelyben a nyelvjárás, a formulák, a latin jogi terminológia stb. elemi részeiből létrejöhet egy „fentebb stílus” nyelvhasználat.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1956): Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* 52: 393–401.
- BENKŐ LORÁND (1960): *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. KISS KATALIN (2005): Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv* 101: 420–435.
- KOROMPAY KLÁRA (1992): A kiemelő jel. In: BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 353–354.

KÖVECSEK ZOLTÁN–BENCZES RÉKA:

Kognitív nyelvészet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. (256 lap)*

KÖVECSEK ZOLTÁN és BENCZES RÉKA *Kognitív nyelvészet* című könyve, ahogyan a szerzők is jelzik: „az első átfogó magyar bevezetés a kognitív nyelvészetbe” (11). KÖVECSEK ZOLTÁNNak 2005-ben jelent meg *A metafora* című munkája, amely — mint azt alcíme is mutatja: *Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* — szintén a kognitív nyelvészet keretei között vizsgálódik. A szerzőpáros *Kognitív nyelvészet* című könyve azonban célját tekintve teljesen más jellegű. Nem egy specifikus kérdéssel foglalkozik, hanem egészében igyekszik bemutatni a kognitív tudományok értelmezése szerint az emberi megismerés, gondolkodás, nyelvhasználat kérdéseit, melyek, mint a könyvet elolvasva kiderül, igazán szét sem választhatók egymástól.

Ugyan a hazai nyelvészek között is egyre több művelője van a kognitív nyelvészetnek, ennek eredményeit összegző munka ez ideig nem született. Ez a tény nyilvánvalóan összefüggésben van azzal is, hogy a magukat a diszciplína művelőinek vélő kutatók nem értenek egyet a kognitív nyelvészet számos kérdésében. A legjelentősebb ilyen szembenállás a modularista és a holista felfogás között van, mely — ha nyelvészeti kérdésként kezeljük — a nyelvi képesség és az egyéb kognitív képességek viszonyát egymásnak ellentmondóan magyarázó elméletként tűnik fel. Ugyanakkor érdemes lehet szem előtt tartanunk azt a nézőpontot is, mely szerint a kognitív nyelvészek nagy részénél nem az az elsőrendű

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

kérdés, hogy a megismerési folyamat(ka)t moduláris, avagy holisztikus szerveződésűnek kell-e tekintenünk. Mindenesetre, ha a jelen kötet tárgyának név- és tárgymutatójában kikeressük a holizmus és modularitás fogalmakat, akkor azt láthatjuk, hogy ezt a kérdést több más problémával együtt az objektivista, illetve az experiencialista szemlélet ütköztetése keretében tárgyalják a szerzők, akik szerint a holizmus az objektivista, a modularitás pedig az experiencialista szemlélet jellemzője. Az objektivista nézőpont szerint a körülöttünk lévő valóság tőlünk független struktúrával rendelkezik, az elménkben lévő fogalmi rendszer pedig ezeknek az objektív reáliáknak a reprezentációja, míg az experiencialista álláspont képviselői azt vallják, hogy nincs a körülöttünk lévő világnak tőlünk független struktúrája, azt voltaképpen elménk hozza létre a különböző kognitív folyamatok által.

KÖVECSES ZOLTÁN és BENCZES RÉKA könyve igen gazdag külföldi és hazai szakirodalmat dolgoz fel, s alapvetően jól strukturálja azt a széles ismeretanyagot, amit a szerzők szerint a kognitív nyelvészet iránt érdeklődőknek tudni érdemes. Mint első átfogó magyar nyelvű bevezetés a kognitív nyelvészetbe célul tűzi ki azt a feladatot is, hogy kialakítsa a magyar kognitív nyelvészet terminológiáját. Ennek nehézségét az adja, hogy a könyv számos fejezetének alapul szolgáló idegen nyelvű szakirodalom több szakkifejezésének vagy egyáltalán nem volt eddig magyar megfelelője, vagy pedig általánosan elfogadott magyar terminusról nem beszélhetünk. Ezeket betűrendbe szedve a kötet végén lévő kis terminológiai szótárban tekinthetjük át, amelyben a magyar kifejezések mellett zárójelben az angol megfelelőiket is megtaláljuk. A munka a tekintélyes mennyiségű külföldi szakirodalmon túl igyekszik számba venni és egységes keretbe fogni a magyar kognitív nyelvészeti munkákat is.

A kötet tizennégy fejezeten keresztül tárgyalja az alapvető emberi megismerési folyamatokat, az ezen keresztül létrejövő jelentést, az ezeket befolyásoló tényezőket, s értelmezi mindezek között az emberi nyelv és kultúra szerepét.

A könyv jelentős része foglalkozik olyan kérdésekkel, melyek előkerültek KÖVECSES fentebb említett korábbi munkájában is, és számos abban szereplő metafora (sok közülük már LAKOFF és JOHNSON *Metaphors We Live By* című nevezetes munkája óta közismert) itt is szerepel, s több fejezetben is remek példanyagul szolgál, így például A SZERELEM UTAZÁS, AZ ÉRVELÉS EGY ÉPÜLET és A DÜHÖS EMBER EGY NYOMÁS ALATT LÉVŐ TARTÁLY metaforák.

A metaforák értelmezése a kognitív nyelvészet központi kérdése, hiszen a problémakör is az emberi megismerés, gondolkodás szélesebb keretébe illeszkedik, de ebben a munkában nem csak a metaforizáció kérdései kerülnek elő.

Az első fejezet a jelentés általános kérdéseivel foglalkozik, s ebben — majd több későbbi fejezetben is — két vagy több konkurens elméletet ütköztetnek a szerzők, s később példákkal alátámasztva indokolják egyik vagy másik nézőpont elfogadását. Az első fejezetben (A jelentésalkotás elmélete: 13–23) a két rivális

elmélet a jelentés már említett objektivista avagy experiencialista felfogása. A második (Kategorizáció: versengő elméletek és nyelvi relativitás: 25–38) és harmadik (A kategorizáció különböző szintjei: 41–48) fejezetben a kategorizációval, az emberi megismerés alapkövével ismerkedhetünk meg. Ezek kezelésére, a kategóriákba történő besorolásra ismét több elméleti megközelítést is bemutatnak (a klasszikus és példaalapú modellt, valamint a prototípuselméletet) melyek közül a prototípuselvű kategorizáció tűnik a legelfogadhatóbbnak. A prototípuselvű kategorizáció elmélete szerint az egyes kategóriáknak nincsenek merev határai. Vannak jó és kevésbé jó képviselői, attól függően, hogy mennyire hasonlítanak a prototípusra, mely köré az adott kategória szerveződik. Az ezen az alapon szerveződő struktúrákat nem szükséges és elégséges feltételek tartják össze, hanem a családi hasonlóság elve. Azaz nincsenek egyértelmű közös tulajdonságok egy kategórián belül, ehelyett olyanok vannak, melyek megegyeznek a kategória bizonyos tagjai között, s minél több ilyen tulajdonság van, annál jobb képviselője az adott elem a kategóriának.

A kategóriák létrehozása, hierarchizálása s a minket körülvevő világ objektumainak ezek valamelyikébe való besorolása nem ad elégséges feltételt a jelentéshez s világról alkotott tudásunkhoz, ugyanis a tudásunk jelentős része úgynevezett fogalmi keretekre épül. Ezek a fogalmi keretek olyan felépített mentális reprezentációk, melyek a világról szerzett tapasztalatainkat strukturálják. A fogalmi keretek segítségével ugyanakkor számot adhatunk a „nem szótári jelentésről” is. A fogalmi keret fogalmát használva értelmezhetjük a metonimikus jelentésátvitelt is (pl. *Napóleon csatát vesztett Waterloonál*), hiszen ez nem más, „mint fogalmi kereten belüli megfelelés”: az irányító az irányított helyett (Napóleon szerepel a teljes francia hadsereg helyett), melyek ugyanazon fogalmi keret, az irányítás alá tartoznak. A metonimikus jelentésátvitel részletes ismeretéhez azonban túl kell lépni a szigorúan kognitív értelmezésen, ugyanis a metonímia egyben kulturális jelenség is. Éppen ennek köszönhető számos sztereotipikus előítéletünk a hétköznapi életben is, így például az a jelenség is, hogy ha egy bizonyos típusú repülőgép lezuhan, akkor — még ha az alapvetően egy igen biztonságos konstrukció is — az emberek kerülni fogják utazásaik során ezt a típust.

A könyv következő négy fejezete a metaforával foglalkozik, melynek legfontosabb különbsége a metonímiához képest az, hogy míg utóbbi egy fogalmi kereten belüli (szomszédosság elve), addig a metafora két fogalmi keret közötti kapcsolaton (korrelációk) alapul. A metafora esetében a többjelentés egy cél és egy forrástartomány megfelelése révén jön létre, mely megfelelés alapját vagy a tartományok közötti hasonlóság, vagy pedig saját testi tapasztalataink képezik. A két tartománynak azonban nem minden tényezőjét aknázzuk ki a metaforikus nyelvi kifejezések esetében.

A metafora fogalmán és tényezőin túl azt is megtudhatjuk, hogy ahogyan a metonímia, úgy a metafora sem fogható fel csupán nyelvi képződményként, hi-

szen a metafora kognitív megközelítésben igen összetett jelenség, melyet befolyásolnak az agyunkban lévő idegi kapcsolatok, a nyelv, a kultúra, mely körülvesz bennünket, valamint a testünkkel kapcsolatos tapasztalataink. Ezen tényezők közül egy egész fejezetet szentelnek a szerzők a metaforák és a kultúra kapcsolatának.

A metaforák és a testi tapasztalatok kapcsolata azt sugallja, hogy a fogalmi metaforáinknak azonosaknak kell lenniük, hiszen az emberi test felépítése alapvetően azonos, a világ bármely részén élőkét vizsgáljuk is. Metaforáink ennek ellenére mégsem minden esetben univerzálisak, sőt nem csupán az egyes kultúrák között, hanem kultúrákon belül is jelentős eltéréseket mutatnak. Persze fontos azt is hangsúlyozni, hogy csak bizonyos metaforák mutatnak variálódást, ugyanis vannak úgynevezett univerzális fogalmi metaforáink, melyet nem befolyásol a kulturális diverzitás. Ilyenek legtöbb esetben a generikus metaforák, mint például a **BOLDOGSÁG FENT VAN** metafora is. Ezek legtöbbször éppen a már említett testi tapasztalatokkal függenek össze (e példa esetében ez a testi tapasztalat a fizikai aktivitás — rendszerint jellemző az emberre ugyanis, hogy örömeit inkább felállva, akár ugrándozva éli meg). A metaforák jelentős része azonban variálódik a kultúrák között, de akár egy adott kultúrán belül is. A kognitív szakirodalomban igen gyakran bemutatott a **DÜHÖS EMBER EGY NYOMÁS ALATT LÉVŐ TARTÁLY** metafora a kongruens metaforák közé tartozik. Meglétét tekintve egyetemesnek tekinthetjük, hiszen a legtöbb kultúrában fellelhető. Azonban ez a fogalmi metafora csupán egy azonos generikus sémát ad, „amelyet aztán a különböző nyelvek/kultúrák eltérően töltenek meg tartalommal” (97). A kínai kultúrában például a düh metafora a csi energiával van kapcsolatban: ennek a felgyülemzése fejt ki a nyomást a testre. Itt tehát egy olyan elemmel kombinálódik, illetve specifikálódik a metafora, ami az adott kultúrának, filozófiának szerves része. Vannak természetesen ezeken túl olyan metaforák is, amelyek csak az adott kultúrára jellemzőek. A kulturális eltérések azonban nemcsak a metaforák használatában okozhatnak eltéréseket. A szerzőpáros HEINE és munkatársai nyomán rámutat, hogy a térszerkezet kezelésében is jelentős eltérések lehetnek az egyes kultúrák között, holott ez esetben is azonos viszonyítási pontot használunk földrajzi és kulturális hovatartozástól függetlenül: a testünket. Ám ezt a viszonyítási pontot másképpen használjuk, hiszen a test régióit és éppen ezzel összefüggésben az azt körülvevő teret is másképpen osztjuk fel, azaz másképpen konceptualizáljuk a térbeli viszonyokat.

A metaforák közötti különbségek azonban, mint fentebb is volt róla szó, egy kultúrán belül is megjelenhetnek, melynek lehetnek társadalmi, regionális vagy akár szubkulturális okai is. Csak egy egészen hétköznapi példánál maradva: „A férfiak és a nők például nem egyformán beszélnek saját magukról és az ellenkező nemről” (102). Rendszerint használunk ugyanis olyan fogalmi metaforákat ezekben az esetekben, amelyeknél a forrástartomány valamilyen állat, ez azon-

ban többek között nemi hovatartozásunktól függően is variálódik. Például a férfiak gyakran használják az ellenkező nemre A NŐK (APRÓ TERMETŰ) SZŐRÖS ÁLLATOK (pl. *nyuszi, cica, mókus*), míg a nők a férfiakra A FÉRFIAK NAGY SZŐRÖS ÁLLATOK (pl. *maci*) metaforákat.

Végezetül a metaforák és a kulturális tényezők összefüggése kapcsán arról érdemes még szólni, hogy mi okozza a metaforák kultúrától függő variálódását. A könyv alapvetően két fő okot nevez meg: az egyik az „eltérő tapasztalás”, a másik pedig az „eltérő kognitív preferencia” (utóbbi szerint a metaforákat generáló kognitív folyamatok is eltérhetnek egymástól). Ezek az okok pedig függenek a konkrét fizikai környezettől, a történelmi előzményektől, de még az egyén személyes tapasztalataitól is, éppen ezért e tényezők természetszerűleg időben sem állandóak.

A kognitív nyelvészeti kutatásokban nem véletlenül szerepelnek kiemelt helyen a metaforák. A metaforikus gondolkodás ugyanis általános emberi sajátosság, éppen ezért ezt az aspektust a jelentés és gondolkodás kapcsolatának vizsgálatakor sem szabad figyelmen kívül hagyni. Egy egész fejezet foglalkozik ennek a vizsgálatával (Jelentés és gondolkodás: 115–131). Többek között olyan kérdéseket boncolgatva, hogy az úgynevezett „halott metaforák” valóban halottak-e. Azaz beszédünk során már valóban szó szerint értelmezzük ezeket, és nem segíti a megértést a metaforikus leképezésre való támaszkodás, vagy éppen ellenkezőleg? Olyan kísérleteket végeztek többek között ennek vizsgálatára, melyekben azt nézték meg, hogy az idővel kapcsolatos angol *forward* jelentését hogyan befolyásolja az, hogy a megkérdezett éppen mozgásban van-e vagy sem (itt AZ IDŐ MŰLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA metaforával szemben AZ IDŐ MŰLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA metafora érvényesülését vizsgálták a *forward* 'előre' konvencionizálódott jelentésében). A kutatás eredménye szerint a megkérdezettek aktuális mozgásállapota befolyással van a *forward* jelentésére, hiszen az éppen vonaton utazó válaszadók AZ IDŐ MŰLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA metaforát alkalmazták. Így arra a kérdésre, hogy „ha egy jövő szerdai megbeszélést két nappal *előrébb* kell tenni, akkor melyik napon lesz végül megtartva a találkozó?” (118) kérdésre a vonaton utazók rendre a péntek választ adták (a megfigyelt mozog az időben).

A metaforákkal foglalkozó utolsó fejezetben tárgyaltak már nem szigorúan a metaforák értelmezésére vonatkoznak, hiszen a képi sémák legalább annyira kapcsolódnak a már az egyik korábbi fejezetben tárgyalt kategorizáció kérdéséhez. A képi sémák ugyanis az érzékelésnek elengedhetetlen mintái, ezek a minták strukturálják a tudásunk jelentős részét. Ezek alapvetően fizikai tapasztalatainkra mennek vissza. Például a CENTRUM–PERIFÉRIA képi séma is testi tapasztalatainkon alapul, hiszen saját testünk esetében is megkülönböztetünk egy centrális részt: törzsünket, és a kevésbé fontos perifériát: a végtagokat. A szerzők szerint ez a képi séma van „az olyan kifejezés háttérben is, mint *központi*

kérdés” (135). Csak néhányat megemlítve a legfontosabb sémák közül: A TARTÁLY, CENTRUM–PERIFÉRIA, KAPCSOLAT, KIINDULÓPONT–ÚT–CÉL.

A jelentésalkotásban azonban a már eddig említettek mellett az alternatív konceptualizációnak is fontos szerep jut. Ennek révén érthetjük meg azt, hogyan lehet ugyanazon szituációt különféleképpen értelmezni (a *fa alatt* jelentése nem ugyanaz, ha egy személyről vagy ha kincsről van szó).

A 11. és 12. fejezetben (Mentális terek: 159–172, Fogalmi integráció: 173–191) a már eddig is tárgyalt jelentés folyamatának részletesebb megismerésén túl olyan nyelvi kérdésekre kaphatunk adekvát választ a kognitív nyelvészet keretei között, melyek bizonyos tekintetben igen problematikusnak tekinthetők, s az eddigi fejezetekben tárgyalt apparátus segítségével nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhetőek. Többek között a szemantikai anomáliák, a referenciális kétértelműség vagy a feltételes mód használata tartoznak ide. Ezen nyelvi problémák értelmezésben pedig a mentálistér-elmélet ad fogódzót. A mentális tereket mindig az adott kommunikációs szituáció hozza létre. Éppen ezért ebben az értelmezésben nem beszélhetünk előre rögzített jelentésről, hiszen azt beszéd közben hozzuk létre a mentális tereket létrehozó/aktiváló úgynevezett térépítő elemek segítségével. A leggyakoribb ilyen térépítő elemek az időhatározó-szók, de természetesen rengeteg más elem is betöltheti a térépítő funkciót, így például a mondat elején szereplő *Mi lenne ha...* a feltételezés mentális terét hozza létre. A *Tegnap találkoztam Zsuzsival* mondatban a *tegnap* időhatározó-szó mint térépítő elem létrehozza az alaptérhez (az adott beszédhelyzet) képest egy múltbeli idő (a tegnap) mentális terét, ahol a közlő találkozott a mondatban említett személlyel. A példánál maradva: a *Mi lenne, ha találkoznék Zsuzsival* mondat pedig az előzővel azonos alaptérhez képest a feltételezés mentális terét hozza létre, melyben a beszélő találkozik Zsuzsival. Azért szerencsés a mentálistér-elméletet alkalmazni a jelentés vizsgálatában, mert segítségével a megértés folyamata lépésről lépésre követhetővé válik. S éppen ezért rejlik ebben az elméletben például a szemantikai anomáliák feloldásának kulcsa. Nézzük példának a következő mondatot: *A fényképen a kék szemű lánynak zöld a szeme*. Ezt az ellentmondást könnyedén feloldhatjuk, ha két mentális teret feltételezünk: az Alapteret és a Fénykép teret. Ebben az értelmezésben az egyik térben lévő „entitás elnevezését használhatjuk arra, hogy a másik térben lévő megfelelőjére utalhassunk” (168).

A fogalmi integráció elmélete ennél is továbbmegy egy lépéssel. Erről ugyanis akkor beszélhetünk, ha a mentális terek között az egyszerű megfeleléseken túl a terek bizonyos elemeinek integrálódása is megjelenik. Az elmélet előzményének tekinthető a fogalmimetafora-elmélet, azonban itt nem csupán két, hanem sokkal több tartomány vesz részt a jelentésképzésben. A modell a legtöbb esetben négy teret alkalmaz: két bemeneti teret (melyeknek bizonyos elemei hozzájárulnak egy új, integrált tér létrejöttéhez), egy integrált teret és egy a fogalmi integrációt segítő generikus teret.

Az utolsó előtti fejezetben (Kognitív nyelvtan: 193–212) a szerzők amellett érvelnek, hogy az eddig bemutatott kognitív folyamatok a nyelvtanban is jelen vannak. Így például prototípuselvű kategorizáció működik a nyelvtani kategóriák (például a szófajok) esetében. Ennek révén magyarázhatók az eddigi nyelvtanokban a besorolási problémák, hiszen ahogy más prototípuselven szerveződő kategóriánál, úgy itt is vannak a kategóriának „jobb és kevésbé jó képviselői” (194). A főnév kategóriája esetében az *asztal* sokkal jobb képviselő, mint például az *összeomlás*. A teljesség igénye nélkül a másik fontos kérdés a nyelvtan tekintetében a jelentés kérdését illető kompozicionalitás elve. Ezen elv szerint „a kifejezés vagy a mondat jelentésének egésze az elemek jelentésének összességéből áll, annak függvényében, hogy milyen szerepet töltenek be az egyes elemek az adott grammatikai struktúrában” (209). A kognitív megközelítés ennek azonban csak a lazább értelmezését fogadja el, miszerint az elemek valóban hozzájárulnak a jelentéshez, de nem határozzák meg kizárólagosan azt, ugyanis ha úgy lenne, akkor nem lehetne értelmezni az idiómákat, és például a figuratív nyelvhasználatnak sem lenne értelme. Innen nézve pedig a nyelv szigorú szabályszerű volta is megcáfoltnak látszik.

A könyv utolsó fejezetében (Jelentésalkotás, nyelv, kultúra: 213–221) a kognitív nyelvészet (megelőző fejezetekben is tárgyalt) főbb kérdéseit és már az eddigiekből is kitűnő válaszokat olvashatjuk még egyszer összegezve.

A könyvről általában elmondható, hogy igen jól strukturált, nyelvezete jól érthető, sőt kifejezetten didaktikus, egyedül néhány ábránál tűnik úgy, hogy sokkal bonyolultabb, mint az a nyelvi struktúra, amit szemléltetni hivatott. A didaktikusság benyomását erősíti a munka szerkesztésmódja is. Minden fejezet végén összegezve maximum egy oldal terjedelemben olvashatjuk az adott rész legfontosabb problémáit, kiválóan tömörítve. Ez nagyban segíti a memorizálást, de a későbbi újraolvasásban is nagyon hasznosnak bizonyul. A könyv tankönyvként való felhasználását segíti ezen túl a végén található fogalomtár, a bőséges és szemléletes példaanyag. Mindenképpen megemlítendő a részletes bibliográfia, amely ugyan nincs tematizálva, csupán a magyar és idegen nyelvű szakirodalom van különválasztva. Igen hasznos továbbá a név- és tárgymutató, valamint a metafora- és metonímiamutató is. Éppen ezért ajánlható kézikönyvként a kognitív nyelvészet iránt érdeklődőknek is.

NAGY ZOLTÁN KRISZTIÁN

Péntek János, a Debreceni Egyetem díszdoktora*

Péntek János a kortárs magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb formátumú személyisége. Tudományos munkássága kiterjed a nyelvtudomány több ágára, de átfogó érdeklődése, interdiszciplináris nyitottsága révén más tudományok területére is. A nyelvtudományon belül meghatározó tevékenységet fejtett ki a szociolingvisztika, a dialektológia, a nyelvi kontaktológia, valamint a kisebbségi nyelvhasználat és a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés terén. Munkássága emellett lényegbevágóan érinti a néprajztudomány, az etnobotanika és a művelődéstörténet egyes területeit is.

Péntek János 1941-ben született Körösfőn. Az az ihletettség, amit a magyar népi kultúrának ez a nagyhatású központja adott számára, egész pályáján meghatározta kutatási témáit és tudósi szemléletmódját. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos diplomát, és ugyanitt, a magyar nyelvtudományi tanszéken kezdett tanítani 1964-ben. 1990-től tanszékvezető egyetemi tanár. Péntek Jánosnak elévülhetetlen érdeme van a magyarságtudományi képzés programjának és intézményi kereteinek újjászervezésében: a graduális képzés mellett a posztgraduális magiszteri, valamint a doktori képzés elindításában, de emellett a néprajz szak újraindításában is. Nevéhez fűződik a Magyar Tudományos Akadémia erdélyi kutatóállomásának, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetnek a megszervezése, amelynek jelenleg is szakmai vezetője.

Péntek János tudományos munkásságát másfél tucatnyi könyve és mintegy 150 tanulmánya fémjelzi. Tudományos és oktatómunkájának eredményeit számos elismerés övezte az eddigiekben is: a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság elnöke, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság alelnöke, további tudományos testületeknek és társaságoknak alapító, tiszteleti és választmányi tagja. Megkapta többek között a Csúry-, a Bárczi- és a Lotz-émlékérmét, a Kemény Zsigmond-díjat, 2010-ben pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetésben részesült.

Péntek Jánosnak mint tudósnak, tanárnak és tudományszervezőnek nem kis szerepe van abban, hogy Kolozsvár manapság a magyarságtudományok egyik legfontosabb központjának számít. Ezt ismerte el a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság is azzal, hogy a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust Péntek János társelnökségével 2011 augusztusában Kolozsváron rendezik meg.

* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének felterjesztése Péntek János egyetemi tanár díszdoktorrá avatására.

Péntek János széles körű intézményi és személyes kapcsolatokat tart fenn a világ jelentős nyelvészeti és hungarológiai műhelyeivel, köztük több magyarországi egyetemmel is. A Debreceni Egyetemmel (akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetemmel) az 1960-as években került kapcsolatba, amikor a Nyári Egyetem hallgatója volt. Azóta folyamatosan közvetlen, egyes esetekben baráti viszonyt ápol debreceni nyelvész, irodalmár és néprajzos kollégáival. Ez a kapcsolat az utóbbi másfél-két évtizedben teljesedett ki igazán: Péntek János professzor éves rendszerességgel megfordul a Debreceni Egyetemen és a Debreceni Akadémiai Bizottságban. Visszatérően tart kurzusokat magyar szakos hallgatóknak a szociolingvisztika, a nyelvi kapcsolatok, a kisebbségi nyelvhasználat és a nyelvpolitika különböző tárgyköreiből. Többször tanított a doktori képzésben is, rendszeresen részt vesz doktori eljárásokban vizsgáztatóként és opponensként, s szerepet vállalt habilitációs eljárásokban is. A kolozsvári egyetem Péntek János vezette doktori programja és a Debreceni Egyetem magyar nyelvészeti alprogramja több ízben szervezett közös konferenciát Kolozsváron és Magyarországon. Közös szerkesztett kötetek, általa rendszeresen Debrecenben megszervezett tudományos tanácskozások gazdagítják tovább az egyetemmel és a várossal való alkotó együttműködését.

Péntek János tudományos, tanári és tudományszervező munkássága, egész életműve a magyarság szellemi, kulturális egységét szolgálja. Ez az összefogásigény, a közös cselekvés szándéka és fontosságának tudata mutatkozik meg a Debreceni Egyetemmel ápolt szoros kapcsolatában is. Mindezek alapján a Debreceni Egyetem méltán emelheti őt díszdoktorai sorába.

Debrecen, 2010. december 13.

Hoffmann István
egyetemi tanár, intézetigazgató

Beszámoló a 2010/2011. tanévről

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének személyi összetételében az előző évhez képest kisebb változások történtek: dr. Tóth Valériát docenssé léptették elő, dr. Dobi Edit adjunktus több év után visszatért a gyermekgondozási segélyről, dr. Póczos Rita ugyanilyen okból volt távol, őt Oszlánszki Éva helyettesítette tanársegédi állásán. Mellettük a tanszék oktatói az alábbiak voltak: dr. Nyirkos István professor emeritus, Szikszainé dr. Nagy Irma tudományos tanácsadó, dr. Hoffmann István egyetemi tanár, dr. Kis Tamás egyetemi docens, dr. Rácz Anita egyetemi adjunktus, valamint dr. Györffy Erzsébet, dr. Reszegi Katalin és Fehér Krisztina tanársegédek. A tanszék könyvtárosa (a Finnugor Tanszékkel közösen) Hoffmann Istvánné, az intézet titkára Kecskeméti Legoza Eszter, ügyvivő-szakértője pedig Szűcs Imre volt. A szakmódszertani képzésbe továbbra is óraadóként kapcsolódott be a gyakorlóiskola tanára, Sápiné Bényei Rita és Mászlainé dr. Nagy Judit a Svetits Katolikus Gimnázium tanára.

A doktori képzés a korábban kialakult keretben folyt: a magyar nyelvtudományi alprogram a Kertész András professzor vezette Nyelvészeti Doktori Iskola részeként működött. A doktori program hallgatói a 2010/2011. tanévben az alábbiak voltak: III. évfolyam: Kovács Éva és Pásztor Éva, II. évfolyam: Ditrői Eszter és Tóth Teodóra, I. évfolyam: Béres Julianna, Mozga Evelin és Nagy Zoltán. Mindnyájan bekapcsolódtak a tanszék oktatómunkájába is. A doktori alprogram szokásos éves témabemutató konferenciáját 2010. szeptember 30–október 1. között Síkfőkúton rendezte meg, amelyen minden hallgatónk előadást tartott.

A tanév során az alprogram hallgatói közül ketten szereztek doktori fokozatot: Bényei Ágnes A képzett helynevek az ómagyar korban, Kenyhercz Róbert pedig A mássalhangzó-torlódások vizsgálatának néhány kérdéséhez című értekezésével. Nagy örömünkre szolgált, hogy a Magyar Nyelvtudományi Intézet előterjesztése alapján a Debreceni Egyetem díszdoktorai sorába fogadta dr. Péntek Jánost, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének professzorát, akivel nemcsak intézetünk, hanem a Bölcsészettudományi Kar más egységei is hosszú idő óta jó kapcsolatokat ápolnak, és termékeny együttműködést folytatnak. A kitüntetés szöveges indoklását e kötetben is közöljük.

2010 tavaszán a Debreceni Egyetem elnyerte a kutatóegyetemi címet, s ezzel együtt 2010 júliusától megindulhatott két éves időtartammal a TÁMOP által támogatott kutatóegyetemi pályázati program, amelynek öt kiemelt kutatási terüle-

te között szerepel a Nyelvtudomány és bioetika című alprojekt is, Kertész András akadémikus vezetésével. Ennek keretében az egyetem Bölcsészettudományi Karán 20 kutatócsoport alakulhatott meg, közöttük három a Magyar Nyelvtudományi Tanszéken.

Szikszainé Nagy Irma A szöveg- és stílusvizsgálat sajátos irányjai címmel indított kutatási programot. A kutatócsoport 2011 tavaszán két konferenciát is szervezett: a stilisztikai-szövegtani témakörben megrendezett tanácskozáson — amelynek anyaga önálló kötetben is megjelent (A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben. Szerk. Szikszainé Nagy Irma. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 251 lap) — 18 kutató vett részt előadással. A másik konferencia előadásai az Officina Textologica 16. kötetében jelentek meg, amellyel a sorozatot útjára indító Petőfi S. János professzort, egyetemünk díszdoktorát is köszöntötték 80. születésnapja alkalmából (A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. Szerk. Dobi Edit. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 158 lap). E kutatási területhez kapcsolódóan Szikszainé Nagy Irma egyetemi tankönyvet tett közzé Stílus-elemzés — stílusértékelés — stílusművelés címmel (Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 343 lap).

Tóth Valéria Mai Magyar Digitális Helynévtár című programja olyan helynévi adatbázis megalapozását tűzte ki célul, amely hosszabb távon a Kárpát-medence teljes magyar névanyagának feldolgozását lehetővé teszi. E téren a kutatócsoport szorosan együttműködik a Hoffmann István vezette Magyar nyelv- és névtörténeti kutatások című programmal, amely az adatbázis történeti irányú kiterjesztését vállalta feladatként. E munka elősegítése végett a Magyar Nyelvtudományi Tanszék széles körű együttműködésre törekszik mind a hazai, mind pedig a határon túli magyar névkutató központokkal. Emellett a Kárpát-medencei német nyelvű anyag feltárása céljából tudományos együttműködési megállapodást kötött a Mannheimeri Egyetem Német Nyelvtudományi Tanszékével, ahol dr. Josef Schwing egyetemi magántanár irányítja az erre irányuló szakmai munkát. A két névtani kutatócsoport 2010 júliusától egy-egy tudományos segédmunkatársat is alkalmazhatott, Bába Barbara és Szőke Melinda személyében. A program keretében az első kutatási évben négy önálló munka látott napvilágot: Póczos Ritának a Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása (A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2010. 237 lap), Rácz Anitának az Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez (A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 245 lap), Györfly Erzsébetnek a Korai ómagyar kori folyóvíznevek (A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 224 lap), valamint Reszegi Katalinnak a Hegynevek a középkori Magyarországon (A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 216 lap) című monográfiája.

A Magyar Nyelv- és Névtörténeti Műhely a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozatával közösen 2011. június 8. és 11. között Síkfőkúton rendezte meg a 6. Helynévtörténeti szemináriumot, amelyen 14 előadás hangzott el. A szeminárium programját ezúttal a Magyar Digitális Helynévtár egynapos munkaértekezlete is gazdagította, ahol az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a veszprémi Pannon Egyetem oktatóinak és hallgatóinak részvételével a Kárpát-medence helynévanyagának gyűjtési és feldolgozási lehetőségeiről, az erre irányuló munka fellendítésének módszereiről esett szó.

A helynévtörténeti kutatások újabb eredményeit adta közre a Helynévtörténeti Tanulmányok 6. kötete (Debreceni Egyetemi Kiadó. 2011. 226 lap).

A tanszék keretében 2011 elején Társas-Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport alakult, amely a tavasz folyamán előadássorozatot szervezett.

A tanszék oktatói a fentiek mellett számos tanulmányt tettek közzé, és tartottak tudományos előadásokat különböző rendezvényeken. A Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportja a tanév során ugyancsak gazdag programot bonyolított le. Az őszi félévben Kornyané Szoboszlai Ágnes, Kovács Béla Lóránt, Kecskés Judit, valamint P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és Iglai Edit tartott előadást, továbbá társasági ülés keretében Kiss Antal, Keresztes László és Hoffmann István emlékezett meg az intézet egykori oktatója, Andrásyné dr. Kövesi Magda születésének 100. évfordulójáról. A tavaszi félévben pedig Kovács Éva, valamint Boda István Károly és Porkoláb Judit szerepelt előadással társasági ülésen.

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék a DAB Nyelvészeti Munkabizottságával és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjával karöltve emlékezett meg egykori nagyhatású professzora, Csúry Bálint születésének 125. és halálának 70. évfordulójáról. Az emlékülés előadásai kötetünk első részében olvashatók. Hoffmann István előadással vett részt a professzor szülőföldjén, Szatmárnémetiben rendezett ünnepségen is.

A pályázati támogatások lehetőséget teremtettek arra, hogy tanszékünk tíz oktatója vehetett részt 2011 augusztusában a Kolozsváron megrendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. A tanácskozáson mindnyájan előadással szerepeltek, Tóth Valéria pedig emellett sikeres névtani szimpóziumot is szervezett.

A tanszékről további információk találhatóak a <http://mnytud.arts.unideb.hu> honlapon.

HOFFMANN ISTVÁN

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének megvásárolható kiadványai

Magyar Nyelvjárások (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve) 1., 7–13., 15., 17–24., 26–31., 33–37., 39–45., 47., 48. 1951–2010. 500–2000 Ft/kötet

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai

2. *Csűry Bálint*: A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. Debrecen, 1939. (17 lap) 150 Ft
5. *Kovács István*: Szógyűjtemény a visszatért Óbástról. (Ezelőtt Nógrád, ma Gömör megye). Debrecen, 1939. (28 lap) 150 Ft
13. *Bárczi Géza*: A városi népnyelv kérdéséhez. Debrecen, 1941. (18 lap) 150 Ft
14. *Kovács István*: Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben. Debrecen, 1941. (35 lap) 150 Ft
15. *Szabó István*: Az í-zés esetei a békési nép nyelvében. Debrecen, 1941. (32 lap) 150 Ft
17. Népnyelvi szövegmutatványok. Közli: *Bakó Elemér, Deák Györgyné, Bartha Katalin, Imre Samu, Keresztes Kálmán, Kovács István, Pető József, Szerdahelyi István, Szilágyi László, Szűts Ferenc, Varga Lajos, Végh József*. Debrecen, 1941. (39 lap) 150 Ft
21. *Kniezsa István*: Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. Debrecen, 1943. (42 lap) 150 Ft
22. *Bakó Elemér*: Egy magyar szócsalád: *hop, hoporcs, hömpölyög, hederít*. Debrecen, 1943. (22 lap) 150 Ft
23. *Bárczi Géza*: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. Debrecen, 1943. (21 lap) 150 Ft
24. *Szilágyi László*: A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében. Debrecen, 1943. (28 lap) 150 Ft
25. *Varga Lajos*: Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben. Debrecen, 1943. (19 lap) 150 Ft
26. *Végh József*: A békési népnyelv névszótövei. Debrecen, 1943. (156 lap) 150 Ft
29. *Papp László*: Az *ú* és *ű* hangok a hosszúpályi népnyelvben. Debrecen, 1949. (60 lap) 150 Ft
30. *Benkő Loránd*: A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár. Debrecen, 1950. (19 lap) 150 Ft
32. *D. Bartha Katalin*: A szlavóniai nyelvjárás szóképzése. Debrecen, 1952. (30 lap) 150 Ft
38. *Sulán Béla*: Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához. Debrecen, 1961. (20 lap) 150 Ft
40. *Sulán Béla*: Magyar -ó < szláv -ou ~ ov? Debrecen, 1962. (13 lap) 150 Ft

42. *Imre Samu–Kálmán Béla*: Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből. Debrecen, 1962. (25 lap) 150 Ft
43. *Papp István*: A szóalkotás problémái. Debrecen, 1963. (29 lap) 150 Ft
44. *Sulán Béla*: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. Debrecen, 1963. (15 lap) 150 Ft
45. *Jakab László*: A felszólító módjel kérdéseihöz. Debrecen, 1964. (16 lap) 150 Ft
48. *Jakab László*: Az ingadozó igei végződészek használata. Debrecen, 1969. (20 lap) 300 Ft
51. *Jakab László–Keresztes László*: Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. Debrecen, 1979. (25 lap) 300 Ft
52. *Sebestyén Árpád*: Kálmán Béla hetvenéves. *Kiss Antal*: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934–1982). Debrecen, 1983. (43 lap) 300 Ft
54. *Kálmán Béla*: Vértes Edit 70 éves. *Jakab Edit*: Vértes Edit tudományos munkásságának bibliográfiája. Debrecen, 1989. (17 lap) 300 Ft
56. *Hlavacska Edit*: Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában (Annotált bibliográfia). Debrecen, 1990. (44 lap) 500 Ft
57. *Sebestyén Árpád*: A szociolingvisztika elemei Csúry Bálint népnyelvkutató iskolájában. Debrecen, 1990. (19 lap) 300 Ft
58. *Kiss Antal*: Andrásyné Kövesi Magda 80 éves. Debrecen, 1991. (14 lap) 300 Ft
59. *K. Szoboszlav Ágnes*: Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez. Debrecen, 1991. (85 lap) 500 Ft
61. *Hoffmann István*: Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993. (163 lap) 1200 Ft
62. *Vértes Edit*: Vélemények és ellenvélemények. Debrecen, 1995. (35 lap) 150 Ft
63. *Kálnási Árpád*: Népi beszélgetések Szatmárból. Debrecen, 1995. (140 lap) 800 Ft
66. *Hoffmann István–Kis Tamás*: Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. Bihar vármegye II. Debrecen, 1998. (314 lap) 1000 Ft
67. *Kálnási Árpád*: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. Debrecen, 1996. (274 lap) 1200 Ft
68. *Kis Tamás*: A magyar szlengkutatás bibliográfiája. Debrecen, 1996. (99 lap) 500 Ft
69. *Vörös Éva–Priszter Szaniszló*: Márton József Természethistóriaí képekönnyvének nővénynevei. Debrecen, 1997. (61 lap) 250 Ft
71. *Kis Tamás*: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. Debrecen, 1997. (57 lap) 500 Ft
72. *Kálnási Árpád*: Fejezetek a Csúry-iskola történetéből. Debrecen, 1998. (95 lap) 800 Ft
77. *Kenéz Tünde*: A debreceni könyvkötészet szókincse. Debrecen, 2002. (77 lap) 500 Ft
79. *Domonkosi Ágnes*: Megszólítások és beszédpártnere utaló elemek nyelvhasználatunkban. Debrecen, 2002. (248 lap) 1200 Ft
80. *Sebestyén Árpád*: A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.). Debrecen, 2002. (190 lap) 1000 Ft
81. *Boda István Károly–Porkoláb Judit*: A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Debrecen, 2003. (145 lap) 1000 Ft
82. *Zaicz Gábor–Csepregi Márta*: Vértes Edit emlékezete. Debrecen, 2004. (36 lap) 300 Ft
83. *Kálnási Árpád*: Debreceni cívis szótár. Debrecen, 2005. (830 lap) 3000 Ft
84. *Szikszainé Nagy Irma* szerk.: József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. Debrecen, 2005. (137 lap) 2000 Ft

85. *Vörös Éva*: A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2007. (500 lap) 2500 Ft
86. *Takács Judit*: Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje. Debrecen, 2007. (170 lap) 1800 Ft
87. *Szikszainé Nagy Irma* szerk.: A Nyugat stílárís sokszínűsége. (A Nyugat születésének 100. évfordulója alkalmából a 2008. május 28-án Debrecenben tartott tudományos emlékülés anyaga). Debrecen, 2008. (166 lap) 1200 Ft
88. *Hoffmann István* szerk.: Szülőföld és nyelvi hagyomány. Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból. Debrecen, 2009. (279 lap) 2000 Ft
89. *Szikszainé Nagy Irma* szerk.: A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben. Debrecen, 2011. (207 lap) 1800 Ft

Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár

4. *Jakab László–Bölcskei András*: A XVI. századi orvosi könyv szóalakmutatója. Debrecen, 1988. (594 lap) 800 Ft
5. *Jakab László–Bölcskei András*: Csokonai-szókinestár 1. Debrecen, 1993. (591 lap) 1200 Ft
6. *Jakab László–Kiss Antal*: A Guarj-kódex ábécérendes adattára. Debrecen, 1994. (367 lap) 800 Ft
7. *Jakab László–Kiss Antal*: Az Apor-kódex ábécérendes adattára. Debrecen, 1997. (451 lap) 800 Ft
8. *Jakab László–Bölcskei András*: Balassi-szótár. Debrecen, 2000. (623 lap) 2000 Ft
9. *Jakab László–Kiss Antal*: A Festetics-kódex ábécérendes adattára. Debrecen, 2001. (343 lap) 1500 Ft
10. *Jakab László*: A Jókai-kódex mint nyelvi emlék. Debrecen, 2002. (527 lap) 2000 Ft
11. *Jakab László–Bölcskei András*: Egy XVI. századi emlékirat szókinestára. Zay Ferenc: Az Landor feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.) Debrecen, 2003. (261 lap) 1200 Ft
12. *Jakab László*: Csokonai-szókinestár 2. Debrecen, 2011. (1024 lap) 3500 Ft

A Magyar Névarchívum Kiadványai

1. Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című műve alapján). Közzéteszi: *Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria*. Debrecen, 1997. (156 lap + 33 térkép) 1200 Ft
3. Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye. (Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című műve alapján). Közzéteszi: *Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria*. Debrecen, 1999. (123 lap + 16 térkép) 1200 Ft
4. *Tóth Valéria*: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2001. (304 lap) 2000 Ft
5. *Póczos Rita*: Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen, 2001. (190 lap) 2000 Ft
6. *Tóth Valéria*: Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). Debrecen, 2001. (245 lap) 2000 Ft

8. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Debrecen, 2004. (207 lap) 1600 Ft
9. *Rácz Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. (235 lap) 2000 Ft
10. *Hoffmann István szerk.: Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* 2005. (449 lap) 4500 Ft
11. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* 2006. (224 lap) 1600 Ft
12. *Rácz Anita: A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* (372 lap + 1 térkép) 2300 Ft
13. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Debrecen, 2008. (193 lap) 2000 Ft
14. *Tóth Valéria: Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. (285 lap) 2000 Ft
15. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Debrecen, 2009. (193 lap) 2000 Ft
16. *Hoffmann István: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. (259 lap) 2500 Ft
17. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Debrecen, 2010. (271 lap) 2200 Ft
18. *Póczos Rita: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. (237 lap) 2200 Ft
19. *Rácz Anita: Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. (248 lap) 2500 Ft
20. *Győrffy Erzsébet: Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. (224 lap) 2500 Ft
21. *Reszegi Katalin: Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. (216 lap) 2500 Ft
22. *Schwing, Josef: Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. (213 lap) 3500 Ft
23. *Hoffmann István–Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 6.* Debrecen, 2011. (226 lap) 2500 Ft

Onomastica Uralica

- 1a–b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. Edited by *István Hoffmann.* Debrecen–Helsinki, 2001. (469 lap). 2000 Ft
2. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Edited by *István Nyirkos.* Debrecen, 2002. (275 lap) 1500 Ft
3. Settlement Names in the Uralian Languages. Edited by *Sándor Maticsák.* Debrecen–Helsinki, 2005. (182 lap) 2500 Ft
4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Edited by *Ritva Liisa Pitkänen–Janne Saarikivi.* Helsinki, 2007. (223 lap) 3000 Ft
5. Onomastica Uralica 5. Edited by *István Hoffmann–Valéria Tóth.* Debrecen–Helsinki, 2007. (172 lap) 2500 Ft
7. Onomastica Uralica 7. Edited by *István Hoffmann–Valéria Tóth.* Debrecen–Helsinki, 2008. (168 lap) 2400 Ft

8. *Patrociny Settlement Names in Europa*. Edited by *Valéria Tóth*. Debrecen–Helsinki, 2011. (249 lap) 2500 Ft

Officina Textologica

3. *Szikszainé Nagy Irma* szerk.: Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez (Magyar nyelvű szövegek elemzéséhez). Debrecen, 1999. (147 lap) 1000 Ft
4. *Dobi Edit–Petőfi S. János* szerk.: Koreferáló elemek — koreferenciarelációk (Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió). Debrecen, 2000. (223 lap) 1000 Ft
5. *Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma* szerk.: Grammatika — szövegnyelvészet — szövegtan. Debrecen, 2001. (147 lap) 1000 Ft
6. *Szikszainé Nagy Irma* szerk.: Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió). Debrecen, 2002. (140 lap) 1000 Ft
7. *Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma* szerk.: A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma–réma szerkezet). Debrecen, 2002. (166 lap) 1000 Ft
8. *Dobi Edit*: Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. Debrecen, 2002. (200 lap) 1000 Ft
9. *Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma* szerk.: A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: tematikus progresszió). Debrecen, 2003. (119 lap) 1200 Ft
10. *Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma* szerk.: A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák). Debrecen, 2004. (141 lap) 2000 Ft
11. *Petőfi S. János* szerk.: Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához. Debrecen, 2005. (123 lap) 2000 Ft
13. *Csűry István*: Kis könyv a konnektorokról. Debrecen, 2005. (196 lap) 2000 Ft
14. *Dobi Edit* szerk.: A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő. Debrecen, 2008. (123 lap) 1200 Ft
15. *Petőfi S. János*: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2. Debrecen, 2009. (124 lap) 1200 Ft
16. *Dobi Edit* szerk.: A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés. (Petőfi S. János 80. születésnapjára). Debrecen, 2011. (158 lap) 1200 Ft

Egyéb kiadványok

- Bakó Elemér*: Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról. Szerk. *Kálnási Árpád*. Debrecen, 2002. (91 lap) 640 Ft
- Kálnási Árpád*: A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2.) Debrecen, 1984. (508 lap) 1200 Ft
- Kálnási Árpád–Jakab László*: A Nyírbátori járás földrajzi nevei. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3.) Debrecen, 1987. (431 lap) 1200 Ft
- Kálnási Árpád–Sebestyén Árpád*: A Csengeri járás földrajzi nevei. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5.) Debrecen, 1993. (549 lap) 800 Ft
- Nyirkos István*: Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. 1987. (184 lap) 800 Ft

Sebestyén Árpád: Értsünk szót! (Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban). Debrecen, 1994. (220 lap) 800 Ft

Zay Ferenc: Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy essewth (1535 k.) Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmánnyal közléteszi Kovács István. Debrecen, 1982. (227 lap) 800 Ft

TARTALOM

Emlékezés Csúry Bálint születésének 125. évfordulójára

CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Csúry Bálint, az erdélyi nyelvjáráskutatás megalapítója	5
HEGEDŰS ATTILA: Csúry Bálint, a dialektológus	35
HOFFMANN ISTVÁN: Csúry Bálint, a debreceni egyetem tanára	41
CSŰRY ISTVÁN: Csúry Bálinttal szemben	51

Tanulmányok, cikkek

SZŐKE MELINDA: Ság birtok leírása a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében	55
PELCZÉDER KATALIN: Egy sajátos szócsoport elemzése: az <i>érő</i> szó a gyümölcsnevekben	75
VARGA MÓNKA: Hangutánzó igék morfológiai vizsgálata	87
FEHÉR KRISZTINA: A családfamodell és következményei	105
MATICSÁK SÁNDOR–PETTERI LAIHONEN: Fejezetek a finn–magyar lexikográfia történetéből	129

Ismertetések, bírálatok

<i>Benkő Loránd</i> : Magyar nyelvtudósok a XX. században. (Ism. NYIRKOS ISTVÁN)	157
<i>Hajdú Mihály</i> : Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. (Ism. KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES)	164
<i>Farkas Tamás</i> : Családnév-változtatás Magyarországon. (Ism. TÓTH VALÉRIA)	170
<i>Sebestyén Zsolt</i> : Kárpátalja településeinek történeti helynevei. <i>Sebestyén Zsolt</i> : Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. (Ism. KOVÁCS ÉVA)	179
<i>Révay Valéria</i> : A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon. (Ism. HEGEDŰS ATTILA)	184
<i>Kövecses Zoltán–Benczes Réka</i> : Kognitív nyelvészet. (Ism. NAGY ZOLTÁN KRISZTIÁN)	188
Péntek János, a Debreceni Egyetem díszdoktora	195
HOFFMANN ISTVÁN: Beszámoló a 2010/2011. tanévről	197